

DEBAKO EUSKARAREN HISTORIA SOZIALA

Sintesi soziolinguistikoa (Debarrak gogoan)

Iñigo Ramirez de Okariz, Nekane Goikoetxea

DEBAKO UDALAK

MONDRAGON
UNIBERTSITATEA

HUMANIDADES
FACULTATEA
FACULTAD DE
HUMANIDADES Y
CIENCIAS DE LA EDUCACION

DEBAKO EUSKARAREN HISTORIA SOZIALA

Iñigo Ramirez de Okariz Telleria

Sintesi soziolinguistikoa (Debarrak gogoan)

Nekane Goikoetxea Agirre

SORGUNEAK ikerketa taldea
Mondragon Unibertsitatea HUHEZI
2015-2016

ATALAK ETA AZPI ATALAK

Sarrera	9
LEHEN ZATIA: Debako gertaera historiko nagusiak	11
1. Historiaurretik XVIII. mendera arte	13
1.1. Han eta hemengo lekuko eta aipamen urrietatik hiribilduaren sorreraraino (- / 1294)	13
1.2. Hiribilduaren sorrera (1294): gaztela erresuma sustatzaile	16
1.3. Deba: garapena eta gainbehera	21
2. 1766. urteko matxinada Deban eta euskara	29
2.1. Sarrera	29
2.2. 1766. urteko altxamendua edo matxinada Deban	31
3. Frantsesak Deban (1793-1813)	34
3.1. Konbentzio gerratea (1793-1795)	34
3.2. Independentzia gerratea eta Kadizko konstituzioa (1808-1814).	38
3.3. Hezkuntza-hizkuntza	42
4. Hiru urteko liberala (1820-23) eta ondorengoak (1833)	43
4.1. Sarrera	43
4.2. Hezkuntza-hizkuntza	47
5. Karlistada Deban	48
5.1. Lehendabiziko Karlistada (1833-1839)	48
5.1.1. Lehendabiziko Karlistada Deban	49
5.1.1.1. Garapena	50
5.1.1.2. Ondorioak	52
5.1.1.3. Hezkuntza-hizkuntza	52
5.2. Bigarren Karlistadaraino (1841-1873)	53
5.2.1. Garapena	53
5.2.2. Hezkuntza-hizkuntza	55
5.3. Bigarren Karlistada (1872-1876)	56
5.3.1. Garapena	56
5.3.2. Hezkuntza-hizkuntza (1872-1900)	59
5.4. Karlismoaren bilakaera 1960. hamarkadaraino	60
6. Erakunde bateraturantz: Debako errepublika, euskal estatutua eta gerra zibila	61
euskal testuingurupean	61
6.1. Errepublika garaia Deban	61
6.2. Euskal estatutua eraikitzen	63
6.3. Gerra zibila Deban	70
6.4. Polentzi Markiegi (1898-1937)	73
6.5. Hezkuntza-hizkuntza	76
6.5.1. Berrezarpenetik errepublikara (1874-1931)	76
6.5.2. Errepublikatik frankismora (1931-1936)	78

© Argitaratzailea: Debako Udala

© Testuak: Iñigo Ramirez de Okariz, Nekane Goikoetxea

Ikerketa-lan hau Debako Udalak emandako diru laguntza baten bidez egin da, baina egile eskubideak, Debako Udalarenak ez ezik, egileek eurenak ere badira; beraz, guztiek dute hemen bildutakoak beste lanetan erabiltzeko eskubidea.

ISBN: 978-84-697-4808-4

7. Deba Frankoren diktadurapean (1939-1975)	81	7. Udal hizkuntza politika sustatzen (1977-2000)	154
7.1. Testuinguru orokorra	81	7.1. Lehen urratsak	155
7.2. Deba testuinguru soziopolitiko eta ekonomikoarekin bat eginda	84	7.2. Kale izendegien aldaketak eta euskara	157
7.2.1. Nazional-katolizismoa agerian	87	7.3. Udal langileak eta euskara	160
7.2.2. Industria, hirigintza, autopista, zaborrak, zentral nuklearra	87	8. Udala eta beste eragile batzuk	163
7.2.2.1. Industria	88	8.1. Gau-eskola, AEK, Euskaltegiaren patronatoa fundazioa eta udal hizkuntza politika, oro har	163
7.2.2.2. Hirigintza	88	9. Hezkuntza eta hizkuntza Deban (XIX-XX)	169
7.2.2.3. Autopista	89	9.1. XIX. mendeko hezkuntza Deban	170
7.2.2.4. Zaborrak	90	9.2. Maisu baten kasua: Don Anselmo Mendioroz	173
7.2.2.5. Zentral nuklearra	90	9.3. Lehen hezkuntzarako eskola publiko berria	175
7.2.3. Hezkuntza-hizkuntza	90	9.4. Luis Vazquez maisuaren kasua	175
8. Egungo garaietara (1975-2000)	94	9.5. Lorenzo Aparicio Aldabe	177
8.1. Politikaren erreformarako erreferenduma	95	9.6. Eusebia Uranga: Lasturgo maistrari esker ona	177
8.2. 1978. urteko konstituzioa	97	9.7. 1960. hasierako hezkuntza egoera Deban	178
8.3. Gernikako estatututik (1979) gaur arte (2000)	98	9.8. Itziariko Ama ikastola (Deba)	183
8.4. Deba trantsizio garaitik gaur arte (1975-2000)	100	9.9. Anastasio Arrinda, Oargui, Euskal jaiak eta Debarren eguna	186
8.4.1. Testuinguru politikoa	100	9.10. Fundación Ebefo (escuela biblioteca emigrante fundación <i>Ostolaza</i>), <i>Ostolaza</i> ikastetxea: Jose Manuel eta Francisco <i>Ostolaza</i> anaiak	187
8.4.2. Ekonomia, gizarte eta kultura testuinguruak	107	9.11. <i>Ostolaza</i> eskola nazionala	189
8.4.3. Kultura, hezkuntza, hizkuntza eta euskararen ezagutza eta erabilera Deban	112	9.12. San Viator ikastetxea (1932)	190
8.4.3.1. Kultura	112	9.13. Debako ikastetxeak gerra ostean eta Santa Teresita ikastetxea	192
8.4.3.2. Hezkuntza	113	9.14. Industria lanbide heziketa hastapenerako eskola (1959-1972)	192
8.4.3.3. Hizkuntza	113	9.15. Ikastolatik Luzaro ikastetxera	193
8.4.3.3.1. Euskararen ezagutza eta erabilera Deban	115	9.16. Debako arte eskola	194
8.4.4. Kultura: literatura Deban	119	9.17. Liburutegia	194
8.4.4.1. Erdi Aroko erezak	119	10. Debako turismoa eta euskara	195
8.4.4.2. Maria Estibaliz de Sasiola (XVI)	121	10.1. Itsasoko bainuak	197
8.4.4.3. Jose Antonio Araquistayn (1700-1764)	122	10.2. Francisco de Paula Madrazo kazetariaren kronika (1848)	199
8.4.4.4. Juan Jose Moguel Elguezabal (1781-1849)	122	10.3. Garapena: XX. mendea	212
8.4.4.5. Juan Venancio Araquistain (1830-1906)	122	10.4. Turismoa eta euskara	220
8.4.4.6. Tene Mujika (1888-1981)	123	10.5. Turismoa gaur eta gero	221
8.4.4.7. Jose (Joseba) Markiegi Olazabal (1895-1936)	124	HIRUGARREN ZATIA: sintesi soziolinguistikoa (Debarrek gogoan)	223
8.4.4.8. Peli (Felix) Markiegi Olazabal (1905-1946)	124	Iturri zuzenak: artxiboak	243
8.4.4.9. Anes Arrinda Albisu (1912-2004)	125	Udalbatzarretako aktak (1746-2000) eta batzorde edo komisio iraunkorreko aktak (1921-1985)	245
8.4.4.10. Bertsolariak	125		
BIGARREN ZATIA: gizarte eragileen jarrera eta euskara Deban (XVIII-XIX)	127		
1. Elizaren jarrera	130		
2. Agintari publikoak	140		
3. "Escribano público"/notarioak	142		
4. Bake epailetik erregistro zibilera	145		
5. Euskaldunak eta zerbitzu militarra	147		
6. Udal zerbitzuak	149		
6.1. Aguazila	149		
6.2. Medikua	149		
6.3. Alondegia arduraduna (alondigero)	151		
6.4. Besteak: argi eta ur laguntzaileak, udako gauetarako goardiak	151		

SARRERA

“Lapurtzera” noa Zalbide, Joly eta Gardnerrek (2015: 101) argitaratu berri duten *Euskararen Historia Soziala lantzeko eredu metodologia* liburuko, *historia soziala eta hizkuntzak* azpi atalean esandakoa. Aipatzekoa da eurak ere aitortu egiten dutela Burkek idatzitakoa. Zera da batak zein besteek adierazi nahi digutena: hizkuntzek gizartea ulertzeko berebiziko garrantzia dutela. Hizkuntzek gizarteari buruzko informazio aberatsa eskaintzen digute, eta boterearen inguruko lehiak gain, egitura sozialak zer nolakoak diren ere adierazten digute.¹

Juan Madariagak kaleratu duen *Sociedad y lengua vasca en los siglos XVII y XVIII* liburuan argi azaltzen den bezala, hizkuntza da elementu sozialik zeharkakoena: “*Todo pasa por ella, de forma oral o escrita... Así, hacer una historia de la lengua es simultáneamente hacer una historia de la sociedad que la tiene como propia y la emplea*” (2014: 27).²

Beraz, hizkuntzaren eta boterearen arteko harremana aztertzea ezinbesteko gaia da, tokian tokiko lehiak kontuan hartuta hizkuntzaren eta boterearen arteko harremana izango da lan honen oinarri nagusia.

Eragile publiko eta erlijiosoek bultzatuta historian zehar euskarak izandako harremanak nolakoak izan diren ezagutzea du helburu atal honek. Horretarako azterketa diakronikoa edo kronologikoa garatu dugu: XVIII. mendean hasi eta XX. mendearen bukaerara arte izandako harreman nagusiak deskribatu eta aztertuko ditugu.³

Horretarako erabiliko den oinarritzko informazio iturria Debako Udalaren udalbatzarretako aktak eta akordio agiriak badira ere, testuingurua hobeto ulertzeko, tartean bestelako zenbait iturri ere kontuan hartuko dira. Hala ere, bagenekien informazio urria izango genuela eta euskara egoera diglosikoan iraun duen hizkuntza izanik, zeharkako aipamenak ere kontuan hartu ditugu; idatzizko hizkuntzari buruzko testigantzak, hain zuzen ere.⁴ Beraz, Debari buruzko ikerketa honek hutsune hori betetzea du helburu. Hala, artxibategietan bi motatako informazio iturriak arakatu ditugu: euskarazko testu edo testu zati originalak, eta egoera soziolinguistikoa argitzeko testigantza dokumentalak. Debaren kasuan, bigarren hauek dira nagusi. Horretarako bilaketa exhaustiboa egin da; esan nahi da denbora asko erabili dela aktak banan-banan irakurtzen. Aldi berean, lanaren muga ere horixe bera izan da; orduak asko eta emaitzak urri. Kontuan izan behar dugu “Euskal Herriko egoera mende luzez diglosikoa izanik, eguneroko bizitzan ahoz erabiltzen zen hizkuntza ez zela idatziz agertzen” (Zalbide, Joly eta Gardner 2015: 492-493).

Beraz, ez diogu erreparatu onomastikari, toponimiari... eta bai, ordea, perspektiba historikotik ikusita herriko eragileen euskararen ezagutza eta erabilerari, hau da, egoera soziolinguistiko historikoari, alegia. Beste era batean esanda: hizkuntzaren historia eta historia sozialaren arteko lotura izan ditugu ardatz.

Has gaitezen.

¹ Zalbide, Mikel; Joly, Lionel eta Gardner, Nikolas (2015). *Euskararen Historia Soziala lantzeko eredu metodologikoa*. Etxeberri bilduma. Euskaltzaindia: Bilbo.

² Madariaga, Juan (2014). *Sociedad y lengua vasca en los siglos XVII y XVIII*. Bilbo: Euskaltzaindia.

³ 1746tik hasi eta 2000. urterainoko udalbatzarretako aktei berebiziko garrantzia eman zaizkie (Ikusi *informazio iturriak* atalean).

⁴ Esan, Euskararen Historia Soziala osatzeko testigantza asko artxibategietatik datozela. “Zoritxarrez, horrelako material asko gordeta dago oraindik: gordeta eta aurkitzeko” (Gardner, Joly eta Zalbide 2015:491).

LEHEN ZATIA

DEBAKO
GERTAERA HISTORIKO
NAGUSIAK

1. HISTORIAURRETIK XVIII. MENDERA ARTE

Orain hasi nahi dugun bideak Debako euskararen historia soziala aztertzea du helburu. Horretarako ibilbide kronologikoa landuko dugu. Hasteko bide luzea egingo dugu, historiaurretik hasi eta XVIII. mendera.

1.1. HAN ETA HEMENGO LEKUKO ETA AIPAMEN URRIETATIK HIRIBILDUAREN SORRERARAINO (- / 1294).

Historiaurrearen ikuspegitik interesgune handikoa da Deba udalerria. Aztarna arkeologikoak ugariak dira (*Ekain*, *Praileaitz*, *Ermitia*, *Urteaga*, *Arbil*, *Aiza*, *Arluze*). Asko dira historiaurreko haitzulo eta leku-koak: paregabeko labar-margoetatik hasi (*Ekain*) eta higigarria den artera arte (*Praileaitz*). Aipatutakoak margo ederren adierazle dira eta inguruan edo beste herrialde batzuetan daudenekin bat egiten dute, adibidez, Asturias eta Kantabria autonomia erkidegoetan zein Frantziako Akitanian lekutuak dauden hainbat kobazulotako margoekin. Argi dago, garai hartan emandako gizataldeen arteko harreman kulturalaren adierazle direla.

Harreman horrek ez du etenik izan, eta beraz, Europako erdialdeko herrialdeetatik Euskal Herrira etorritako kulturekin topo egingo dugu etengabe. Alegia, burdina lortzeko gaitasuna zuten gizataldeekin, eta bizitoki egonkor moduan mendi muinoak zeuzkaten herrixekin (kastroak)⁵. Herrixka horiek era estrategikoan kokatuta zeuden; ibaibideen ertzetan (Oria, Urola eta Deba). Gipuzkoako gotorleku haue- tan azaltzen ari diren datuei esker dakigu nekazaritza eta abeltzaintzaren garapen iraunkorra garatu zela, eta metalurgiaren erabileran ere trebeak izan zirela. Debarroan, *Moru* herrixkan (Elgoibar), azal- dutako datuen arabera⁶ nabarmenak dira bizitza kolektiboaren aztarnak. Argi eta garbi ikusten da, *Deba* ibaiaren sorburuan, kanpo harremanak ere landu zirela, zehazki Eskoriatzako Axtrokin. Bertan, Euro- pako erdialdeko beste aztarnategi batzuetan aurkitutakoaren urrezko katiluen tankerakoak aurkitu dira (K.a 850-500 urte). Hori kontuan hartuta, zera ondoriozta daiteke: Gipuzkoan dauden udalerrri guztiak aintzat hartuz gero, *Deva* dela euskarazko edo latinezko izenik ez duen herri bakarra. *Deva*-ren jatorria indoeuroparrak etorri aurrekoa da; beranduago, indoeuroparrek bereganatu zuten. Bitxiena zera da, Gipuzkoan ez ezik beste munduko hainbat lurraldetan ere erabiltzen den izen bera dela. Bide batez, aipatzekoa da ere, *Deva* izenak testuinguru bereberetara egiten diela erreferentzia, alegia, naturako elemen- tuei (eguzkia, erreka...).

⁵ Peñalver, Xabier eta San José, Sonia (2003). *Burdin Aroko herri harresituak*. Bertan, 20. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia. Iturria: <http://bertan.gipuzkoakultura.net/files/pdf/20/20.pdf>. (Kontsultatuta: 2015/04/20). Urola ibai- bidean orain arte aurkitutako herrixka MUNOAUNDI da, Azpeiti- Azkoiti udalerrietan kokaturik. Ori ibai- jarraituz, berriz: BURUNTZA (Andoain), BASAGAIN (Anoeta), INTXUR (Albiztur, Tolosa), MURUMENDI (Beasain), AKUTU (Bidegoian-Errezil). Debarroan: MURUGAIN (Arrasate-Aretxabaleta-Aramaio), MORU (Elgoibar). Gipuzkoan, beraz, zortzi herrixka daude burdin garaikoak identifikatuta. Euren arteko datazioek garai desberdinetan eraikitakoak direla dioskute, Buruntzan, Andoainen, adibidez, aurkitutako aztarna zaharrek K.a. 3000. urtera garamatzate. Dena dela, gehiengoak Kristo aurreko lehen milurteko bizilekutzat jotzen dira.

⁶ Olaetxea, Carlos (1995). *Sondeo estratigráfico en el poblado de Moru (Elgoibar, Gipuzkoa)*. *Moru (Elgoibar, Gipuz- koa)*. Iturria: [http://www.aranzadi- zientziak.org/fileadmin/docs/Munibe/1995199201AA.pdf](http://www.aranzadi-zientziak.org/fileadmin/docs/Munibe/1995199201AA.pdf) (Kontsultatuta: 2015/04/20).

Xabier Peñalver eta Sonia San Jose (2003: 69):

“Finkatze une honetan, eta itxura batean arazo edo gatazkarik gabe, horixe dirudi behintzat arkeologi dokumentazioan oinarritzen bagara, esparru hauek utzi egingo zituzten Aro aldaketaren inguruan; eta oraingo gainera ez dakigu hainbat mendetan zehar toki estrategikoak okupatzen ari ziren populazio hauen kokaleku berriak non diren. Ildo honetatik, esan behar da, orain artean indusitako herrietan ez dugula mundu erromatarrekin lotutako elementurik batere aurkitu, eta Karbono 14 bidez lortutako datek ez dute Aro aldaketaren unea gainditu. Oraindik dokumentatzeke egon arren, seguruenik, eta lehen esan dugun moduan, gune gotortu hauekin batera garatutako habitat sakabanatuko formek, eta asentamendu kolektibo berriek, herri gotortuei txanda hartuko zieten nonbait, haiek baino garaiera baxua-goetan kokatuz inola ere”⁷.

Hala, iluntasun honetan argi izpi baten bila ari garelarik, Pomponius Mela kartografo erromatar ospetsuak gure aroko 43 eta 44 urte inguruan egiten duen Iberiar Penintsulari buruzko deskribapenean, Deba ibaiarekin loturiko lehendabiziko aipamenak ematen ditu. Mela kartografoak “Devalas” deitu zion inguru honi, eta biztanle-guneari, berriz, “Tritium Tuborico”⁸. Are gehiago, erromatar inperioaren garaian, eta ipar hegorako kostaldeari jarraituta, arestian aipatutako *Tritium Tuborico* aipatzeaz gain, *Burdigala* (Burdeos), *Lapurdum* (Baiona), *Oiasso* (Irun), *Menosca* (Zarautz), *Forum* (Forua) eta *Flaviobriga* (Castro Urdiales) ere aipatzen ditu. Argi dago, inperioaren nabigazio ikuspegitik begiratuta, puntu estrategikoak zirela.

Beranduago, Claudius Ptolomeok K.o. II. mendearen erdialdean egindako aipamenean, ostera, “Deba” ibaia aipatzen du Karistiar eta Barduliarren arteko muga bezala (“Deva fluvia ostia” edo Debaren ibai portua). Beraz, Mertxe Urteaga dionari kasu eginda, (2002: 10) ez du ematen iturri idatziek dioten bezain bakarturik eta kulturagabe bizi zirenik gure antzinako gipuzkoarrak, ezta debarrak ere:

“Geografiaren aldetik, ordea, gutxi gorabehera erromatar idazleen deskribapenek aditzera ematen dituzten tokietan zabaldua zeudela dirudi. Garai hartan, zenbait kultur eremuren mugek elkar ukitzen zuten lurralde bat zen Gipuzkoa. Akitania, Ebro ibaiaren harana, Pirinio aldea, eta Kantabria aldea zituen inguruan. Bidasoa ibaian Akitaniako herrien muga dago. Bidasoaren eta Leitzaranen artean, Pirinioetaraino heltzen direla, harrespilak daude, hots, baskoien lurraldea da; muga horren inguruetan herri gotorak agertu dira, hau da, ustez zeltiberiarrekin hegoaldean lotura zuten herriak. Mendebaldean, Deba ibaiak bereizten zituen barduliar eta karistiarren. Deba ibaitik Ibaizabal-Nerbioiraino hedatuta zeuden karistiarren, eta barduliarren zein karistiarren lurralde hegoalderantz zabaltzen ziren, Ebro ibaiaren aroraino. Ikusten denez, baskoiak, barduliarren eta karistiarren ziren erromatar idatzietan gaur egun Gipuzkoako lurraldea deneko biztanletzat erregistratuta daudenak, eta horrela erregistratuta sartu dira Historian”⁹.

⁷ Peñalver, Xabier eta San José, Sonia (2003). *Burdin Aroko herri harresituak*. Bertan, 20. Donostia: Dipuzkoako Foru Aldundia. Iturria: <http://bertan.gipuzkoakultura.net/files/pdf/20/20.pdf>. (Kontsultatuta: 2015/04/20).

⁸ Iritziak iritzi, badirudi gaur egungo Astigarribia eta Sasiola auzoen inguruan (edo Mendara udalerrian) kokatuko zela.

⁹ Urteaga, Mertxe (2002). *Erromatar garaia*. Bertan, 17. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia. Iturria: <http://bertan.gipuzkoakultura.net/files/pdf/17/17.pdf> (Kontsultatuta: 2015/04/20).

Deba ibaiari erreparatuz gero, nabarmen hauteman daiteke harreman hau uste baino sendoagoa izan zela. *Leintz-Gatzaga*, *Eskoriatza*, *Urbia* eta han eta hemen sakabanatutako leize zuloetan aurkitutako aztarnak esker -*Jentiletxeta II* (Mutriku), *Ermittia* (Deba), *Ekain IV* (Deba), *Amalda* (Zestoa), *Anton Koba* (Oñati), *Aitzgain* (Oñati), *Sastarri IV* (Ataun) eta *Iruaxpe III* (Aretxabaleta)-, argi esan dezakegu gure udalerrietan antzeman egiten zela IV. eta V. mendeetan erromatar garaiko okupazioa. Garaiko gipuzkoarrak elkar-trukean aritu ziren erromatarrekin -ez dago inolako aztarna arkeologiko zein dokumentalik harremana gatazkatsua izan zela baieztatzeko-. Horrela, objektu, landare, tresneria, kultura eta hizkuntza berri batekin topo egin zuten, eta berrikuntzarekin loturiko elementu haien guztien adierazleak latinetik eratorri zituzten. Beraz, euskararen lexiko corpusa aberastu egin zen. Erromatarrekin izandako lehendabiziko aztarnak K.a. 80etik 10erako denbora tartekoak dira, eta oparoaldia, berriz, K.o. 70tik 190ra. Izan ere, orduan izan zen Kantaurira begira dauden herrien zabalkunde komertziala.

Eta zer esan dezakegu hain eztabaidatua izan den kristautasunaren ezarpenari buruz? Gertakari hori ezin da euskararen historia sozialetik bereizi: Debatik 62 kilometrora dagoen *Iruña-Veleian*, sinesmen aro horretako adierazle diren aztarnak aurkitu dira:

“La aparición de casi 300 óstraca¹⁰ dados en principio entre el siglo III y el VI, en los que aparecían jeroglíficos egipcios, la representación de un calvario, diversas escenas de la vida cotidiana y muchos textos en euskara y latín -los primeros con un sorprendente parecido a la lengua actual-, suponían un cambio radical en las diferentes hipótesis que desde varias disciplinas se había barajado hasta ese momento”¹¹.

Horrela, aztarna arkeologikoek argi adierazten digute harremana egon zela kanpoko gizataldeen eta Deba ibaian bizi zirenen artean, agian, ez da lartxo pentsatzea kristautasunak berak ere Debarroan eman zituela lehendabiziko urratsak. Gertaera honen gertuko lekuko berantiarra, Mutrikuko udalerrian, Astigarribiako Andres Deunaren eliza da, 1080 edo 1086. urtean Gaztelako Alfontso VI.aren teniente izandako Lope Iñiguezek Kukulako San Millan monasterioari eskainitakoa, alegia: “...*monasterio S. Andree apostoli et vocato Stigarrivia, inter Vizcaya et Ipuzcua sito, qui est ex parte regis*”¹².

XII. mendera arte, Gaztela eta Nafarroako erregeen arteko tirabiretara arte, ordea, ez dago nabarmentzeko moduko datu esanguratsurik. 1179. urtean, Nafarroako Santxo Jakintsuaren eta Gaztelako Alfontso VIII.a erregeen arteko bake itunean, “Ichiar” toponimoa aipatzen da erresumako mugetako bat bezala. Inflexio unea 1200. urtea izan zen, orduan erantsi baitzuten Gipuzkoa Gaztelako Erresumara. Alfontso VIII.ak Gasteizeko hiriarri egindako setio armatuaren ondoren Gaztelaren eremuen baitan kokatu zuen. Esan behar da, horrek Gipuzkoako udal-bizitzan eragin handia izan zuela, Gaztelako Erresumak bere udal eta errege-agintariak ezarri baitzituen. Ustezko itun honek zeresan historiografiko handia eman du. Mende horretatik aurrera, Gipuzkoako garapen sozioekonomikoa areagotu egin zen: nekazaritza, baxurako arrantza (balearen arrantza), eta olagintza. Bestalde, biztanleria landatarra baserrietan zehar barreiatzeaz gain, artisautza eta merkataritza ere abian jarri ziren.

1294. urtean, Gaztelako Antso IV.ak, Itziarriko Andre Maria eliza kokatuta zegoen lekuan sortu zuen “Monte-real de Yçiar” hiribildua (itsas mailatik 342 metrora). Ondoren, 1343. urtean, Deba ibaiaren bokalera aldatu zuen. Zer dela eta aldaketa hori? bada, arrantza, balearen ehiza eta merkataritzarekin lotutako sektoreak garatu nahi izan zirelako.

¹⁰ Inskripzioak dituzten zeramika hondarrak.

¹¹ Iturriak: <http://www.culturaclasica.com/?q=node/911> eta <http://www.sos-irunaveleia.org/#toc3> (Kontsultatuta: 2015/04/20).

¹² Peña Santiago, Luis eta Otero, Xabi (1993). *Gipuzkoa ezezaguna*. Bertan, 2. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia. Iturria: http://bertan.gipuzkoakultura.net/index_es.php (Kontsultatuta: 2015/04/20).

1.2. HIRIBILDUAREN SORRERA (1294): GAZTELAKO ERRESUMA SUSTATZAILE.

Iluntasunetik argi izpia. XI. mendean, V. mendetik ia desagertzeaz egon zen giza eraketa ikuspegia birsortzen da Europan. Horren lekuko dira han eta hemen sortuko diren hiri ereduak. Badute hiri horiek denek partekatzen duten ezaugarri nagusi bat: nekazaritza edo landa munduarekin dituzten loturak eta eremu horien arteko etengabeko harremana. Hori dela eta sortu zen Itziarren (1294. urtean) lehenda-biziko gizarte gunea. Izan ere, garai hartako Itziar bailara bat zen, eta bilatzen zuten helburua Urola eta Deba ibaien artean sakabanatutako lurraldeetan bizi zirenei komunitate bateratu baten kontzientzia ezartzea zen.

Gipuzkoako herrietako biztanleen alderdi guztiak errotik aldatu zituen fenomenoak 200 urte iraun zuen, Donostiaren sorrerarekin hasi -1180 inguruan- eta Urretxuren fundazioarekin -1383 inguruan- bukatu arte. Esan nahi da, Gipuzkoan sortuko diren hiribilduei esker aldaketa handia gertatu zela; Erdi Aroko mundua alde batera laga zuten eta mundu modernoaren hasierari ekin zioten. Gregorio Monrealen hitzak baliatuz (1970: 357)¹³, hiribilduen sorrera da *“un hecho extraordinariamente importante en la vida colectiva vasca”*, bai ikuspuntu ekonomikotik baita sozialetik ere, *“pues se trata de un nuevo y revolucionario modelo de articulación político-administrativa”*. Are gehiago, hiribilduen sorrera eta planifikazio prozesuen irizpideak anitzak dira, eta interes politiko, beliko eta komertzialekin lotuta daude: mugak, bideak eta merkatuak.

Arestian aipatutako Nafarroa eta Gaztelaren arteko norgehiagokan Gaztelakoa izan zen garaile Gipuzkoan. Donostia salbu, (errege nafar batek sortutako hiri bakarra izan zelako, 1180. urtean), gainerakoak Gaztelari atxiki zitzaizkion.

Hiribilduen sorreren logika ikuspegi geo-estrategikotik ulertu behar da: batzuk, itsasora begira dauden bizigunak errotu zituzten itsasora begirako jarduerak sendotu nahi izan zituztelako; eta beste batzuk, berriz, itsasoko eta barrualdearen arteko komunikazioa garatu zuten. Hala 1200-1237 bitarteko urteetan, Gaztelako Alfontso VIII.ak eta Fernando III.ak Gipuzkoako Kantauri itsasertzeko hirien lerroa sortu zuten (Hondarribia, 1203; Mutriku, 1209; Getaria, 1209; Zarautz, 1237; Deba, 1343; Zumaia, 1347). Hurrengo epealdian, 1256tik 1258rako urte-aldian, bost hiri sortu zituen Alfontso X.ak. Helburua? Barrualdea eta kostaldea komunikatzea. Hala sortu ziren, alde batetik, Segura (1256), Ordizia (1256) eta Tolosa (1256), Donostiako portua barrualdeko lurraldeekin lotzeko. Gaur egun, N-1 errepi-dearen norabideari jarraitzen dio. Beste aldetik, Arrasate (1260), Bergara (1268) eta Deba (1294) sortu ziren, zegoeneko Gasteizetik (Arabatik) irekitzen ari zen errege-bideari Gipuzkoako itsasora (eta alde-rantziz) bidea erraztu zion. Itziarren kokatuta zegoen gizataldeak, nola ez, transferentzia horien onurei erreparatu zien berehala, eta biztanleen ekimenez gaur egun Debako hiribildua dena sortu zuten 1343. urtean. Deba bailarako beste hiribildu batzuen sorrerarekin ondo uztartutako prozesua izan zen; ondo planifikatutakoa bai Deba sortu aurretik, bai sortu ondoren: Leintz Gatzaga (1331); Elgeta (1335); Soraluze (1343); Elgoibar (1346); Eibar (1346). Beraz, XIV. menderako Kantauri itsasotik Gasteizerainoko bidea aurrez ondo planifikatutako merkatal sareez osatuta zegoen. Caro Barojak (1974)¹⁴ ondo adierazi zigun moduan erregeen borondatea ezin zen eztabaidatu *“... ofrecía una clara disposición estratégica, que básicamente trataba de conseguir el dominio del Cantábrico, asegurando su presencia en la costa y en los lugares de acceso mediante la fundación de las citadas poblaciones”*. Debari dagokionean, eta XV. mendeko aipamen bat baliatuz, (Arízaga, 1978)¹⁵, mende horretan eskatu zion Gaztelako erregeari

¹³ Monreal, Gregorio (1970). Las instituciones Vascas, in *Cultura Vasca*, I, 357 orria.

¹⁴ Caro Baroja, Julio (1974). *Introducción a la historia social y económica del pueblo vasco*. San Sebastián: Txertoa.

¹⁵ Arízaga, Beatriz (1978). *El nacimiento de las villas guipuzcoanas en los siglos XIII-XIV*. San Sebastián: S.G.E.P

gerra garaian laga zezala atzerriko itsasontziak bere portuan sartzen, *“porque el pueblo se mantenía del comercio”*. Ordurako, beraz, Debako hiribilduaren indargunea merkataritza zela hauteman genezake.

Hiri fenomeno honen sorrera eta sustapenean Santio bidearena ezin da albo batera laga (Fausto Arocenak¹⁶). Deban ere ezaguna dugu bertatik pasatzen den Santio bidea. Santio bideak herrialde ezberdinetako erromesen joan etorria erraztu zuen, herriko giroa beste kultura batzuekin nahasi zuen, eta aldi berean, gune kosmopolitagoa bihurtu zuen Deba.

Hiritartze prozesu horrek badu eragina gizartearen eraketan: modu libreagoan antolatu ahalko ziren, batez ere ekonomia jardueretan; nagusiki, nekazaritza, artisautza eta merkataritza indartu ziren. Libre-agoa diogu ere, foruek aitortutako eskumenaren bidez udal gobernuko ordezkariak hautatzeko eskubideari eusten ziotelako. Gipuzkoako hiri berriei eskainitako foruak bi motakoak izan ziren: kostal-dera begira zeudenek (Debak izan ezik) Donostiako Forua jaso zuten; arautegia merkataritza alorrean zegoelako oinarrituta. Barrualdekoek, ostera, Gasteizeko Forua jaso zuten, Gasteizek, halaber, Logroñotik jaso zuen. Badirudi nekazaritza, merkataritza eta jabetza publikorako aproposagoa zela. Beraz, zera baieztatu daiteke, nahiz eta Itziarren sortua izan zen hasierako hiribildua, itsasoak zekarren arrantza eta merkataritza abantaila aukerak ikusirik, antzinako herritarrek hiribildua birsortu zutelako Deba ibaiaren bokalean, eta Gaztelako Alfontso XI.ak *“Monreal de Deva”* deitu ziola:

*“E por esta nuestra carta mandamos al concejo de la dicha villa de Monreal que si el dicho/ suelo que es cerca del agua de Deva es en su termino como dicho es que en esto non fasen perjuicio nin tiran su/ derecho a alguno que lo y aya que se pasen a morar al dicho suelo de agua de Deva e que pueblen e moren y con las/ condiciones que dichas son”*¹⁷.

49 urte beranduago, herritarrek itsaso ondora jaitea eskatu zuten. Arestian aipatu dugun gutuna ezin gardenagoa zen; alegia, herriaren interesak, etorkizuna, finean, itsasoari lotuta zeuden: arrantza (balearena) eta merkataritza. Egoera horren ispilu da, 1448. urteko apirilaren 7an, Itziarko Santa Mariaren marinelen kofradiako kideek ordenantzak sinatu zituztela eskribaua zen Juan Iñiguez de Arriolaren aurrean, konkretuki, Juan Martinez de Arantzaren etxean. Ordenantzak sinatu zirenean herrikide asko eta asko itsasoan ari ziren lanean¹⁸. Horixe bera da garai hartako debarrei itsasoak eskaintzen zien aberastasuaren adierazle:

“E despues de esto en la dicha/ villa de Monte Real dentro de las dichas casas donde biue el dicho Juan Martines de Arança a syete dias del/ mes de abril año sobredicho de mill e quatroçientos e quarenta e ocho años en presençia de mi Juan Yñi/gues de Arriola escrivano de nuestro señor el rey e su notario publico en la su corte e en todos los sus/ reynos e señorios por ante quien pasaron e fueron otorgados los capitulos e hordenanças/ susodichas seyendo presentes por testigos el dicho Juan Martines de Arança e Miguell de Deuayde el moço/ e Pedro de Vrrategui cofadres susodichos de la dicha cofadria paresçieron presentes Martin Ochoa/ de Sasyola maestro de la nao e Juan Peres de Arçuriaga escrivano del rey e Martin Yvañes de Arriola piloto e Martin Martines de Yçiar alfayate e Pedro baruero el moço

¹⁶ Arocena, Fausto (1964). *Guipúzcoa en su historia*. Madrid.

¹⁷ 1343, junio, 17. Algeciras. Alfonso XI en carta plomada atiende la petición del concejo de Monreal para trasladar la villa desde Itziar a la ribera del mar, junto al río Deba. Iturria: Barrena, Elena eta Herrero, Victoriano, José (2005). *Archivo Municipal de Deba. (1181-1520)*. I. Fuentes Documentales del País Vasco, nº 123. Donostia: Eusko Ikaskuntza.

¹⁸ Itziarko Andra Maria marinelen Kofradiak XVII. mendearen erdialdera laga zion bere jarduerari, eta 1675ean beste kofradia bat sortu zuten marinelek. Iturria: Turrillas, Alex eta Treku, José Ignacio (2015). *Deba. Ibilaldi bat historian zehar*. Deba: Kaioa a.s.p., S.L., 74-77 orriak.

e Juan Lopes de Orio e Martin de Yçiar/ el moço Juan Veles hierno de Bustinça e Erramu de Arança e Martin Yvañes de Gaynça piloto e Diego/ de Pasaje e Pero Migueles de Gaynça e Juanguy de Vçarraga e Pero Sanches de Gaynça e/ Juan de Çaraus e Martin Peres de Ayçarna e Juan de Yçiar e Juan Martines de Eçeyça e Miguell de Vça/rraga e Martin de Anso- rregui el moço e Yñigo de Arriola e Sant Juan de Larraguibel e Juan de Çumarraga/ e Martin de Dart carpintero el moço e Martin Bras e Juan de Deuayde maior e cada vno de ellos cofa- dres de la cofa/dria susodicha los quales heran avsentes sobre mar al tiempo que los dichos capitulos e hordenanças fueron/ fechas e otorgadas de los quales e de cada vno de ellos a su pedimiento yo el dicho escrivano reçebi juramento”¹⁹.

Beraz, debar asko bizi ziren itsasotik.

Baina, ba al dago aldaketa hori azaltzeko moduko bestelako eragilerik? Aipatu ditugun eragile sozioe- konomikoak oso garrantzitsuak badira ere, ez dirudi garai haietan aurrez Hiri Gutunean jasotakoak bete zirenik, ez behintzat hasiera batean. Zergatik? Prozesu osoan zehar Koroarekiko lehentasunezko harre- manak lortzen zituzten hiri berri horien sustatzailak ez zituztelako aintzat hartu jauntxoek ezarrita zituzten legeak. Gipuzkoan, beraz, hiribilduak Ahaide Nagusien saretik guztiz kanpo gelditu ziren. Erre- geek lurraldea finkatzen eta ekonomia suspertzen lagunduko zioten kideak lortzen zituzten, eta bide batez beste jaunen baliabideei mugak ezartzen zizkien. Horrek, jauntxo askoren egonezina sorrarazi zuen. Beraien ordura arteko estatusa urritu egiten zen, eta denbora igaro ahala, hiribilduak gero eta ausartagoak agertzearekin batera, beren ingurua euren kasa kudeatzeko borondatea eta ekinbidea adie- razi zuten. Horrela, Gipuzkoako leinu boteretsuekin egin zuten topo eta lehia horretan ezagun dugun Ahaide Nagusien borrokan murgildu ziren. Hala, bertako herritarrek behin eta berriz erregutu ondoren, Erregeak aintzat hartu eta dokumentu berri bat eman zion Itziarrek Monreal hiriko kontzejuari: kokapen berriaren eraikitzeke hiribildua (1343). Kokapen berriak, ordea, istiluak ere ekarri zituen inguruko jaun- txoekin; baita Zumaia eta Elgoibar (Juan Lopez de Gamboarekin, Olasoko jaunarekin batez ere) sortu zirenean ere: alde batetik, udal lurraldearen mugarteak zirelako, eta beste aldetik, Deba ibaiaren eta itsasadarraren erabilera zela eta (batez ere Mutrikurekin). Dena dela, orokorrean, gatazka horretatik hiri- bilduak garaile atera zirela esan dezakegu.

Ildefonso Gurrutxagaren adierazpenekin bat egiten badugu (1971:121), Ahaide Nagusiek euskal era- kundetzean izan zuten garrantzia azpimarratzeko moduko gertakizuna izan zen, eta nahiz eta aintzat hartu egindako gehiegikeriak: *“dentro de la mentalidad de la época los Parientes Mayores manifestaron un menor espíritu de sumisión que las villas al poder real castellano”*²⁰. Beraz, errege eta ahaideen bote- reen arteko norgehiagokan aldagai ekonomikoen gain, aldagai politikoak ere kontuan hartu behar dira. Hau da, berezkoak ziren euskal usadio eta ohituren etorkizuna (idatzi gabeko foruak), hain zuzen ere.

Ahaideen artean, zein ahaide eta hiribilduen artean izandako istiluak istilu, landa munduko leinu zahar askok hirietakoekin bat egingo dute, Deba barne, XIV. mendearen amaieran hasi eta XVI. men- dearen lehen herenean amaituko zen prozesuaren bidez. Ezagutzen ditugun jauregi hiritarrak sortu ziren, eta hiribilduetan sortzen ari ziren merkatarien leinuekin batera “aristokratizatu” egin ziren. Ondo- rioz, hiribilduetako elite sozial eta ekonomikoen gain, elite politikoa ere eratu zen. Testuinguru horren gertuko adibide argia da Zarautzarrak Donostian ere lekutu egin zirela; eta Ganboatarrak Zumaian, Deban eta Mutrikun.

¹⁹ Barrena, Elena eta Herrero, Victoriano, José (2005). *Archivo Municipal de Deba. (1181-1520). I. Fuentes Docu- mentales del País Vasco*, nº 123. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 135-136 orriak.

²⁰ Gurruchaga, Ildefonso (1971). “Un documento del año 1375; lucha de bandos”, RIEV, T. XXIV, 121 eta ondo- rengo orriak.

Izan ere, XV. mendean zehar, Euskadin bi indar kontrajarri zeuden. Alde batetik, Ahaide Nagusiak, beren domeinuak mantentze aldera hiribilduek adierazten zuten irekitasunarekin atxikimendu gutxi azaltzen zutenak. Beste aldetik, hiribilduak, itxitura hori saihestu nahi zutenak. Ahaide nagusien oinarria immobilismoa zen, “geratu gaitetzen gauden bezala”, hots, inguruaren jaun eta jabe, hurbileko gizartea mendean hartuta; eta hiribilduen oinarria, ostera, Europako merkataritza sarean sartzeko gogo eta borondatea zen. Irekitasun hori bera da Carmelo Etxegaraik (1895)²¹ adierazten diguna: *Gaztela itsa- soarekin harremanetan jartzeko bigarren irtenbidea zen*²², *“que era como el camino natural por donde buscaban la costa las lanas que se exportaban por el mencionado puerto (Deva) para las regiones sep- tentrionales de Europa, con las cuales mantuvo Guipúzcoa en los siglos medios muy activas y no interrumpidas relaciones”*.

Baina Ahaide Nagusi denak ez ziren immobilistak, egon ziren egoera berrietara egokitzen jakin izan zutenak ere. Honen eredueta bat Irarrazabaltarren leinua²³ izan zen. Badakigu haien dorrea Debako hirigunean kokatuta zegoela. Haren boterea noraino iristen zen ikusteko nahikoa dugu jakitea, Juan Lopez de Ganboa eta Butroe (1460-1516 inguruan) Ganboatarren buruaren lehen emaztea Maria Iba- ñez Irarrazabal eta Astigarribia izan zela; Debako Irarrazabaltarren (Deba hiriko preboste²⁴ oinordekoak) etxeko eta dorreko andrea zen. Debako familia nagusia izateaz gain, Ganboatarren bandoko aliatuak ere baziren, eta 1421. urteaz geroztik, herentzia bidez, Debako prebosteak izan ziren. Are gehiago, Debatik gertu zeuzkaten beren dorreetatik Zumaiaik Ondarroaraino hedatutako dorre-jabeen eta mer- katarien leinu sare trinko baten erdigune ziren, eta Mediterraneora nahiz Atlantikora zuzentzen zituzten beren negozioak.

Beste leinu boteretsua Sasiolatarrak izan ziren²⁵. Merkatarri garrantzitsuak izan ziren, eta harreman estuak izan zituzten Ingalaterra eta Gaztelako koroekin. Senideetako bat, Sasiolako Martin Ochoa, Gaz- telako Kondestable boteretsua izan zen, baita Pedro Fernandez de Velascoren (1473-1492) idazkaria ere²⁶. Sasiola etxearen edo leinuaren hilobia, berriz, Velascok Burgoseko katedralean daukana baino askoz xumeagoa, Debako parrokiako San Antonen kaperan dago.

Zubelzutarren leinua ere aipatzekoa da. Merkataritzan, bale arrantzan eta itsaslapurretan jarduteko itsasontziak-edo omen zituzten. Horren isla da parrokiaren daukaten kaperaren eta hilobia ederra, hainbat adituren esanetan Euskal herriko arte gotikoaren adibiderik ederrenetako bat²⁷.

²¹ Etxegaray, Carmelo (1895). *Las Provincias Vascongadas a fines de la Edad Media*. San Sebastián.

²² Lehena San Adrianeko pasabidea zen. Agurain eta Segura elkartzen zuen bidea. Garai hartan gaurko Nazional bata bezala hartzen zena.

²³ Itziarretik Deba ibaiaren estuarioko duna-eremura jaistea erabaki zutenean, kokatu ziren lur saila erregearen ordezkaria zen Irarrazabal familiarena omen zen. Familia horrek kudeatzen zituen erresumako finantzak, eta, diru- dienez, erabilitako lurraren ordainketa gisa edo, hiribilduko auzotarrek 1200 marabedi ordaindu behar izan zizkioten Gaztelako erresumari San Martin egunez (azaroak 11). Iturria: Turrillas, Alex eta Treku, José Ignacio (2015). *Deba. Ibilaldi bat historian zehar*. Deba: Kaioa a.s.p., S.L., 40 orria.

²⁴ Erregeak aukeratutako funtzionario publikoa zen prebosteak, eta ekonomia eta justizia administrazioaz arduratzen zen. Beraz, botere handia zuen.

²⁵ Azpiazu, Jose Antonio eta Elorza, Javier (2011). *Deba, una villa de vocación marinera y mercantil (siglos XV- XVIII)*. Deba bilduma. Deba: Debako Ostolaza Kultur Elkartea, 136-149 orriak.

²⁶ Burgosen dagoen katedralak daukan tokirik ederrenetako aipatutako Pedro Fernandez eta bere emaztea (Men- cía de Mendoza) hilobirata dauden kaperaren ikusgarria izan daiteke.

²⁷ Iturria: <http://alexturnillasaranzeta.blogspot.com.es/2012/12/cinco-capillas-con-historia.html> (Kontsultatuta: 2015/04/20).

Agirre familia, XV. mendearen bukaera eta XVI. mendearen hasieran, arestian aipatutako Irarrazabal eta Sasiola leinuekin senidetuta zegoen. Merkatari eta marinela ziren. Garaian estrategikoak ziren merkatal guneetan artile salerosketan aritu ziren: Burgosko kontratazio gunean, Flandria, Frantzia, Britainia eta Italian. Errege zerbitzurako lanpostu esanguratsuetan ere aritu ziren. Bere hilobia San Pedro kaperan dago.

Garai hartako jauntxoek zerranda bukatzeko, Andonaegui familia aipatu behar da. Batez ere Debako kaperan lurperatuta dagoen Juan de Andonaegui; Gaztela, Aragoi eta Portugaleko erregea zen Filipe II.aren zerbitzura aritutakoa. Santo Domingoren kaperan dago Andonaeguitarren sarkofago gotikoa.

Beraz, garai hartan leinuek zuten garrantzia azpimarratzeko, esan daiteke, Oñatitik Debara bitarteko hiribilduetan ere are hiritarago bihurtu nahi zuten leinu ugari zeudela. Helburu nagusia merkataritzari zuzendutako interesak zein interes sozialak babestu eta bultzatzea zen. Deba bailaran gertatzen ari zen saretze horrek saria izango du ondorengo mendeetan; Deba ibaian ezker-eskuinean garatutako hiribilduek XVI. mendean merkataritza sendoa osatu baitzuten.

Testuinguru ekonomiko on bat bideragarria izateko, testuinguru sozial egonkor bat lortzea beharrezkoa zen. Ezinbestekoa. Lehendabiziko urratsak eman ziren leinu batzuk hiritar bihurtu zirenean. Saretze horren beste atal garrantzitsua zen hiribilduaren administrazio kudeaketa nola egin.

Itziar eta Debako hiribildu berrian bizi zirenen gobernantza Kontzeju Irekiaren bidez egiten zen (eta usadio zein ohiturak ahoz aho transmititzen baziren ere –hasieran-). Hala ere, korpus juridikoaren bidez bermea eskaintzeko Udal Ordenantzak idatzi ziren (1394).

Horiek irakurri ondoren jakin dugu, garai bateko batzarren irekitasuna galdu eta herritarren parte-hartzea mugatua egin zela: “...*estando presentes Hernan Miguelles de Yraraçabal, alcalde, e Juan Ruiz de Yraraçaval, preboste, e Pedro de Sarasola, jurado, e Juan Martines de Ayçarna, fiel de la villa... que les hera neçesario de auer algunas leyes e hordenanças por donde biuiesen e regiesen todos entre si en la dicha villa. Y en su tierra...*”²⁸. Beraz, XIV. mendearen bukaerarako, herriko ardua nagusiak aberats eta boteretsuen (nahiz Gaztela zaleen) esku zeuden²⁹.

Oso ohikoa zen hiribilduetako biztanleen eta nekazarien artean ekonomia zein soziologia ikuskera desberdinak izatea. Hala ere, euskalunon merkataritza espirituak berehalak emango ditu fruituak. Gaztelako erregeak eta bere ordezkariak aliatu zituztela egin zuten aurrera, eta bide batez, ahaide nagusien edo leinuek jauntxoek aurrean babestu zituzten. Jauntxokeria hori XVI. menderako gairitu zen. Beraz, bai Deba eta baita Deba ibaiaren ertzean sortu eta garatzen hasi ziren hiribilduak indar handiz sartu ziren XVI. mendean. Horiek, eta Gipuzkoan sortu ziren gainerako hiribilduak, XIII. mendean hasi eta XV. mendera arte Atlantiko aldeko Europan sortzen hasi zen garapen ekonomikoarekin bat egiteko gai izan ziren. Gertakari horrek eragin handia izan zuen Gipuzkoaren historian, eta hiriguneetan ez ezik herriguneetan ere ondo asko nabaritu zen. Gipuzkoarren aliatu nagusia Gaztelako boterea izan zen, eta egoera horrek ordura arteko jardueren dibertsifikazioa ekarri zuen. Esan nahi da, nekazaritza eta abel-

²⁸ “1394, Septiembre, 29. Deba, iglesia de Santa María. El concejo general de la Villa de Deba acuerda, por vez primera, las ordenanzas que habrían de regir en la villa y su jurisdicción”. Iturria: Barrena, Elena eta Herrero, Victoriano, José (2005). *Archivo Municipal de Deba. (1181-1520). I*. Fuentes Documentales del País Vasco, nº 123. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 64-72 orriak.

²⁹ Ospetsua izan zen Francisco de Andia Irarrazabal, Deban, 1536an jaio zena. Gaztelan, Ingalaterra, Perun eta Txilen ere ibilia. Iturria: Turrillas, Alex eta Treku, José Ignacio (2015). *Deba. Ibilaldi bat historian zehar*. Deba: Kaioa a.s.p., S.L., 56-59 orriak.

tzaintzan oinarritutako gizarte moldetik, industria, arrantza, zerbitzuak eta komertzioan oinarritutakora pasatu zela gure bailara. Hori lortzeko elkarlana ezinbestekoa izan zen. Gaztelaren egitasmo politiko eta komertzialek erantzun ona jaso zuten hiritar sektore anitzetatik. Garapen ildoak XIV. mendearen bukaeratik XVI. mendearen bukaerara arte iraun zuen. Testuinguru baketsu horri esker lortu zen euskal produktuak Europako merkatuan sartzea (baita Indietako eta Mediterraneo aldeko sareetan ere).

Beraz, Debak ere sendo eman zion hasiera Aro Modernoari. Horren bultzatzaile nagusiak izan ziren: Gaztelako erregeen borondatea, hirietako sare sozial eta politiko egonkorra, burdinaren eraldaketaren bueltan eraikitako artisautza azpiegitura, eta nola ez, garraio eta arrantza jarduerari lotutako itsas tradizioa.

Arestian aipatutako udalerrien arteko (Elgoibar, Mutriku) tirabirak XVI. menderako konpondurik zeuden, eta beraz, posible zaigu definitzea zein ziren mende hartako Deba udalerrien mugak: Mutriku, Elgoibar (orain Mendaro), Azkoitia, Azpeitia, Zestoa, Zumaia.

1.3. DEBA: GARAPENA ETA GAINBEHERA.

Roque Aldabaldetrecuk (1996) adierazten digu XVI-XVII. mendeetan Deba herri guneko etxebizitzaren kalitatean antzematen dela hiribilduaren garapena, eta ez hainbeste hiribilduaren hedapenean. Beraz, datu hau adierazle ona da zera baieztatzeko: hiri ikuspegitik, ikuspuntu sozial eta ekonomikotik, garai onuragarriak bizi izan zirela aipatutako bi mendeetan. Pena da, ordea, gaur egun ez edukitzea ikusgai garai hartako eraikuntzarik, ez bada XVII. mendeko jauregi tankerako “Comendandorecua”-“Debaechea” izenez ezagutzen dena-. Hori bai, jatorrizko egiturari eutsi zion hiribilduak³⁰.

Arestian aipatu dugun bezala, Debako Udal Ordenantzak 1394. urtean idatzi zirenean, herritarren udal parte-hartzea mugatu egin zen; herriko kargu nagusiak herritar aberats eta boteretsuen (nahiz Gaztela zaleen) esku geratu ziren. Aldaketa nabarmenagoa, ordea, 1536. urtean etorri zen; orduetik aurrera, herriko ordenantzak Erregeak berretsi beharko zituen. Nonbait, Errege Xedapen baten bidez, Donostiako Ordenantzen arabera egitea erabaki zen. Horrek zera zekarren: funts-ondasunik (*millarista*) ez zituztenek ezin zuten udal kargurik izan (alkatea, bi erregidore, eskribau bat, bi zinpeko txiki eta mendietako zain-tzaileak, alegia). Herritarren gehiengoa baztertu egin zuten eta gutxi batzuen, aberatsenen, mesederako arauak ezarri zituzten. Beraz, hasierako kontzeju irekiak, XVI. mendearen lehen erdirako itxiak eta zurrunak bihurtu ziren. Hala, aginte politikoa sistema oligarkiko baten antza hartzen hasi zen. Karguen artean alkatea zen (eta da) udalerriko agintari nagusia. Badago, ordea, bestelako aldagai bat: Errenteriako Batzar Orokorrek 1571. urtean sustaturiko agindua eta 1573. urteko urtarrilaren 29an Felipe II.ak onartutakoa. Funts-ondasunak izateaz gain, alkate berriak gaztelaraz irakurtzen eta idazten jakin behar zuen. Gauza bera gertatzen da Batzar Nagusietako ordezkariarekin ere: gaztelania zen Gipuzkoako organo gorenean nahiz udal administrazioan aritzeko hizkuntza. 1681. urteko maiatzaren 13an Hernanin ospatutako Batzar Nagusietako ebazpenean adierazten zaigu herriko alkate izan nahi zuenak gaztelaraz idazten eta irakurtzen jakin behar zuela: “*Según la Junta General que se celebró en Hernani mandó que ninguno que no supiese escribir ni leer fuese electo por alcalde... Dijeron que se guarde y cumpla*”³¹. Eta babes juridiko osoa izan zezan, 1696. urteko Gipuzkoako foruen bilduman honakoa adierazten da, hirugarren tituluan, 20. atalean: “*en la provincia, villas y lugares de ella no pueda ser elegido por alcalde ordinario y de la hermandad el que no supiere leer y escribir*”.

³⁰ Aipatu dugun *Andonaegui* familiarena.

³¹ Antzuolako Artxibo Historikoa (AAH). Akta eta Akordioen hirugarren liburua, 1674-1736, 45 orria.

Herri txikietan arazoak sortu zituen agindu horrek; ez ziren asko idazten eta irakurtzen zekiten gizonezkoak. Eta hainbatek protestatu ere egin zuten arren, agindua halabeharrez bete beharrekoa zen. Beraz, kargu publikoetarako hautatuak izango zirenek derrigorrean bete behar zuten oinarritzko instrukzioa (gaztelaniaz idazten eta irakurtzen jakitea). Euskararen ezagutza eta erabilera ez ziren kontuan hartzen³².

Dena dela, erabaki harrigarri horrek bazuen bestelako helburu estrategiko bat: euskararen nagusitasuna mespretxatu eta politika zentralizatuagoak bultzatzea. Horrela, herritar eskolatu gabekoak botere-guneetatik aldentzeaz gain, aginte-elite erdaldunak sustatu zituzten; “agintari-elite bat sortu, elite gero eta erdaldunagoa, jakina” (Aristi, 2014: 66).³³ Gaztelania administratzaio eta politikarako hizkuntza bihurtu zen; une hartan hasi zen euskararen egoera diglosikoa (Rubio, 2004)³⁴. Beraz, herriko eliteak alfabetatu egin ziren tankera horretako kargu publikoak eskuratu ahal izateko. Argi dago interes politiko-publiko handiak zeudela atzean.

Azkonak dionari kasu eginda (1979), kontuan hartzeko moduko gertakaria da honakoa: XVI. mendearen hasieran Espainian -baita Gipuzkoan ere- suertatutako Komunitateen arteko gatazka. Dokumentatuta dago egoera sozial gatazkatsua sortu zela gipuzkoarren artean. Gatazka horiek eman ziren testuinguru ulertzeko XV. mendearen bigarren erditik kasik 1522. urtera arte doan testuinguruaren berri izatea ezinbestekoa da. Testuinguruak zerikusi zuzena dauka Errege Katolikoen etorrera eta heriotzarekin³⁵. Bi ikuspegi sozioekonomiko zein politiko zeuden agerian: alde batetik, Gaztelaren menpe, autoritarismoaren edo oligarkiaren interesak babesten zituztenak, eta beste aldetik, herrialde desberdinek autonomia gehiago lortzeko egiten dituzten mugimenduak, edo beste era batean esanda, Gaztelako monarkiaren berrezarpenarekin –Karlos V.aren erregetza izango denarekin- ados ez zeudenak. Gipuzkoan gatazkak ezaugarri berezituak izan zituen, hau da, badirudi, batez ere, barne eragileen arteko borrokan oinarritu zela. Borrokaldiak bi fase izan zituen.

Lehenengo fasea (1517-1518), hiribilduek hartzen ari ziren indarra ikusita, testuinguru berriaren aurrean ahaide nagusiek probintzia mailako organoetan parte hartzeko egindako mugimenduekin dago lotuta. Ez zuten dinamika berria galdu nahi; Gipuzkoako beste hiribildu boteretsuekin parekatzea nahi zuten. Lehenengo fase honetan ez zen bando eta hiribilduen arteko tirabira handirik egon. Bigarren fasean (1520-1521) kontrakoa gertatu zen. Alde batetik, Donostia eta bertan kokatutako batzarrak zeuden -Deba bailarako hainbat hiribilduek ere parte hartu zuten (Gatzaga, Elgeta, Soraluze, baina itsasora ailegatzeke)-. Eta beste aldetik, Tolosa eta Hernanin kokatutako batzarrak. Azken hauek Deba-Zestoa-Zarautzeraino zabaldu ziren³⁶. Gipuzkoarrak ez ziren ados jarri Gaztelaren zentralizazioaren aurrean

³² Irujo, Xabier eta Urrutia, Iñigo (2013). *1789-2103. Historia jurídica de la lengua vasca*. Oñati: HAEE- IVAP.

³³ Aristi, Pako (2014). *Euskararen isobarak. Hamasei gezur handi eta koda bat*. Donostia: Erein.

³⁴ Rubio Pobes, Coro (1996). *Revolución y tradición. El País Vasco ante la revolución liberal y la construcción del estado español, 1808-1868*. Madrid: Siglo XXI.

³⁵ Azcona, Tarsizio (1979). El País Vasco durante la Guerra de las Comunidades. Aspectos referentes a la historia de Guipúzcoa. In, Elkar Iana. *Historia del Pueblo Vasco, 2*. Donostia: Erein, 59-110 orriak.

³⁶ En 24 de Noviembre de 1520, se reunieron en Azcoitia los Procuradores de la Provincia, resultando de esta asamblea los dos bandos en que se dividió la hermandad; eran partidarios de las Comunidades y seguían sus instrucciones las siguientes villas y poblaciones; Tolosa, Segura, Villafranca, Azpeitia, Azcoitia, Mondragón, Hernani, Deva, Motrico, Zumaya, Guetaria, Eibar, Tierra de Oyarzun, Villarreal y Cestona. Eran partidarios del Corregidor y su gobierno, San Sebastián, Vergara, Elgoibar, Orío, Fuenterrabía, Rentería, Salinas, Elgueta, Plasencia, Zarauz, Asteasu y Sayaz. Iturria: *Euskal-erria*, Marqués de Seoane, 163-164 orriak. Iturria: http://meta.gipuzkoakultura.net/bitstream/10690/74861/1/AM_323893.pdf. (Kontsultatuta: 2015/04/20).

zein posizio izan behar zuten: Tolosako bandoak ez zuten onartu Gaztelako ordezkari gorena zen Korrejidorea, horrela, Gaztelako botere moderno berriari mugak jarri nahi zizkion; Donostiako bandoak, ostera, onartu egin zuten. Lehenengok foruez eta pribilegioez hitz egiten zuten, eta besteek, ordea, errege botereari eman beharreko obedientziak. Tirabira gogorrek egon ziren: etxeak eta uztak erre, basoak moztu... Tolosako bandoan Debako gizasemeak egon ziren; besteak beste, alkate zen Ochoa Perez de Arriola, Antonio de Aresti, Martin Perez de Gorocica, Juan Martinez de Zabala eta Juan Martinez de Gallastegui. Are gehiago, bertan kokatuta dagoen Sasiolako monasterioa komuneroen gune garrantzitsua izan zen. Eta arestian aipatutakoez gain, honako hauek ere azaltzen dira: “*en primera línea como los más señalados en la conjuración, el Bachiller Olano, vecino de Deva; y Juan López de Andieta; siendo los que se entendían con la Junta de Tordesillas Nicolás de Insausti y Fray Pedro de Elorriaga*” (Marqués de Seoane)³⁷.

Garapenaren zantzuak hauskorrek izan ziren. Testuinguru politikoak hala beharturik, Debaren egoera soziala eta ekonomikoa gainbeheran jarri arte iraun zuten. Horixe bera adierazten du Debako herriak Enrike IV.a erregeari bidalitako eskutitzean:

*“Vuestros muy homilles serbidores el conçejo alcalde preboste fieles e regidores e escuderos fijosdalgo/ de la vuestra villa de Monte Real de Deba que es en la vuestra noble e leal probynçia de Guipuscoa muy/ homillemente e con reberençia debida vesamos vuestras manos e vos inbiamos recomendar/mucho en la vuestra merçed e alta señoría a la qual plega saber que esta dicha/ vuestra villa esta sytuada e poblada muy çerca de la mar e en las vitymas partes del/ vuestro regno e por la dicha mar en frontera de los regnos e señorios de Françia e Ynglaterra/ e Bretaña e de las otras partes estrangeras. E señor es asy que en esta dicha villa e/ su juridiçion non ay labranças de tierra sembradas de panes e trigos e otras çeberas que/ basten con la veintena parte al mantenimiento e probysion de los vesinos e moradores de ella/ e de las otras personas que bienen a ella de fuera parte por sus nesçesidades e nosotros/ nos solemos mantener e probeer casy contynuamente del dicho pan trigo e çeberas/ e de bynos o paños e otras cosas e avn muchos otros logares e vesindades/ de esta dicha probynçia e de fuera de ella de los trigos e otras vituallas susodichas e/ paños que suelen benir e entrar e bienen e entran con sus naos en la canal/ e abra de esta dicha villa que es çerca de ella e vienen de los dichos regnos e señorios/ de Françia e Bretaña e Ynglaterra e de otras partydas estrangeras de fuera de este regno. E muy alto señor sepa vuestra señoría que allende del probecho que en la benida de las/ tales naos estrañas viene e proçede a nosotros en las dichas biandas e manteni/miento e paños e otras mercadurias eso mismo recresça e viene a vuestra altesa en ello/ e por ello mucho serbiçio e acresçentamiento de vuestras rentas porque el fierro que se labra en las/ ferrerías de bal de Mendaro e en Lastur e Ego”*³⁸.

Esanguratsua da Debak -1474. urtean- atzerriko merkataritzarako zuten dependentzia eta beharra.

³⁷ Euskal-erria, Marqués de Seoane, 163-164 orriak.

Iturria: http://meta.gipuzkoakultura.net/bitstream/10690/74861/1/AM_323893.pdf (Kontsultatuta: 2015/04/20).

³⁸ “1474, agosto, 20. Deba. El concejo de la villa de Monte Real de Deba, argumentando la importancia que el comercio marítimo tiene para su subsistencia y para las propias rentas del rey, suplica a Enrique IV que en razón de sus cartas de marca y represalia no se aprese a los comerciantes extranjeros que venían por mar a la villa, poniéndolos al amparo del seguro real”. Iturria: Barrena, Elena eta Herrero, Victoriano, José (2005). *Archivo Municipal de Deba. (1181-1520)*. I. Fuentes Documentales del País Vasco, nº 123. Donostia: Eusko Ikaskuntza.

Gaztelako boterearekin izandako hartu-eman iraunkorra izan zen. Juana erreginak, 1515. urteko irailaren 14an, adibidez, Debatik burdina eta altzairua esportatzeko baimena eman zuen. Dokumentuan berehala hautematen da garrantzia handikoa zela Debak bailarako burdina eta altzairua esportatzeko zuen kokapen geo-estrategikoa:

“Su petición/ que en el mi consejo fue presentada deziendo que la dicha prouincia esta fundada al tiempo/ que a ella viene e salle a cavsá de las ferrerías que en ella ay e que sin ellas no/ podrian biuir nin conseruarse los vecinos e moradores de la dicha prouincia e que los/ azeros e fierros que en ella se labran (ilegible) fasta agora los morado/res e naturales de la dicha prouincia e de fuera de ella e estrajeros los sacaban/ fuera de estos mis reynos a los reynos de Françia e Inglaterra e a todos los/ otros reynos e partes deversos sin perturbaçion alguna e que de poco tiempo/ a esta parte el mi corregidor de esa dicha prouincia prohibe e defiende que ningunos/ azeros salgan de ella e que avia fecho descargar en el puerto de Deba çiertos/ azeros por perdidos e que si el dicho pleito de los dichos azeros se vedase e/ defendiese a la dicha prouincia todos los vecinos e moradores resçeuirian/ mucho agrauio e daño e por su parte nos fue suplicado e pedido por// merced mandase dar libertad a la dicha prouincia para que se tractasen los/ dichos azeros e fierro segun e como en los tiempos pasados se solia e acostunbraua fazer e que los dichos azeros que asi estauan descargados/ e enbargados en el dicho puerto de Deba los mandase desen/vargar e restituyr a sus dueños libremente o que sobre ello/ todo les mandase proveer de remedio con justiçia como la mi/merçed fuese”³⁹.

Aldabaldetrecuk (1996: 73) esandakoari -“el río Deba ha constituido una vía de comunicación desde el siglo XIV hasta el XVIII”⁴⁰-, zera gehitu geniezaioke: nahiz eta Deba ibaia bizitza sozialaren, negozioen eta kanpoko komunitateekin debarrek izango zuten harremanen gune izan, garai honetako hiribilduaren garapena ezin da ulertu begirada zabalagoa izan gabe. XVI. mendean, Amerikako aurkikuntzak eraginda, ekonomia hazi egin zen, eta gure herrialdearen baliabide sozial eta ekonomikoak ere gertakari horrek ezaugarritu zituen. Hasteko, Europa eta Ameriketako hiriburu ekonomikoa zen Sevillara begira jarri ziren. Salgaien trafikoak eragindako negozio aukerak zabaltzeko asmoz bertaratutako euskaldun kopurua handia (“vizcainos”) izan zen. Eta Jose Antonio Azpiatzuk dioskun bezala (1990:87) “podemos decir sin temor a equivocarnos que gran parte de la actividad económica de Guipúzcoa se movió en esta época con miras puestas en esta ciudad del Sur. Allí se establecieron muchos de nuestros mercados, hacia allí se dirigían los cargazones de hierro en nuestros barcos, trayendo de retorno trigo, aceite, frutos o dinero”⁴¹. Adibide argia da Juan Perez de Arriola⁴² debarra, 1577. urtean merkataria izateaz gain, itsasontzi jabea ere bazelako.

³⁹ “1515, septiembre, 14. Segovia. La reina Juana dicta provisión real y sentencia favorable al ruego de la provincia, presentado por sus procuradores Francisco Pérez de Idiacaiz y Pedro Ochoa de Santa María, de permitir la libre explotación de su hierro y acero, desestimando la solicitud de Pedro Ruiz, procurador fiscal de la reina, de vedar dicha exportación en virtud de una pragmática de Juan II”. Iturria: Barrena, Elena eta Herrero, Victoriano, José (2005). *Archivo Municipal de Deba. (1181-1520). I.* Fuentes Documentales del País Vasco, nº 123. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 374-377 orriak.

⁴⁰ Aldabaldetrecu, Roque (1996). *Debako udalerría. Alderdi historikoak bertako dokumentuetan oinarrituta (1294-1894)*. Deba: Udala eta Kutxa Fundazioa, 73 orria.

⁴¹ Azpiatzu, José Antonio (1990). *Sociedad y vida social vasca en el siglo XVI. Mercaderes Guipuzcoanos*. Tomo I. Donostia: Gipuzkoako Kutxa Kultur Fundazioa.

⁴² Arriola leinua mutrikuarra bada ere, Deban parte hartze handia izan zuen. Mutriku aldean egoteak, bai burdinamearako lonja izateko eta baita jabeentzat ontzigitzan nahiz merkataritzan leku estrategiko bat izateko aukera eman zion. Are gehiago, Arriolatarraren armarran, desagertutako *Urasandi* dorretzeko ateburuan, harlanduz eginiko itsasontzia zegoen, ustez Deba itsasadarreko ontzioletan XVI. mende bukaera eta XVII. mende hasiera bitartean egiten ziren tankerakoa. Iturria: Aldabaldetrecu, Roque (1996). *Debako Udalerría. Alderdi historikoak bertako dokumentuetan oinarriturik (1294-1894)*. Deba: Hiriko Udala eta Kutxa fundazioa.

Negozioa egiteko eremua iparraldeko lurretaraino zabaldu zen. Jose Antonio Azpiatzuk (1990:83) dioskunari jarraituz, nahiz eta batez ere Gaztelako merkataria handiak izan Atlantiko aldeko herrialdeekin harremanetan jarri zirenak, ezin uka elkar-truke horretan Gipuzkoak ere garrantzia handia izan zuela. Horrek, eragin handia izan zuen herritarren ohituretan: “Una sociedad volcada al mar en el eje Castilla-Norte queda también integrada en los sistemas de vida y consumo, de ropa y estilos de las sociedades más opulentas. Podemos decir que su trato, viajes y oficio de intermediaria le contagié un estilo de vida bastante alejado del común del pueblo castellano”⁴³. Ez digu ezer aipatzen hizkuntza ohituren inguruan, baina pentsa genezake eremu horretan ere eragin handia izango zuela. Beraz, Gipuzkoak bat egingo du artilearen esportazioan; Deba (eta Donostia) ardatza izan zen egiteko horretan⁴⁴.

Debak izandako garrantziaren beste adierazle bat Eloy Garcia de Quevedok (1905)⁴⁵ dakarkigu. Burgos eta Deba 1547. urtean egindako hitzarmen baten bidez, Burgosek Debarantz zihoazen hainbat bide konponduko zituen, eta artile garraioan zebiltzanen zeregina errazteko ostatuak eta gainerako zerbitzuak bermatzeko eskatu zion Debari. Hitzarmen hori ez da harritzekoa; Burgos-Gaztela-Deba ardatzean kokatutako artile garraioak logistika sare egonkor bat eskatzen zuen. Horrela, artilearen eskaera poliki- poliki jaisten hasi arte (1566) Gatzagatik Alzolaraino zihoan bidea estrategikoa zen.

Deban, berriz, prest egoten ziren artilea itsasoratzeko Asensio de Alzola, Garcia de Solarte, Juan Perez de Arriola, Francisco de Albistur merkataria. Artilearen helmuga Portugal eta Andaluzia izan ohi ziren. Merkatariek ez zuten bueltarako bidea esku hutsik egiten: Portugaleko liho hazi preziatuarekin bueltatzen ziren. Oso hazi preziatua omen zen Euskal Herrian. Jose Antonio de Azpiatzuk eta Javier Elorzak (2011) esaten digutenari jarraituz⁴⁶, liho haziaren salerosketa sustatzen zutenetako batzuk juduak ziren. Badago eurekin suertatutako istiluei buruzko dokumentaziorik ere; probintziako erakundeek tasa bat jarri nahi zioten lihoaren salneurriari.

Artileaz gain, gari garraioak ere berebiziko garrantzia izan zuen. Gasteizek itsas portu estrategikotzat hartzen zuen Deba. Gariaren esportazioa bi eratan kudeatzen zen: alde batetik, Gasteizetik Alzolara zuzenean bidaliz, eta beste aldetik Bergararik zuzenean zetorrena⁴⁷. Alegia, Gaztelako erregearen aginduz, Bergarak egingo du XVI eta XVII. mendeetan Deba arroako gari kudeaketa, gariaren joan etorria kontrolatu, salneurria erabaki, espekulazioa saihestu... Beraz, Bergara eta Alzola gune estrategikoak bihurtu ziren gariaren komertzializazioan –horretarako, Alzolan zeuden lonjak eta lonjeroak⁴⁸ aprobetxatu zituzten-. Aldi berean, garia itsasontzietara eramateko Deban zeuden pinaziak aprobetxatu zituzten.

⁴³ Azpiatzu, José Antonio (1990). *Sociedad y vida social vasca en el siglo XVI. Mercaderes Guipuzcoanos*. Tomo I. Donostia: Gipuzkoako Kutxa Kultur Fundazioa.

⁴⁴ XVI. mendean erdialdera Debatik ateratzen zen Gaztelatik ekarritako artilaren %30. Bada zerbait, beraz.

⁴⁵ García de Quevedo, Eloy (1905). *Ordenanzas del Consulado de Burgos de 1538*. Burgos, 63 orria. 4. oharra.

⁴⁶ Azpiatzu, Jose Antonio eta Elorza, Javier (2011). *Deba, una villa de vocación marinera y mercantil (siglos XV-XVIII)*. Deba bilduma. Deba: Debako Ostolaza Kultur Elkarte, 82-84 orriak.

⁴⁷ Bergara Deba arroko gari merkataritza gune garrantzitsua izan zen. Astero egoten zen merkatua astelehen, asteazken eta ostiraletan, eta 1581. urtean Sevillara zihoan garia kontrolatzeko eskubidea lortu zuen erregearengandik. Aldi berean, aipatu beharko litzateke Eskoriatzan kokatu zela itsasoratzeko aurretik mandazainen gune estrategikoa. Azpiegitura osoaren barruan beharrezko zerbitzua bihurtu zen.

⁴⁸ Portuetako lonjak ere egoten ziren. Debako aipagarriena Maspeko dorretxea eta lonja izan zen, XVI. mendean eta XVII.aren tartean Debako itsasadarrean kokatu zen. Iturria: Turrillas, Alex eta Treku, José Ignacio (2015). *Deba. Ibilaldi bat historian zehar*. Deba: Kaioa a.s.p., S.L., 114-117 orr. Dena dela, ezin dira aipatu gabe utzi Alzolako lonjak: Torrekua, Izeta, Aurretxe, Andonaegi eta Alzola. Lonja eta etxeek, gaur egun ere Deba ibaiaren bazterrean ikus daitezkeenak, Deba bailarako, Gaztelako, Sevillako eta Ipar Europako aberastasunak bertatik pasatzen ikusi zituzten. Harriek hitz egingo balute! Iturria: Azpiatzu, Jose Antonio eta Elorza, Javier (2011). *Deba, una villa de vocación marinera y mercantil (siglos XV-XVIII)*. Deba bilduma. Deba: Debako Ostolaza Kultur Elkarte, 225 orria.

Trafiko horrek eragin handia izan zuen Deban. Jarduera bitxi bat ere sortu zen; garia bizkotxo bihurtu zuten⁴⁹. Hiribildua gune estrategikoa izanik, Terranova, Sevilla, Lisboa, Flandes, Santanderrera... joaten ziren itsasontzien sartu-irtenak ugariak izaten ziren. Hauek jan-edanez hornitu behar zirenez, jarduera berri hori sustatu zuten. Aipatutako Jose Antonio Azpiazu historiagileak (1990: 48) testigantza ederra ematen digu jarduera horrek XVI. mendearen bukaeran eta XVII. mendearen hasieran Deban zuen garrantziari buruz: "... los trigos que bajan de Vitoria... viudas, vecinas desta villa (Deva) y otras muchas de la propia calidad, gente contratada para hazer bizcocho y llebar como lo lleban para Francia a San Juan de Luz en pinazas..."⁵⁰. Frantsesek, ekartzen zuten bakailoaren truke, garia eta bizkotxo era-maten zuten bueltan.

Horretaz guztiaz gain, ez dugu ahaztu behar Deba artoa burdin ustiakuntzan gune garrantzitsua izan zela. Lehengai hori erabiliz lanabes eta gainerako erreminta asko (gerrarako ezpatak, lantzak...) egiten ziren bailarako herri askotan. Esaterako, Oñatin arma zuriak (aiztoak, labanak, guraizeak...) egiten ziren, Soraluze, Eibar eta Elgoibarren suzko armak... Bezerorik garrantzitsuena erregearen armada zen, eta biltegi edo lonja berezi bat zegoen Altzolan. Oso ezaguna izan zen Deba eta Sevillaren artean izandako burdinaren inguruko harremana. Zer esanik ez, Frantziara eroaten zen altzairua Arrasatetik zetorren⁵¹. Denboran asko aurreratu behar gara, 1335. urtera, hain zuzen ere, Deba burdingintzarekin izandako lehendabiziko testigantza aurkitzeko. XV. mendearen bigarren erdian zortzi burdinola zeudela dakigu. Orduan ere, Irarrazabal eta Sasiola familiakoak ziren nagusi. Batzuetan burdina eraldatzen zuten, eta beste batzuetan Somorrostro eta Muskizetik lehengai garraiatzen zuten.

Beraz, sendoa zen burdinaren inguruan Debabarrenera nahiz Debagoienara bideratutako komertzio truke sarea. Sare sendo hori ezinbestekoa zen goiko bailaretan burdin horren transformazioa egin eta lanabes edo bestelako tresneria eta armategiak eraiki ahal izateko. Beraz, behetik gora nahiz goitik behera, Deba ibaiaren errepide zein ur bidearen azken hiru kilometroetan zegoen joan-etorria handia izan zen. Gainera, aipatu diren azken hiru kilometro horietan garatu ziren, batik bat, gailupa eta zirgarien lanbideak. Alegia, kargak igotzeko erabiltzen ziren ontziak (gailupak), eta hauek errekan gora tira egiteko erabiltzen ziren zirgariak (animaliei lotutako ontziak tiraka eroaten zituzten gizonak)⁵².

Beste jarduera garrantzitsua arrantza izan zen. Inguruko herrietako armariak aintzat hartuta, badu Debakoak desberdintasun bat: ez da balearik agertzen⁵³. Alegia, Debatik Bizkaiko kostaldera joanda, Mutriku (Gipuzkoa) edo Ondarroako (Bizkaia) armariak badute balea haien armarietan. Gauza bera gertatzen da Donostia aldean ere; Getarian eta Zarautzen agertzen da balea armarietan. Deba, hala ere, Gaztelara begirako merkataritzan oso portu garrantzitsua izan zen. Baita balearen arrantzan ere. Eta nola ez, Deba ere historia propioa dauka balearen arrantzari dagokionean. Balearen arrantza neguan egiten zen (azaroan 1ean hasi eta martxoaren 15era arte), orduan azaltzen zelako kosta ingu-

⁴⁹ Ogi lehorra izaten zen, asko irauten zuena. Egokia itsasorako, Terranobara joateko, adibidez.

⁵⁰ Azpiazu, José Antonio (1990). *Sociedad y vida social vasca en el siglo XVI. Mercaderes Guipuzcoanos*. Tomo I y II. Donostia: Gipuzkoako Kutxa Kultur Fundazioa.

⁵¹ Azpiazu, Jose Antonio eta Elorza, Javier (2011). *Deba, una villa de vocación marinera y mercantil (siglos XV-XVIII)*. Deba bilduma. Deba: Debako Ostolaza Kultur Elkarte. Liburu interesgarri honetan indize antropomimiko interesgarri bat dago merkataritza eta itsasoaren jardunarekin lotutako pertsonen buruz.

⁵² Turrillas, Alex eta Treku, José Ignacio (2015). *Deba. Ibilaldi bat historian zehar*. Deba: Kaioa a.s.p., S.L., 112-133 orriak.

⁵³ Iturria: <http://www.ostolaza.org/archivos/publicaciones/51-Escudo-de-Deba.pdf>. (Kontsultatuta: 2015/05/10). Ez azaltzearen, ezta itsasoarekin loturikorik ere: itsasontzigintza, merkataritza ... Honek, sarri, ondorio okerretara garamatzala.

ruan aberetzar eder hori. Herritarrek eurek sustatutako jarduera zen, eta nahiz eta autokontsumorako baliatu Gasteizen zentralizatu zen balearen komertzializazioa. Hasieran, balearen harrapaketa Debako kostaldetik oso gertu egiten zen. Gaur egun, badago Deban oraindik "Labatai" (labea + atea) bezala ezagutzen den lur eremua. Haratago ere jarri zen begirada: Ternuara. Ugariak ziren enpresa honekin lotura zeukaten debarrak⁵⁴. Arrantza aldia martxotik irailera arte luzatzen zen. Badaude XVI. mendeko datuak non esaten diguten bale koipearen komertzializazioa garrantzitsua izan zela. Hala ere, nahiz eta Gasteizko merkataria Ternuara begira egon⁵⁵, ez dugu ahaztu behar Deban bazegoela jarduera honetan inbertitzen zuenik⁵⁶.

Ontziolen inguruan lehendabiziko aipamen dokumentala 1542. urtekoa da, Ostolaza kalean kokatuta egon zen ontziolarena, alegia. Hala ere, badaude datuak esaten dutenak XV. mendearen lehendabiziko erdian (1448) zutik zegoela ontziola hura. Bertan, Ternuara zihoazen baleak arrantzatze galeoiak egiten ziren. Ez zen bakarra, XVI. menderako Urazandin, Lasaon, Iruroguenen, Yrarrazabalen ere bazeuden ontziolak: "Nuestra Señora de Itziar", "Santa Maria", "Santa Lucía", "La Trinidad", "San Buenaventura", "La Magdalena", "San Nicolás", "La Concepción", "San Miguel", "Los Tres Reyes"⁵⁷. Ontzi horiek eraiki zituztenak ere gogoratzen ditugu: J. Lopez de Irarrazabal, Santuru de Reten, Pedro de Agirre, Domingo Garate, Domingo Sorazu, Ochoa de Irarrazabal, Pero Ochoa de Uriarte, Asensio de Alzola, Martin de Arranotegi, Joanes de Iraurgui...⁵⁸. Deba bertan eraikitako itsasontzi horien jo mugak ugariak eta anitzak izan ziren: Ingalaterra, Frantzia, Flandria eta Alemaniako herrialdeekin harremanak izateaz gain⁵⁹, Mediterraneoko itsasoan ere aritzen ziren.⁶⁰

Aktibitate horrek guztiak merkataritza sare egonkorra sortu zuen, eta egiteko horretan garrantzia handia izan zuten Gipuzkoako merkatariek, bereziki, Deba arrokoek: Irarrazabal, Sasiola, Andonaegi, Agirre, Zubelzu, Arriola, Espilla, Sorasu, Zigaran sendiek (Deba), Alzola eta Arriola (Elgoibar), Lopez de Isasi (Eibar), Campiacelay- Lazarraga, Ibañez de Alegría, Tobalina, Larrinaga, Soraluze eta Yarza (Oñati),

⁵⁴ Esan, Ternuan egiten ziren arrantzen loraldia 1560-1570 hamarkadan izan zela. Hala ere, XVII. mendearen lehendabiziko hamarkadetan Debako hainbat merkatarik nahiz marinel daude arrantza mota honetan lanean: Arriola, Irarrazabal, Espilla, Cigaran, Sorasu edo Zubelzutarrak.

⁵⁵ Balea eta bakailoa aldi berean.

⁵⁶ Azpiazu, Jose Antonio eta Elorza, Javier (2011). *Deba, una villa de vocación marinera y mercantil (siglos XV-XVIII)*. Deba bilduma. Deba: Debako Ostolaza Kultur Elkarte., 51-56 orriak.

⁵⁷ Turrillas, Alex eta Treku, José Ignacio (2015). *Deba. Ibilaldi bat historian zehar*. Deba: Kaioa a.s.p., S.L., 96-99 orriak.

⁵⁸ Ontziolen inguruan asko idatzi duen Lourdes Odriozolak oso ondo adierazten digu jarduera hori Deban ez zela koiunturala izan, baizik eta XVI. mendetik XIX. mendera bitartean ugariak izan zirela bertako ontzioetatik ateratako mota askotako itsasontziak. Hala 1525. urtetik hasita, 29 ontzi zeuden XVI. menderako; XVII. mendean, 66 (batez ere 1635. urtera arte); XVIII. mendean, 17 (gehienak txalupak); XIX. mendean, 3. Beraz, loraldia XVII. mendearen lehen herenean gertatu zen. Iturria: Odriozola, Lourdes (2002). *Construcción naval en el País Vasco, siglos XVI-XIX. Evolución y análisis comparativo*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia y Puerto de Pasajes, 313-440 orriak.

⁵⁹ Aipatu gabe ezin da laga, sarri, merkataria eta kortsarioak nahasita azaltzen zaizkigula. Gerra garaia hain ugariak izanik, debarrek ere batzuetan eraso egiten zuten eta beste batzuetan erasotutako sentitzen ziren; XV. mendetik XVIII. mendera arte horrelako ekintza askotan hartu zuten parte. Are gehiago, Debako parrokiara jo besterik ez dago garai hartako jardueraren lekuko bat ikusteko. Bertan, XVIII. mendeko ontzi bat dago zintziliek elizako nabetik, ustez kortso-agiria duen fragata bat da. Iturria: Berdin, 84-89 orriak.

⁶⁰ Simancaseko artxiboan argibide asko daude. Iturria: http://dokuklik.snae.org/badator_sencilla_result_nivel.php?archivo=04474702010&nomarchivo=Archivo%20General%20de%20Simancas&fondo=090&nomfondo=Contadur%C3%ADa%20Mayor%20de%20Hacienda&nivel=11%20-%20Unidad%20Documental&nomnivel=Unidad%20Documental (Kontsultatuta: 2015/05/20).

Zumarraga (Gatzaga)... Aipatutakoek elkarrekintza osagarria lortu zuten, eta herri bakoitzaren funtzioak oso ondo diseinatu zituzten. Hala, Leintz bailarakoak produktuen garraioaz arduratzen ziren; Oñati eta Elgoibar burdin lanabes eta tresnak fabrikatzeaz arduratzen ziren; Bergara, gariaren merkataritzaz arduratzen zen; Alzola ibaiaren garraioaz eta lonjaz, eta Deba, artile eta arrantza esportazioaz arduratzen zen. Saretze horrek barne eta nazioarteko komertzioaren garapena (Sevilla, Gaztela, Portugal, Indiak, Italia...) sustatu zuen, eta aldi berean, horretara dedikatzen ziren familien aberastasuna eta boterea handitu zituen⁶¹. Beraz, garai hartakoak oso ondo saiatu ziren testuinguruaz aprobetxatu eta saretze horretan bere alea eskaintzen.

Merkatalgo oparo horrek gainbehera izan zuen XVIII. mendearen azken herenean. 1774. urtean Urduñako mendatea zeharkatzen zuen eta Gaztelarekin Bilboko portua harremanetan erosoago jarriko zuen errege bide berria eraiki zenean izan zen. Honekin batera, 1792. urtean martxan jarri zen Aduana Urduñako hiribilduan, eta hori Debako komertzioaren kalterako izan zen.

Pascual Madotzek (1845-1850:43) horren berri ematen digu bere hiztegi geografiko- estatistiko-historikoan: *“Comercio. Antiguamente lo hubo de lanas, bacalao y grasa por facilitar este puerto mejor que ningún otro la importación y exportación del interior del reino; más luego que se hubo abierto la peña de Orduña y construyéndose el Camino Real de Bilbao, se alzó esta Villa con todo el comercio de Deva”*. Hala ere, Debak Kantauri itsasoan zuen kokapen estrategikoa azpimarratzen du Pablo Madotzek, batez ere Pignatelli⁶² proiektuaren baitan zuen ustezko bideragarritasunagatik. Inoiz gauzatu ez zen proiektu horrekin Kantauri eta Mediterraneo itsasoa elkartu nahi ziren. Alegia, Debatik Zadorrarainoko kanal bat eraiki nahi zen, eta ondoren Ebro ibaiaren bidez Tortosaraino lotu⁶³.

1916. urtean Francisco Carreras Candiren zuzendaritzapean idatzi zen *Geografía General del País Vasconavarro* delako obra mardula; sei aletan dago banatuta. Lehen alean azaltzen den *El comercio, la industria y la navegación* atalean⁶⁴ zera idatzi zuen Julio de Lazurtegui (1917:788):

“Como puerto de tráfico tiene escasa importancia. Por lo variable y peligroso de su barra y por la poca agua que aún en pleamar hay en la entrada de lo que pudiera llamarse puerto, y que no es otra cosa que un ensanchamiento de la ría, es muy poco frecuentado. En la actualidad se hacen obras en ella, y es de esperar que una vez realizadas quede el puerto en condiciones de poder prestar abrigo a las embarcaciones de todas clases, y muy especialmente de pesca, que cruzan este litoral. Las embarcaciones que se dirigen a Deva pueden fondear, en espera de marea, en la ensenada de este nombre. El mejor fondeadero está por metros de agua, fondo arena, en la enfilación de la canal de la ría. Posee Deva Aduana de tercera clase. Está habilitada para importar del extranjero envases, alquitrán, corcho, estopa,

⁶¹ Azpiazu, José Antonio (1990). *Sociedad y vida social vasca en el siglo XVI. Mercaderes Guipuzcoanos*. Tomo I y II. Donostia: Gipuzkoako Kutxa Kultur Fundazioa. Tomo II (342-345 orriak). Liburu hori, eta egile horrek kaleratu dituen beste batzuk ere, interesgarriak dira Debaren bilakaera sozioekonomikoa (XVI. mendean) zertan izan zen ulertzeko.

⁶² Zaragozaan jaio zen Ramon Pignatelli (1734-1793). Bere lanik aipagarriena “Canal Imperial de Aragón” izan zen, 1776. urtean hasi eta 1790. urtera arte egin zuen obra mardula.

⁶³ Muniain, Sara (2002). Santos Ángel de Ochandátegui y su dictamen sobre un Canal navegable entre la presa del Bocal y el Cantábrico. *Ondare*, 21, 167-177 orriak.

Iturria: <http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/arte/21/21167177.pdf> (Kontsultatuta: 2015/11/20).

⁶⁴ De Lazurtegui, Julio (1917). El comercio, la industria y la navegación. In: Carreras y Candi Francisco (dir.). *Geografía General del País Vasco-Navarro. 788 orria*. Iturria: <http://www.liburuklik.euskadi.net/handle/10771/24725> (Kontsultatuta: 2015/11/20).

ladrillos refractarios, lino en rama y maderas sin labrar; para exportar al extranjero toda clase de mercancías, excepto galenas, plomos y litargirios (sic), y para cabotaje. Principal comercio de Deva. De importación, carbón mineral; de exportación, piedra para construcciones”.

Datu gehiago ematen ditu Serapio Mujikak (1918:849)⁶⁵: *“la agricultura y la pesca son las faenas a que más se dedican los habitantes de Deva. La industria es muy escasa: se halla limitada a dos fábricas de curtidos, una de harinas, dos de objetos de mimbre y juncos, cuatro de sidra, cuatro molinos, y a la explotación de canteras para preparar adoquines destinados a pavimentaciones, que ocupa a 150 obreros”*. Beraz, aldagai desberdinak direla medio, XX. mendearen hasieran industria, komertzio eta portuaren egoera ez zen batere ona.

2. 1766. URTEKO MATXINADA DEBAN ETA EUSKARA.

2.1. SARRERA.

Gipuzkoan bezala Espainian ere, Antzinako Erregimenaren ikuspegitik, oso esanguratsua da 1766. urtea. Pablo Fernandez Albaladejok idatzitako tesiari kasu eginez gero (1975)⁶⁶, 1766. urtea 1833. urtean era dramatikoan bukatuko zen bidearen hasiera izan zen. Denbora tarte horretan, Antzinako Erregimenaren etorkizuna jokoan jartzeaz gain etorkizunera begirako irtenbideak jorratzen hasi ziren. Matxinadana ez da gertaera soilak, hau da, Espainiako probintzia askotan eman ziren matxinaden testuinguruan ulertu behar da. Iraupenerako altxamendu bezala ezagutu ziren. Eta garai hartako herri xehearen biziraupena ziurtatzeko hain beharrezkoa zen alearen gorakadan zetzan jendea kalera ateratzeko pizgarria. Izan ere, 1765. urteko uztailaren 10ean aldarrikatu zen aleen komertzio askea, eta horrek espekulazioa areagotu eta ugazaba handienek dirutzak irabaztea ekarri zuen.

Badirudi, Deban ere, eztanda hori eman aurretik eragile batzuk iritzi berekoak zirela, hots, komertzio askearen aldekoak. Badago hori baieztatuko duen datu esanguratsurik, 1765. urteko urtarrilaren 27an udal aktan adierazitakoa, alegia:

*“D. Joseph Ignacio de Bustinzuria de que para el navio nuevo que el mismo y su cuñado Alzolaras estaban fabricando a la orilla de este mismo Rio Deva, de doze arboles brabos para tablas y veinte quatro trasmochos para curbatones y ligazones juntamente con tres castanos brabos para mastires y una berga. Combinieron dichos senores en que se les franquease en consoderacion a que dicho barco se a de emplear a beneficio comun de esta villa en conduzion de granos de Bretaina y de vena para las herrerias de esta jurisdiccion: ademas dela qualidad de ser el pretendiente y su cunado vezinos de ella, y para la tasacion de su valor se nombra al señor Agustin Areizaga”*⁶⁷.

Beraz, udal agintariak estrategikotzat jo zuten itsasontzi horren eraikuntza, eta eraiki ahal izateko behar ziren egurrak eskaintzea erabaki zuten.

⁶⁵ Mújica, Serapio (1918). *Provincia de Guipúzcoa*. In: Carreras y Candi Francisco (dir.). *Geografía General del País Vasco-Navarro*, 849 orria.

Iturria: <http://www.liburuklik.euskadi.net/handle/10771/24725> (Kontsultatuta: 2015/11/20).

⁶⁶ Fernández Albaladejo, Pablo (1975). *La crisis del Antiguo Régimen en Guipúzcoa, 1766-1833: cambio económico e historia*. Madrid: AKAL editor.

⁶⁷ DAH (Debako Artxibo Historikoa). Udal Akordioen Liburu Akta (1762-1770). Udal akta: 1765/01/27, 60. orriaren buelta.

Data zehatzagoa ere jartzerik bada aipatutako altxamenduari; apirilaren 14an hasi zen espainiar nahiz euskal historiografian hain ezaguna den 1766. urteko matxinada. Gipuzkoan, Azpeitian hasi zen. Egoera gogorra zen ordukoa: gariaren eta artoaren igoerak ogi puska bat jatea ere zail bihurtu zuen. Protestak tarteko, hauteman zitekeen iraganeko ekonomia merkantilistik ekonomia liberalagora igaro zela, eta egoera berri hori euren mesederako erabili ahal izan zuten herrialdeko botere desberdinek; ondo epeldu zituzten patrikak gari eta arto hazien inguruko espekulazioaren mozkinekin.

Gezurra dirudi, hala ere, aurreko urteetan artoak ekarritako “iraultza” edo ongizatea hain handia izan eta gero, gipuzkoarrak egoera horretara iritsi izana. Gipuzkoa bere buru askatasunetik atera behar zela baieztatzen zuten adituen esanak asko dira, eta komertzioaren beharra zuela, kanpora begira lan egin behar zuela bere baitan ez itozteko.

Egoera trakets horri gehitu behar zaio 1766. urtea baino lehen izandako uzta txarra eta horrek ekarri zuen salneurrien igoera eta gari eta arto-aleen espekulazioa. Esan genezake sua pizteko baldintza ego-kiak zeudela. Sua, beraz, 1765. urteko uztailaren 10ean piztu zen⁶⁸. Data horretan aleen komertzioa aske bihurtu zen: hots, babestuta egotetik aleen kontrola galdu eta esku gutxitan geratzeko arriskua sortu zen. Teknikoki esanda, babes merkantilistik librekabismo printzipioetara pasatu ziren. Egoera horren ondorioa gauza jakina da: kaltetuenak kontsumitzaileak izan ziren (jabe txikiak, baseritarrak, herri xehea), eta onuradunak jabego handiak zituztenak, errentak eskuratzen zituztenak, mailegu-emai-leak...⁶⁹.

Horrek eztanda ekarri zuen, batez ere lehendik oso defizitarioak ziren udalerrietan: Arrasate, Azkoitia, Azpeitia, Mutriku, Ataun, Beasain, Eibar, Getaria, Hernani, Soraluze, Ordizia, Zarautz... eta Deba. Espekulatzaileen formula sinplea zen, ale gutxi zegoen tokietara eramane produktua (hainbatetan, gainera, berez ale gutxi zegoen herrietatik eramanda), eta bertan salmenta-prezio garestian saldu. Esan beharrik ez dago herriak ondo baino hobeto ezagutzen zituela zeintzuk ziren espekulatzaileak.

Esan bezala, Azpeitian egin zuen eztanda matxinadak apirilaren 14an, espekulatzaileak gari eta arto-aleak atera nahian harrapatu zituztenean. Egonezina berehala hasi zen inguruko herrietara zabaltzen. Herri guztietan antzerako jokaerak hauteman zitezkeen: herriko jendea altxamenduaren alde jarri zen, ateak apurtu, aletegiak miatu, pisuak eta neurriak txikitu, herriko jauntxoak eta apaizak kalera atera, edota udal ordenantzak erre zituzten. Erreibindikazioak, batez ere, alearen salneurriak jaitsi eta herrian mantentzearen aldekoak baziren ere, beste eskakizun batzuk ere baziren: kleroak zeuzkan abantailen aurka ere egin zuten (hamarrenak eta zergen ingurukoak, batez ere).

Errepresioa berehala hasi zen; apirilaren 22an Donostiatik irtendako soldadu eta inguruko herrietako herritarrak (Donostia, Errenteria, Oiartzun, Irun) kolpatu zituzten⁷⁰. Abendurako matxinada kontrolpean zegoen. Ondoren etorri ziren altxamenduan parte hartutakoak atxilotu eta epaitzeko aginduak. Egiteko horretarako espresuki aukeratu zituzten komisarioak. Bi izan ziren horretan jardun zutenak: Gipuzkoako korrejidorea, Barreda jauna, eta Donostiako alkatea, Migel Antonio Arriola jauna. Hirurehun bat pertsona atxilotu eta kartzelatu zituzten. Ez zen heriotza zigorrik eman; gehienak isunak eta bahiketak izan ziren, eta beste batzuk galeretara edo armadan parte-hartzera bidali zituzten⁷¹.

⁶⁸ *Real Pragmática por la qual el Su Magestad se sirve abolir la tasa de granos y permitir el libre comercio de ellos en estos Reynos*. Iturria: <http://www.liburuklik.euskadi.net/handle/10771/9387> (Kontsultatuta: 2015/09/20).

⁶⁹ Valverde, Lola (1984). *Historia de Guipúzcoa. Desde los orígenes a nuestros días*. San Sebastián: Txertoa.

⁷⁰ Herritarrak diogunean pribilegio hori galtzeko arriskuan ikusi zutenak sartu behar dira, tartean elitea; alegia, Xabier Maria Munibe (Peñaflorida Kontea) eta Joaquín María de Eguía (Narros Markesa).

⁷¹ De Otazu, Alfonso y Díaz de Durana, José Ramón (2008). *El espíritu emprendedor de los vascos*. Madrid: Sílex.

Ondoren, Diputazioak bertan behean laga zituela altxatutakoek han eta hemen ezarritako neurriak, eta ondorioz, aleen komertzio askera itzuli ziren.

Esan beharra dago, ordea, Albaladejok (1975) esandakoarekin bat eginez, era honetako tokiko istiluek jarraipena izan zutela ondorengo urteetan. Eta testuinguru sozial ezegonkor horrek isla izan zuen Lehen Karlistadan (1833).

2.2. 1766. URTEKO ALTXAMENDUA EDO MATXINADA DEBAN.

Matxinadak Azpeitian eztanda egin (apirilaren 14an) eta egun batzuk beranduago iritsi zen Deba eta Mutrikuko kostaldera; zehazki, hiru egunetara: apirilaren 17 eta 18an. Bertan zer gertatu zen modu zehatzean jakin ahal izateko, atxilotutakoek eta lekukoek testigantzak bildu ditugu.

Lekuko batek zera diosku:

“Miguel de Aizpuru, vecino de la tierra de Iciar, dijo que a eso de las seis horas de la mañana de un día del mes de abril llegó un tropel grande de jentes sublevadas al parecer de la villa de Cestona (...) y vio en la plaza los tumultuosos hacían pedazos unas medidas y gritaban se había de ir a la villa de Deva, y vio también que los mismos practicaron igual diligencia de romper medidas; y a breve rato se solicitó con griterío el pasar a la villa de Motrico, y aunque el deponente quiso excusarse y volverse a su casa a trabajar, le fue preciso seguirles a vista de lo ordenado por el alcalde de la dicha villa de Deva que fue a compañía de los tumultuosos hasta la villa de Motrico, y al breve rato concurrió también una tropa de amotinados que dijeron ser de la villa de Elgoibar”⁷².

Arestian aipatutako testigantzan nabari daiteke altxatutakoek ekintzak, batez ere, aleak pisatzeko erabiltzen ziren neurriak apurtzen oinarritu zirela.

Garai hartako testigantza adierazgarrienetakoa Debako alkatearena izan daiteke, bere azalean pairatu zituelako gertakari oso esanguratsuak, besteak beste matxinoek idatzitako eskaeren dokumentu edo kapitulu berriak herritarren aurrean eman behar izatea. Halaxe aitortzen zion gertatutakoa epaileak egindako galdeketa:

“Antonio de Eyzaguirre y Amuscotegui, alcalde y juez ordinario (...) prometió decir la verdad y siendo examinado al tenor de las preguntas contenidas (...) dijo que un día jueves que se contó 17 del mes de abril último por la mañana, como cosa de dos horas y media antes que llegase la gente de la motin que hubo en esta villa (...) venía mucha gente amotinada y ordenándole hiciese tocar campanas (...) de que luego hiziese junta (...) y después de que acabaron de poner los capítulos que para entonces habían echo disponer en la villa de Cestona del dicho primer día, y le hizieron firmar al deponente y demás capitulares y varios vecinos concejantes (...) le hicieron leerlos desde el valcón de la Casa Concejil, y traduciendo su contenido a lengua vulgar vascongada, y les explico capítulo por capítulo a pedimiento de los mismos tumultuarios”⁷³.

⁷² “Autos de oficio sobre los atentados que cometieron en la villa de Motrico los días 17 y 18 de abril de 1766, los amotinados de las villas de Cestona, Deva, Elgoibar y Motrico”. Iturria: Archivo General de Gipuzkoa-Gipuzkoako Artxibo Orokorra. Signatura: CO CRI 385, 3, 162 orria.

⁷³ “Sumario de los sublevados de la villa de Deva, 1766/06/15”. Iturria: Archivo General de Gipuzkoa-Gipuzkoako Artxibo Orokorra. Signatura: CO CRI 382,1, 1-8 orriak.

Eta zer gertatu zen Mutrikun? Horrela hauteman zuen egoera alkate zen Miguel Francisco Dominguezek:

*“Que la mañana del día 17 de abril oio al testigo Joseph Antonio de Arpide (...) vio como el venia con su escopeta y acompañado con los machinos que vinieron desde Deva (...) y empezaron en la misma calle todos los que vinieron a reconocer casas y entrar en ellos () Como capitán Antonio Bentura de Aguirre, vecino de Elgoibar y capitán de los amotinados”*⁷⁴.

Berehala, apirilaren 22an, hasi ziren matxinoen aurkako neurriak hartu eta atxiloketak egiten. Testigantzak jaso ondoren sententziak etorri ziren. Sententziak Azpeitian irakurri ziren 1766. urteko abuztuaren 5ean. Hantxe zeuden Gipuzkoako korrejidorea, Benito Antonio de Barreda,⁷⁵ eta Donostiako alkatea zen Manuel Antonio Arriola. Guztira 58 pertsona epaitu zituzten (30 Debakoak).

Gipuzkoako korrejidoreak eta Donostiako alkateak *“condenaban y condenaron por sublevacion experimentadas en Zumaya, Deva y Motrico a* (Debakoak baino ez ditugu adieraziko):

*“Joseph de Larrañaga (Arrona); Ignacio de Zugaran (Iciar); Joseph de Murua (Deva); Blas de Beitia (Iciar); Francisco de Echeverria (Deva); Joseph de Agustin de Eguia (Mendaro que reside en Iciar); Francisco de Iciar (Iciar); Andres de Arana (Iciar); Francisco de Urbieta (Arrona); Antonio de Arrarte (Iciar); Joseph Antonio de Lazcano (Lastur); Joaquin de Ribero (Deva); Joseph Antonio de Araquistain (Iciar); Martin de Egaña (Arrona); Antonio de Rementeria (Iciar); Juan Bautista de Oñederra (Iciar); Domingo de Galarraga (Lastur); Nicolas de Alzibar (Iciar); Joseph de Egaña (Iciar); Thomas de Izaguirre (Deva); Ignacio de Galdos (Deva); Xavier de Lazcano (Deva); Andres de Isasi (Lastur); Miguel de Aizpuru (Deva); Martin de Rementeria (Iciar); Antonio de Aguirre (Deva); Joseph Antonio de Emasabel (Deva); Baltasar de Emasabel (Deva); Francisco de Ulacia (Iciar). Pedro de Unsalo (Iciar)”*⁷⁶.

Esan bezala, 30 guztira. Euretatik ia erdiak, gehientsuenak, Itziar aldekoak ziren (14). Jasotako sententziak anitzak izan ziren. Gehienak isunak ordaindu behar izan zituzten, armadara bidali zituztenak ere badaude. Horretarako gai ez zirenak sei urteko espetxealdia bete zuten Afrikan. Sententziak Urnietako kartzelan zeudela jaso zituzten atxilotuek. Euretako batzuk, isunak ordainduta, libre geratu ziren.

Kontuan izanik Debako alkateak euskaratu behar izan zituela matxinoek idatzitako kapituluak, pentsa genezake, nahiz eta sententzien agiriak pistarik eman ez, atxilotuei egindako galdeketa eta hauen erantzunetan euskara izango zela nagusi, nahiz eta ondoren korrejidorearen aurrean gaztelaniara itzuli behar izan.

Beraz, esandakotik hauteman genezake gertaera horrek garrantzia handia izan zuela Deba udalerrian. Kontua da, atxiloketak egin eta gero, nola jaso ziren lekukoen testigantzak. Horretarako, badakigu, Juan Bautista de Landa ibili zela testigantza haiek bildu eta transkribatzen. Idazkariak *“en lengua bascongada”* adierazi behar izan zituen galderak, eta erantzunak, berriz, euskaratik gaztelaniara itzuli. Aintzat dugu garai hartako herri xeheak ez zekiela gaztelaniaz hitz egiten. Horrela, pentsa genezake, egin ziren galdeketa guztiak edo gehienak euskaraz izango zirela.

⁷⁴ Iturria: Archivo General de Gipuzkoa-Gipuzkoako Artxibo Orokorra. Signatura: CO CRI 385, 3.

⁷⁵ Zavala Unzurrunzaga, José Antonio (1993). Entre el Absolutismo y el Convenio de Vergara. *RIEV. Revista Internacional de los Estudios Vascos*. Año 41. Tomo XXXVIII, 1, 159-183 orriak. Iturria: <http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/riev/38/38159183.pdf> (Kontsultatua: 2015/10/20).

⁷⁶ Iturria: Archivo General de Gipuzkoa-Gipuzkoako Artxibo Orokorra. Signatura: CO CRI 385, 3, 294tik 307ra arteko orriak.

Baina garaiko urritasun egoera konpondu ote zen? Esan bezala, behin aurretik zituzten babes neurriak etenda, garia esportatzeko oztoporik ez zen jarri; nahiz eta herritarrak urritasun egoeran jarraitzen zuten. Egoera horren adierazle dira ondorengo adibideak.

Bata, 1769. urteko ekainaren 4koa. Orduko udal aktak zera dio: *“Rezelo de la carestia de pan por la gran saca que se experimento días ha de granos para el Reino de Galicia”*⁷⁷. Alegia, nahiz eta herrian behar gorria egon, ez zen jartzen trabarik lehengaiak Galiziara esportatzeko. Bigarren adibidea, berriz, 1766. urteko matxinada gertatu zenetik 10 urtera bildutakoa da. Hau ere adierazgarria:

*“Agustin de Areizaga y Juan Ignacio de Quereizaeta, síndicos, fieles regidores, reconociendo y experimentando escasez de granos para el surtimiento de su comun, celosos a una con su Alcalde, providenciaron la compra de ciento y treinta fanegas de trigo en el puerto de la villa de Zumaia a precio de treinta y nueve reales de vellon cada una, y para su conducion embiaron una chalupa tripulada, siendo su maestre Pedro de Arrue”*⁷⁸.

Hurrengo adibidea, urte bereko abuztuaren 13koa da. Martin de Berango zestoarrak garia edo irinarekin komertzializatu nahi zuen eta ondoren Debako alondegira ekarri. Debako Udalak baimena eman zion:

*“A su cuenta la porcion que ofrezte y pueda venderle al precio que mas apto o utille pareciere por si, o por otra persona comisionada del respecto de que esta Villa no puede hazer perzivo, o acopio alguno por ser contra libertad de comercio, y vecinos y moradores de ella que pueden traer lo que se ofrezte”*⁷⁹.

Ez zen komertzio askearekin lotutako eskaera bakarra izan. Egun bereko aktan irakur daiteke nola Sebastian Eguiari, Arronan bizi zenari, baimena ematen zitzaion gaiza bera egin zezan:

“Ofreciendo trigos o arina de el al precio que corriese en esta dicha villa. Se acordo que libremente pueda introducir en ella y venderla al precio corriente”.

Beraz, garia komertzializatzeko askatasuna zegoela zirudien arren, salneurriak kontrolpean zeuden eta ondoriozta genezake, herri xehearen egoera ez zela batere atsegina izango.

Egoera sozial berebizi ezegonkorra zegoen. Eta horrela, Matxinaden garaia eta ondorengo urteetako egoera ankerra izan ziren lehendabiziko gerrate hasierako testuingurua (1833).

Lekutan geratu ziren Debako portutik garia barra-barra esportatzen ziren garaiak!

⁷⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1762-1770). Udal akta: 1769/06/04, 159. orria.

⁷⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1762-1770). Udal akta: 1776/10/26, 84. orria.

⁷⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1762-1770). Udal akta: 1769/08/13, 162. orriaren buelta.

3. FRANTSESAK DEBAN (1793-1813)

Jakina da Gipuzkoak Frantziarekin muga egiten duela. Eta merezi du, beraz, bi gertakari nagusi aipatzea: Frantziako Iraultza eta independentzia aldarrikapena. Esan behar da, gerrateek sortzen dituzten ezegonkortasun larria eta odol jarioez gain, bi gerra horiek Gipuzkoako ekonomia guztiz suntsitu zutela; herri-kutxak hustuta geratu ziren. Eta han eta hemen sortutako zorrak ordaindu ahal izateko herriek zeuzkaten ondasunak besterendu egin behar izan zituzten.

Garai horretako testuinguruan gehiago sakontzeko, garrantzitsua da aipatzea XVIII. mendearen bukaeran Euskal Herria bi prozesu gorabeheratsutan zegoela murgilduta: frantses iraultza, alde batetik, eta espainiar iraultza liberala, bestetik. Batak zein besteak eragin handia izan zuten gure herriaren garapen eskeman. Egitura politiko berria sortu zen: estatua, eta horren baitan hizkuntza bakarraren aldeko apustu argia. Are gehiago, euskal sistemari antzinatik propioak zitzaizkion egitura politiko-administrati- boak ere aldatu egin ziren. Egoera horrek ondoren etorriko zen karlistadan izan zuen segida.

Karlos IV.aren (1788-1808) erregetzapean garatu zen epe aldi hori, eta bi gertakarietan laburbilduko dugu: lurraldearen krisialdia, eta egonkortasun eza. Egoera horri, aipatu dugun frantses iraultzaren eraginaz gain, bere semea zen Fernando VII.aren izandako talkak eta nekazal zein finantza arazoak gehitu behar zaizkio (batez ere 1810. urtetik aurrera Ameriketako diru sarrerak jaitsi eta independentziaren bidea hartu zutenean)⁸⁰.

Deba ez zen salbuespena izan, zorigaitzez.

3.1. KONBENTZIO GERRATEA (1793-1795).

Gauza jakina da, 1793. urteko urtarrilaren 22an Frantziako Erregea zen Luis XVI.aren heriotzak eragina izan zuela Europako herrialde absolutistetan, eta euretako batzuek, Espainiak adibidez, gerra deklaratu ziotela Frantziari. Horren ondorioz, 1794. urteko abuztuaren 1ean, Gipuzkoan sartu ziren frantsesak eta berehala hartu zituzten muga arteko hiriak (Irun, Hondarribia, Pasaia, Lezo, Errenteri, Hernani). Donostiaren kasua bestelakoa izan zen: bere burua entregatu zuen. Zergatik? Bertan, merkataritza taldea zen nagusi, eta noski oso frantses zaleak, uste zuten modu horretara merkataritza askeagoa lortuko zutela.

Hala ere, ez dugu pentsatu behar inbasioak gipuzkoarrak ustekabeen harrapatu zituenik. Gerra etor zitekeenaren zurrumurrua bolo-bolo zebilen, eta egoera horri aurre hartu nahian, Azkoitian ospatu zen probintzia mailako batzarrean, neurriak hartzea erabaki zen. Deban ere neurri bereziak hartu zituzten, eta 1793. urteko martxoaren 13an ospatutako udal batzarrean ondorengo erabakia hartu zen:

“D. Francisco de Echeverria, Alcalde y Juez ordinario de ella (...). El Sr. D. Joaquin de Barroeta que a una con D. Jose Fernando Echave (...) a asistido a nombre de esta villa a la Junta Particular de esta Provincia que se ha celebrado en la villa de Azcoitia, a dado cuenta de lo que se ha tratado y resuelto en ella (...). Acordo que los señores del reximiento y D. Antonio Andres de Zubiaurre, D. Manuel Antonio de Aldazabal, D. Joseph Antonio de Eizaguirre Amuscotegui y D. Francisco de Aldaz dispongan quanto sean conducente a la defensa de este puerto, y demas servicios que se ofrezcan, que para la seguridad del pahis (sic) combengan, caso de rompimiento de guerra con Francia para lo que ai temores fundados; y asi mismo para nombrar oficiales que manden las guardias que se necesiten hazer en este

⁸⁰ Dorrnsoro, Mikel; Herbosa, Alfredo eta Orive, Yolanda (1998). *Historia de España y del País Vasco*. Bilbo: EHU/UPV.

*puerto, como assi mismo para los que se embien al egercito caso de necesidad y disposicion de la provincia. Assi mismo dieron comision (...) para buscar el dinero necesario para suvenir a los gastos que ocasione la guerra (...). Tambien se dispuso que quando viniere algun riesgo de invasion el archivero de la villa y escribanos numerales de ella retiren los correspondientes papeles de su cargo a parages que creieren esten seguros, y que este mesmo se haga por los maiordomos de las parroquias de la jurisdiccion con la plata de las iglesias (...)*⁸¹.

Beraz, lehendabiziko zeregina bikoitza zen: itsas portua babestu eta ofizialak izendatu. Baina hori bezain garrantzitsua izan zen gerran sortuko ziren gastuei aurre egiteko diru- sarrerak lortzea.

*“En este ayuntamiento se trato largamente sobre los crecidos gastos que ocasiona la presente guerra y los cortos medios con que en el dia se alla para los crecidos suplementos que tiene que hacer (...). Se acordo (...) para buscar dinero a censo o a interes ipotecando para la seguridad los vienes y aciendas de los otorgantes”*⁸².

Aldi berean, 1793. urteko maiatzaren 19an, herriko konpainia bat sortzea erabaki zen:

*“Se acordo que en ‘talaya chiquia’ se haga una casila para la guardia comprando el terreno sea por via de permuta o venta segun parezca mas combeniente a los señores comisionados para asuntos de guerra (...). Que se forme una compañía de ochenta ombres rasos, capitan teniente, alferes, un sargento primero, dos cavos primeros u quatro segundos, y que en la suerte entren todos loz mozos solteros sin que se admita esencion alguna. Que a los que se empleen de noche en la guardia se les de a dos reales y medio a cada uno, y a los que bengan a aprender el ejercicio a dos reales por cada tarde”*⁸³.

Dirudienez nahikoa ez, eta Errenterian ospatutako Batzar Orokorak beste batailoi bat osatzea eskatu zitzaion Debari: *“que deve servir en la presente guerra”*. Guztira, *“diez ombres y medio”*. Udalak agindu hori onartu egin zuen, eta bide batez: *“publicar por las quatro iglesias parroquiales de esta jurisdiccion manifestando al publico la determinacion de la Junta”*⁸⁴. Beraz, *“en lengua bascongada”* idatzita egongo zen adierazpen edo “publikata” bat kaleratu zuten.

Ondoren, Frantziara egiten ziren esportazioak debekatu nahi izan zituzten eta portuetan kontrolak ezarri ziren. Hortik dator Debako portuan neurriak jartzearen aldeko erabakia, etsaia zenari gari kanporaketa saihestu edo debekatu ahal izateko:

*“El señor alcalde hizo presente a la noble villa que el motibo principal que tenia para esta combocatoria era haver recebido una carta de esta M.N. y M. L. Provincia (...) de que de este puerto se an extrahido algunas cantidades de trigo con destino a Francia (...). Y enterada la villa acordo que a esta M.N. y M.L. Provincia se le responda diciendo (...) no se ha hecho de este puerto extraccion de trigo para Francia, y que para vindicar el agravio que a la nuestra villa y sus capitulares se le hace con una impostura tan grande, en especial en las actuales circunstancias, se ve precisada a indagar al autor de ella (...)*⁸⁵.

⁸¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1786-1794). Udal akta: 1793/03/13, zenbakirik gabe.

⁸² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1786-1794). Udal akta: 1793/05/19, zenbakirik gabe.

⁸³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1786-1794). Udal akta: 1793/05/19, zenbakirik gabe.

⁸⁴ “Compañía contra guerra” DAH. Udal Akordioen Liburu Akta (1786-1794). Udal akta: 1793/07/14, zenbakirik gabe.

⁸⁵ “No trigo a Francia del puerto”. Iturria: DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1786-1794). Udal akta: 1793/03/24, zenbakirik gabe.

Aipatu dugun bezala, gerra egoerak itzelezko gastuak sortu zizkion herriko udalari; hainbeste ziren egin beharreko gauzak! 1793. urteko uztaila:

“Se leio una carta de la Diputacion de esta Provincia de fecha de treinta de julio de este año (1793) en que espresa que a los ochenta y cinco fuegos de esta villa an correspondido para los gastos de esta presente guerra tres mil setecientos dos pesos, trece reales y doce maravedis, y que se pongan en poder de D. Juan Aguirre de Zuarnavar. Y enterada acuerdo que se responda a la Provincia que esta pronto a entregar su contingente reteniendo treinta mil reales parte de los quales se han gastado ya en la ejecución de las obras precisas, conducion de cañones y demas pertrechos, guardias que se an hecho y es preciso continuar ... para resguardo de este puerto y demas...”⁸⁶.

Baina ez zen nahikoa izan herriak behar zuen segurtasuna lortzeko, eta 1793. urteko azaroan udal kutzak gaina jo zuten:

“... los muchos gastos que con motivo de la guerra ha tenido que hacer mediante a que esta villa estaba enteramente indefensa pero que no obstante por ir con buena armonia que corresponde y hace el servicio de S.M. con la maior brebedad pondra en caja esta villa hasta quinze mil reales de vellon que es asta donde alcanzan por haora sus facultades...”⁸⁷.

Diru eta gizon eskaerak ez zeukan mugarik. Gero eta ugariagoak ziren herritarrei bideratutako adierazpen edo “publikatak”. 1794. urteko apirilean:

“El Sr. Alcalde (Joaquin de Ormaechea) hizo presente a la nuestra villa que el motivo de la convocatoria (...) acuerdos (...) de la Junta Particular (...) en la ciudad de San Sebastian (...) trataron largamente del modo de hacer el servicio de los quinze hombres de mar que a esta nuestra villa le han correspondido, y para el efecto acordaron que por las quatro yglesias parroquiales de esta jurisdiccion y el primer dia festivo se publique un edicto diciendo que para el domingo primero se presenten al señor alcalde los sujetos que quisiesen hir (sic) voluntariamente... que a cada uno se le dara al principio veinte pesos de gratificacion, y que ademas de sueldo que les dara S.M. contribuir a cada uno esta nuestra villa a una con la provincia con dos reales diarios empezando desde el dia que fuesen admitidos (...) y que igualmente se publique que para el mismo domingo acudan todos los hombres casados que no pasen de sesenta años, con siete reales y medio; y todos los solteros de quinze años hasta sesenta inclusive con quinze reales (...) y que en la citada publicata se adbierta que contra los morosos a la contribucion se procedera segun haia lugar (...). El Señor Joaquin de Barroeta (regidor) propuso que el medio mas suave y util para sacar algun dinero hera que a los ganados que pastan en los montes concegiles de esta villa, y que por fuero tienen derecho de prenderlos se les exiga una contribución (...). Esta ideia le envargo al mismo caballero (...) disponga de un plan”⁸⁸.

⁸⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1786-1794). Udal akta: 1793/08/18, zenbakirik gabe.

⁸⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1786-1794). Udal akta: 1793/11/03, zenbakirik gabe.

⁸⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1786-1794). Udal akta: 1794/04/20, zenbakirik gabe.

Beraz, dirua lortzeko aukera desberdinak aztertu ziren. Arestian esandakotik aparte, udalak herrian gordeta zeuzkan gari edota arto-aleak erabiltzeko baimena eskatu zuten:

“La imposibilidad de poder encontrar dinero en el dia y no siendo justo que por semejante motivo ni otro alguno se deje de atender a las urgencias de una guerra creyendo que S. M. atendiendo a estos justos motivos llevara a bien se haga uso de los granos que tiene almacenados en esta villa (...)”⁸⁹.

Egoera ikusita, 1794. urteko abuztuaren 4an egindako Getariko Batzarraren ondoren, frantsesekin elkarrizketa egiteko bidea zabaldu zen. Bide hori lantzeko, Debatik Joaquin de Ormaechea alkatea eta Joaquin de Zarauz aukeratu zituzten; Baionara joan behar izan ziren. Alkateari ordaindu egin zitzaion *“tres pesos por dia de los que estuvo aun con los demas junteros en la Ciudadela de Bayona”⁹⁰.*

Hala, Gipuzkoako Diputazioak, Getarian batzartuta eta babestuta, Moncey jeneral frantsesarekin bakea sinatzea erabaki zuen. Honakoak izan ziren baldintzak: erlijioa, foruak, 1200. urtean Gaztelarekin bat egin aurreko testuingurua errespetatzea eta gipuzkoarrak gerrara joatera ez behartzea. Hala onarturik, Gipuzkoa errepublika independentea izendatu zen; hots, Espainiako monarkiatik kanpo eta Frantziako Konbentziopean zegoen lur-eremua.

Baldintza horiek aintzat hartuta, frantsesekin harremanetan jartzea erabaki zuten batzarkideek. Baina frantsesen erantzuna ez zen uste zutena izan. Frantziara bertaratu zirenak atxilotu egin zituzten; guztira 36 batzarkide. Baionara eraman zituzten preso. Euren artean Debako alkatea: Jose Joakin Ormaetxea⁹¹.

Baina gipuzkoar guztiak ez ziren jarrera horren aldekoak. 1794. urteko irailaren 1ean Arrasaten elkartutako Gipuzkoako 17 herriko monarkia berriro ezartzeko eskatu zioten Espainiako Erregea zen Karlos IV.ari. Erregea haratago joan zen, eta mehatxuak tarteko, foruen aurkako jarrera argiarekin batasuna berreskuratzen saiatu zen⁹².

Egoera horrek, 1795. urtearen erdi aldera arte iraun zuen, eta bitartean, hainbat herritan sekulako triskantzak egin zituzten frantsesek; baita Deban ere. Hala, 1794. urtean, Sasiolan eta Elgoibarren kokaturiko frontea gainditu nahian, frantsesek Debako herrigunearn eta Itziarren izugarriko sarraskiak egin zituzten (harrapaketak, lapurretak, atxilotetak...)⁹³. Adibidez, Sasiolako frontea oso bortitza izan zen. Bizkaiko jaurerriko boluntarioek tente eutsi zioten frantses erasoaldiei; 1795. urteko ekainaren 28an atzera egin zuten arte. Halaxe bizi izan zuen Vicente Sarastik:

“Los vizcainos y los alaveses, que antes miraban con tanta indiferencia los subcesos de nuestra frontera, ya con la vecindad del enemigo, que andaba acia Vergara, Azcoitia y Deva, ya con la experiencia de que en la primera entrada y ataque el frances avia quemado en Vizcaya las villas de Ondarroa y Ermua, en Guipuzcoa a Eibar (...)”⁹⁴.

⁸⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1786-1794). Udal akta: 1794/08/03, 5. orria.

⁹⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1786-1794). Udal akta: 1794/08/08, 7-8 orriak.

⁹¹ Ramón Mundet, J.R. (ed) (1993). *Konbentzioko Gerra Gipuzkoan (1793-1795): I. V. de Sarastiren eskuizkribua*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.

⁹² Elkar lana (1979). Historia del Pueblo Vasco, 3. In: Goñi Galarraga, Joseba M.: *La Revolución Francesa en el País Vasco: La Guerra de la Convención (1793-1795)*. Donostia: Erein, págs: 5-69.

⁹³ Aldabaldetrecu, Patxi (1995). *Las tropas francesas en Deba*. Deba udaberria, nº 30.

Iturria: <http://www.ostolaza.org/archivos/publicaciones/30-Las-tropas-francesas-en-Deba.pdf> (Kontsultatuta: 2015/10/20).

⁹⁴ Ramón Mundet, J.R. (ed) (1993). *Konbentzioko Gerra Gipuzkoan (1793-1795): I. V. de Sarastiren eskuizkribua*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 103 orria.

Urte hartako ekainaren bukaeran frantses armada hiru dibisiotan zegoen banatuta, eta euretako bat Azpeitian zegoen. Dibisio horrek Deba eta Getariko kostalderaino zuen eragina; Elgoibartik sartu zen Bizkaira. Espainiako armada eta Gipuzkoako batailoiak Gatzagatik Elgoibarko Azkarate mendatera arteko eremuetan zeuden sakabanatuta. Esandakoak irakurrita, beraz, berehala uler daiteke Deba udalerrian frantses soldaduek izan zuten eragina oso handia izan zela.

Sasiola sarritan aipatu dugunez, hona hemen herriko udal akta batean jasotako erabakia (1800): *“se componga el puente viejo de Sasiola, derribado por Vizcainos en la última Guerra con Francia”*⁹⁵.

1795. urteko uztailaren 22an Basilean sinatutako bake itunaren bidez eman zitzaion amaiera borrokari.

3.2. INDEPENDENTZIA GERRATEA ETA KADIZKO KONSTITUZIOA (1808-1814).

1808. urtean, berriz, frantsesen aurkako Independentzia gerratea hasi zen. Bitxia da: une hartan Frantzia eta Espainia aliatuak ziren. Gerra horren eragileak ezagunak dira. Portugal hartzeko helburua zuen Frantziak, eta Ingalaterrako boterea gehiago ahultzeko aitzakiaz, Espainiaren inbasioa hasi zuen. Espainian, inbasio honen aurrean, bi aurkako iritzi zeuden: frantsesen aldekoak, eta kontrakoak.

Frantsesak, 1807. urteko urrian, Irundik sartu ziren eta berehala bereganatu zuten Gipuzkoa. Lau urte iraun zuen okupazioak. Sarraskiak asko eta triskantzak gehiago izan ziren han eta hemen. 1810. urtean gobernu militarra ezarri zen Gipuzkoan; Thouvenot jeneral frantses buruzagi ospetsua zen buru.

1808. urtetik aurrera asko izan ziren frantsesek probintziako herriei ezarritako neurriak: armak konfiskatu (*“Oficio de la diputacion en que se inserta otra del general frances de San Sebastian diciendo se recojan todas las armas, pero se remite preguntar a la diputacion declaracion de las armas que se han de recoger”*)⁹⁶, edota ingelesen aurka joateko hornikuntzak eskatu (*“Oficio de la Diputación y del corregidor a tomar disposiciones para evitar la introduccion de los ingleses en este puerto (...) que previene el oficio de señor comandante Thouvenot”*). Eta jakinarazpen horiek guztiak herritarrek jakin zituzten, *“se acordo publicar en esta yglesia matriz y sus anexos”*⁹⁷.

Beste aginduetako bat, 2000tik gora bizilagun zituzten herriek Erregeari fidelitasuna adierazi behar ziotela izan zen. Hori gauzatzeko, herritar guztiak behartu zituzten udaletxetik pasatu eta idazkariaren aurrean fidelitasun agiria sinatzera. Alegia, *“izen abizenak idatziz, Napoleon la Erregeari, Konstituzioari eta Legeei fidelitasuna eta obediencia eskaintzea”*. Thouvenet komandanteak emandako agindua 1809. urteko urtarrilaren bukaeran eta otsailaren hasieran ailegatu zen Debara. Badakigu, ohikoa zen bezala, udalerriko lau parroketan (Deba, Itziar, Arroa eta Garagartzan) agindua nahiz ediktua irakurri zirela. Eta pentsa genezake, pulpitan ematen ziren garai hartako beste “publikatak” bezala, meza nagusian euskaraz mintzatuko zirela. 1809. urteko otsailaren 3an hasi zen jendea fidelitasun agiria sinatzen; bederatziregun (otsailaren 12ra arte) iraun zuen. Guztira, 463 herritar pasatu ziren udaletxetik⁹⁸.

⁹⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1794-1810). Udal akta: 1800/11/20, zenbakirik gabe.

⁹⁶ “Oficio de la Diputación en el que se inserta otro del general francés”. Iturria: DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1794-1810). Udal akta: 1808/10/07, zenbakirik gabe.

⁹⁷ “Disposición contra ingleses”. Iturria: DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua(1794-1810). Udal akta: 1809/03/18, zenbakirik gabe.

⁹⁸ Aldabaldetrecu, Roque (2009). Acta del Juramento, Fidelidad y Obediencia a nro. Rey Dn. Jossef Napoleon primero, a la Constitución y a las Leyes. *REVISTA DEBA*, 73, 46-51.

Eskaera gehienak armak hartzeko gizonak aukeratzeko izaten ziren. Sarri, ordea, ez zegoen argi zertarako behar izaten zituzten, ezta nor ote zen ere kontra egin behar zioten etsaia:

*“Oficio del comisario general de policia de esta provincia D. Francisco Aldaz su fecha diez y siete del corriente (...) que esta villa hay formada una compañía de paisanos de cien hombres, ademas quince artilleros y siempre que hubiese necesidad y armas todos los demas vecinos estaban prontos a tomarlas para defender al pueblo de qualquier invasion que intenten los vandidos”*⁹⁹.

Batez ere, armekin eskarmentua zutenak aukeratzen ziren:

*“Contra el ingles nuevo reclutamiento para guardar la costa. Elegidos en Deva el escuadron de vezinos o marineros que posehan el exercicio del cañon y son los siguientes: Xavier de Sustaeta, sargento; Juan de Zilberti, cavo primero; Juan Jose de Emasabel, cavo segundo; Roque de Gallarra; Roque de Zavala; Bartolome Garramola; Francisco de Salegui; Domingo de Ulacia; Francisco de Elosua; Jose Miguel de Laca; Agapito de Salara y Agustin de Anima-sagasti”*¹⁰⁰.

1810. urteko otsailaren 8an Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako diputazioak ordezkatu nahian edo, Napoleone I.ak Thouvenot jenerala izendatu zuen Bizkaiko Gobernadore. Bere kargu garaian makina bat agindu eman zituen; agindu horiek Deban ere errespetatu egin behar ziren. Adibidez, berak emandako aginduak bilduko zituen akten koaderno bat izatea:

*“Al ser muchas, casi diarias por las repetidas ordenes (...) por el señor general Thouvenot, Gobernador de Vizcaya y atribuciones que tiene este consejo municipal... es proposito para lo sucesivo se lleven quadernos anuales en que se extiendan en ellos todas las actas dispuestas y acordadas (...) y unir a dicho quaderno que sirva de registro todas las ordenes (...) decretos dirigidos por el Gobierno de Vizcaya y Consejo de Provincia (...) para que de este modo conste en todo tiempo su narrativa (...)”*¹⁰¹.

Beste gertakari gogoangarria 1811. urteko azaroaren 4an gertatutakoa izan zen. Udaletxean babes-tuta zeuden frantsesak atera nahian edo, Gipuzkoako boluntario talde bat joan zen Debara. Ihesbidean sua hartu zuen herriko etxeak, eta bertako artxibo zati garrantzitsua sutan erre zen. Hala ere, herriko alkateari esker dokumentu asko salbatu ziren; balkoitik jaurti zituen ahal izan zituen dokumentu guztiak. Pixka bat lehenago, Alex Turrillasek eta Jose Ignacio Trecuk dioten bezala (2015:156-147), *“frantziarrek eraikineko eskailera nagusi artistiko eta ezin ederragoa desmuntatu eta Frantziara eraman zuten”*¹⁰².

Denbora tarte horretan iritsi zen Cadizeko Konstituzioa erabakitzeko eztabaida (1812); martxoaren 19an onartu zen. Gerragatik euskal erakundeen ordezkariak ez zen egon Cadizen. Dena dela, konstituzio eredu horren ezarpena mugatua izan zen. Espainiatik kanpo eragin handiagoa izan zuen, batez ere Ameriketako koloniak independentziarako bidea hartu zutenean oinarrizko testu bezala hartu zutelako.

⁹⁹ “Cia de 100 hombres y 15 artilleros”. Iturria: DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1794-1810). Udal akta: 1809/09/26, zenbakirik gabe.

¹⁰⁰ “Aislamiento”. Iturria: DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1794-1810). Udal akta: 1809/04/17, zenbakirik gabe.

¹⁰¹ “Thouvenot”. Iturria: DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1794-1810). Udal akta: 1810/04/30, zenbakirik gabe.

¹⁰² Turrillas, Alex eta Treku, José Ignacio (2015). *Deba. Ibilaldi bat historian zehar*. Deba: Kaioa a.s.p., S.L.

Nahiz eta batzuentzat konstituzio eredu hori aurrerakoia izan, ondoren aipatuko diren artikuluetan hauteman daiteke konstituzioaren aurreneko helburua estatu-nazio bateratua eratzea zela, eta horrela, gaztelania izango zela hizkuntza nagusi eta bakarra. Hauek artikulua:

“Art. 1. –La Nación española es la reunión de todos los españoles de ambos hemisferios.

Art. 3.- La Soberanía reside esencialmente en la Nación y por lo mismo pertenece a ésta exclusivamente el derecho de establecer las leyes fundamentales.

*Art.- 366.- En todos los pueblos de la Monarquía se establecerán escuelas de primeras letras, en las que se enseñarán a los niños a leer, escribir y el catecismo de la religión católica, que comprenderá también una breve exposición de las obligaciones civiles”*¹⁰³.

Testuan argi adierazten da, beraz, konstituzioaren xedea nazio bakarra osatzea zela, eta estatu horretan bizi zirenentzat baliagarriak izango ziren legeak sustatuko zirela.

Urte bereko urrian, frantsesak Durangaldean zeudela, batzartu zen Bilbon Bizkaiko Batzar Nagusia. Konstituzioa irakurri eta zin egiterakoan jarrera kontrajarriak azaldu ziren: bata, gutxiengoa, konstituzio berria zin egin behar zela esaten zutenak (8 ordezkari agertu ziren alde); eta, bigarrena, konstituzioa onartu bai baina Bizkaiko konstituzioa ere kontserbatu nahi zutenak (92 ordezkari). Cadizen zeuden agintariak, baina, ez zuten onartu azken jarrera hori. Argi dago: Foruen aldeko jarrera Gipuzkoan ere bazegoen¹⁰⁴.

Frantsesen aurkako beste ekintza militar aipagarria 1812. urteko uztailearen 20koa izan zen. Gaspar Jauregi “Artzaina” izan zen protagonista, urretxuarra eta gerrillaria. Helburua Ingalaterratik eurei zetozkien armak eta munizioak eskuratzea izan zen, baina horretarako frantziarren erresistentzia gainditu behar izan zuten. Frantses soldaduak elizan babestu ziren, kalostran eta kanpandorrean bereziki. Napoleonen soldaduak handik atera nahian, elizaren aurre aldean pilatu zituzten lasto eta egurrari sua ematea agindu zuen Jauregik, soldaduak, itota hil baino lehenago, errendituko ote zirelakoan. Batzuk, ordea, hori egin baino nahiago izan zuten kanpandoretik jauzi egin. Urtebete beranduago, 1813. urteko martxoaren 13an, Sasiolako dorretxea erre egin zen.

Ez ziren berehala ahaztuko Deban frantsesen aurkako sarraskiak. Hogeitabat urte beranduago presente zegoen oraindik garai haietan gertatutakoa. Hala, garai hartan udatiarrak Debara etortzen zirenean, aisialdirako zuten beste aukera bat Deba ibaia hartu eta bertan txalupen bidez Sasiolako komenturaino joatea zen¹⁰⁵. Bertan frantsesen aurka izandako aztarnak ikus zitezkeen:

“Los paseos por la ría son también una de las diversiones a que se entregan con frecuencia los forasteros. Todas las familias acomodadas del pueblo tienen una lancha de su propiedad y la ofrecen con gusto a sus amigos para hacer estas expediciones. La navegación por la ría es tan tranquila como pintoresca. Pocas cosas seguramente pueden dar más recreo al ánimo que arribar en un pequeño barquichuelo hasta el convento de Sasiola, siguiendo el tortuoso curso de aquel río que parece se pierde entre montes frondosos y áridos peñascos. De trecho en trecho se perciben en medio de aquellas rocas, notables concavidades y bocas

¹⁰³ “Constitución de 1812”.

Iturria: http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/ConstEsp1812_1978/Const1812 (Kontsultatuta: 2015/11/20).

¹⁰⁴ Debako Artxibo Historikoan 1810-1820 bitarteko aktak falta dira. Beraz, ezin dugu jakin zein izan zen debarren jarrera.

¹⁰⁵ Sasiolako frantziskotarren komunitatea desagertu zen, baita Gipuzkoako beste hainbat komunitate erlijioso ere.

*imponentes, que sirven de entrada a inmensas cuevas, en cuyo recinto conservaban los bizarros guipuzcoanos de 1808 los depósitos de armas que habían de emplear más tarde para combatir a los franceses”*¹⁰⁶.

Gerratearen emaitza ezaguna da. Ingalaterrako tropak, Espainiako tropekin bat eginda, Gipuzkoan sartu ziren 1813. urtean, abuztuaren 31n. Gertakari hori Donostiako harrapaketa eta sutea bezala eza-gutzen da. Esan daiteke, bada, 1814. urterako Gipuzkoan ez zegoela Frantziako armadaren aztarnarik.

Frantziaren aurkako gerrak Gipuzkoako gizartea zatitu zuen. Alde batetik, konstituzionalagoak zirenak zeuden, eta bestetik, konstituzioaren aurka zeudenak. Zatiketa horrek liberal edo karlisten aldeko jarrerak hauspotu zituen. Zatiketa horren gakoak, ordea, arrazoi ekonomikoak ziren. Multzo batean probintziako jauntxoak eta baserritarrak zeuden. Gero eta egoera kaxkarragoan zeuden, batez ere desamortizazioaren eraginez lursail komunalak galdu zituztelako, eta aduanak barne aldetik kostaldera pasatu zituztenean, oinarriko produktuak garestiagoak ordaindu behar zituztelako. Beste multzoan Donostiako merkatariek zeuden. Horiek, oster, kostaldera pasatzea nahi zituzten aduanak Espainiara zuzendutako komertzioa ireki eta diru-sarrerak ugaltzeko.

Baina bazegoen bestelako arrazoirik ere, Lola Valverdek (1984:128-29) dioskun bezala:

*“San Sebastián vivió durante casi un siglo, en franca pugna con el resto de la provincia. Guipúzcoa era principalmente agrícola. San Sebastián principalmente marítimo y comercial. Los elementos directores de San Sebastián habían hecho sus fortunas con el ejercicio del comercio. Los prohombres de Guipúzcoa eran los mayores terratenientes de la provincia, poseedores de los grandes vínculos heredados. Los donostiarros eran suministradores. San Sebastián quería las aduanas en la frontera como lo estaban en el Trienio Constitucional. Guipúzcoa las quería en el Ebro y el tránsito libre con Francia. San Sebastián necesitaba la unificación política. Guipúzcoa se aferraba a sus instituciones autónomas. San Sebastián era proteccionista. Guipúzcoa era librecambista. San Sebastián liberal y liberal progresista. Guipúzcoa absolutista”*¹⁰⁷.

Gerrateak udal eta probintzia mailako ogasunen hondamendia ekarri zuen. Hasieran, kredituak eskatuta saihestu zen egoera. Ondoren, ordea, eskatutako kredituak ordaintzeko hartutako neurri jakin batek itzelezko eragina izan zuen gipuzkoarren soziologian: 1813. urtean udalek zeuzkaten ondasunak desamortizatu ziren; kaltetuenak maizterrak izan ziren. Gipuzkoako ogasuna guztiz pitzatu zen.

Ondorengo urteetan ere frantsesekin izandako gerrak ondorio handiak izan zituen. Egoera gero eta ezegonkorragoa zen. Ondo baino hobeto ikusten da zer nolako gordinak ziren garai haiek, batez ere, Arrasateko Batzar Orokorrek Gipuzkoako industria eta komertzioa sustatzeko komisio bat sortu behar zela ebatzi zuenean (1830):

“La invasión de Napoleón y los seis años de una guerra desastrosa en que se vio sumergido la España, acabó de transformar el estado próspero de Guipúzcoa que ya empezó a resentirse por la guerra que precedió con Inglaterra. La insurrección de las Américas y el comercio directo de los extranjeros con ellas atacó en su origen hasta las esperanzas que

¹⁰⁶ Iturria: http://es.wikisource.org/wiki/Manual_de_Biograf%C3%ADa:_Francisco_de_Paula_Madrado (Kontsultatuta: 2015/11/15).

¹⁰⁷ Valverde, Lola (1984). *Historia de Guipúzcoa. Desde los orígenes a nuestros días*. San Sebastián: Txertoa.

*conservábamos del restablecimiento de nuestra industria (...) y que hallándose la Provincia con una población superabundante y pobre, sin ocupación útil dentro de ella, y sin salida ninguna para fuera, es preciso proporcionarla medios para trabajar y subsistir*¹⁰⁸.

3.3. HEZKUNTZA-HIZKUNTZA.

1812. urtean Cadizko Konstituzioa sortu arte (iparraldean 1789) ez dago hizkuntza ofizial edo nazionala sustatzeko egitasmo modernorik. Emandako datetatik aurrera, ordea, Frantzia eta Espainia estatu nazional moduan garatu ziren eta asko dira hizkuntza bakarra, frantsesa ala espainola, sustatzeko legeak eta araudiak. Honek ez du esan nahi aurretik euskaraz idaztea debekatuta zegoenik, idatzitako dokumentu gehienak hizkuntza erromanikoa erabiliz egiten ziren-eta. Latinetik hizkuntza erromanikoetara egindako bidea ere gatazkatsua izan zen. Euskara, ordea, ez zegoen guztiz baztertua; ahozko erabilera administrazioan bermatu egiten baitzen:

*“La lengua vasca, en su muchas realidades dialectales, fue la lengua utilizada de forma mayoritaria en la expresión oral de la administración y las lenguas romances en sus distintos dialectos la predominante en la expresión escrita de las diversas administraciones”*¹⁰⁹.

Ez Cadizko konstituzioak, ezta ondoren etorriko ziren konstituzioek ere, ez zuten hizkuntzaren erabilera arautu. Hala ere, kalte handia eragin zien hizkuntza gutxituei. Batasun konstituzionala aldarrikatzeak berak bazekarren bere baitan nolabaiteko eragin sozial eta psikologikoa norberaren hizkuntzaren pertzepzioan; espainolak nagusitasuna hartu zuen. Eta ama-hizkuntza beste bat izanik, euskara gurean, baztertu egin zen bigarren hizkuntza bezala.

Hori, ordea, ez zen izan hizkuntza egitasmo bateratu baten lehendabiziko aldarrikapena. Zortzi urte lehenago, 1804. urtean, Karlos IV.ak lehen hezkuntzan klaseak eman nahi zutenentzat lortu beharreko titulua arautzeko, kontseilu bakar baten esku utzi zituen azterketak prestatu eta baimenak emateko gaitasuna; bai Gaztelan, eta baita Aragoiko erresumetan ere. Arautegi horretan gaztelaniazko gramatika eta ortografia irakatsi behar zela agindu zen. Hala ere, euskal foru eskumenak tartean, ez zen ezarri gurean. Baina argi eta garbi adierazi zuen gobernuak zuten egitasmo bateratzailea. Badakigu ere, bai Karlos IV.aren erregetzan (1788-1808) zein Fernando VII.aren ere (1808-1833) foruen aurkako neurri politiko-kulturalak sustatu zirela, eta hori ahalbidetzeko, Espainiako intelektual askoren laguntza izan zutela. Finean, helburu bikoitza bilatzen zuten: foruen jatorria desmitifikatu, eta hizkuntzaren, euskararen prestigioa desitxuratu.

Beraz, Cadizko konstituzioak zelako tratamendua eman zion hizkuntzari? Galdera erantzuteko bi artikulua ekarriko ditugu gogora: lehenengoa, lehen hezkuntzan umeei erakutsiko zaienari buruz; eta bigarrena, noren esku geratuko zen “curriculumaren” antolaketa eta erabakia.¹¹⁰

¹⁰⁸ “Expediente relativo al nombramiento de una comisión auxiliar de la Diputación hecha por las Juntas Generales de Mondragón para el fomento de la industria y comercio y de la lengua bascongada”. Iturria: Archivo General de Gipuzkoa-Gipuzkoako Artxibo Orokorra. Signatura: JD IM 2/21/133.

¹⁰⁹ Irujo, Xabier eta Urrutia, Iñigo (2013). *1789-2103. Historia jurídica de la lengua vasca*. Oñati: HAEE-IVAP, 36 orria.

¹¹⁰ “Constitución política de la monarquía española promulgada en Cádiz a 19 de marzo de 1812”. Iturria: http://www.constitucion1812.org/documentos/cons_1812.pdf. (Kontsultatuta: 2015/11/20).

Lehen galderari dagokionean, 1812. urteko konstituzioaren 366. artikulua gardena da:

*“En todos los pueblos de la Monarquía se establecerán escuelas de primeras letras, en las que se enseñarán a los niños a leer, escribir y el catecismo de la religión católica, que comprenderá también una breve exposición de las obligaciones civiles”*¹¹¹.

Nahiz eta ez den aipatzen zein izango den bultzatuko den hizkuntza, bigarren atala irakurri eta gero ondorioztatu daiteke, gobernu zentralak izanik horretarako eskumena, hizkuntza bakarra sustatuko zela.

Bigarrena, 369. artikulua:

*“Habrá una Dirección general de estudios, compuesta de personas de conocida instrucción, a cuyo cargo estará, bajo la autoridad del Gobierno, la inspección de la enseñanza pública”*¹¹².

Beraz, hauteman zitezkeen zentralizazioerako joera nabarmenak Kadizko Konstituzioan.

4. HIRU URTEKO LIBERALA (1820-23) ETA ONDORENGOAK (1833).

4.1. SARRERA.

Espainiako estatu nazionalaren sorrera prozesua aztertzeko (1808-1876), 1808. urtean Baionan eratutako Konstituzioa hartzen da abiapuntu gisa, nahiz eta egia izan, agian, 1812. urteko Cadizko Konstituzioa izan zela gertakaririk esanguratsuen. Urte tarte horretan Espainian gertatutakoa azaltzea eta ulertzea ez da lan erraza; makina bat konstituzio, erregimen politiko (eta gerrate) izan baitziren lurralde haietan (Ikusi taula):

Hizkuntzari dagokionez, berriz, hizkuntza ofizial eta bakarra bermatzeko ahalegina ere bada une historiko hori. Gobernu asko saiatu ziren bai espainola ez den gainerako hizkuntzak debekatzeko, bai eta hezkuntza sistema zentralizatu bat eratzen. Helburua? Hizkuntza eta kultura nazional horrekin loturiko pentsamendu bakarra sustatzea¹¹³.

¹¹¹ “Constitución de 1812”. Iturria:

http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/ConstEsp1812_1978/Const1812 (Kontsultatuta: 2015/11/20).

¹¹² Berdin.

¹¹³ Irujo, Xabier eta Urrutia, Iñigo (2013). *Historia jurídica de la lengua vasca (1789-2013)*. Donostia: IVAP.

Taula 1: Konstituzioak eta erregimen politikoak

KONSTITUZIOAK	ERREGIMEN POLITIKOA
1808ko konstituzioa	Monarkia konstituzionala
1812ko konstituzioa	Monarkia konstituzionala
1814-1820	Monarkia absolutua
1820-1823 (1812koa)	Monarkia konstituzionala
1823-1833	Monarkia absolutua
1833-1839: 1834ko errege-estatua eta 1837ko konstituzioa	Lehendabiziko karlistada: Monarkia konstituzionala
1845eko konstituzioa	Monarkia konstituzionala
1854-1856	Monarkia konstituzionala
1856-1858 (1845ekoa)	Monarkia konstituzionala
1858-1863	Monarkia konstituzionala
1863-1868	Monarkia konstituzionala
1868-1871	Behin-behineko gobernu
1869ko konstituzioa	Monarkia konstituzionala
1872-1876	II. karlistada
1873-74	Errepublika
1874	Diktadura
1876	Monarkia konstituzionala

Iturria: Irujo, Xabier eta Urrutia, Iñigo (2013).

Historia jurídica de la lengua vasca (1789-2013). Donostia: IVAP, 209. orria.

1820. urtetik 1823. urtera, Espainian, Hirurteko Liberala izenaren pean ezagutzen den garaia bizi izan zen. 1812. urtean Cadizen onartutako Konstituzioa berrezarri egin zenez, horren jakinarazpena emateko agindua eman zen. Halaxe, 1820. urteko apirilaren 24ko errege agindu batek¹¹⁴ jakinarazi zien elizbarrutietako arduradunei herrietako abadeek esplikatu behar zietela herritarrei konstituzio berria, igandean nahiz jai egunetan. Eman beharreko azalpenetan konstituzio berriaren onurak goraiatu behar zituzten, eta bidenabar, konstituzioaren kontrako jarrerak neutralizatu behar zituzten. Dekretu berean agindu zen ere, lehen hezkuntzako eta humanitateko eskoletan Konstituzioa argi eta garbi azaldu beharko zutela maisuek, hori bai, umeen adina eta ulermena aintzat hartu behar zutela, eta bide batez irakurketan ere trebatu behar zituztela. Honakoa izan zen ondorioa: Gipuzkoako Foru Aldundiak bere gain hartu zuen Konstituzioa euskarara itzultzeko ardura, eta baita eskola guztietan, bi hizkuntzetan, edizio bera banatzeko egitasmoa ere¹¹⁵.

¹¹⁴ “Real Orden de 24 de abril de 1820 sobre que se explique la Constitución por los curas párrocos y en establecimientos de instrucción pública”.

Iturria: https://books.google.es/books?id=2ZEVALukBNEC&pg=PR3&pg=PR3&dq=real+orden+24+de+abril+1820&source=bl&ots=fvkl5H ePK-&sig=D8-IOkAYx-N6zSmleVX2vjT3uhs&hl=eu&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=real%20orden%2024%20de%20abril%201820&f=false (Kontsultatuta: 2015/04/20).

¹¹⁵ “Cadizko konstituzioa euskarazko testuetan”. Iturriak: <http://filoblogia.blogariak.net/2012/03/cadizko-konstituzioa-euskarazko-testuetan-1/> eta <http://klasikoak.armiarma.eus/testuak/testuak19007.htm> (Kontsultatuta: 2015/04/20).

Azpeiti, Azkoiti, Zestoa, Oñati, Aia eta Debako apaizek esate baterako, agindu hori jaso zuten, eta ohi zuten bezala, elizkizunetako zereginak baliatu zituzten agintari politikoek kaleratutako agindua pulpitutik herritarrei jakinarazi eta azaltzeko.

Debako bikarioa zen Faustino de Echave-k hala egin zuen, eta bazirudien gogotsu ekin ziola lanari:

“*Sobre la explicación de la Constitución Política de la Monarquía en cumplimiento de las órdenes del Sr. Geje Político de esta Provincia de Guipúzcoa (...) no puedo menos de lisonjearme en elevar a noticia de V.S. que por lo que respecta a mi se han cumplido y no menos en el día como es bien público y notorio en esta mi parroquia con toda exactitud y energía posible, siendo no poco los rápidos progresos que portan constante celo y continuo desvelo se experimentan en la dicha parroquia (...)*”¹¹⁶.

Beraz, testuan hauteman daitekeen bezala, bikarioaren jarrera Konstituzioaren onurak adieraztearen aldekoa izan zen. Jarrera hori, ordea, ez zen ohikoa izan. Kontuan izan behar da apaizeriaren jarrera orokorra Konstituzio horren aurkakoa izan zela; hortik datoz agintari publikoen kexak “*contra algunos párrocos sobre falta de cumplimiento de las órdenes para aplicación de la Constitución, publicación de las leyes y otras cosas*”.

Zergatik diogu hori? hain zuzen ere, agindu bera pixka bat lehenago jaso zelako Mutrikun, 1820. urteko uztailan, alegia. Bertako alkatea zen Francisco Xavier de Churrucak eta bikarioaren ordezkaria zen Manuel Antonio de Urreizietak adierazten digute nola iritsi zitzaizen Espainiako Erregeak onartutako “*Constitución Política de la Monarquía Española*” ale bat:

“*(...) que también recibí al vicario interino de esta parroquia D. José Agustín de Garagorri con el oficio cuya copia incluyo a V.S. a fin de que se sirviese publicar el domingo próximo pasado al tiempo del ofertorio de la misa popular, y me devolvió todo escusándose dicha publicación (...) y aunque de mi parte hice cuanto pude para que se hiciese público la citada real orden, nunca podrá ser con aquella generalidad que correspondía a causa de no haber en esta villa pregonero y no poder darse a entender a la gente casera, ni marinera, como se podía haber hecho del púlpito en misa mayor a la que concurre la mayor parte del pueblo*”¹¹⁷.

Testu horretan hauteman daitekeen bezala, igandeko meza nagusiak erabiltzen ziren herritarrei agindu eta erabaki zibilak jakinarazteko. Zera da bermatu nahi zutena: euskaraz eginez gero jendea gai izango zela aginduak ulertzeko. Hala ere, orduan bikario interinoa zen Jose Agustin de Garagorri ez zegoen ados zeregin horrekin, eta bere jarrera justifikatu zuen 1820. urteko uztailaren 15eko eskutitz batean:

“*(...) lo único a que tengo arbitrio es hacer una pequeña digresión en el sermón de mañana exhortando al pueblo a que esfuerce sus oraciones al Señor, pidiendo luces para los señores representantes de la nación a fin de que sus trabajos sean en el bien y prosperidad de la Monarquía (...)*”¹¹⁸.

Aipatu dugun bezala, Debako bikarioaren jarrera bestelakoa izan zen; agindua beste era batera bete zuen.

¹¹⁶ Archivo General de Gipuzkoa-Gipuzkoako Artxibo Orokorra (GAO). Signatura: JD IM 4/12/23.

¹¹⁷ “*Legajo de la correspondencia sobre la explicación de la Constitución por los curas párrocos (1820)*”. Archivo General de Gipuzkoa-Gipuzkoako Artxibo Orokorra (AGG-GAO): JD IM 4/12/24.

¹¹⁸ Archivo General de Gipuzkoa-Gipuzkoako Artxibo Orokorra (AGG-GAO): JD IM 4/12/24.

Ideologiak ideologia, pregoilaririk ez zegoen tokietan, elizetako pulpituak ziren herritarrek ezagutzen zuten hizkuntza erabilia, albisteak transmititzeko guneak.

Konstituzioaren kontrako jarrerak ulertu ahal izateko, pixka bat atzerago egin behar dugu; 1812. urtean onartu zen Cadizko Konstituziora, alegia. Izan ere, nahiz eta 1812. urteko diputatuak Foruak eta Konstituzioa bateratzen saiatu ziren, ondoren ikusi zen bi ideologia horien arteko uztarketa oso zaila zela. Hala, 1820. urtean Cadizeko Konstituzioaren berrezarpena iritsi zenean, Gipuzkoan ezezik, Euskal Herrian ez zen oso gustukoa izan. Donostian, liberalek sutsu babestu zuten Konstituzioa. Aldi berean, Euskal Herri osoan operatuko zuten Milizia Nazionalako batailoiak osatu ziren.

Testuinguru horretan egin ziren udal hauteskundeak, eta eztabaida bat baino gehiago egon ziren; batez ere botoen erosketak-eta tartean egon zitezkeelako. Egoera horrek ikusiezinak sortu zituen Debako herritarren artean. Hala, 1820. urtean, Jose Joaquin Ormaetxeak inpugnatu egin zuen orduan alkate zen Martin Felix de Ostolaza¹¹⁹, esanez, orain alkatea zenak parte hartu zuela 1812-1813ko kontuen kudeaketan, bere aita, Manuel Ostolaza, diruzaina zelarik: *“El alcalde era un hombre perjuro (...) un falso delator. Es un falso calumniador”*. Are gehiago, zera adierazi zuen Martin Felix de Ostolazak eta bere anaia Migelek eta Josek, azken hau apaiza: *“han preparado listas a gran parte de los marineros, en los que tiene absoluto predominio”*. Beraz, bazirudien botoak alde aurretik lotuta zituztela Ostolazarrek. Felix Llanosek (1998:120)¹²⁰ bozka garaian suertatutako pasarte bitxi bat adierazten digu, nonbait marinela bati ahaztu egin zitzaion nori bozkatu behar zitzaion, eta zera adierazi zuen bozketa orduan: *“iru atzocuac eta iru aurrecoac”*; alegia, izen abizenekin gogoratu ez, eta hiru ontzi maisu eta beste hiru brankari.

Arestian adierazi dugun bezala, Konstituzioaren sustatzaile izango ziren Milizia Nazionalak edo Errege Batailoiak osatu ziren. Hauek, Mutrikutik bueltan, Debaraino iritsi ziren, 1823. urteko martxoaren 23an. Hirurogei gizon inguruk osatutako taldea zen. Bertako buru Zabala buruzagi bizkaitarra zen. Batailoia Debara iritsi orduko, alkatearen bila joan zen Zabala, eta aurrez aurre agindu zion hurrengo eguneko goizeko 6:00etan, Itziarren, 18-40 urte bitarteko herriko gizonezko guztiak bere aurrean aurkeztu behar zirela. Alkateak ez zuen bete esandakoa, eta goizeko 7:00retan Itziarretik partida bat jaitzi zen Debara; ondoren:

“(...) que con amenaza de 300 palos hizo reunir a todos los mozos del pueblo. De allí con mozos y parte del ayuntamiento como rehén marcharon a Itziar y Mendaro. De Arrona pasan a Cestona, dejando libre al alcalde, pero reteniendo al síndico Manuel Echegaray” (Felix Llanos, 1998:482).

Esan beharra dago, batzuk behartuta eta beste batzuk, berriz, borondatez osatu zutela milizia edo errege batailoia (4 boluntario eta beste 50 behartuta).

Ez zen une gozua izan. Independentziako gerratearen ondorioak nabariak ziren, batez ere tropen hornikuntzarako udalek eta herritarrek emandako sosek herria lur jota utzi zutelako. Egoera horren isla da 1824. urteko ekainaren 7an eginiko udal batzarra:

¹¹⁹ Udal batzarra horrela zegoen osatua: Alkatea, Martin Felix de Ostolaza; Errejidoreak: Geronimo Salaberria, Nicolas Araquistain, Diego Macazaga, Miguel Rementería, I. M. de Uzcanga eta Luis de Macazaga.

¹²⁰ Llanos, Félix (1998). *El Trienio Liberal en Guipúzcoa (1820-1823). Antecedentes de las Guerras Carlistas en el País Vasco*. Sn-Sn: Universidad de Deusto.

*“Supone la comisión como cosa notoria que los ayuntamientos tuvieron que sufrir sacrificios extraordinarios en la guerra de la independencia española suscitada por Napoleón, y que si a ellos no hubieran concurrido individualmente todos los buenos españoles con lo que cada uno podía, ni la España hubiera salido victoriosa en esta lucha ni conseguido nuestro amado monarca el señor don Fernando séptimo la libertad suya apetecida por la nación. En esta inteligencia el gobierno instalado entonces tuvo la sana política de autorizar a los pueblos para que toda especie de sacrificios de sus respectivos habitantes y vecinos pudieran reintegrar con bienes concejiles (...)”*¹²¹.

4.2. HEZKUNTZA-HIZKUNTZA.

Nahiz eta Gipuzkoako Batzar Nagusiek (1721) umeentzat (“para niños”) maisuak jartzeko akordio hartu, lehen hezkuntzako eskolei zuzendutako arautegia ez zen osatu ehun urte pasatu arte (1823). Horretarako, 1821. urteko ekainaren 29an Madrilen onartutako errege dekretuak dioen moduan, komisió bat antolatu zen lehendabizikoz. Esan dezagun dekretu hori estatu konstituzionalaren irakaskuntza publikoaren lehendabiziko kodigo legala izan zela, eta aurreko urteetan ateratako erabaki askoren bilduma ere bai. Helburua? Hezkuntza sistema bateraezina garatu; berdintasuna eta espainolaren sustapena bultzatu. Hala ere, egiari zor, euskal udalerriek euren eskumenak mantendu zituzten, eta euskaraz zekiten maisuak izendatzen jarraitu zuten.

Esandako komisió horren emaitza 1824. urteko Gipuzkoako Batzar Nagusiek onartutako arautegia izan zen, eta aipatzen ez zenez irakaskuntzan zein hizkuntza erabiliko zen, aurreko urteetan egin izan zen bezala, euskararen erabilerrari eustea lortu zen. Hala ere, euskararen gainbehera gero eta nabarmenagoa zela kontutatuta ziren, eta elebitasuna sustatu nahian irakurtzeko metodoak eta hiztegiak argitaratu ziren probintziako eskoletan. Adibide bat jartzearren, Gipuzkoako Batzar Nagusiek Luis Astigarragak (1825) kaleratutako *Diccionario manual vascongado y castellano* birrargitaratu zuten (1840); Gipuzkoako eskoletan banatu zen¹²².

Badakigu 1826. urteko martxoaren 5ean Korrejidoreak bidalitako errege agindu horren berri izan zutela Deban, *“ordenando el establecimiento del plan y reglamento de la escuela de primera educación”*. Egoera horren aurrean, Diputaziora idatzi zuen Udalak galdetzeko zer egin errege agindu horrekin. Erantzuna urte bereko apirilaren 2an iritsi zen¹²³:

“En que previene el se cumpla cuanto ordena (...) como lo han hecho los demás pueblos (...); y se acordó que se dé puntual cumplimiento en todas sus partes al Plan y Reglamento General de Escuelas, y que al efecto se oficie a la junta inspectora local de esta villa para que se instale desde luego y evacue el informe que previenen los artículos 145 y 150 de dicho reglamento”.

Ez dirudi herriko maisu maistrak hezkuntzan larregi saiatzen zirenik. Udalak ere ez zuen herritarren hezkuntzan asko inbertitzen. 1826. urteko maiatzaren 24an¹²⁴ udal zinegotzia zen Manuel Mendizabalek aitortzen digu benetako egoera zein zen:

¹²¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1823-1827). Udal akta: 1824/06/07, 65. orria.

¹²² Lasa, Jose Ignacio (1968). *Sobre la enseñanza primaria en el País Vasco*. Zarautz: Auñamendi, nº 57.

¹²³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1823-1827). Udal akta: 1826/03/05, zenbakirik gabe.

¹²⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1823-1827). Udal akta: 1826/04/02, zenbakirik gabe.

“Hay muy poco esmero y enseñanza en la educación de la juventud, sin que se observe adelantamiento alguno, por cuya causa ha tenido que contribuir como muchos otros padres de familia con su correspondiente cuota al maestro particular don Bernardo de Echevarria organista de la parroquia de esta villa a fin de que sus hijos pudieran lograr la enseñanza que carecieron en las escuelas asalariadas. Pero que en el día por causa de haber cerrado su aula a que se ven en la misma situación anterior (...) se acordó (...) para que con el maestro y maestra (...) puedan tratar sobre la mejora de la educación previniéndoles se esmeren mejor que hasta ahora en la enseñanza de la juventud”¹²⁵.

5. KARLISTADA DEBAN.

Karlistada ez da hutsetik sortzen den gertaera. Sakonak dira gatazkaren sustraiak; gutxienez, XVIII. mendearen bigarren erdialdetik egosten hasitakoak. Matxinada desberdinek edota frantsesen aurkako gerrateek lagatako ondorioek ez zuten batere lagundu euskal lurraldeetako giroa baretzen. Kontrakoa, gizarte sektore desberdinen artean egonezinak ugaritzen joan ziren. Lehendabizi, 1833. urtean egin zuten eztanda herri aldarrikapenek: 1833. urtetik 1839. urtera bitarteko lehen karlistada. Euskal lurraldeetan, ordea, birritan egin zuten eztanda gerrak: 1872. urtetik 1876. urtera bitarteko bigarren karlistada.

Zeintzuk izan ziren gertaera horien eragileak? zeintzuk pasarte nagusiak? eta zeintzuk ondorioak?

5.1. LEHENDABIZIKO KARLISTADA (1833-1839).

1833. urteko irailaren 29an zendu zen Fernando VII.a, eta gobernu liberalen eta errege- gobernatzaile izango zen Maria Kristinaren esku geratu zen. Zurrumurrua zegoen liberalen etorrerak foruen biziraupena arriskuan jartzeaz gain konstituzio-sistema ezarriko ote zuen. Hala ere, karlista gerratearen eragileak behar den moduan kokatzeko denboran atzera egin behar dugu.

Karlistadak eztanda egin aurreko gertakariak hiru unetan bereizi ditugu:

- XVIII/XIX. mendeetako demografia eta burujabetza krisialdiak.
- Frantsesen etorreraren hondamendia.
- Burgesek eta Espainiak zuten euskal foruaren aurkako jarrera.

Lehendabiziko biak Deban suertatu ziren; 1766. urteko matxinada eta frantsesen aurkako bi gerrateak aztertu ditugu.

Baina goazen arestian esandako gertakari bakoitza zehatzago deskribatzera:

1. **Faktore ekonomikoak.** Aduanen kokapenak makina bat buruhauste sortu zituen. Ebro ibaian zeuden kokatuta Euskal Herriko aduanak. Beraz, nolabaiteko garapena lortzeko, zenbaitentzat –burgesen zat-, oztopoa zen mugak bertan mantentzea; lehiakortasuna galtzen zuten. Hala ere, behartsuak gustura zeuden, horren arabera kanpotik zetozen produktuak merkeago lortzen zituztelako. Horri herrietan pairatutako desamortizazioak sortu zituen arazoak gehitu behar zaizkio (frantsesen gerran sortutako hondamendia ordaintzeko asmoz inposatutakoa). Eta azkenik, krisiaren eraginez jasandako errenten igoera.

¹²⁵ Adibidez, ez zeuden batere gustura Itziarreko maisuarekin, izan ere *“abandonando totalmente la enseñanza se emplea a caza, y otras ocupaciones”*. DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1823-1827). Udal akta: 1826/09/24, zenbakirik gabe.

2. **Faktore erlijiosoak.** Sinesmena ulertzeko pentsamendu zabalagoa; moral askeagoa ekarri zuen, besteak beste, *hamarrena* izeneko zergaren jaitsiera edota Inkisizioaren desagertzea (1820). Ez dugu ahaztu behar, Franko diktadorearen altxamenduaren arrazoietakoa bat errepublika zaleen antikerikalismoa izan zela. Erlijioa, beraz, oso garrantzitsua zen garai haietan ere.

3. **Faktore ideologikoak.** Gizartea ulertzeko era berri bat, non burgesek merkatuaren ekonomian oinarrituta etekin ateratzeko neurri politiko proposenak bultzatu zituzten. Foruekin bat eginda, burgesek eurentzat gaizki zetozen foru-arauak kendu nahi izan zituzten. Horietako bat, arestian esan den bezala, aduanei zegokiena. Ebrotik Pirinio aldera eroan nahi izan zuten.

4. **Faktore politikoak.** Lege horren arabera, emakume bat ezin zen errege izan, hori gizonezko bati zegokion. Hori horrela, Fernando VII.a hilko bazen bere anaia Carlos izango zen errege, eta ez Isabel, Fernandoren alaba. Gauzak horrela, dekretu bidez (“Pragmática Sanción”) lortu zuten errege zaharra aldatu eta emakumeek ere errege izateko aukera izatea; Isabel II.a, kasu.

Karlistismoak herri mugimendu bat jostea lortu zuen. Gai izan ziren, Fernando VII.aren anaia zen Carllosek tronua berreskuratzeko aitzakiarekin batera, foru erakundeen bermea eta erlijioaren defentsa bateratzeko. Egia esanda, foruen aldarrikapena behin gerra hasita zegoela sartu zen karlisten programan; ez zen izan, beraz, gatazkaren pizgarria, baina bai aitzakia aparta euskal karlistek amorrutik defendatzeko. Denbora lekuko. Lehendabiziko gerratearen ondorioz euskal herrialdeak euren foruen eskumenak galdu zituzten.

Erlijioaren defentsak, berriz, liberalismo ateoaren baztertu beharreko ideologia zela aldarrikatzen zuen. Ezaguna dugu, Deban ere antzemango dugu fenomeno hori, kleroak gertakari horretan herri xehearengan izango duen eragina. Beraz, apaizgoa susmagarria zen eliza liberalentzat.

Azkenik, badago kontuan hartu behar den beste egoera bat: herri xeheak jauntxoengandik jasotzen zuten presioak eragindako bizitza baldintza kaxkarrak. Esandakoak esanda, lehendabiziko karlistada sektore horren giza-protesta eta aldarrikapena da.

Maria Kristinak 1834. urteko Errege Estatutua aldarrikatu zuen. Liberal eta karlista gipuzkoarren artean zatiketa areagotzea besterik ez zuen lortu. Zatiketa horrek, Diputazioa Donostiatik Tolosara ekartzea eragin zuen. Foru Diputazioak ez zuen onartu 1837. urteko Konstituzioa. Arrazoi hori medio, gobernu zentralak Diputazioa desegin eta liberalen menpe egongo zen Diputazio Probintziala eratu zuen.

5.1.1. LEHENDABIZIKO KARLISTADA DEBAN.

Lehendabiziko karlistadak eragin zuzena izan zuen Deban. Garaiko bi sentsibilidade ideologikoen arteko talken lekuko asko daude. Horren erakusle izan zen Francisco Lersundi jenerala. Turrillas eta Trekuren (2015) esanak jarraituz, Zuzenbidea ikastean ari zela Oñatiko Unibertsitatean (1834) ikasketak laga eta ehiztarien batailoian sartu zen; liberalekin eta Gaspar de Jauregirekin bat egin zuen¹²⁶.

¹²⁶ Oso ibilbide militar oparoa izan zuen. 1851. urtean Gerrako ministro izendatu zuten. 1852. urtean teniente jenerala. 1853. urtean, Gobernua presidente eta Gerrako ministro karguak izan zituen. 1866. urtean, Kubako gobernadore eta kapitana jenerala izan zen. Ez zuen bere herria ahaztu eta bere ekinez obra asko egin ziren udalerrian (errepidea, itsas portua, ura ...). 1874. urtean hil zen Baionan. Aipatu ere, nahiz eta bi borroka bando desberdinetan aritu, Jose Maria Iparragirrekin ere harreman estuak izan zituela Franciscok lehendabiziko karlistadan. Are gehiago, Lersundiren gorpua Baionatik Debara ekarri zutenean, 1878. urtean, hantxe egin zen hileta elizkizunetara joan omen zen Iparragirre bardoa.

Lehendabiziko gerra horren nondik norakoekin jarraitzeko, Gipuzkoako Artxibo Orokorrean (GAO) aurkitutako dokumentu batzuk baliatuko ditugu. Hasteko, herriko apaizen jarrerak nolakoak ziren adierazten da; alegia, zenbateraino ziren karlisten aldekoak edo kontrakoak. Hori jakiteko, herritarren testigantzak baliatuko ditugu.

5.1.1.1. Garapena.

Lehenengo testigantza 1836. urteko azaroaren 16koa da, Lucas Antonio de Gainzak emandakoa:

“Domingo de Muguerza, Javier Maria de Macazaga, Jose Maria Urain y Miguel de Salaverria. De los citados el único marcado de desafecto a la justa causa es Domingo de Muguerza. Ignoro hechos actuales de esta época, más en lo del pasado fue uno de los prisioneros de guerra en la ciudad de Pamplona y como tal conducido al presidio de Francia (...).”

Beraz, abadeen artean bat zen susmagarria, aipatutako Domingo de Muguerza; aurretik ere Iruñean atxilotu eta Frantziara eramane zutelako preso.

Hiru egun beranduago, urte bereko azaroaren 19an, lekuko berak, udalerriko inguruko apaizak eta fraideak aintzat harturik, garaiko deskribapen hau egin zuen *“sobre conducta política de los eclesiásticos seculares y regulares”*:

“En el convento de Sasiola no conozco alguno que tenga la desgracia de ser demagogo; mas el religioso franciscano que se halla en Iciar tengo datos de serlo y para en prueba de ello estubo confinado en el colegio de Zarauz por dos meses con otros (...). El Señor Rector de Astigarribia me consta por las relaciones que mantubo con el durante el servicio que presto en Garagarza ser muy afecto al Rey Nuestro Señor. El cura actual de Azpilgoeta tengo entendido que en la francesada fue jendarme en la ultima constitucion (...) que repetidas veces le observaron (...) negando raciones a algunos carlistas desbiados (...).”

Txosten horiek Diputaziora iritsi ziren; aztertu eta erabakiak hartu ziren. Zera dio Jose Silveiro de Irurek, 1836. urteko azaroaren 21ean idatzitako sententzian:

“Existen cuatro curas y un religioso desafectos (...). En mi concepto don Domingo de Muguerza debia ser removido del curato, destinandole a un convento para una temporada, a fin de que se corrija o le traigan a mandamiento. Igual medicina se les podia aplicar tambien por ahora a los tres beneficiados y al religioso. Lo que con Muguerza se podia hacer tambien por ahora con el parroco de Azpilgoeta de Mendaro, don Pedro de Garate; y con los demas beneficiados existentes en Motrico (Francisco de Andonaegui, Juan Antonio de Andonaegui, Jose Maria de Susaeta, Manuel de San Jose y Pedro de Garate) lo que propongo para con los de Deva”.

Ez ziren, baina, apaizen kontra oldartzen soilik, eragile zibilak ere gertutik jarraitu zituzten agintariak; hots, ea karlisten aldekoak ote ziren edo, aldiz, kristinoen edo liberalen aldekoak. Ildo honetatik, garaia- ren aurreneko berria Diputazio Karlistako idazkaria eta Tolosako eskribaua zen Manuel de Gaztañagaren eskutik dator, 1835. urteko ekainaren 25ean egindako salaketa bat zela eta. Debako kristinoen izen abizenak identifikatu zituen:

*“Certifico (...) que los individuos que han tomado el arma en las columnas de los Cristinos (...) son: Jose Maria Urain, Juan Angel Urain, Santiago Urain, Juan Nicolas Laca, Jose Ventura Salazar, Jose Ituarte y Jose Maria Iraola”*¹²⁷.

Ez zen susmagarrien zerrenda bakarra izan. Handik gutxira, urte bereko uztailaren hasieran, Debako Udalak (Manuel de Egaña alkate zela) eman zuen *“nómina de los confinados y emigrados de ambos sexos desde la villa de Deva a las de guarnicion a Francia”*. Zerrenda oso esanguratsua da:

“Confinados a guarnicion: Miguel de Aguirre, presbitero; Juan Maiza de Araquistain, idem; Francisco Elias de Agoscozabal, idem; Victor de Eizaguirre, idem; Joaquin Mariano de Urcanga y Luisa de Vicuña, viuda.

Los que tomaron el arma son: Juan Maive de Urain; Juan Agustin de Urain; Santiago de Urain; Juan Nicolas Laca; Jose Ventura de Salazar; Jose de Ituarte y Maria de Iraola.

*Fueron por miedo o conveniencia a pueblos de guarnicion: D. Jose Manuel de Ostolaza, presbitero y su criado; D. Martin Feliz de Ostolaza, muger e hijos; D. Antonio Nicolas de Araquistain, muger e hijos; D. Jose Luis de Araquistain, muger e hija; D. Juan Bautista Irala, su muger e hijo; Jose Maria de Oa y su hijo; Don Joan de Echave y su hijo; D. Dario de Eguia; D. Ignacio Salazar; D. Martin de Urain; D. Jose Ramon de Ateaga, su hermana y su primo; Agustin Aizpurua; Josefa Ventura de Emasabel; Jabier de (...), viuda de Echaniz”*¹²⁸.

Honezaz gain, eta Gipuzkoako gainerako herriak bezala, Debak ere gerran parte hartu zuten, ejertzitoen hornikuntzan jardun zuen; horrek makina bat buruhauste eta galera ekarri zizkion udalerriri osoari¹²⁹. Hornikuntza hori Diputaziotik arautzen zen, eta bermatu ahal izateko, distritu desberdinetan banatu zuten probintzia. 1834. urtean, adibidez, bederatzi distrituk osatzen zuten: Azkoitia, Deba, Mutriku, Elgoibar, Eibar, Soraluze, Elgeta, Antzuola eta Bergara.

Urte bereko apirilaren 11n, Diputazioak emandako beste agindu baten bitartez, lau distritu edo partidutan banatu zuten Gipuzkoa *“para hacer frente al considerable gasto que ocasiona el suministro de raciones de carne y vino a las tropas de la Reina Nuestra Señora”*. Laugarren partiduak Bergara zuen buru; beste hamabi herrirekin batera zegoen osatuta: Azkoiti, Soraluze, Eibar, Elgeta, Arrasate, Aretxabaleta, Eskoriatza, Gatzaga, Elgoibar, Mutriku, Deba eta Antzuola.

Hornikuntza beharra ugarituz zihoan heinean aldaketak burutu zituzten: 1839. urteko irailaren 6an handitu egin zen arestian aipatutako distritua; Urolako herriak (Legazpi, Urretxu, Zumarraga, Azpeiti, Azkoiti, Zestoa eta Zumaia) elkartu zituzten. Handik gutxira, irailaren 12an, Esparteroren tropa nazionalei hornikuntzak errazteko hogeitahiru herrirekin beste distritu berri bat osatu zen: Deba, Mutriku, Elgoibar, Eibar, Soraluze, Bergara, Elgeta, Antzuola, Arrasate, Aretxabaleta, Eskoriatza, Gatzaga, Legazpi, Urretxu, Zumarraga, Azkoiti, Azpeiti, Zestoa, Zumaia eta Oñati.

¹²⁷ Gipuzkoako Artxibo Orokorra- Archivo General de Gipuzkoa. Karlista Diputazio saila. Signatura: 0204-1.

¹²⁸ *“Expediente formado para la imposición y exacción de multas a los enemigos del Rey Nuestro Señor Don Carlos 5º, comprendidos en las listas nominales dirigido por el Ayuntamiento de la villa de Deva”*. Gipuzkoako Artxibo Orokorra- Archivo General de Gipuzkoa. Karlista Diputazio saila. Signatura: 0204-1.

¹²⁹ *“Junta de Distrito de Vergara para el servicio de suministros”*. Iturria: <http://www.bergarakoartxiboa.eus/onomastika/10827> (Kontsultatuta: 2016/03/23).

5.1.1.2. Ondorioak.

Zumalakarregiren heriotzak (1835) eta Espartero iparraldeko militar buruzagia izendatzeak hankaz gora jarri zituen karlisten egitasmoak. Bide batez, Muñagorriren *“Bakea eta Foruak”* izeneko proklamarren bidez egindako ahaleginak ezin dira testuinguru honetan aipatu gabe utzi.

1839. urteko abuztuan 31n izan zen Espartero eta Marotoren arteko Bergarako Besarkada; aurretik bake ituna onartu eta gero. Ondorioak badakizkigu:

*“1º Se confirman los Fueros de las Provincias Vascongadas y de Navarra, sin perjuicio de la unidad constitucional de la monarquía. 2º El Gobierno, tan pronto como la oportunidad lo permita, y oyendo antes a las Provincias Vascongadas y Navarra, propondrá a las Cortes la modificación indispensable que en los mencionados Fueros reclame el interés de las mismas conciliado con el general de la Nación y la Constitución de la Monarquía, resolviendo entre tanto provisionalmente y en la forma y sentido expresados las dudas y dificultades que puedan ofrecerse, dando de ella cuenta a las Cortes”*¹³⁰.

Hortik aurrera, Gorteetan Foruen etorkizunari buruzko eztabaida sortu zen. Tirabira ugarirekin eta donostiarren jarrera bitxia dela medio, Espartero iritsi zen erregeordetzara (1841). Hartu beharra zegoen Foruen inguruko erabakiren bat edo beste, eta beste behin ere, Parlamentuaren erabakia latza izan zen euskaldunentzat¹³¹. Zera erabaki zen 1841. urteko urriaren 29ko dekretuaren bidez: *“suprimía el pase foral, trasladaba las aduanas a la costa y fronteras y disponía que tanto ayuntamientos como diputaciones y el sistema judicial funcionarían en adelante con arreglo a las leyes generales del reino. La figura del Corregidor sería definitivamente sustituida por la del Jefe Político”*¹³².

5.1.1.3. Hezkuntza-Hizkuntza.

Lehendabiziko karlistadak iraun zuen bitartean, Espainiaren egitasmo bateratzailea argi adieraziko zuten hiru gertakari politiko suertatu ziren:

- Lehena, 1833. urteko azaroaren 30eko errege dekretuan oinarritu zen. Honen bitartez, gaur ezaguna dugun lurraldearen banaketa administratiboa garatu zen; estatua 49 probintzian banatu zen (gaur 50). Probintzia bakoitzak bere hiriburua izateaz gain, gobernu zentralak izendatutako buruzagi politiko bat izango zuen, eta bere aginte eremua probintzia bakoitzean osatuko ziren diputazioetan emango zen. Testuinguru horretan kokatu ziren euskal lurraldeak ere.
- Bigarrena, 1834. urtean Errege Estatutuan oinarritu zen. Honen bitartez justizia administratzeko prozedura eta formen zentralizazioa arautu zen: gaztelania bermatu zen gainontzeko hizkuntzen kalterako.
- Eta, hirugarren, 1837. urteko konstituzioa. Horrek ahuldu zituen gero eta eskumen gutxiago zeuzkaten foru diputazio eta udalak¹³³.

¹³⁰ Monreal Gregorio (2012). La elaboración de la ley de 25 de octubre de 1839. *Iura Vasconiae*, 9, 235-325 orriak.

¹³¹ Larrazabal Basañez Santiago (2012). Evolución de los regímenes forales de las provincias vascongadas hasta 1876: desarrollo foral en la interinidad en Álava, Bizkaia y Gipuzkoa. *Iura Vasconiae*, 9, 431-461 orriak.

¹³² Valverde, Lola (1984). *Historia de Guipúzcoa. Desde los orígenes hasta nuestros días*. San Sebastián: Txertoa.

¹³³ Irujo, Xabier eta Urrutia, Iñigo (2013). 1789-2103. *Historia jurídica de la lengua vasca*. HAEE-IVAP: Oñati.

Agian, esan beharrik ere ez dago, gerra egoera horrek iraun zuen bitartean hezkuntza sisteman ere eragina izan zuela. Kontuan badugu hezkuntza sistema ideologia ezartzeko tresna egokia dela, garai hartan hartuko diren erabakiek helburu bakarra zuten: estatu osorako sistema egitura bateratua osatzea, eta hori bideratzeko, hizkuntza bakarrari, gaztelaniari, nagusitasuna ematea. Hori lortzeko, agintariak, instrukzio publikorako 1836. urteko abuztuaren 4an onartutako plangintzaz ziharduen errege dekretuaz baliatu ziren. Bitxiena da ez zela martxan jarri; estatu-golpe baten ondorioz baztertu egin zelako. Dekretu horrek, ondorengoetarako oinarriak jarri zituen. Aipatutako legean agerian geratzen da hezkuntza, boterearen erreminta moduan ulertuta, herritarrek adoktrinatzeko baliagarria zela. Eta horretarako bitartekoak behar direnez, legeak proposatu zuen herri bakoitzean hezkuntza edo instrukzio publikorako batzorde bat antolatzea. Batzorde hori, nola ez, gobernuaren ideologiatik gertu zeuden herriko eragileek osatu zuten: alkateak, parrokoak eta gurasoek (hiru guraso, eta udalak aurrez proposatutakoak)¹³⁴.

Debara ere iritsi zen agindua. Badugu batzorde horren liburu akta eta benetan da interesgarria hezkuntzaren egoera eta bilakaera ulertzeko. Lehendabizko aktan hauteman daitezke dagoeneko zeintzuk hartu zuten parte eta zeintzuk ziren hezkuntzaren bueltan zeuden kezkak¹³⁵.

Arestian aipatu dugun 1837. urteko konstituzioaren babesean eratorri zen eskola publikoen lehen hezkuntza arautzeko 1838. urteko azaroaren 26ko arautegia¹³⁶. Arautegi horrek 1967. urtera arte iraun zuen. Hainbat arauetatik bi dira, gure ustez, azpimarratzekoak: alde batetik, gaztelaniaz irakurri, idatzi eta gramatika espainola sustatzen zela; eta bestetik, lehen hezkuntzako antolaketa eskuz aldatu zela: udal eskumenetik probintzia mailako batzordera pasatu zen. Hala, nahiz eta maisu-maistra aukeratzea udal eskumena izan -horrela bermatzen zen langilea euskalduna izatea-, orain, probintziako batzordearen onespena behar zen.

5.2. BIGARREN KARLISTADARAINO (1841-1873).

1843. urtean, Isabel II.a adin-nagusitasunera iritsi zenean, erregin izendatu zuten eta

1868. urteko iraultzaren ondorioz utzi zuen tronua. Bitarte horretan erabaki garrantzitsuak hartu ziren, adibidez, mugatzailea zen konstituzio berri bat onartu zen (1845). Konstituzio horrek oligarkak jaun eta jabe bihurtu zituen, udalen legea sortu zen eta herrietako alkateen hautaketa Koroaren esku utzi zen.

5.2.1. Garapena.

Garai berean eman ziren bazterrak asko astindu zituen desamortizazioak ere: lehena, Mendizabalenena, 1837. urtetik 1841. urtera, elizari zegokiona; eta bigarrena, Madotzena, 1855. urtekoa, udal ondasunei zegokiena.

¹³⁴ Ávila Fernández, Alejandro (d/g). *La enseñanza primaria a través de los planes y programas escolares en la educación española durante el siglo XIX. (Desde el Reglamento General de Instrucción Pública de 1821 a la Ley de Instrucción Primaria de 1868*. Iturria: http://institucional.us.es/revistas/cuestiones/6_7/art_20.pdf (Kontsultatuta: 2016/03/23).

¹³⁵ *Comisión Primera Enseñanza-Lehen Hezkuntza Batzordea*. Liburu soltea. Debako Artxibo Historikoa.

¹³⁶ Ávila Fernández, Alejandro (d/g). *La enseñanza primaria a través de los planes y programas escolares en la educación española durante el siglo XIX. (Desde el Reglamento General de Instrucción Pública de 1821 a la Ley de Instrucción Primaria de 1868*. Iturria: http://institucional.us.es/revistas/cuestiones/6_7/art_20.pdf (Kontsultatuta: 2016/03/23).

1868. urtean izandako iraultza edo jaikialdi iraultzaileak, Espainian egitura demokratiko sendo bat jartzeko aukera ekarri zuen, une historiko horretan ezarri zen bai monarkia parlamentarioa (1871-1873), eta baita lehendabiziko errepublika (1873-1874) ere ¹³⁷.

Garai berekoa da 1869. urteko Konstituzioa. Azken honek kulturaren garapen askearen alde egin zuen, baina era berean, erlijio katolikoa bermatzeko obligazioa ere bere gain hartu zuen (21. Art.). Esan beharrik ez dago soberania Nazioan oinarritzen zela, eta gainerakoei ez zitzaizela ezelako erabaki ahalmenik onartzen (32. Art.)¹³⁸.

Lehendabiziko karlistadan gertatu zen bezala, orduan ere Debako sektore baten egonezinaren testigantzak aurkitu ditugu (1866); botere zibila eta erlijiosoaren arteko talka nabaria zen. Adibidez, urte bereko uztailaren 1ean herriko alkatea zen Pedro de Olabek ezinegon adierazi zuen udal batzarrean. Kontua zera zen:

“Que habiendo sabido que el Sr. Vicario de esta villa había hablado en sus sermones de esta corporación ondenando la hora que se celebran las sesiones y que ya más de una vez se ha entrometido en asuntos que no son de su jurisdicción, se vió obligado a dirigirle un oficio en el que a nombre de este ayuntamiento y saliendo a su defensa le explicaba que veía este cuerpo con desagrado su conducta que solo conduce a desprestigiar la autoridad civil; y que si en adelante sigue por el mismo camino se vería precisado a dar parte a la superioridad; y enterados los concurrentes acogieron con agrado la conducta del Sr. Presidente, aconsejándole que siga defendiendo con la misma nobleza y firmeza a esta ilustre corporación” ¹³⁹.

Bide batez, euskal lurraldea estatu konstituzionalaren menpe zeuzkan eskumenak galtzen ari zen, ez hainbeste ikuspuntu fiskalari dagokionean, bai, ordea, botere legegile edo betearazleari dagokionean. Beraz, 1841. urtetik 1868. urtera doan bi gerren arteko garai aldia lasaiagoa izan zela dirudien arren, horrek ez du esan nahi foru zaletasuna gutxitu zenik; are gehiago, sutsua izan zen haren aldeko defentsa Madrileko Parlamentuan. Adibidez, foruen aurkako ekimen moduan ulertu daitezke bai udal antolaketa, desamortizazioak zein Moyano legea ere. Azken honek oihartzun handia izan zuen; nahitaezko hezkuntzarako maisuen izendapenak Estatuaren esku geratu ziren, eta horri esker deseuskalduntze prozesua areagotu zen.

Gipuzkoako botere ideologikoen arteko (liberalen artean, burges eta jauntxoaren artean) hurbiltasuna areagotuz zihoan; zegoeneko, aldaketa sozial eta ekonomikoak ate joka zeuden. Poliki-poliki, Gipuzkoako jendartea industriaren oinarria landatzen ari zen. Beraz, bigarren karlistada 1841. urtetik 1900. urtera doan industrializazio prozesu horren erdian izan zen. Horrela, 1840. hamarkadatik aurrera, Ingalaterran bigarren industria iraultza loratu zenean, Euskal Herriko industrializazioa ere hasi egin zen. Hori horrela izatearen arrazoi nagusiak aduanak kostara eroan zituztela da, eta horren ondorioz, estatu-merkatura begira jarri ziren euskal lurraldeak (Bizkaia, eta batez ere, Gipuzkoa). Eraldaketa sozial nabarmena ekarri zuen Bilbo eta inguruetara, askoz gutxiago, ordea, Gipuzkoara. Gipuzkoan 1841. urtetik 1873. urtera bitartean eman zen industriaren lehendabiziko ezarpena. 1860. urterako pertsona aktiboen %22,6 bereganatzen zuen industriak¹⁴⁰.

¹³⁷ Rubio Pobes, Coro (1996). *Revolución y tradición. El País Vasco ante la Revolución liberal y la construcción del Estado español, 1808-1868*. Madrid: Siglo XXI de España Editores

¹³⁸ “Constitución de 1829”. Iturria: http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/ConstEsp1812_1978/Const1869 (Kontsultatuta: 2016/03/23).

¹³⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1865-1868). Udal akta: 1866/07/01, zenbakirik gabe.

¹⁴⁰ Rubio Pobes, Coro (1996). *Revolución y tradición. El País Vasco ante la Revolución liberal y la construcción del Estado español, 1808-1868*. Madrid: Siglo XXI de España Editores, 338 or.

Bide batez, ez dugu ahaztu behar hamarkada horietan itsas bainuek arrakasta izan zutela Deban. Garai hartako bidaiaria zen Madrazo jaunak esandakoa da, 1840. urterako, Madrileko nahiz beste probintzia batzuetako familiak Deba gogoko leku hartzen hasi zirela, batez ere, itsasoko urak (“baños de mar”) hartzeko¹⁴¹.

5.2.2. Hezkuntza-Hizkuntza.

Arestian aipatu dugun bezala, Espainiako estatuak ezarritako berdintasun- eta bateratze- politikaren beste adierazle bat hezkuntzan suertatutakoa izan zen. 1857. urtean onartutako Moyano Legearen arabera, ordura arte udalek eta aldundiek irakasleak aukeratzeko zituzten eskumenak zeharo murriztu eta gobernuaren esku geratu ziren. Horrek, euskaraz zekiten irakasleak izateko aukera kendu zien udalei nahiz aldundiei, eta ordura arte eskoletan bermatzen zen elebitasuna zapuztu zuen. Beraz, udalen zeregina guztiz administrazio mailakoa bilakatu zen. Lehen hezkuntzari zegokionez, estatuak bidalitako inspektoreen nahiz berak diseinatutako testuliburuaren menpe egon ziren¹⁴². Hala ere, Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako foru diputazioak ez ziren isilik geratu, eta foruen aurkakotzat jo zuten neurri hori, batez ere saihesten zitzaielako irakasleak aukeratzeko gaitasuna, alde batetik, eta bestetik, inspektion parte hartzeko aukera kentzen zitzaielako.

Udalek irakasleak aukeratzeko zeukaten eskumena baldin kanpoko irakasleak kontratatuteko arriskua zegoen, ta horrela gertatu zen. Kanpotik etorritako irakasle horiek ez zituzten ez hizkuntza ezta herriko ohiturak ere ezagutzen, eta horrek, gaizki ulertzeak eta egonezinak sorrarazi zituen. Protesta horiek eragina izan izan zuten Madrilen. Eta erabakia zertxobait samurtzeko, irakasleak aukeratzeko zituztenean udalek jarritako helegiteak aintzat hartuko zituztela esan zitzaizkien; praktikan, ordea, estatu administrazioak hartu zuen bere gain irakasleak aukeratzeko eskumena.

Lehen hezkuntzako eskoletan gaztelania ezartzearen alde inspektoreak izandako ardura ere azpimarratu beharko litzateke. Eskoletan transmititu beharreko hizkuntza bakarria gaztelania izan zedin lan egin zuten. Beraz, foruak kendu aurretik elebiduna zen eskolako jarduna, ez zen gaztelania baztertzeko, premiazkoa ikusten zen umeek gaztelania ere ikas zezaten, nahiz eta gelan, hezkuntza prozesuan, euskara erabili bitartekari gisa. Metodoak ere kaleratu ziren ume euskaldunek gaztelania ikas zezaten, eta argi dago metodo horien azken funtsa euskara egoera diglosikoan jartzea zela. Egurennek (1867:VI) dio bi arrazoi nagusi zeudela umeek gaztelania ikas zezaten:

“De aquí el que los maestros tengan en las escuelas vascongadas mucho más trabajo en el ejercicio de su penosa misión, con el disgusto de no conseguir satisfactorios resultados muchas veces por más que se esfuercen, por consiguiente no progresa como debiera la enseñanza popular” ¹⁴³.

¹⁴¹ De Paula Madrazo, Francisco (1849). *Una expedición a Guipúzcoa en el verano de 1848*. Imprenta de Don Gabriel Gil.

¹⁴² Art. 88. La Gramática y Ortografía de la Academia Española serán texto obligatorio y único para estas materias en la enseñanza pública. Iturria: http://personal.us.es/alporu/legislacion/ley9set1857_3.htm#titulo5 (Kontsultatuta: 2016/03/23)

¹⁴³ Eguren, Juan María (1867). *Método práctico para enseñar el castellano en las escuelas Vascongadas*. Vitoria: Seminario Católico Vasco-Navarro. Begiratu ere: García Aranda María Ángeles (2009). La enseñanza del español en las escuelas del País Vasco: la labor lexicográfica de Juan María Eguren (1867-1876). *Boletín de Filología*, Tomo XLIV. Número 1: 97-124 orriak.

Edo (Eguren, 1867:VI-VII):

*“Más no se limita a la escuela la necesidad de saber el castellano, porque el niño que hoy concurre a ella asistirá mañana a las aulas para seguir una carrera, ejercerá más tarde una industria o arte cualquiera, que le obligará continuamente a ponerse en comunicación con personas extrañas al país, o se marchará a lejanas tierras a hacer fortuna o a proporcionarse”*¹⁴⁴.

Aldi berean, Juan Maria Egurenen hitzak ere (1867: V/IX) oso interesgarriak dira garaiko egoera soziolinguistikoa zertan zen deskribatzen digutelako:

*La conveniencia y hasta la necesidad apremiante que hay de enseñar la lengua castellana en las escuelas de Guipúzcoa es hoy notoriamente re-conocida [...]. La inmensa mayoría de los niños que asisten a las escuelas de nuestro país no entiende el castellano, pues que en los pueblos rurales, que son los que forman la mayor parte de la hermandad guipuzcoana, solamente se habla el vascuence, con muy cortas excepciones, y aun en las poblaciones de más importancia no es todavía habitual la lengua castellana sino entre las personas cultas y de más instrucción. Así es que la masa general del pueblo guipuzcoano habla usualmente el vascuence y por consiguiente esta es la primera lengua que aprenden los niños. Resulta, pues, que cuando empiezan a asistir a la escuela no entienden bien el castellano, y como en este idioma aprenden a leer, escribir y todos los demás ramos de la enseñanza, excepto la doctrina cristiana, no comprenden lo que leen y estudian, y el desarrollo intelectual, en el cual consiste la verdadera instrucción, es sumamente lento”*¹⁴⁵.

Ez da ahaztu behar ere, euskal lurraldeetan, estatu zentralaren ordezkariak izango ziren gobernadoreen ezarpenen bidez, administrazioaren zeregin guztiak gaztelaniaz egiten ziren. Eta horrek, ez zion batere mesederik egin euskarari; burokrazia guztia gaztelaniaz gauzatzen zen. Beraz, esandako horrek guztiak euskara zokoratu egin zuen familia esparrura eta eremu erlijiosora.

5.3. BIGARREN KARLISTADA (1872-1876)¹⁴⁶.

Nahiz eta sistematik kanpo egon, edozein testuinguru aprobetxatu zuten karlistek euren errebin-dikatzeke. 1869. urteko konstituzioak, erlijio askatasunari zegokion atalak, Estatu eta Elizaren artean sortutako sektore kontserbatzaileen egonezina sortu zuen.

5.3.1. Garapena.

Seguruenik, 1873. urtetik 1876. urtera osatu zen karlisten estatua izan daiteke bigarren gerratearen gertakaririk bitxienetakoa. Karlisten boterea sendoa izan zen bigarren karlistadan, Gipuzkoan batez ere. Karlos VII.ak, Loiolako (Azpeitia) basilikan, estatu autonomoa izendatu zuen Euskal Herria, Oñatiko uni-bertsitatea zabaldu zuen, administrazioa (diputazioak eta udaletxeak erakunde erabakiorrak ziren) garatu zituen eta hazienda eredu bat (txanpona zabaldu) sortu zuen.

Esan beharra dago, Montejurrako borrokatik aurrera (1873) Euskal Herria karlista zela, Bilbo, Donostia edota Iruña salbu. Espainia zaleen laguntzarekin berehala piztu zen Liberalen ejertzittoa, eta poliki-poliki, baina gelditzeke, jo eta ke aritu ziren. Karlisten porrotak gero eta agerikoagoak ziren. Azkenik, Carlos erregeak, “itzuliko naiz” esanez, ihes egin zuen Arnegitik.

Bigarren karlistada ere ez zen txantxetako izan herri xehearentzat, eta liberal nahiz karlisten tropei eskaini beharreko diru, janaria eta pertsona hornikuntzak (“reparticiones de contribuciones para la guerra”)¹⁴⁷ ugariak izan ziren.

Deban ere hauteman zen egoera hori. 1873. urteko azaroaren 5ean ospatutako udalbatzarrean, Azpeitian egindako bilera baten ondoren, erabaki zen erregezaleen tropei egin beharreko hornikuntza honakoa izango zela:

*“16 onzas de carne y 17 onzas de vino con 24 onzas de pan. Además cuando se suministre tocino será la ración diaria de 4 onzas de tocino, 8 de alubia o en su lugar 6 onzas de haba (...). También se ordenó que la villa entregue para suministro de raciones 9200 reales (...)”*¹⁴⁸.

*Edo “que se formen listas nominales de los mozos no exceptuados del servicio de las armas... así mismo de los que están en sus casas en virtud de redenciones por los ayuntamientos de Iciar y Mendaro...”*¹⁴⁹.

Herriko ondasunak xahutu egin ziren. Udal aktak horren lekuko. Ondorioak? Herriko ondasunak zaldu behar izatea. Hala, 1874. urteko urtarrilaren 3an Debako udalak Diputazioari baimena eskatu zion saltzeko: *“30 acciones de carreteras (...) a 2000 reales cada acción que son propiedad de la villa (...) a fin de atender las deudas que tiene esta villa por las circunstancias de la guerra”*¹⁵⁰.

Herriko jaiak, ordea, ez ziren bertan behera geratu. Urte hartako jaietarako, abuztuak 16 eta 17, kaleak itxi eta zezenak ere ekarri zituzten, edo hobeto esanda: *“dos vacas y un novillo para correr en las calles de esta villa”*¹⁵¹.

1875. urteko urtarrilaren lehenengo egunean, Gipuzkoako Foru Diputazioak hala aginduta, udal agintariak aukeratzeko agindua eman zen. Bertan, nahiz eta alkate-orde Domingo Ansola izendatu, harek ez zuen onartzerik nahi izan, bera ez baitzen *“vecino millarista de esta villa...; y que así mismo por hallarse lejano su domicilio del casco de esta villa para desempeñar el cargo en cuestión, y por no saber el idioma o lengua castellana”*¹⁵². Argudio horiek aintzat hartuta, ez zuten kargurako onartu.

Senideen arteko borroka horretan badauka Debak gertakari bitxi bat. Kontua da, karlisten buruzagia zen Carlos Maria de Borbon edo Karlos VII.a Saturraranen zegoela aprobetxatuz, 1874. urteko abuztuaren 5ean, ez-ohiko udal batzar batean komisió bat eratzeko erabakia hartu zela. Hartutako erabakiaren berri ematera joan ziren Saturraranera, Debaren izenean Carlos VII. Erregeari adierazteko *“tuviera a bien de dar una visita por esta villa”*¹⁵³.

¹⁴⁴ Berdin.

¹⁴⁵ Berdin.

¹⁴⁶ Apalategui, Francisco (2005). *Karlisten eta Liberalen gerra-kontak (I)*. Donostia: Auspoa eta GFA. Iturria: http://www.euskaltzaindia.eus/dok/iker_jagon_tegiak/auspoa/59323.pdf. Interesgarria karlistada eta debarren pasadizoak jasotzeko. (Kontsultatuta: 2016/03/23).

¹⁴⁷ Herriko medikua zen Ramón de Ostolaza ere, batailoetan mediku gutxi zegoela eta, hirugarren batailoko mediku izendatu zuten (1874/10/15).

¹⁴⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1873-1874). Udal akta: 1873/11/05, zenbakirik gabe.

¹⁴⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1873-1874). Udal akta: 1874/05/21, zenbakirik gabe.

¹⁵⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1873-1874). Udal akta: 1874/01/03, zenbakirik gabe.

¹⁵¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1873-1874). Udal akta: 1874/08/08, zenbakirik gabe.

¹⁵² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1873-1874). Udal akta: 1875/01/07, zenbakirik gabe.

¹⁵³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1873-1874). Udal akta: 1874/08/05, zenbakirik gabe.

Esan eta egin. 1875. urteko urtarrilean iritsi zen Debara; Arregi jauregian hartu omen zuen ostatu. Bertan zegoela idatzi zuen *“Debako Manifestua”* izendatutakoa; hots, tronuan esertzeko zuen legitimitasuna aldarrikatu zuen, bere lehengusua zen Alfontso XII.aren gainetik. Esan bezala, Arregi jauregian, bertako ispiluen aretoan sinatu zen adierazpena: *“Zuen Errege Karlos, Debako nire Errege Kuartelean, 1875eko urtarrilaren 6an”* (Turrillas eta Treku, 2015:178-179).

Bere etorrerak, ordea, ez digu debarrek karlisten alde zeukaten perspektiba ideologikoa lanbrotu behar. Izan ere, etsaiak ere bazituzten, nahiz eta une hartan herritik kanpo egon. Giro ezegonkor bera adierazten du, adibidez, 1875. urteeko urtarrilaren 19an *Diario de San Sebastián* izeneko egunkari liberalak¹⁵⁴:

«Acaso á consecuencia de los disturbios aquí ocurridos, resolvió D. Carlos ir á pasar algunos días á Deva. Por casualidad me encontraba yo, el 5, en dicha villa, cuando por la tarde llegó D. Carlos con su comitiva. Venía de Lequeitio. En el puente habian levantado un arco verdaderamente rústico. Las muchachas le recibieron con panderetas, y con pito y tamboril, diciéndole que no podian recibirle de mejor manera, porque los ricos estaban emigrados; á lo que él contestó que ya sabia que la gente principal del pueblo no era afecta á su causa. Los que conversaron con el Pretendiente cuentan que se mostraba mas afable que antes, y que cuando le hablaron del nuevo aspecto que podría tomar la guerra con el advenimiento al trono de Alfonso XII, se limitó á decir: «Será lo que Dios quiera.»»

Udal akta batek baieztatzen du Erregearen bisita uste baino iskanbilatsua izan zela, eta Arregi jauregiaren zaintzailea zen Agustin Esnaolak hainbat lapurreta antzeman zituela. Hala diosku udal aktak:

*“(Arregi jauregia) que sirvió de residencia en esta villa los días cinco, seis y siete de enero último... a consecuencia de los gastos ocurridos por la residencia del Rey... en la que expresan los perjuicios o pérdidas de varios objetos... en la huerta que como el palacio fue franqueada a S.M. el rey y su comitiva, faltando naranjas y limones, sin que pueda fijar el número...”*¹⁵⁵.

Ez zen Erregeak Debara egingo zuen azken bisita; 1875. urteko ekainean berriro etorri zen¹⁵⁶.

Gerra bukatzeaz zegoen, eta tropen hornikuntzarako eskaerak ere gero eta urriagoak zirenez, herriko udalak gordeta zeuzkan egositako ogiak ahalik eta salneurri egokienean herritarrei saltzea erabaki zuen: *“para que no se echen a perder de puro seco”*¹⁵⁷. Baina ez ziren ogiak bakarrik izan salneurri egokian saldu zuten lehengai bakarrak, sagardoa, gari eta arto irina ere zegokien jabeen bueltatzea onartu zuten agintariek.

¹⁵⁴ “Diario de San Sebastián”. Iturria: http://liburutegidigitala.donostiakultura.com/Liburutegiak/catalogo_archivo_ficha.php?dp_id=80&y=1875&m=1&fecha=1875-1-19&dpf_id=686926 (Kontsultatuta: 2016/03/23).

¹⁵⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1875-1877). Udal akta: 1875/02/16, zenbakirik gabe.

¹⁵⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1875-1877). Udal akta: 1875/10/02, zenbakirik gabe.

¹⁵⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1875-1877). Udal akta: 1876/02/27, zenbakirik gabe.

5.3.2. Hezkuntza-Hizkuntza (1872-1900).

Aipatu dugun legez, erregimen forala berrezarri zenean estatu federal baten ezaugarriak hartu zituzten euskal probintziak (1873-1876). Botere exekutiboa, legegilea eta epailea Karlos VII.aren agintepean geratu ziren, baita ejertzitza eta txanpona egin eta hazienda propioa izateko erabakia ere. 1874. urtean, Oñatin, Unibertsitatea jarri zuen martxan.

Testuinguru horrek eragina izan zuen hezkuntza sisteman. Gipuzkoari dagokionean, instrukzio baztordeak erabaki zuen gaztelaniari ekin aurretik, lehendabizi, euskaraz irakurtzen ikasi behar zutela haurrek.

Hala ere, euskal foruen probintzietatik at, Espainiako gainerako probintzietan bizi zuten testuingurua bestelakoa zen, eta sustapen ministerioak, derrigorrezko ikasketa programetan, gaztelaniaren nahitaezko ezagutza sustatu zuen. Argitaratzen ziren testuliburuetan baztertu egiten zituzten gainerako hizkuntza guztiak.

Karlistadan hartutako erabaki horiek guztiak berriro ezarri ziren euskal probintzietan

1876. urteko uztailaren 21eko legearen bitartez, euskal foruak kendu zirenean, alegia. Ondorioz, arestian aipatutako botereguneetan nahiz hezkuntza sisteman, gaztelania gero eta hegemonikoagoa bihurtu zen. Hainbestekoa zen ezinegona, non euskal eliteak *Euzko Pizkundera* izeneko mugimendua sortu zuen (1876-1936):

*“Al discurso de la acción ideologizadora vasquista desplegada por las elites políticas se vino a sumar a partir de mediados de siglo y con mayor intensidad tras 1876 la contribución de medios y agentes culturales; literatos, editores, mecenas, pintores, estudiosos del folclore... trataron de desvelar a través de sus investigaciones y creaciones las señas de identidad cultural de los vascos”*¹⁵⁸.

Egari zor, ez zen izan Espainian sortuko zen mugimendu bakarra, Europako hainbat lurraldetan sortzeaz gain Katalunia, Galizia eta Valentzian ere sortu zirelako. Helburua norbanakoaren identitatea sustatzea zen. Hori bermatzeko, literatura izan zen erabili zuten baliabide nagusietako bat. Benetako pizkundera eman zen. Mugimendu hori Bilbo, Gasteiz, Donostia eta Iruñean fokalizatu zen, eta hizkuntzan eta literaturan jarri zuten arreta. Horren guztiaren adierazle, 1877. urtean, antzinako karlistak eta foruzale liberalak sustatutako *Asociación Euskara de Navarra* elkarteak izan zen, Arturo Campion izan zen sortzaile nagusia¹⁵⁹. Interesgarria da aipatzea Campionek hizkuntzari ematen zion garrantzia handia:

“Mientras los vascongados conserven su habla original y privativa, no hay temor de que disminuya el amor a sus envidiados fueros, porque cada palabra que pronuncien les recordará el estado social y político de sus padres, y les alentará a no cejar nunca en la reivindicación legal de sus imprescriptibles derechos”.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Rubio Pobes, Coro (2003). *La identidad vasca en el siglo XIX. Discurso y agentes sociales*. Madrid: Biblioteca Nueva, 253 orria.

¹⁵⁹ 1878. urtetik 1883. urtera irau zuen *Revista Euskara* izeneko ere argitaratu zuen elkarte horrek. Ez zen bakarra izan testuinguru hartan, 1880. urtean *Euskal Erria* aldizkaria kaleratzen hasi zen Donostian, 1918. urtera arte irau zuen.

¹⁶⁰ Rubio Pobes, Coro (2003). Aipatutako lana, 260 orria.

Testuinguru horretan onartu zen 1876. urteko Konstituzioa, eta 1931. urtera arte iraun zuen. Badakigu ez zela batere onuragarria izan estatuaren hizkuntzen susperraldirako, gaztelania soilik izendatu baitzuten estatuko hizkuntza bakarra. Horrek zera esan nahi zuen, besteak beste, diputazio nahiz udal-letan egiten ziren kudeaketa guztien aktetan gaztelania soilik baliatzen zela.

Hezkuntzaren funtzioari eta antolaketari dagokionez, estatuaren mendeko ziren; garai batean izandako herri nahiz probintzia mailako eskumenak ebatsita zeuden. Horrek guztiak zera esan nahi du: lehen hezkuntzara bideratutako estrukturalak neurriak hizkuntza eta historia espainola sustatzeko diseinatu zirela.

Euskal agintarien jarrera ez zen otzana izan, eta diputazioetatik behin baino gehiagotan errebendikatu zen, XIX. mendearen bukaera arte, irakasle elebidunak ezinbestekoak zirela. Hala, Gipuzkoako diputazioaren ekimenez eskatu zitzaion garai hartan gobernu burua zen Canovas jaunari, Araba, Gipuzkoa, Bizkaia eta Nafarroako zonalde euskaldunetarako irakasle elebidunak bermatu zitzaizkizala:

*“... súplica que se sirva ordenar que cuando haya de proveerse las vacantes que vayan ocurriendo en las escuelas públicas de ambos sexos de los pueblos en que se mantiene viva la lengua vascongada, se exija a los maestros y maestras que hayan de regentarlas, como condición indispensable, el conocimiento de esa lengua; y que lejos de conservarse esa absoluta prohibición del uso del vascuence que hoy rige en los establecimientos de la primera enseñanza, se vaya iniciando a los niños en el conocimiento de la lengua oficial por ejercicios graduales de traducción del vascuence al castellano”*¹⁶¹.

Eskakizunek ez zuten behar besteko eraginik izan. Aitzitik, hizkuntza bakarraren eta estatu-nazioaren identitate politika sustatzeaz gain, hizkuntza aniztasuna kaltegarria zela adierazi zuten ondorengo gobernuak.

5.4. KARLISMOAREN BILAKAERA 1960. HAMARKADARAINO

Esan dugun bezala, XIX. mendearen bukaeran Erromantizismo garai loratu zen Europa osoan. Espainia eta Euskal Herriak bat egin zuten dinamika honekin. Iraganeko garaia, galdutako sustraiak goraiatu ziren han eta hemen, galdutako “Arkadia” berreskuratu nahian-edo. Horrela, garaiko intelektualen artean euskal hizkuntza, usadio eta ohituren aldarrirako “giroa” sortu zen; elkarte asko sortu ziren eta ekintzak bultzatzen zituzten galduta edota galtzeko zorian zeuden nortasun zeinuak berreskuratzeko. Horra hor, besteak beste, Nafarroan, Arturo Campion; edo Urruñan dagoeneko hain ezaguna zaigun Antoine d Ábbadie.

Politikoki zer gertatu zen Karlismoarekin? Indar garrantzitsua izan zuen XX. mendearen 40. hamarkadara arte. Are gehiago, agian, Errepublika garaian karlistak jende askoren sinpatia bereganatzeko gai izan ziren, eskumakoek batez ere, errepublika antiklerikalismoarekin eta giza iraultzarekin identifikatzen zutenenak, hain zuzen ere. Horrela, ezkerrean bortizkeriari aurre egiteko antolatu ziren; erreketek izango zirenen hasiera zen. Karlistak, baina, ez ziren elkartu soilik euren burua defendatzeko; konspiratzeko ere elkartu ziren. Horretarako bide laguna aproposak izan zituzten bai Espainia barruan zein kanpoan, esaterako, Italiako faxistak. Sortzen ari zen indar berri horren adierazpena Arrasateko urriko iraultzan (1934) izan zen, Marcelino Oreja hil ondoren. Orduan jarri ziren agintarien menpe erreketek.

¹⁶¹ *Diputación provincial de Guipúzcoa. Dictamen presentado a la misma por la comisión de fomento y aprobado en sesión de 12 de noviembre de 1895.* Iturria: Irujo, Xabier eta Urrutia, Iñigo (2013). *1789-2013. Historia jurídica de la lengua vasca*. HAAE-IVAP: Oñati, 286 orria.

1936. urteko uztaileko Frankoren jaikialdirako 8.400 “txapel-gorri” zeuden prest edozein unetan mugitzen hasteko. Nafarroan oso jokabide aktiboa izan zuten, eta handik zabaldu ziren beste euskal lurraldeetara. Frankoren garaipenaren ondoren, karlisten eta falangeen arteko alderdi bakarra sortu zen: “*Unión/Comunión Tradicionalista y de las JONS*”. Alderdi horren eragina hutsaren hurrengo izan zen, eta poliki-poliki, indarra galdu zuten. Gaur, esan daiteke, desagertzearen dagoen tendentzia dela, eta antzinako karlistak alderdi foru-zale eta estatalistaren testuingurupean mozorrotu direla: Araban, UA eta UPN, Nafarroan, Jaime del Burgoen gidaritzapean.

Deban ere agerikoa da karlistek zeukaten indarra (1964). Montejurrara (Lizarrar-Estella) urteroko bisita egiteko, herriko karlisten batzarreko buru zen Abdon Echavarrik, udalari laguntza eskatu zion 1964. urteko apirilaren 29an. Udalak baiezkua eman zion: “*por unanimidad una ayuda de 500 pesetas por el carácter nacional que se da a la concentración por homenaje al Ejército español*”¹⁶².

6. ERAKUNDE BATERATURANTZ: DEBAKO ERREPUBLIKA, EUSKAL ESTATUTUA ETA GERRA ZIBILA EUSKAL TESTUINGURUPEAN.

Euskal Estatutuari buruz aritu baino lehen, Espainian 1923. urtetik 1936. urtera bitartean izandako testuinguruari ezarri behar diogu arreta. Testuinguru horrek itzelezko eragina izan zuen estatutu gogoa sustatu eta ondoren negoziatzeko orduan.

1923. urtetik 1931. urtera Alfontso XIII.ak ezarritako diktadura (1902-1931) egon zen. Gobernu burua, ia hamarkada osoan, Primo de Rivera jenerala izan zen. Gobernu militarra antolatu zuen eta Gorteak eta alderdiak desegin zituen. Ekonomiaren egoera ez zen batere ona, eta langabezia asko handitu zen. Zentsura handia ezarri zuen, eta horren bidez euskararen erabilera debekatu zuen, euskal kulturarekin loturiko jendea atxilotu eta espetxeratu egin zituen. Egoerak gainez eginda, 1930. urteko urtarilaren 28an dimititu egin zuen.

Alfontso XIII.ak alderdi eta mugimendu politikoen arteko koalizio handi bat sortzea erabaki zuen, eta Donostian elkartu ziren 1930. urteko abenduaren 2an. Ondoren, errepublika ezartzeko lehendabiziko ahaleginak egin ziren Jakan eta Madrilan. Konstituzio garaietara itzuli nahi zen, eta hori lortzeko 1931. urteko apirilaren 12an hauteskunde municipalak egin ziren Espainian. Estatuan errepublikazaleek irabazi zuten.

6.1. ERREPUBLIKA GARAIA DEBAN.

Deban ere egin ziren hauteskundeak, baina ez zuten errepublikazaleek irabazi; EAJ (Euzko Alderdi Jeltzalea) izan zen garaile. Herritarren %62,32ko parte-hartzearekin, Euzko Alderdi Jeltzaleak 8 zinegotzi ateratu zituen; batera zihoazen errepublika zaleek eta sozialistek, berriz, bi zinegotzi eta katoliko-monarkiakoek, hauek ere batera, zinegotzi bakarra. Beraz, Deban, Errepublikaren hasieran, nazionalistak ziren nagusi¹⁶³.

¹⁶² DAH: Komisio Iraunkorraren Erabaki eta Akordioen Aktak (1964-1965). Udal Akta: 1964/04/29, 40. orriaren buelta.

¹⁶³ Rodríguez Ranz, J.A. (1994). *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la II República*. San Sebastián-Donostia: Kutxa.

Hauek izan ziren aukeratutako zinegotziak: Fernando del Valle Lersundi; Florentzio Markiegi; Calixto Oñederra; Roman Arostegi; Migel Mari Beristain; Jabier Aginagalde; Jose Martija; Frantzisko Oñederra; Frantzisko Osa; Norberto Ruiz eta Jose Maria Salegi.

1931. urteko apirilaren 15ean elkartu zen udalbatzarra alkatea aukeratzeko. Fernando del Valle Lersundi izan zen izendatua, eta ondoren, lehen eta bigarren alkate orde gisa, Florentzio Markiegi eta Calixto Oñederra¹⁶⁴.

Maiatzaren 7ko udalbatzarrean, zinegotzi berriak aukeratzeko ekitaldian, berriz, gonbidatu berezia egon zen: Gipuzkoako Gobernadore Zibila. Hitz hartu zuenean Errepublikak Euskadiri ekarriko zizkion onurak azpimarratu zituen lehendabizi.

Ondoren, bilerara etorri ez zen Fernando del Valle Lersundik bere karguari uko eginez idatzitako eskutitza irakurri zen. Eskutitzean, Errepublikarekiko zeukan konfiantza eza azaldu zuen, ez baitzen fio errepublika zaleek errespetatuko ote zituzten abertzaleek errebindikatzen zituzten foruak. Esan bezala, karguari uko eginez, bere ordezkoa aukeratu zuten eta Florentzio (Polentzi) Markiegi izendatu zuten alkate¹⁶⁵.

Hala ere, zenbait lekutan egindako hauteskundeetan irregulartasun handiak egiaztatu ziren, Bizkaian batez ere. Horregatik, hain zuzen ere, udalerrri batzuetan (Deba barne) berriro egin behar izan ziren hauteskundeak; maiatzaren 31n ospatu ziren. Aldaketa nabarmenena hautetsi berriak izendatu zirela izan zen. Debako biztanleriaren gehiengoak, oraingoan ere, abertzaletasunari eta euskal nazionalismoari eman zion bozka.

Hauek izan ziren zinegotzi aukeratu zituztenen izen-abizenak: Esteban Antia (Sozialista), Pedro Gartzia (Sozialista), Fernando del Valle Lersundi (EAJ), Frantzisko Osa (EAJ), Frantzisko Oñederra (EAJ), Jabier Aginagalde (EAJ), Jose Martija (EAJ), Martzelino Egaña (EAJ), Migel Maria Beristain (EAJ), Polentzi Markiegi (EAJ) eta Roman Arostegi (EAJ). Herriko alkate, berriro ere, Polentzi Markiegi aukeratu zuten: zazpi boto alde eta bi zuri.

Hala, lehendabiziko neurri bezala, 1931. urteko abenduan sozialistek egindako proposamenari esker, udal aretoan zegoen Alfontso XIII.aren erretratua kentzea eta Errepublikako presidenteara jartzea eskatu zen. Markiegi alkateak adierazi zien bertan Gernikako Arbolaren koadro bat jartzea erabaki zela¹⁶⁶.

Ez zen sinboloekin lotutako azken erosketa-proposamena izan. 1932. urteko irailean Markiegi alkateak Errepublika gai moduan zeukan koadro bat enkargatu zuen, baina aldi berean Errepublikako Presidentea zen Alcala Zamorarena ere komeni zela jartzea, eta azkenean, udal aretoan jarri zituzten biak Gernikako Arbolaren koadroarekin batera.

Haratago joan zen proposamena *“ya que en la inmesa mayoría de los ayuntamientos se coloca además de la enseña nacional la bandera de Euzkadi, se acordó encargar una (...) y de que en los días oficiales ondee la bandera de la villa; acordándose así”*¹⁶⁷. Beraz, egun seinatuetan Espainiako bandera, ikurrina eta herriko bandera jarriko ziren udaletxeko balkoian.

¹⁶⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1931/04/15, 26 orritik 27ra.

¹⁶⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1931/05/07, 30. orritik 31era.

¹⁶⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1931/12/14, 93. orriaren buelta.

¹⁶⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1932/09/19, 178. orria.

6.2. EUSKAL ESTATUTUA ERAIKITZEN.

Euskal Estatutuaren negoziazioa eta ondorengo onarpena prozesu luze bezain korapilatsua izan zen; Errepublika sortu aurretik hasi eta 1936. urtera arte ez zen bukatuko. Estatutuaren sustatzaile nagusienak euskal nazionalistak izan ziren; Euzko Alderdi Jeltzalea izan zen prozesu horren buru.

Hala ere, nazionalismoa ez da Euskal Herrian soilik sortzen den dinamika, Europan “modan” zegoen abertzaletasuna; frantsesak eta alemanak izan ziren aitzindariak. Espainian ere pil-pilean zegoen kontua. 1892. urtean onartu ziren, Manresako Asanbladan, Kataluniako lehen estatutuaren oinarriak. Euskal Herrian, berriz, Sabino Arana izan zen bultzatzaile esanguratsua. Hasieran, foruen berreskurapena eskatu zuten nazionalistek baina proiektu bateratua garatzeko asmoa zeukaten. Hau da, Bizkaia, Gipuzkoa, Araba eta Nafarroako eskubide historiko foralak berreskuratu bai baina ondoren probintziaz gairik erakundeek kudeatuko zuten errealitate geopolitikoa sortu nahi zen, hori bai, probintzia bakoitzak zituen ezaugarri foralak mantenduta. Beraz, Estatutuaren premia eta autonomiaren aldarrikapena, jatorrian, ez da foralistek bultzatutako egitasmoa; abertzaleak izan ziren ardatz horri guztiari bultzada eman zietenak.

Egitasmo bateratzaile hori gauza berria zen euskal historian. Euskal Herrian erakunde bateratu baten oihitarik ez zegoen; Foruak oinarri hartuta probintzia mailako erakundeak zeuden. Beraz, ez zegoen probintziaz gairik erakunderik eta horrek probintzien arteko borroka eta ika-mikak sortzen zituen. Tradizio foral handia zuten probintziek (Araba eta Nafarroa) arreta handiz jarraitu zuten prozesua, eta eskuina edozein koiuntura aprobetxatzen saiatu zen probintziaren foru eskubide historikoak aldarrikatu eta Estatutuaren egitasmo bateratutik alde egiteko. Ideia hori klabea da Lizarrako Estatutuan (1931) hasi eta Gernikako Estatutura arte (1979) doan testuingurua ulertzeko.

Lizarragako Estatutua onartu aurretik ikuspegi bateratzailea bermatzeko saiakerak egin ziren (XX. mendean), adibidez Araba, Gipuzkoa eta Bizkaiko diputazioek bultzatutako ekimenaren bidez (1917): *“un régimen autonómico”* (Nafarroak ez zuen bat egin). Egiari zor, egitasmo horren azken helburua ez zen Estatutu bateratua lortzea, probintziek zituzten eskumenetan sakontzeko ahalegina izan zen aldarrikapenik behinena.

Une hartan, Euskal Herrian, indar politiko nahiz ideologia berriak egonkortuta zeuden, eta garai bateko bipolarizaziotik (liberalak eta karlistak) pluralismora igarotzen hasita zeuden: sozialistak, errepublikazaleak, alde batetik; monarkikoak, karlistak... bestetik eta, azkenik, nazionalistak.

Errepublika ezartzeko gertakari esanguratsuenetako 1930. urtean sinatutako Donostiako Ituna izan zen. Euzko Alderdi Jeltzalea ez zen bertan egon, eta jakina, Euskal Herriarentzako estatutua hainbeste atzeratu izanaren arrazoia izan zen hori. Bertan, Errepublika Espainiara ekartzeko ituna sinatzeaz gain, Kataluniari estatutu bat garatzeko eskumena onartu zitzaion. Horixe izan zen 1930. urteko abuztuaren 17an Donostiako Paktuak emandako emaitzarik adierazgarriena. Handik zortzi bat hilabetera, 1931. urteko apirilaren 14an, Errepublika ezarri zen Espainian (egun bat lehenago Eibarren), eta abenduan Konstituzio arauemailea onartu zen.

Euskadiren kasuan, esan beharra dago, Errepublika aldarrikatu aurretik erakunde ez politiko batek, Eusko Ikaskuntzak, idatzi zuela lehen euskal estatutuaren zirriborroa. Eusko Ikaskuntza izan zen ere autonomiarako bidea aztertzen hasi zen aurreneko eragilea (1919). Egitasmoa gauzatze bidean ezartzeko Kataluniako testuingurua izan zuten kontuan, izan ere, Katalunian ekimen nazionalak bultzatzeko oihura zabalagoa baitzegoen. Orduan ere, Nafarroa izan zen egitasmo horretatik gehien urrundu zen herrialdea. Eta gauzak errazte aldera salbuespen klausula artikulatu zuten (*“cláusula de adición”*). Hala, Nafarroak borondatez nahi izanez gero, proiektu bateratuan parte hartzeko aukera guztiak izango zituen.

Eusko Ikaskuntzaren bosgarren kongresua Bergaran ospatu zen (1930). Eztabaidagai zeuzkaten gai nagusiak autonomiari zegozkionak ziren. Orduan hitz egin zen lehen aldiz: *“la unidad étnica de las cuatro provincias con independencia de la diversificación histórica”*; *“Autonomía y reintegración foral”*¹⁶⁸.

Errepublikara garaiko konstituzioa, ordea, oztopo bihurtu zen Euskadira. Batez ere, antolatu nahi zen lurralde egituragatik eta sustatu nahi zen ideologia laikoa edota akonfesionalagatik.

Bost urte luze iraun zuen autonomia edo Estatutu prozesuak (1931-1936).

Taula 2: Foruetatik Euskal Estatutura: Bilakaera

GERTAERAK	DATAK
BIZKAIA, ARABA ETA GIPIZKOAKO DIPUTAZIOEN AUTONOMIA MUGIMENDUA	1917-1918
EUSKO IKASKUNTZAK PRESTATURIKO EUSKAL ESTATUTU AURREPROIEKTUAREN ONARPENA	1931-05-31
EUSKAL ESTATUTUAREN ONARPENA LIZARRAN	1931-06-14
GESTOREN ESTATUTUA	1932-1933-1934
<ul style="list-style-type: none"> • IRUÑEAKO BATZARRA (1932-06-19) • GASTEIZEKO BATZARRA (1933-08-06) • ESTATUTUAREN ERREFERENDUMA (1933-11-05) 	
EUSKAL ESTATUTUAREN ONARPENA	1936-10-01
ESTATUTURIK GABE (DIKTADURA GARAIA)	1937-06-24

Egileak eginda

Makina bat pasarte esanguratsu ere gertatu ziren, zelan ez. Hasteko, oraingoan ere Kataluniak hauspotutako testuingurua aprobetxatuta, Euzko Alderdi Jeltzaleak, edo alderdi bereko Getxoko alkatea zen Jose Antonio Agirrek, Eusko Ikaskuntza idazten ari zen proiektua onartzeko agindua eman zuen. Eta onarpen horrekin batera, Euskal Herrirako egitura *“federal”* bat (katolikoa eta elizaren errespetuan oinarrituta) sortzearen alde egin zuen. Euzko Alderdi Jeltzaleak proiektuaren alde adierazitako jarrera eta Jose Antonio Agirreraren aldarrikapena oso garrantzitsuak izan ziren; horixe izan baitzen foruekiko gauzatu zen lehendabiziko etena.

Onartuko den Estatutuak II. Errepublikan izandako bi aurreproiektuetan izan zuen oinarri nagusia: Lizarrakoa eta Gestorek bultzatutakoa.

Errepublika zaleak ez ziren euskal estatutuaren aldekoak, eta oztopo dezente jarri zituen. Hala ere, euskal udaletxeetan sortutako aldeko dinamikari esker, aurrera egin zuen eta 1931. urteko ekainaren 14an onartu zen Lizarran Eusko Ikaskuntzak idatzitako Estatutua. Onartu aurretik zenbait emendakion ere egin zitzaizkion, besteak beste, eliza eta estatuaren arteko harremanen kompetentzia Euskal Herriak izango zuela. Dokumentu hori alderdi guztien artean eztabaidatu eta adostu egin behar izan zen, eta ondoren Madrilen aurkeztu.

¹⁶⁸ “Estudios e Información sobre autonomía”. Iturria: <http://www.euskomedia.org/PDFAnIt/congresos/05/05CRONICA.pdf> (Kontsultatuta: 2016/03/25).

Harrigarria izen zen, hasierako dokumentua oinarri hartuta, noraino iritsi zen alderdien arteko adostasuna. Zera azaltzen da lehenengo artikuluan bertan:

“El País Vasco, integrado por las actuales provincias de Alava, Guipúzcoa, Vizcaya y Navarra, constituye una entidad natural y jurídica con personalidad política propia (...)”.

Deban Polentzi Markiegi izendatu zuten herriko alkate. Udalbatza berriak, gehiengo abertzalea zela aprobetxatuz, Lizarrako Estatutuaren aldeko ekimenetan eta ondorengo udal zereginetan hartu zuen parte. Adibidez, 1931. urteko maiatzaren 9an egindako udalbatzarrean ondorengo sei erabakiak onartu ziren:

“1º. Adherirse al proyecto de asamblea de los ayuntamientos guipuzcoanos en la cual se discutirá y aprobará el Estatuto Guipuzcoano de Autonomía.”

2º. Adherirse también a la asamblea general de todos los ayuntamientos del País Vasco para acoplar dicho Estatuto al Estatuto General Vasco que debe ser presentado a las Cortes Constituyentes.

3º. Mostrar su adhesión a la comisión de alcaldes para la labor.

*4º. Designar (...) como procurador de la Junta General guipuzcoana que podrá recaer entre los asistentes a este acto (...)”*¹⁶⁹.

Valle Lersundiren proposamenari esker hartu zen bosgarren erabakia: *“Se acordó variar la frase ‘Estatuto’ por proyecto de Reintegración Foral”*. Agerikoa zen Valle de Lersundiren foru zaletasuna.

Udalbatzarrean beste erabaki bat ere hartu zen, hots, nortzuek parte hartuko zuten udal komisioko Estatutuaren negoziazio prozesuan. Aho batez Markiegi eta Valle Lersundi hautatu zituzten.

Esan bezala, 1931. urteko ekainaren 14an Lizarran elkartu ziren 480 udaletxetatik (528 ziren guztira) 427k onartu zuten estatutua. Hala ere, adierazi beharra dago, lau probintzietako hiriburuetako alkateak ez zirela egon bertan: Bizkaia eta Gipuzkoako herri industrializatuenetako alkateak ere ez ziren egon. Hau da, praktikan, Euskal Herri erdia ordezkatu gabe geratu zen. Zein izan zen argudio nagusia? estatutua eskuinaren aldekoa zela, eta ez ezker ikuspegikoa.

Estatutu horrek bi akats zituen hasiera-hasieratik: bat, Donostiako Paktuan parte hartu ez zuen alderdi batek (EAJ) bultzatutakoa zela; eta bi, Errepublikako konstituzioaren aurkakoa zela, bertan ez baitzen Espainia federal bat bultzatzen, Espainia federal “unitarioa” baizik, eta ondorioz, Euskal Herriko Estatutu horrek ez zeukan tokirik. Dena dela, EAJk onartu egin zuen Errepublika eta baita Konstituzioa bera ere. Hori dela eta, Nafarroako karlistek begi txarrez ikusi zuten ekimena, eta Lizarran onartutakoari bizkarra ematen hasi ziren.

Lizarrako Estatutua onartu zenean, 1931. urteko abuztuaren 28an, Espainiako Gobernuari eramateko Madrilera joango zen alkateen komisioko onartu zuen Debako udalbatzarrek. Hala ere, udal ordezkari sozialistek jakinarazi zitoten alkateari eurek ez zutelako inoiz onartuko udalbatzarrean Estatutu hori; ez zutela aitortu ere egingo. Alkate jaunak dokumentua onartzeko aukera eman zion udalbatzarrari, eta hala egin zen nazionalisten onspenarekin. Sozialistek botazioari uko egin zitoten. Beste botazio batean, herriko alkateari -gainerako alkateei- Lizarragako Estatutua Madrilera eramateko baimena eman zitzaion¹⁷⁰.

¹⁶⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1937/04/15, 26 orritik 27ra.

¹⁷⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1931/08/28, 58. orria.

1931. urteko abuztuaren 31n, Lizarragako Estatutuari bultzada bat eman asmoz, Euzko Alderdi Jeltzaleak oso mitin jendetsua antolatu zuen Itziarren. Bertan egon zen gerora lehendakari izendatuko zuten Jose Antonio Agirre, baita ondoren Eusko Jaurlaritzan parte hartuko zuten Telesforo Monzon ere. Hala ere, denak ez ziren iritzi berekoak, eta Estatutu berri horren inguruan istilu bat baino gehiago izan zen Deban nahiz inguruko herrietan. Kontuan izan behar da Eibar, berez ezkertiarra, oso gertu zegoela.

1931. urteko ekainean hauteskunde orokorrak ospatu ziren Espainian. Gorteetara joateko alderdien arteko hainbat koalizio aurkeztu ziren. Euskal probintzietan euskal estatuaren aldeko kandidaturak emaitza onak lortu zituen. Deban, adibidez, botoen %71,75 (503 boto) lortu zuten. Askoz emaitza kaxkarragoak lortu zituzten errepublika zaleek eta sozialistek, %27,96 (196 boto); eta atzerago, ostera, komunistak, %0,28 (2 boto). Beraz, euskal estatuaren aldeko indarrak nagusi ziren Deban¹⁷¹.

1932. urteko irailaren 13a ere oso berezia izan zen. Goizeko hamarretan, Ostolaza Fundazioa bisitatzeko asmoarekin, Espainiako Errepublikako presidentea etorri zen.

Harrera egiteko komisioko bat antolatu zen¹⁷², eta ekitaldia arrakastatsua izan zenez, errepublikako presidentek telegrama bidez adierazi zuen bere esker ona¹⁷³.

1933. urteko azaroan 19an berriro egin ziren hauteskunde orokorrak, eta orduan ere nazionalistak nagusitu ziren. Aipatzekoa da debarrek izandako parte-hartzea: %75,53.

Taula 3: 1933ko azaroaren 19: Espainiako hauteskunde orokorrak Deban

PARTIDUAK	BOTOAK	EHUNEKOAK
EAJ-PNV	919	64,78
UD (Unión de derechas)	233	16,37
PSOE	146	10,26
Coalición Republicana	113	7,94
PC	6	0,42
ANV	6	0,42

Iturria: Rodríguez Ranz, J.A. (1994). *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la II República*. San Sebastián-Donostia: Kutxa.

Errepublika garaia, beraz, gorabehera politiko handiko unea izan zen; eskuin-ekzter paradigmatikak kala-pita ugari sortu zituen. Horren isla izan ziren 1934. urtean Estatu mailan emandako hauteskunde emaitzak: eskuina nagusitu zen. Egoera asko zaildu zen. Eta zailtasun hori guztia gehiago trabesteko Gobernadore Zibilak Gipuzkoako alkate guztiak kargugabetu zituen. Horren ondorioz, udalbatzarreko gainerako ia beste zinegotzi guztiek –Del Vallek izan ezik- euren karguak utzi egin zituzten. Beste zinegotzi askok ere euren karguak utzi zituzten¹⁷⁴.

¹⁷¹ Rodríguez Ranz, J.A. (1994). *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la II República*. San Sebastián-Donostia: Kutxa.

¹⁷² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1932/09/12, 176. orria.

¹⁷³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1932/09/19, 177. orria.

¹⁷⁴ Zinegotzi interino bezala Alejo Lizarraburu, Estanislao Maiztegi eta Pankrazio Urkaregi izendatu zituen ofizialki abenduaren 28an Gobernadore Zibilak.

Egoera ezegonkor horretan iritsi ziren 1936. urteko otsailean egindako hauteskunde orokorrak. Alderdi politikoak bi multzotan elkartu ziren: nazionala edo eskuindarra, eta ezkerria edo Fronte Popularrak. Esan, euskal lurraldeei dagokienean, hirugarren batek ere presentzia handia izan zuela: Euzko Alderdi Jeltzalea. Hauek izan ziren Debaiko emaitzak:

Taula 4: 1936ko otsaila: Espainiako hauteskunde orokorrak Deban

PARTIDUAK	BOTOAK	EHUNEKOAK
EAJ-PNV	779	56,65
Coalición Contrarrevolucionaria	417	30,32
FP (Frente Popular)	179	13,01

Iturria: Rodríguez Ranz, J.A. (1994). *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la II República*. San Sebastián-Donostia: Kutxa.

Deban Euzko Alderdi Jeltzalea nagusitu zen. Eta horrek ekarri zuen udal ordezkarien gehiengoa autonomiaren parametroetan kokatu eta negoziazioetan bultzada handia ematea.

Hauteskunde ondoren Espainian ere egoera aldatu egin zen. 1936. urteko otsailean ospatutako hauteskundeetatik sortutako Gorte Nagusietan ezkerria nagusi zela ikusita, prozesuari ekin zitzaion berriro. 1936. urteko otsailaren 22an udal karguak galdu zituztenei amnistia eman zitzaion eta berriro osatu zen udalbatzarra; Markiegi alkate izendatu zuten.

Gestorak (edo errepublikaren eskuan zeuden Diputazioak) Konstituzioarekin lotutako Estatutu berria idazten hasi ziren; berehala antzeman zen Nafarroa atzean geratuko zela. Nafarrek ez zuten onartu ezkerrekin lotutako Estatutua partekatzea. Negoziaziorako aukerarik ez zegoela argudiatu zuten. Ezkerrek izandako jarrera ere ez zen oso garbia izan. Ezkerrek, berez, ez zuten nahi batasuna bultzatuko zuten estatuturik (Nafarroa barne). Hori ikusita, Irunean, Udalen arteko batzarra antolatu zen. Helburua: estatutu bateratu bat egin ala ez. Hauexek emaitzak:

**Taula 5: Euskal Estatutua. Iruñea (1932-06-19)
Udalek emandako botazioen emaitzak**

UDALAK	ALDE	AURKA	ABSTENZIO	GUZTIRA
Bizkaia	109	1	6	116
Gipuzkoa	84	2	13	89
Araba	50	11	14	77
Nafarroa	109	123	35	267
Euskal Herria	354	137	58	549

Iturria: Madariaga, Huici¹⁷⁵.

¹⁷⁵ Madariaga J. eta Huici, Vivente (1990): *Euskal Herria Egungo Aroan. Materiale eta Agiriak*. Kiselu: UNED Bergara.

Bozketa horren inguruan eztabaida handia egon zen. Ordezkarri batzuei herri borondatearen kontra egin eta ezezkua bozkatu izana leporatu zitzaion.

Debako Udalean ere antzeko eztabaida sortu zen: *“a cerca de si el Estatuto ha de corresponder a las cuatro provincias (Vasconia y Navarra) o ha de presentarse uno por cada provincia”*. Hala ere, udalbatzarrean erabaki zen: *“para que se confeccione un Estatuto para las Vascongadas y Navarra, en conjunto..”*¹⁷⁶.

Gauzak horrela, Nafarroa kanpo utziko zuen estatutua idaztea erabaki zen. Herri galdeketa ere berehala egin zen: 1933. urteko azaroaren 5ean.

Taula 6: Euskal Estatutuaren Erreferenduma (1933-XI-05): Ehunekoetan

LURRALDE HISTORIKOA	ALDE	AURKA	ABSTENZIO
Bizkaia	88,4	1,9	9,7
Gipuzkoa	89,5	1,5	8,9
Araba	46,4	11,9	41,5
Euskal Herria	84,0	2,9	13,0

Iturria: Madariaga, Huici¹⁷⁷.

Abertzaleen, errepublikanoen eta sozialisten babesa jaso zuen Estatutuak; kontra bozkatu zuten tradizionalistak, eskuinak eta komunistek. Deban ere emaitzak antzekoak izan ziren. Beraz, estatutuaren alde %98,03; kontra %1,92 eta, zuri nahiz baliogabeak, %0,05.¹⁷⁸

Gipuzkoa osoan izan zen baiezkoa nagusi:

Taula 7: 1933ko Erreferenduma Gipuzkoan. Emaitzak

HAUTESLE KOPURUA	ALDEKO	AURKAKO	ZURIAK	BALIOGABEAK
1875	1838	36	0	0

Iturria: http://www.euskadi.net/emaitzak/republica/result_1933_referendum/ref_result_mun_guipuzcoa_1_933_e.htm (Kontsultatuta: 2016/03/25).

¹⁷⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1932/01/26, 112. Orria.

¹⁷⁷ Madariaga J. eta Huici, Vivente (1990). : *Euskal Herria Egungo Aroan. Materiale eta Agiriak*. Kiselu: UNED Bergara.

¹⁷⁸ Rodríguez Ranz, J.A. (1994). *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la II República*. San Sebastián-Donostia: Kutxa.

Erreferendumean onartu ostean, beharrezkoa izan zen Gorteen onarpena. Dena den, 1933. urteko azaroko hauteskundeetatik sortutako Gortetan eskuina zen nagusi, eta karlistekin batera Arabako emaitzak ez-nahikoak zirela argudiatu zuten, eta beraz, Arabak ez zuela estatutu bateraturik nahi esan zuten. Estatutu bateratuaren ordezkari berrezarpena –edo *“Estatuto provincial”*– nahi zutelako adierazi zuten. EAJ berehala konturatu zen eskuinaren jarrera maltzurraz, eta gero eta garbiago zeukan Estatutua onartuko bazen Errepublikako alderdiekin adostu beharko zela. Horrela, gerra zibila iritsi zenean, Euskal Herrian zeuden estrategia politikoak antagonikoak ziren: Bizkaia eta Gipuzkoa, autonomia eta Errepublikaren aldekoak ziren -EAJ eta Frente Popularraren arteko itunari esker-; Araba, eta batez ere Nafarroa, Errepublikaren aurkakoak eta kolpe militarren aldekoak.

1939. urteko apirilaren 1ean bukatu zen Gerra Zibila (uztailean 18an). Nazionaliek Donostia hartu zutenean hitzartu zuten nazionalistek errepublika zaleekin batera konfliktuan parte hartzea. Manuel Irujo sartu zen Espainiako Gobernuan. Gortetan

1936. urteko urriaren 1ean onartu zen Estatutua -Dolores Ibarraurik *¡Viva el Estatuto Vasco!* oihu egin zuen-. Onartutako Estatutua 1932. urtean Kataluniarentzat onartutakoaren oso antzekoa zen. Nafarroa ez zen aipatzen, baztertu egin zen foruak berreskuratzea. Urriaren 7an osatu zen, Gernikan, lehen Eusko Jaurlaritza; Jose Antonio Agirre Lekube izendatu zuten lehendakari. Hona hemen ministerio garrantzitsuenetako arduradunak:¹⁷⁹

- Lehendakaria eta Defentsa, Jose Antonio Agirre (EAJ).
- Gobernantza, Telesforo Monzon (EAJ).
- Hazienda, Eliodoro de la Torre (EAJ).
- Justizia eta Kultura, Jesus Maria Leizaola (EAJ).
- Nekazaritza: Gonzalo Nardiz (ANV).
- Asistentzia soziala: Juan Gracia (PSOE).
- Industria: Santiago Aznar (PSOE).
- Lana: Juan de los Toyos (PSOE).
- Lan publikoak, Juan Astigarribia (PC de Euskadi).
- Osasun Publikoa: Alfredo Espinosa (Unión Republicana).
- Komertzioa eta Hornikuntza, Ramon Maria de Aldasoro (Ezker errepublikarra).

Hauexek izan ziren Jaurlaritzak ateratako programaren ildo nagusiak: askatasun erlijiosoa eta kleroaren segurtasuna aldarrikatzea; ertzaintza sortzea ordena publikoa babesteko; presoak justiziaren esku uztea; industria eta komertzioa babestea... eta euskararen koofizialtasuna ezartzea.

Debako herri agintarien kezka, ordea, ez zen soilik arlo politikora mugatzen; pairatzen ari ziren egoera ekonomikoa ere oso larria zen. Udatarren eraginez zetozen diru iturriak ez ziren aski, eta herritarrek, uda ez beste hilabeteetan, prekaritate egoeran bizi ziren. Hala ere, turismo garaiari ahalik eta zuku handiena atera ahal izateko, turismoa sustatzeko batzordea sortu zen Deban. Herriko udatarrei zerbitzua eskaintzen zieten ostalariez gain, udatarrek ere parte hartu zuten sortu berri zen batzordean.

¹⁷⁹ Tamayo Salaberria, Virginia (1994). *La autonomía vasca contemporánea. Foralidad y estatutismo, 1975-1979*. Donostia-San Sebastián: Instituto Vasco de Administración Pública, 145 orria.

Herritarrek bizi zuten lan egoera gero eta gaiztoagoa zen; industrian izandako ezbehar baten ondorioz 50 bat lanpostu galdu ziren. 1932. urteko irailaren 22an, gaueko zortzietan: *“hubo que lamentar en esta Villa la desaparición de una de las más importantes industrias, como era la del celuloide, en la que se ocupaban unos cincuenta obreros”*. Halaxe adierazi zuen ordezkari sozialistak irailaren 29ko udalbatzarrean. Egoera horri aurre egin eta lantokia berriro ere martxan jarri ahal izateko, Udalari 500 pezetako akzioak erostea proposatu zitzaion. Eskaera ez zen nolana hiko. Kontuan izan behar da, Zarauzko udala nahiz bertako industria gizon batek, Debako ekoizpena Zarautzera lekualdatu nahi zutela. Sozialisten aburuz, hori saihestu egin behar zen: *“esta industria no emigre de esta villa, como ha ocurrido en industrias anteriores, con gran perjuicio para la clase obrera, es por lo que suplicamos tengan bien hacer un llamamiento a las clases pudientes de la localidad para que contribuyan”*.

Dena dela, eskaerari berehala erantzun zion herriko alkate zen Markiegi jaunak. Ezbeharra gertatu eta hurrengo egunean, lantokiko jabea zen Reina jaunarekin batzartu eta laguntza osoa eskaini zion lantokia berreraiki eta bertan lanean ari zirenak, ahalik eta azkarren, lanera bueltatzeko¹⁸⁰.

1933. urteko urtarrilean, zeluloidezko objektuak egiten zituen *“Vasco-Alemana”* lantokiaren eraikuntza eta makinaren muntaketa bukatzeaz zegoela ikusita, baldintzarik egokienean argindarra sortzeko eskaera egin zuten lantegiaren kudeatzaileek. Udalak baztertu egin zuen eskaria: *“para que confeccione un proyecto de la forma en que se puede ceder gratis fuerza motriz a las nuevas industrias que se establezcan en la Villa”*¹⁸¹.

Langile debarren baldintzen ardura zeukan *Agrupación de Obreros Vascos* sindikatuak. Hala, sindikatuko lehendakaria zen Martin Arriola kexati azaldu zen uda garaian udal langile batek 18 orduko lan jarduna egin zuelako. Udalari eskatu zitzaion ordaindu gabe zeuzkan orduak ordaintzeko eta 8 orduko lan ordua ezarri zezala¹⁸².

Debako *“Euzko Nekazarien Bazcuna”* ere saiatu zen baserriarren egoera samurtzen. 1934. urteko ekainean, Debatik Itziarrera zihoan bidea konpontzeko eskaria egin zuten; herriko udalak baiezkua eman zuen¹⁸³.

Argi geratu da herriak turismoarekiko menpekotasun handia zuela, eta udal ordezkarien kezketako bat, udatiarrak joaten zirenean herrian sortutako langabeziari nola aurre egin izaten zela. Kezka horri bide egin nahian, herriko udalak probintziako komisioari eskatu zion kostaldeko bidean herriko sarreran zegoen Miramar-eko bira konpontzeko *“para mitigar el paro obrero”*¹⁸⁴.

6.3. GERRA ZIBILA DEBAN.

Gerran sortutako lehen Eusko Jaurlaritzak neurri gabeko eskumenak izan zituen, ia-ia estatu independentearen mailakoak: indultuak eta amnistiak eman ahal zituen; pasaporteak esleitu; dirua kaleratu; ertzaina sortu... eta gerran parte hartzen zuten taldeetako armaden gestioa ere izan zuen. Zenbait sinbolo ere beregain hartu zituen: armarría (Nafarroa barne) eta ikurrina. Abertzaletasuna ez da inoiz egon Estatu subirano bat lortzetik hain hurbil.

¹⁸⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1932/09/26, 180. orria.

¹⁸¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1933/01/23, 234. orria.

¹⁸² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1933/01/17, 231. orriaren buelta.

¹⁸³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1933-1936). Udal akta: 1934/06/23.

¹⁸⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1933-1936). Udal akta: 1936/05/02, 277. orria eta buelta.

Hala ere, euskal lurraldeek modu desberdinean jasan izan zuten gerra zibila. Nafarroa eta Arabaren kasuan, batean zein bestean eskuina eta karlistak oso boteretsuak zirenez, berehala hartu zituzten matxinatuen aldeko jarrerak. Gipuzkoan bestelako egoera eman zen, matxinatutako talde eta militarrek hainbat indar politikok osatutako armadei aurre egin behar izan zieten. Hala ere, irailatik aurrera armaden erresistentziak ez zuen luzez iraun. Salbuespena Intxortan sortutako frontea izan zen; 1936. urteko irailaren amaieratik 1937. urteko apirilera arte iraun zuen.

Debara ere iristear zeuden nazionalak. Kostaldetik zetozen militarrek Zumaia bereganatu zuten irailaren 22an. Ondoren Debari etorri zitzaion txanda; irailaren 23an sartu ziren herrian matxinatutako militar faxistak (erreketeak, falangistak eta militarrek). Militar faxisten artean Italiatik etorritako *“Flechas Negras”* aipatu behar dira. Deban ez ezik beste probintziako hainbat lekutan parte-hartze handia izan zuten, batez ere Intxortako erasoaldian.

Matxinada horren aurrean herritarrek izan zuten jarrerak anitzak izan ziren, baita herriak berak jasan-dako erasoaldiak ere. Jose Migel Barandiaranek Gerra Zibilean parte hartu zuten 136 pertsonen bizi-penak bildu zituen. Hona hemen bizipen testigantza horietako bat:

*“En Deva han sido muertos por los franquistas seis individuos del pueblo de los que nosotros conocemos: los dos hermanos Markiegi, la guardabarrera (que fue detenida, porque dijo, aludiendo a los hechos lamentables que produjeron los franquistas: ‘todo esto ya pasará’), un concejal socialista”*¹⁸⁵.

Debatik gertu Mutriku izanik, errepublika zaleak gai izan ziren matxinatuen erasoaldi batzuei aurre egiteko. Irailaren 27ko goizean, errepublikako hiru gerra ontzi ezagunek (*Jaime I, Cervantes eta Libertad*) Debako zubia bonbardatu zuten. Helburua bikoitza zen: faxistei bidea moztu eta Mutriku inguruan zeudenei eraso egin.

Handik hilabete batzuetara errepublikazaleek Intxorta galdu zuten eta esan genezake, erresistentzia egoera *“Condor”* hegazkin alemanek 1937. urteko apirilaren 26an Gernika bonbardatu zutenean amaitu zela.

Aipatu behar da ere, *“Burdinazko gerrikoa”* diseinatu zuen Alejandro Goikoetxeak ekinbide errepublikanoari traizio egin eta matxinoei eskaini zizkiela gerrikoaren planoak. Berehala suntsitu zituzten oztopoak; 1937. urteko ekainaren 19an erori zen Bilbo. Ordurako, Bizkaiko Buru Batzarreko lehendakaria zen Juan de Ajuriagerra errenditzeko baldintzak hitzartzen ari zen Vatikanoren bitartekaritzarekin:

“Su Excelencia Aguirre. Tengo el honor de comunicar a vuestra excelencia que los generales Franco y Mola, interrogados expresamente acerca del asunto, han hecho conocer ahora a la Santa Sede las condiciones de una eventual rendición inmediata de Bilbao. 1: Se empeñan en conservar intacto Bilbao. 2: Facilitarán la salida de todos los dirigentes. 3: Completa garantía que el ejército de Franco respetará personas y cosas. 4: Libertad absoluta para los milicianos soldados que se rindan con las armas. 5: (...). 6: Serán respetados la vida y los bienes de aquellos que se rindieren de buena fe, aún para los jefes. 7: En el orden político, descentralización administrativa en la misma forma que la disfruten otras regiones. 8: (...), el Santo Padre exhorta a vuestra excelencia a tomar en atento y solícito examen dichas proposiciones con el deseo de ver finalmente cesar el sangriento conflicto. Cardenal Pacelli”.

“Bilboko Ituna” sinatu zen, eta batailoi batzuk errenditu egin ziren.

¹⁸⁵ Informe, nº 97. Informe de Vidaurrazaga, 1938ko apirilaren 12an eginiko txostena Miarritzen. Iturria: Elkar lana (2005). La Guerra Civil en Euzkadi. *136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiarán*. Milafranga: Bidasoa.

Hurrengo urratsa “*Santoñako Ituna*” izan zen, euskaldunek euren armak italiarrei lagatzea negoziatu zuten (1937. urteko uda). Hala ere, italiarrek ez zuten euren paktua bete eta frankistek hainbat buruzagi politiko eta militar atxilotu zituzten; *El Duesoko* espetxean giltzapetu zituzten. Batzuk berehala fusilatu zituzten (15), eta hainbat Erbestera Gers (Frantzia) izeneko kontzentrazio eremuen sartu zituzten. 1937. urteko udan 36.000 pertsona ziren preso.

Gerraren beste ondorioetako bat honakoa izan zen : 30.000 haurrek erbesterako bidea hartu zuten (Errusia, Holanda, Belgika...); haur horien artean, zelan ez, bazegoen Debako seme-alabarik¹⁸⁶.

20.000 lagun inguru hil ziren frontean, bonbardaturiko hirietan eta frontearen atzealdean. Jakina, kopuru horri gaixotasunek, higiene kaxkarrak... eragindako beste hainbeste gehitu behar zaizkio. Eta zelan ez, haurren heriotza-tasa oso handia zen. Jaiotza-tasak ere nabarmen egin zuen behera. Adituen arabera, bizi zuten egoeraren ondorioz, 20.000-25.000 haur gutxiago jaio zen.

Beraz, behin Burdinazko Gerria suntsituta (“*Cinturón de Hierro*”) eta Santoñako Paktuaren ondoren, 1937. urteko abuztua, Eusko Jaurlaritza osatzen zutenek erbestera ihes egin zuten. Hortxe bukatu zen zortzi hilabete iraun zuen Estatutua. Azken estatutu horri egotzen zitzaizkion eskumenak Lizarran eta ondoren Gestorek onartutakoak baino murriztagoak ziren, baina gerra testuinguruari esker, Estatu independente batek dituen eskumenen oso antzekoak izan ziren.

Gerra bukatu eta gero, kontzertu ekonomikoa eta euskal estatutua desegin ziren 1937. urteko ekainaren 24an. Franko diktadoreak hartutako erabaki horrek zer esan handia eman zuen:

*“Mientras la singularidad del régimen foral y administrativo sirvió en algunas provincias, como en la lealísima Navarra (baina baita Araba ere), para exaltar cada día más el sentimiento nacional y el fervor de su adhesión al común destino de la Patria, en otras (Bizkaia eta Gipuzkoa urrutira joan gabe), por el contrario, ha servido para realizar la más torpe política antiespañola, circunstancia ésta que (...) obliga a poner término en ellas a un sistema que utilizaron como instrumento de causar daños tan graves”*¹⁸⁷.

Hala ere, Eusko Jaurlaritzak bizirik jarraitu zuen eta ordezkariak zituen Parisen, Londonen, New Yorken, Buenos Airesen, Caracasen... Horrela aritu ziren ia-ia Jose Antonio Agirre hil zen unera arte (1960).

Debako herritarren artean zegoen zatiketa eta ikusiezina handia zen, asko izan ziren matxinatuen alde egiteagatik preso hartutakoak, eraildakoak, konfiskatutako ondasunak, galdutako lan-postuak eta desagertutakoak. Horren isla da 1937. urteko urtarrilaren 17an egindako udalbatzarrean funtzionarioen onarpenerako azaltzen den sailkapena: 1) Onartutako funtzionarioak: idazkaria, interbentorea, diruzaina, nekazal zerga biltzailea, aguazila, biltegikoa eta kale garbitzaileak. 2) Zigortuak izango zirenak: mediku titularrak, argindarraren arduraduna, botikaria, argindar zentralako arduradunak. 3) Alde egiteagatik kaleratuak: Itziarreko mediku titularrak, argiaren eta uraren arduraduna eta udaltzainak¹⁸⁸.

¹⁸⁶ “Gerra denboran, Plentzian, Laredon eta Asturiasen”. Iturria: <http://www.ahotsak.eus/deba/pasarteak/deb-027-008/> (Kontsultatuta: 2016/01/10).

¹⁸⁷ “Decreto Ley 23 de Junio de 1937. Decreto abolutorio del Concierto”. Iturria: <http://www.conciertoeconomico.org/phocadownload/decreto-ley-23junio1937.pdf> (Kontsultatuta: 2016/01/10).

¹⁸⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1937/01/17.

Esanguratsua izan zen 1937. urteko uztailearen 15ean hartutako erabakia. Herriko alkate zen Antonio Allicak zera proposatu zuen Udalbatzarrean: kaleen izenak aldatzea eta herritarren oroimena bermatzea. Nonbait...

*“Estando ya en la localidad los que pasaron prisión en las cárceles, el próximo domingo, día de Fiesta Nacional (18 de julio), se deberá de celebrar una misa mayor en acción de gracias por su liberación, y con toda solemnidad poner los nombres del Generalísimo la Plaza Vieja, de 23 de septiembre, en conmemoración de la liberación de la villa por el glorioso ejército, a la de Cordelería, y de Navarra a la Plaza frente a la churrería, y que más tarde puedan darse nombres a algunas calles; y en el salón del ayuntamiento se coloque una lápida de mármol con los nombres de los asesinados en la villa por las hordas marxistas-separatistas y de los fallecidos en las prisiones y se coloque el retrato de Don José Joaquín de Articia, celosísimo y ejemplar alcalde que fue de esta villa, en el despacho de la alcaldía, aprobándose por unanimidad lo propuesto por el presidente. Y también que en la tarde del día 18 se trasladen todos a Iciar a rezar una Salve a nuestra venerada Virgen”*¹⁸⁹.

6.4. POLENTZI MARKIEGI (1898-1937).

Bataio pontean Florencio Jose Valentin izena jarri bazioten ere, Polentzi Markiegi bezala ezagutu zen herriko seme hau. 1937. urteko urriaren 15ean, egunsentian, fusilatu zuten beste hamalau alderdi politiko desberdinetako ordezkariekin batera Santoñako El Dueso-ko espetxe aurrean dagoen Barria izeneko hondartzan¹⁹⁰. Egotzitako ardura? Frankok sustatutako matxinadari aurre egitea. Polentzi Markiegi Debako alkate zen.

Ezagutu zutenek adierazten dute pertsona ona, sinesdun sutua, herritarra, nazionalista eta euskaltzalea zela. Alkatezara ailegatu orduko, 1932. urteko urtarrilean 26an udalbatzak aho batez hartutako erabakiari jarraipena emanaz, jo eta ke aritu zen lanean Lizarrako Estatutuen alde. Gasteizen “*Estatuto Vasco-Navarro*”aren zirriborroa eztabaidatuko den bileran ere egon zen¹⁹¹.

1933. urteko hauteskundearen ondoren¹⁹² Espainiako agintea eskuindarren (CEDA) esku geratu zen eta Polentzi bortitza jasan behar izan zituen bere aurka hartutako neurriak. Polentzi, Azpeitiko barrutiaren ordezkari hautatu eta gero, euskal kontzertu ekonomikoaren aldeko euskal udalerrien mugimenduan parte hartu zuen Zumaiako alkatea zen Victoriano Arraterekin, Urretxuko alkatea zen Domingo Berriotxoarekin eta Donostiako udaletxeko ANVko zinegotzia zen Jose Imazekin batera. Euskal eskumenen aurkako neurriak jasan ezinak zirenez, euskal udaletxeek aho batez onartu zuten dimisio bateratua bultzatzea. Polentzi 1934. urteko irailaren 7an aurkeztu zuen berea. Dimisioa aurkeztu aurretik Donostiako alkatea zen Fernando Sasianek idatzitako eskutitza irakurri zuen. Zera eskatu zion Debako Udalarri:

¹⁸⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1937/07/15, 47. orria eta buelta.

¹⁹⁰ “*Dos miembros del Consejo del PNV // Dos miembros del Ejército vasco pertenecientes al PNV // Dos miembros de STV // Dos miembros del Partido Republicano // Dos miembros del Partido Socialista // Dos miembros del Partido Comunista // Dos miembros de la CNT*” diosku izan zirela Ramón de Galarzak *Diario de un gudari condenado a muerte*, egunerokoan idatzitako 1937ko urriaren 15eko kronikan. Iturria: Galarza Ramón (1977). *Diario de un gudari condenado a muerte*. Donostia-San Sebastián: Ediciones Vascas.

¹⁹¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1932/01/26, 112. orria

¹⁹² Esan beharra dago, Gorteetan euskal nazionalistek osatutako taldeak bere burua eskaini ziola Debako Udalarri “para cuantos asuntos se dignen encomendarle”. Iturria: DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1933-1936). Udal akta: 1934/01/13, 32. orriaren buelta.

“1º. La dimisión colectiva de todos los ayuntamientos del País Vasco”. 2º La cuenta de este acuerdo a los parlamentarios vascos y partidos políticos (...). 3º Facultar a los alcaldes de las tres capitales para la ejecución de la dimisión colectiva (...). 4º En las comisiones definitivas continúan en sus funciones para la defensa del Concerto Económico, de la Autonomía de los Municipios y de los procesos y multas contra alcaldes y concejales (...)”¹⁹³.

Ondoren, Florencio Markiegi hitza hartu eta zera adierazi zuen: alde batetik, Azpeitiko lehen instantziako epaitegiak idatzitako auto baten bitartez behartuta zegoela bere kargua uztera; eta bestetik, ondorengo argudioak gehitu zituen: 1º. Euskadiko udalen komisiok hartutako erabakia. 2º. Espainiako Gobernuak euskal alkate eta zinegotzien aurka hasitako prozesu, isun eta atxiloketak. 3º. Poliziak udal-letan egindako gehiegikeriak. 4º. Han eta hemen egindako erasoak. 5º Zumarragako biltzarra debekatu izana. 6º Euskadiko eta Kataluniako parlamentarioei egindako mehatxuak. 7º Gasteizeko Udalaren bazterketa eta gestora batek ordezkatu izana. 8º Diputazioetan gestorekin jarraitzea. 9º Foruen aurkako neurriak¹⁹⁴.

Neurri hori bertan behera utzi zen Frente Popularrak 1936. urteko otsailean hauteskundeak irabazi zituenean. Hartu zuen lehenengoetako erabakia honakoa izan zen: kargurik gabe geratutako zinegotzi eta alkate guztiak beren karguetan jartzea. Hala, Debako udalbatzar berria bederatzi EAJko ordezkari-ekin eta bi sozialistekin osatu zen¹⁹⁵.

1936. urteko uztailean gerra aldarrikatu zen, eta harrez geroztik helburua herritarren nahiz udatarren segurtasuna bermatzea izan zen, baita eskuinaren aldekoena ere. Ezin izan zuten saihestu, ordea, Itziaz-erko apaiza zen Jose Maria Alzibar eta Antonio Morillo udatiarraren erailketak.

Polentziren ibilbide politikoa ez da hasi eta bukatzen Debako alkatetzarekin; Gipuzkoa Buru Batzarretik Euzkadi Buru Batzarreko (EBB) partaide izatera ere iritsi zen¹⁹⁶.

1936. urteko irailaren 23an, Debara matxinatuak iritsi baino lehen, Polentzik familia hartu eta Bilbora egin zuen. Iparraldera bidaltzeko asmoz, bere ematea eta hiru alabak britainiara omen zihoan itsasontzi batean sartu zituen. Frankistak Bilbon sartu zirenean Santanderrera joan zen Polentzi, eta abuztuaren 26an atxilotu zuten Santoñan; El Dueso presondegian sartu zuten. Berehala epaitu eta hiltzera kondenatu zuten 1937. urteko irailaren 6ko sententzia baten bidez. Karguak? “Pertenezer al PNV [y] desempeñó el cargo de Alcalde de Deva durante el período separatista así como el de presidente de la Junta Local de Defensa de dicha plaza”¹⁹⁷.

¹⁹³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1933-1936). Udal akta: 1934/09/07, 93. orriaren buelta.

¹⁹⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1933-1936). Udal akta: 1934/09/07, 94. orria eta buelta.

¹⁹⁵ Polentzi Markiegi. Markiegiren fusilamenduaren 75. Urtemuga. *Berriketan*. Debako herri aldizkaria, 2012ko urria (Ale berezia), 17. orria

¹⁹⁶ “En memoria de Florencio (Polentzi) Markiegi, alcalde nacionalista de Deba fusilado en El Dueso hace 75 años”. Iturria: <http://josuerekoreka.com/2012/10/13/en-memoria-de-florencio-markiegi-polentzi-alcalde-nacionalista-de-deba-fusilado-en-el-dueso-hace-75-anos/> (kontsultatuta: 2016/02/18).

¹⁹⁷ Berdin.

Berehala jakin zen herrian epaiketaren sententzia, eta sinadura bila aritu ziren hartutako erabakia bertan behera geratu zedin. Alferrik izan zen. Aipatutako Ramon Galartzaren egunerokoa aintzat hartuta dakigu nolakoak izan ziren bere azken orduak:

“Florencio Markiegi (...) fue llevado a una celda aparte con otros seis compañeros de pena capital una vez que se les comunicó que iban a ser ejecutados a la mañana siguiente. Sus compañeros eran marxistas. En capilla, su mayor preocupación fue la de ayudar a sus compañeros no creyentes o alejados de la religión cristiana: “¿No veis la tranquilidad y la paz que tengo ante la muerte? Es mi fe cristiana la que me da la fuerza para ello”. Y grande fue su consuelo al ver que todos aceptaron la muerte cristianamente. Caminé sereno hacia la playa de Barria, donde había de ser fusilado con sus compañeros. Tuvo un recuerdo para su hermano sacerdote fusilado por los franquistas¹⁹⁸: “pronto nos abrazaremos”, dijo. Frente al pelotón de ejecución se adelantó unos pasos y pronunció unas palabras de perdón para cuantos habían contribuido a su muerte, y exclamó en voz alta: “Muero contento porque doy la vida por mi Patria Euzkadi, y porque todos nos hallaremos pronto juntos en el cielo”¹⁹⁹.

Badakigu, fusilatu aurretik hainbat agur eskutitz idatzi zituela. Bat, bere ematea zen Maritxu Garateri:

“Maritxu maite maitea. Ordu gutxi barru donokira (zerura) noa, Jaungoikoak Bere eskue-tan artuko nauan uste oso-osoakin, maitien zintudanian eta zurekin eta gure txikiakin bizitzeko poza aundien zanean. Jaungoikoak berak daki zer egiten dauan eta Bere naia egin bedi. Idaz-teko aztirik ere oso gutxi utzi didate. Gure aurtxoak jaungoiko bidetik azitzen jakin dezazun eskatuko diot gure Jaunari. Gure odol au ez da alperrik izango, zuek utzitzea iluntzen nau, bestela mundu ontatik alde egiteko aurrez ordua jakitea (...) orixe Jaungoikoak eman lezaken eskerrik aundiena, eta neri eman dit. Muxu asko eman nere ta zure Itziartxo, Lore, Nekane (...) ezin jarraitu det. Bai maite zaituztedala (...). Gora Euzkadi Azkatatua, Jaungoikoagan bakarrik lotuta. Maite-maite zaitu, zure Polentzi”²⁰⁰.

Baita Debako jeltzaleei ere:

“Debar jeltzaleak: Jaun-goikoagatik aberriari nekean eskaini ondoren, neke horien saritzat hona heriotza ederra (...) hasitako bidean jarri zintzo mutillak, gainera aurki Euskadi aske (...). Zuek aberriarentzat eta aberria jainkoarentzat”²⁰¹.

¹⁹⁸ Halaxe da. Bere anaia Jose, Comillaseko (Santander) apaizgaitegian ikasketak egin ondoren, Aprikano (Araba) eta Arrasaten (Gipuzkoa) izan zen apaiz. Itzulpen nagusiak: *Mixio-eskuliburua, 1931 (Manual de Misiones, 1931); San Luis'en bizitza (La vida de San Luis, Herrera y Oriaren obratik euskaratua, 1932); Txerren zubiko gertaria (La farce du Pont du diable, H. Gehonen obratik euskaratua, 1934) eta Eriotz bide (Todes Heg, P. Humperten obratik euskaratua, 1935). Jaungoiko-Zale, Argia eta Yakintza agerkarietan eman zituen argitara lan aipagarrienak. Espainiako Gerra Zibila hasi bezain laster, frankistek atxilotu eta fusilatu egin zuten Oiartzunen 1936. urteko urriaren 24an. Iturria: http://www.euskara.euskadi.eus/r59-738/eu/contenidos/termino/_c04061/eu_m_1064/m1064.html edo <http://www.euskara.euskadi.net/appcont/sustapena/datos/39%20MARKIEGI.pdf> (Kontsultatuta: 2016/02/19).*

¹⁹⁹ Galarza Ramón (1977). *Diario de un gudari condenado a muerte*. Donostia-San Sebastián: Ediciones Vascas.
²⁰⁰ “En memoria de Florencio (Polentzi) Markiegi, alcalde nacionalista de Deba fusilado en El Dueso hace 75 años”. Iturria: <http://josuerekoreka.com/2012/10/13/en-memoria-de-florencio-markiegi-polentzi-alcalde-nacionalista-de-deba-fusilado-en-el-dueso-hace-75-anos/> (Kontsultatuta: 2016/01/16).

²⁰¹ Polentzi Markiegi. *Markiegiren fusilamenduaren 75. Urtemuga*. Berriketan. Debako herri aldizkaria, 2012ko urria (Ale berezia), 7. orria.

Ezin aipatu gabe laga harreman estua izan zuela Polentzik Debako herritar ospetsua izan zen Tene Mujikarekin. Alderdi berekoa, EAJko ageriko ekimenetan hizlari aritu zen eta

1935. urtean Gipuzkoako Emakume Abertzale Batzako lehendakari izendatu zuten. Honez gain, idazle nahiz euskaltzale ezaguna zen Tene Mujika.²⁰²

Euskara eta euskal kulturaren sustatzaile amorratua izan zen Polentzi, Euskal Jaiak bultzatu zituen 1931. urteko San Roke jaietan. Aldi berean, Jose (Joseba) anaiarekin batera, euskarazko otoitz liburu bat argitaratu zuen otoitzak-eta euskaraz egin zitezten; gazte aroko beharrak ase nahi zituen.

6.5. HEZKUNTZA-HIZKUNTZA.

Atal hau, bi epealditan banatuko dugu. Lehenengoa, berrezarpen garaitik (1874) bigarren errepublika garaira arte (1931). Bigarrena, bigarren errepublikatik gerra zibila bukatu arte (1936).

6.5.1. Berrezarpenatik Errepublikara (1874-1931).

Dagokion atalean esan dugun bezala, XX. mendearen hasierako gobernuen nondik norakoak jarraitzea ez da erraza, ugariak izan baitziren gobernu motak, eta batzuk oso egun gutxitako aldearekin sortutakoak. Esan nahi da, 1905. urteko ekainetik 1913. urteko urrira liberal eta kontserbatzaileak izango ziren 10 gobernu desberdin osatu zirela. Edota 1917. urtetik 1923. urteko irailera beste hamahiru gobernu desberdin eratu zirela. Denbora tarte zabalduz gero, 1874. urteko abendutik 1923. urtera 49 gobernu desberdin egon ziren; horietako batek bat lau egun baino ez zuen iraun! Horrek guztiak ondorio zuzen zuena izan zuen hizkuntza politiken arloan: lege arautegi asko eta haien artean kontrajarriak artikulatu ziren²⁰³.

XX. mendearen bigarren hamarkadan gertaera politiko esanguratsuak suertatu ziren: Gipuzkoa, Bizkaia eta Arabako aldundiek foru ezarpenetik haratago jarri zuten begirada, hots, erakunde partekatutako batean eta autonomia politika zabalagoan, alegia. Errebindikazio politiko eta autonomiko horretan hizkuntzak gero eta garrantzi handiagoa hartu zuen. Horren isla da, Romanones presidentek euskal estatutuaren zirriborroa idazteko antolatutako komisioak esandakoa. Komisio honen txostenetako batek hizkuntzari aparteko garrantzia eman zion:

*“En los territorios de las mismas provincias (de Álava, Guipúzcoa y Vizcaya) podrán usarse con igual carácter oficial los idiomas castellano y vasco. Todos los funcionarios del estado que desempeñen cargo en la carrera judicial o fiscal o de notariado, secretarios judiciales y de sala y registradores de la propiedad, deberán conocer la lengua vascongada”*²⁰⁴.

Estatutua idazteko aurre-testuak ez zuen jarraibiderik izan, ezta estatutuak berak ere. Hala ere, horrek ez du esan nahi euskara hezkuntzan sustatzeko egitasmoak baztertu egin zirenik; herri mailako ikaste-teeetan, euskararen ezagutza eta erabileraren arabera, plangintza desberdinak jarri ziren-eta martxan.

²⁰² Tene Mujika. Iturria: <http://www.deba.eus/eu/herria/pertsonaiak/tene-mujika-1> (Kontsultatuta: 2016/01/16).

²⁰³ Irujo, Xabier eta Urrutia, Iñigo (2013). *1789-2103. Historia jurídica de la lengua vasca*. Oñati: HAAE- IVAP.

²⁰⁴ Ugalde, Martín (1977). *El libro blanco del euskara*. Bilbo: Euskaltzaindia, 451 orria.

Ildo horretan, Eusko Ikaskuntzak 1918. urtean Oñatin ospatutako Lehen Kongresuan egindako ekarpenak aipatu behar dira. Bertan, hasteko, argi eta garbi adierazi ziren kongresuaren hizkuntza-politika lerroak zeintzuk izango ziren. Ondorengo adierazi zuen gaztelaniak eta euskarak izango zuten mailari buruz:

*“En las deliberaciones de las Secciones, Cursos y Conferencias se empleará el idioma castellano; en las Memorias, Monografías y demás trabajos científico-literarios que se presenten al Congreso podrá utilizarse el idioma preferido por sus autores. Las conclusiones así como el Libro de actas y trabajos, se publicarán en Castellano y en Euzkera”*²⁰⁵.

Baina interesgarriak izan ziren Kongresuan hizkuntzari egindako ekarpenak²⁰⁶ (Euskaltzaindiaren sorrera ere sustatu zuten),²⁰⁷ eta euskararen presentzia lehen hezkuntzan interesgune estrategikoa zela erabaki zuten: *“razones históricas y de cultura imponen la LENGUA EUSKERA en la nueva escuela”*.²⁰⁸ Kongresua lehen hezkuntzaren kudeaketa udal eta aldundien esku lagatzearen alde azaldu zen, hau da, estatuaren parte-hartze barik. Hizkuntzaren ezagutza sustatzeko eremu soziolinguistikoak hartu zituen aintzat eta erabilera zonaka banatu zuen²⁰⁹.

Eskoletan elebitasuna sustatzearen aldeko jarrerak Bizkaian izan zuen eraginik handiena. Garapen horrek Diputazioan nazionalistek probintzia mailako hauteskundearen ondoren indarra galdu zuten arte iraun zuen (1920). Beraz, ulertzekoa da -aipatutako egoerari Primo de Riverak 1923. urtean eman dako estatu kolpea gehitu behar zaio-, gobernuak hizkuntza politikan hartutako jarrera bateratzailea, baztertzat eta mugatzailea izatea

Hala, militarrez osaturiko gobernuak dekretu bat onartu zuen 1923. urteko irailaren 18an Espainiako batasuna aldarrikatu eta separatismoak saihesteko. Dekretu horren bigarren artikulua arabera estatuaren administrazioan gaztelania zen ardatz nagusi eta bakarra:

*“El expresarse o escribir en idiomas o dialectos, las canciones, bailes, costumbres y trajes regionales no son objeto de prohibición alguna. Pero en los actos oficiales de carácter nacional o internacional no se podrá usar, por las personas investidas de autoridad, otro idioma que el castellano, que es el oficial del Estado español, sin que esta prohibición alcance a la vida interna de las corporaciones de carácter local o regional, obligadas, no obstante, a llevar en castellano los libros oficiales de registros y actas, aún en los casos que los avisos y comunicaciones no dirigidas a autoridades se hayan redactado en lengua regional”*²¹⁰.

²⁰⁵ CRÓNICA GENERAL DEL PRIMER CONGRESO DE ESTUDIOS VASCOS (1). Preliminares.

Iturria: <http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/congresos/01/01cronica.pdf> (Kontsultatuta: 2016/02/05).

²⁰⁶ Luis de Elizalde: “Metodología para la restauración del euzkera”; Raimundo Olavide: “Lexicología y lexicografía”; Resurrección María Azcue: “Fonética Vasca”.

²⁰⁷ Euskaltzaindia Araba, Bizkaia, Nafarroa eta Gipuzkoako aldundien menpe sortu zen 1919. urtean, eta lehen-dabiziko lau batzordekideak Resurrección María Azcue, Luiz Eleizalde, Julio Urkixo eta Arturo Kanpion izan ziren -1919. urteko irailaren 5ean-.

²⁰⁸ Adelina Méndez de la Torre: “La nueva escuela primaria en el País Vasco”.

Iturria: <http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/congresos/01/01920938.pdf> (Kontsultatuta: 2016/02/05).

²⁰⁹ Ezin dira aipatu gabe laga, atal honetarako baliagarriak diren Luis de Eleizaldek idatzitako *“El problema de la enseñanza en el País Vasco”*; Eduardo de Landetak idatzitako *“Estado actual de la escuela en el País Vasco. Sus remedios inmediatos. Organización de la escuela vasca de conformidad en las condiciones locales”*; Leoncio Ura-bayenek idatzitako *“El maestro en la escuela vasca”*.

²¹⁰ Viana, Israel (2013): “El Decreto que quiso erradicar de un plumazo el independentismo en España”. Iturria: <http://www.abc.es/archivo/20130920/abci-cataluna-decreto-sobre-separatismo-201309191354.html> (Kontsultatuta: 2016/02/05).

Beraz, gaztelania ez zen beste hizkuntzen erabilera ikaragarri mugatu zuen agindu horrek; batez ere hezkuntza eremuan. Horretarako, curriculuma ere egokitu egin zen: espainiar kultura eta hiritarra sustatu zen, kristau doktrina bultzatu zen, gaztelania eta Espainiako historia irakatsi ziren. Zera argitaratu zuen lehen hezkuntzako zuzendaritza orokorrak, 1923. urteko azaroaren 5ean:

*“Por ser de capital interés, en todas las provincias de España el conocimiento de la lengua castellana en su más perfecta expresión posible, esta enseñanza ha constituido siempre el primordial deber de los maestros de instrucción primaria, singularmente en aquellas regiones o comarcas donde por conservar idiomas o dialectos diferentes de la lengua oficial (...). Se recuerde a los maestros no olviden sus obligaciones de este orden de la enseñanza de que por la inspección (...) se vigile el más exacto cumplimiento del deber en que aquellos se hallan de enseñar la lengua castellana en sus respectivas escuelas y dar las enseñanzas en el mismo idioma”*²¹¹.

Une hartatik aurrera, inspezioa eta ikuskatzaileak bihurtu ziren gaztelania eskoletan erabiltzen zena- ren bermatzaileak, eta hainbat agindu eta dekreturen babesa izan zuten. Testuliburu azterketa ere egin ohi zuten, gaztelaniaz idatzita egoteaz gain aberriaren batasuna sustatzen zela ziurtatzeko. Horren aurka jotzen zuten maisu-maistrei espedienteak zabaltzen zizkieten, eta egoerarik okerreanean lana eta soldata kentzen zieten. Alegia, gaztelania ez zen beste edozein hizkuntza separatistatzat hartuko zen. Beraz, eskoletan euskaraz hitz eginez gero zigorra jasotzen zen. Egoera horretan iritsi zen errepublika garaia (1931-1936).

6.5.2. Errepublikatik Frankismora (1931-1936).

1931. urteko apirilaren 14an aldarrikatu zen eta 1936. urteko uztailera luzatu zen. Errepublika berriak, ordea, ez zituen hizkuntza politikan aldaketa asko ekarri. Izan ere, 1931. urtean onartuko zen konstituzioak ez zituen aintzat hartu hizkuntza gutxituak, nazio bakarra (Espainia) eta hizkuntza ere bakarra (espainiera) sustatu zuten.

Hizkuntzarekiko atxikimendu hau latza izan zen bai eremu administratiboan zein legegilean eta hezkuntza politikan. Artikulatutako arautegietako batek berak ere ez zuen elebitasuna bultzatu eta sustatzen.

Ikusmira okerrak saihesteko, zera aitortu behar da:

*“Después de un siglo de exclusión lingüística, durante el periodo de la Segunda República (1931-1939) el estado español reconocería por primera vez en su historia, de forma oficial, el derecho al uso público de la lengua vasca. La forma legal adoptada fue la de dotar al euskara de estatus de cooficialidad, de forma compartida con la lengua castellana, al amparo del estatuto de autonomía de una región autónoma que englobaría a Araba, Bizkaia y Gipuzkoa”*²¹².

Soilik estatutuak garatzerako orduan aitortu zen hizkuntza nazionalak arautzeko eskubidea; Euskadiren kasuan, baina, berandu, 1936. urteko urrian.

²¹¹ “Circular de la dirección general de primera enseñanza de 5/11/1923. Colección legislativa de España. Primera serie, parte primera. Legislación y disposiciones de la administración central. Imprenta de la Revista de Legislación. Madrid, vol.3, pág. 646”. Begiratu: Irujo, Xabier eta Urrutia, Iñigo (2013). 1789-2103. *Historia jurídica de la lengua vasca*. Oñati: HAAE-IVAP, 313-316 orriak.

²¹² Irujo, Xabier eta Urrutia, Iñigo (2013). 1789-2103. *Historia jurídica de la lengua vasca*. Oñati: HAAE- IVAP, 323. orria.

1931. urteko abenduaren 1ean onartu zen konstituzioaren ezaugarririk esanguratsuen egiten zuten planteamendu autonomista zen. Horren bidez, Euskadiren kasuan Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroa erakunde autonomotzat har zitezkeen, baina betiere, estatu espainiarraren baitan.²¹³ Alegia, sortuko ziren nazionalitateak estatuaren menpe zeuden. Non hautematen zen hori? laugarren artikuluan; nazio-estatuaren (Espainiaren) hizkuntza nagusia eta bakarra gaztelania zela zioen, eta horrela, bizikide zituen beste hizkuntzen ofizialtasuna ukatzen zuten:

*“El castellano es el idioma oficial de la República. Todo español tiene la obligación de saberlo y derecho a usarlo, sin perjuicio de los derechos que las leyes del Estado reconozcan a las lenguas de las provincias o regiones. Salvo lo que disponga en leyes especiales a nadie se le podrá exigir el conocimiento ni el uso de ninguna lengua regional”*²¹⁴.

Hezkuntza sistemari erreparatzen badiogu, argi eta garbi ikus genezake gaztelania hizkuntza hegemoniko bihurtzeko zuten borondatea. Nahiz eta erakunde autonomoei beren hezkuntza sistema antolatzeke eskubidea aintzat hartzen zitzaizen, gaztelaniaren sustapena bermatzeko maila edo gradu guztietako hezkuntza zentroak sortzeko eskubidea mantentzen zuten estatuak. Beraz, paradoxikoa ematen badu ere, autonomia batean berak sustatuko hezkuntza sareaz gain, sare estatala eratzeke eskubidea eta baldintzak ere ematen ziren. Adierazgarria da nola geratu zen hezkuntza eskumena:

*“Las regiones autónomas podrán organizar la enseñanza de sus lenguas respectivas, de acuerdo con las facultades que se concedan en sus estatutos. Es obligatorio el estudio de la lengua castellana, y ésta se usará también como instrumento de enseñanza en todos los centros de instrucción primaria y secundaria de las regiones autónomas. El estado podrá mantener o crear en ellas instituciones docentes de todos los grados en el idioma oficial de la República”*²¹⁵.

Goazen, euskal autonomiari dagokionean nola islatu zen jakitera hizkuntzaren eta hezkuntza sistemen hausnarketa prozesua eta azken erredakzioa. Hasteko, Eusko Ikaskuntzak 1930. urtean Bergaran ospatu zuen kongresuan martxan jarritako eztabaidari erreparatu behar diogu, eta batez ere 1931. urteko maiatzaren 31n batzorde iraunkorrak onartutako euskal estatutuaren lehendabiziko proiektuari. Lizarran (1931. urteko ekainaren 14an) aurkeztuko testua birmoldatu egin zen. Hala, 16. artikuluan, hizkuntzaren tratamenduari dagokionez, gaztelania eta euskara hizkuntza ofizial hartzen badira ere: *“La lengua nacional de los vascos es el euskera. Ella será reconocida como oficial de iguales condiciones que el castellano”*²¹⁶. Hezkuntzan hizkuntzak izango zuten tratamenduaz ari den 17. artikuluan arautzen da euskaldunak ez ziren zonaldeetan hizkuntzaren ezagutza eta trataera desberdina izango zirela:

*“En las escuelas de los territorios de lengua vasca se utilizará el euskera como idioma vehículo de enseñanza, cursándose como asignatura en todos los grados el castellano; mientras que en las escuelas de zonas de lengua caastellana se dará la enseñanza en este idioma, cursándose el euskera como asignatura en todos los grados”*²¹⁷.

²¹³ “Constitución de 1931”.

Iturria: http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/ConstEsp1812_1978/Const1931 (Kontsultatuta: 2016/02/10).

²¹⁴ “Título preliminar. Artículo 4º”. Iturria: http://www.congreso.es/docu/constituciones/1931/1931_cd.pdf (Kontsultatuta: 2016/02/10).

²¹⁵ “Capítulo II: Familia, Economía y Cultura”. Artículo 50”. Iturria: http://www.congreso.es/docu/constituciones/1931/1931_cd.pdf (Kontsultatuta: 2016/02/10).

²¹⁶ “Estatuto General del Estado Vasco. Aprobado en la magna Asamblea de Municipios vascos, celebrada en Lizarran (Estella), el 14 de junio de 1931. Título 5º. La lengua. Artículo 16 y 17”.

Iturria: <http://www.euskomedia.org/PDFFondo/iruj/12910.pdf> (Kontsultatuta: 2016/02/10).

²¹⁷ Berdin.

Badakigu estatutuaren erredakzioa ez zela behin betikoa izan, aldatu egin zen arestian aipatu ditugun arrazoiak medio, eta Nafarroak proiektutik alde egitea erabaki zuen. Horrela, Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa soilik aintzat hartuko zituen estatutu berria bat idaztea erabaki zen. Gasteizen onartu zen estatutu berria (1933), baina ez zuen 1936. urteko urrira arte argirik ikusi. Hizkuntza tratamenduari dagokionean, bitan banatu zen euskal lurraldea; honako irizpideak baliatu zituzten: herrialdeen egoera soziolinguistikoa, eta herrialde bakoitzak zuen euskararen ezagutza eta erabilera. Euskara nahiz gaztelania hartu zituzten hizkuntza ofizial gisa.

Euskarari eta gaztelaniari hezkuntzan emango zitzaion tratamendua beranduago arautu zuten, nahiz eta argi hautematen zen lurraldeari hizkuntzari zonalde desberdinak atxikiko zitzaizkiola. Gauza bera gertatu zen funtzionarioekin: zonalde euskaldunetan ziharduten epaitegietako funtzionarioentzat *“condición preferente”* zen euskararen ezagutza, eta gainerakoentzat *“condición exigible”*²¹⁸.

Hala ere, egitasmoak eten egin ziren 1936. urteko uztailen izandako estatu kolpearen ondorioz. Nahiz eta 1936. urteko urriaren 7an, Madrilen Estatutua onartu eta gero, Jose Antonio Agirrek lehendakari kargu-hartzea euskaraz eta gaztelaniaz egin; garai beltzak zetozen Euskal Herrira. Hauxe lehendakariak zin egiteko erabilitako formula: *“Jaungoikua ren aurrian apalik, euzko-lur-ganian zutunik eta bizkaiko areitz-azpijan asabaen gomua, nire aginbidia zintzoruen beteria, zin dagit”*.

Behim Jaurilaritza osaturik, lehenetariko zeregina euskal unibertsitatea sortzeko komisioa osatzea izan zen. Horretarako, kultura eta justizia sailburua zen Jesus Maria Leizaolak unibertsitatea ezartzeko eta oinarriak idazteko arduradunak izendatu zituen dekretu bidez; bi sekzio ezarri zituen: Zentrala eta Medikuntza. Dekretuan arreta berezia jarri zitzaion euskararen irakaskuntzari:

*“Respondiendo al estado lingüístico de Euzkadí entre las enseñanzas de la Facultad de medicina se incluirá la del idioma vasco en su aplicación especial al ejercicio de la profesión sanitaria, siguiendo los precedentes de bilingüismo al efecto establecidos para la exigencia del conocimiento de las varias lenguas populares de Bélgica y Suiza”*²¹⁹.

Azaroaren 17ko Dekretuaren bidez Euskal Unibertsitatea sortu zen; Medikuntza Fakultatea ere sortu zen.

Egoera honek ez zuen asko iraun: 1937. urteko ekainaren 19an tropa frankistak Bilbon sartu ziren.

Debako Udalak euskara sustatzeko ekimenetan parte hartzea erabaki zuen. 1931. urteko abuztuan *“Euskalzaleac”* izeneko elkarteari 25 pezeta ematea erabaki zuen elebitasuna, euskal olerkia eta euskarari emakumeek egin nahi zioten omenaldia sustatzeko; urte luzeetan jaso zuten diru-laguntza²²⁰.

1932. urteko otsailaren 22an, adibidez, Bilboko alkatearen eskaera bati erantzunez, udalbatzarrak euskal unibertsitatea sortzeko nahiarekin bat egin zuen; Markiegi alkateak hartu zuen parte bileretan.²²¹ 1936. urteko maiatzean: *“Circular de Euzko-Pizkunde subvención para sufragar gastos de conferencias en euskera por la radio, sobre cantos, enseñanza agrícola, poesía popular. Se acordó ver lo que los demás ayuntamientos destinan”*²²².

Beraz, berretsi dezakegu euskarari zegokion estatusa ematen ahalegindu zela Debako udala ere.

²¹⁸ Elkar lana (1976). *Historia de los Estatutos Vascos de Autonomía*. Zarautz: Lanbidearteko Elkartea Iker eta Argitara lanak, E.I.

²¹⁹ Tamayo Salaberria, Virginia (1994). *La autonomía vasca contemporánea. Foralidad y estatutismo, 1975-1979*. Donostia-San Sebastián: Instituto Vasco de Administración Pública, 149 orria.

²²⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal aktak: 1931/08/22 eta 1931/08/28, 54/57. orriak.

²²¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal aktak: 1932/02/22, 120. orria.

²²² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal aktak: 1936/05/22, 285. orriaren buelta.

7. DEBA FRANKOREN DIKTADURAPEAN (1939-1975).

Debak bizi izandako gerraostea Euskal Herriko gainerako herriek pairatu zuten oso antzeko izan zen; euskal mugimendu politiko eta kulturala ere suntsituta zegoen. Beldurra, isiltasuna eta elkarrenganako mesfidantzak guztiz baldintzatu zuen Debarron bizitza eta giroa. Erabaki askoren erdigunea izaten jarraitzen zuen Udalak, nahiz eta 1939. urtetik 1975. urtera arte Franko diktadorearen menpe egon.

Asko izan ziren udalbatzak hartutako erabakiak; batzuk, guztiz politikoak, ezarritako erregimenak sustaturikoak, beste batzuk, ordea, herriko garapen sozial eta ekonomikoarekin lotuagoak. Baina banan-banan aztertzen hasi aurretik, sakondu dezagun orduko testuinguruaren ezaugarri nagusietan.

7.1. TESTUINGURU OROKORRA.

Erregimen totalitarioa hasiera hasieratik hasi zen Errepublikak garatutako guztia desegiten. Alegia, pertsonak estatuaren zerbitzura, eta ez alderantziz jartzen. Funtse horri kasu eginda, buruzagiek botere guztia bereganatu zuten.

Abiapuntuko filosofia horrek eragin zuzena izan zuen Euskal Herrian. Hona hemen Franko diktadoreak hartutako erabakia:

*“Mientras la singularidad del régimen foral y administrativo sirvió en algunas provincias, como en la lealísima Navarra (baina baita Araba ere), para exaltar cada día más el sentimiento nacional y el fervor de su adhesión al común destino de la Patria, en otras (Bizkaia eta Gipuzkoa urrutira joan gabe), por el contrario, ha servido para realizar la más torpe política antiespañola, circunstancia ésta que (...) obliga a poner término en ellas a un sistema que utilizaron como instrumento de causar daños tan graves ...”*²²³.

Goiko esaldiak ongi baino hobeto adierazten digu zein izan zen Euskal Herriko giro politiko eta soziala, gerra ostetik (1939) trantsizio garaira arte (1975). Beraz ezin esan *“Provincias traidoras”* izendatutako Gipuzkoa eta Bizkaiko probintzietako bizitza politikoa eta soziala erakargarria zenik.

Diktadorearen mesederako lanean ziharduen oligarkiak hartu zuen bere gain zeregin hori estatuan. Tokian tokiko eremuetan, berriz, mugimendu faxistaren aldekoak izan ziren. “Goitik” zetozen irizpideak mehatxu eta beldurraren bidez ezarri zituzten herrian. Berdintasunaren izenean herri nortasuna ukatu eta akulturazio prozesua hauspotu zuten -eskolaren espainolizazioa eta hizkuntza eskubideen ukazioa.

Langileak erregimenaren aldekoak izan behar ziren; erregimenaren aurka zeudenak baztertu egiten zituzten. Deban, adibidez, horixe gertatu zitzaion Lasturko telefonoaren arduraduna zenari, *“que por desafecto al Movimiento Nacional había sido destituido el que la desempeñaba: José Larrañaga, quedando por informar a quien se podía proponer”*²²⁴.

Frankismoak lau ezaugarri zituen:

*“La política, cuyas prioridades eran la imposición y consolidación del régimen; la social, que perseguía el aniquilamiento de los enemigos políticos, el control de los disidentes y el encuadre de los demás; la económica, que aspiraba a una nación autosuficiente –la autarquía-, y la cultural, que buscaba la homogeneidad ideológica y religiosa”*²²⁵.

²²³ “Decreto Ley 23 de Junio de 1937”. Iturria: <http://www.conciertoeconomico.org/phocadownload/decreto-ley-23junio1937.pdf> (Kontsultatuta: 2016/03/27).

²²⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1938/05/14, 106 orria.

²²⁵ “El Primer Franquismo (1936-1959)”. Iturria: https://www.ahistcon.org/PDF/numeros/ayer33_ElPrimerFranquismo1936_1959_SanchezRecio.pdf (kontsultatuta: 2016/03/27).

Gauza bera gertatu zen, Deban, idazkari berria aukeratu behar izan zutenean. Honakoa izan zen Rogelio Ginesta Oliva idazkari aukeratzeko arrazoietakoa bat:

*“Es procedente de la zona roja, y como tal tiene preferencia según el apartado 2º letra C de la O.C. del Ministerio del Interior de fecha ocho de marzo 1938, es persona afecta al glorioso movimiento y afiliado a Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S. El ayuntamiento por unanimidad declarada la urgencia, acuerda nombrar secretario interino de este ayuntamiento”*²²⁶.

Hala ere, Gipuzkoa eta Bizkaiak bazeukaten indargunerik: industria. Horrela, industria produkzioa berriro piztu zen eta etekin handiak ekarri zizkion goi mailako burgesiari. Beste gizarte esparru batzuetan, ordea, miseria zen nagusi. Galtzaileek nahiz irabazleek pairatu zuten gosea. Zergatiak? Oinarrizko produktuen urritasuna zegoelako, errazionamendua, bizi-kostuaren igoera, soldata baxuak, gaixotasunak...

Garaiko beste ezaugarrietako bat burokrata eta politikoen gizarte-sarea izan zen. Alegia, Madrilen zentralizatu ziren administrazio mailako erakunde asko eta asko; probintzietako erakundeetan ere erregimenarekin loturiko lanpostuak ziren sortzen ziren bakarrak.

Aldi berean, nazional-katolizismoaren zoramena ere aipagarria da. Ezagunak dira apaiz euskaldunen aurkako dinamikak, baita kutsu erlijiosoa zeukaten ekimenak ere: baloreen jendaurreko azalpenak, erro-mesaldiak, Jesusen Bihotzaren eta Birjinaren omenez eraikitako monumentuak, edo herriko udaletxeetan jarri beharreko Jesusen Bihotza; horren guztiaren isla zen Deba. Barrokismoz eta koreografiak ongi hornituriko errituak ziren sinesmen berri horren adierazpen ezagunenak. Egoera politiko berria “*girotzeko*” eta instituzionalki sendotzen hasteko, Estatu totalitario baten itxura hartzen hasi zen Espainia, eta ikurrak, banderak, desfileak, prozesioak (elizaren baiezkooz)... ugaritu ziren. Aldi berean, alderdi bakarra –Mugimendu Nazionala– sendotu zen; 1937. urtean sortu zen Falange²²⁷ eta JONS. Diputazio eta udaletan karlistak izan ziren mugimendu horren ordezkariak; gutxi batzuk ziren falangistak. Adibidez, Gipuzkoan 1936. urtetik 1948. urtera, zinegotzien %48a tradizionalista zen. Hala ere, ardura politikoetan, monarkiko-kopurua handia zen.

Frankok diktaduraren oinarri nagusiak sustatu zituen: alderdi politikoak debekatuta, pertsonaren eskubideak zapaldu, zentsura, errepresio sistematikoa... Horregatik guztiagatik, nazioarteko hainbat herrialdek Espainia zokoratu egin zuten. Nazio Batuen Erakundeak ere guztiz deitoratu zuen.

Oposizioa gerra ostean guztiz zatituta zegoen. Euren arteko desadostasunak handiak ziren. Kanpoko herrialdeek ere baztertu egin zuten Espainian demokrazia ezartzeko ahalegina, Ingalaterrak kasu. Espainian barrena gerrillari taldeak osatu ziren frankismoaren aurkako borroka bultzatzeko. Brigadistak ere sartu ziren Frantziatik Espainiara, baina ez zuten herritarren laguntza handiegirik jaso. Are gehiago, 1948. urtean Juan de Borbonek Frankorekin hitzartu zuen bere seme Juan Carlosek ikasketak Espainian egin zitzan. Ondorioz, oposizio lan bateratua egiteko gaitasunik ezak, monarkiaren joko bikoitzak eta kanpoko potentzien pasibotasunak oposizioko indarren porrota ekarri zuen.

Aldi berean, zerbait bitxia gertatzen ari zen Espainian -baita Euskal Herrian ere-: kanpoko oposizioa ahul bazegoen ere, barnekoa indartzen hasi zen. 1947. urteko maiatzean eginiko greba orokorra horren lekuko. Gizartea kalera ateratzen hasita zegoen. HOAC (“*Hermandad Obrera de Acción Católica*”) izeneko anaitasun elkarteak sortu ziren (1946-1947).

Baionako Paktua sinatu zenean (1945. urteko martxoan), Jose Antonio Agirrek batasuna lortu nahi izan zuen euskal alderdi eta sindikatuen artean: Errepublika, Estatutu eta Gobernu autonomoa aldarrikatzea zuten helburua.²²⁸ 1946. urtean Frantzia, Britainia Handia eta Estatu Batuetako gobernuak, NBE/ONUren erabakiz, Frankoren erregimena deitoratu zuten. Orduan izan ziren erregimenaren aurkako ekintzarik larrienak: 1947. urteko maiatzean eta 1951. urteko apiril-maiatzeko grebak. Aipatutako grebetan euskaldunon aldarrikapen politikoak eta langileriaren egoera kaxkarraren aurreko ondoeza puri-purian adierazi ziren. Grebak oso arrakastatsuak izan ziren²²⁹.

Baina erbesteratuen artean nekea gero eta handiagoa zen. Eta 1950. urtera arte barneko eragile desberdinen erresistentziak baino, nazioarteko indarrek zer egingo ote zuten zain geratu ziren. Oker zebiltzan. Gerra Hotza hasi zen, eta ordutik aurrera, Mundu Gerran garaile izan zen EE.BB.en kezkarik behinena komunismoa eta Errusia (URSS) izan ziren. Une hartan sinatu ziren (1953) Franko eta EE.BB.ren arteko akordioak (laguntza militarra etab.) eta Vatikanoarekin hitzartutako ituna. 1955. urtean NBE/ONU sartu zen Espainia. Benetan mingarria izan zen Frantziako epaitegi gorenak Eusko Jaurlaritzak Parisen zeukan egoitza frankistei eman beharraz hartutako erabakia. Etsipenaren gailurra 1956. urtean Parisen antolatutako Euskal Mundu Biltzarra izan zen. Euskal Jaurlaritzaren 20. urtemuga ospatu eta Frankoren aurkako oposizioa elkartu, berritu eta bultzatu nahi izen. Eta nahiz eta Biltzarra arrakastatsua izan zen, belaunaldi berriek estrategia berriak zekartzatela konturatu ziren. EAJ alderdiak ordezkatzeko abertzaletasunak ez zuten dagoeneko espektatibarik berritzen Euskal Herrian sortzen ari zen gizarte bulkadaren aurrean. Nazioarteko harremanek ere ez zuten aurrera egin, eta garbi ikusten zen Eusko Jaurlaritzak ez zuela egoerari buelta emateko politika argi eta zehatzik²³⁰. Egoera horretan, abertzaletasuna berraztertu zen eta erakunde berriak sortu ziren, esate baterako, ETA (1959). Hamarkada berean, kultur ekimenak hartu zion aurre fronte politiko ahulduari: “*Ekin*” eta “*Itxaropena*” argitaletxeak, “*Egan*”, “*Euzko gogoa*”, “*Anaitasuna*” edota “*Zeruko Argia*” aldizkariak²³¹.

1960. urtean buru belarri sartu zen Espainia kapitalismoan eta mugak ireki zituen. 60. hamarkadatik aurrera egoera zeharo aldatu zen bai Espainian zein erbesteratuen artean. Adituek diote 1959. urtetik aurrera gauzak aldatzen hasi zirela; Juan Pablo Fusiren esanetan, “*totalitarioa eta filofazista zena, katoliko eta mendebalde aldekoa*” bihurtu zen. Fusirentzat, ordea, 1959. urtea baino urte sinbolikoagoa izan zen 1945. urtea (Bigarren Mundu Gerraren bukaeran nazioarteak bizi zuen testuinguru berriaren aurrean egindako egokitzapena bultzatu zen). Bigarren garai horren abiapuntua teknokrazia eta garapena izan ziren, eta OPUS DEI izan zen Frankorengandik hurbilen zegoen eredu. Hortik aurrera, autarkia gainditu eta aldaketa ekonomiko zein sozialak igartzen hasi ziren Espainian. 1969. urtean Juan Carlos I izendatu zuten Frankoren ordezkari.

1960. urtetik aurrera, “*milagro económico*” zeritzona hasi zen. Arrazoiak, bat baino gehiago: turismoa, kanpoan lan egiten zutenen diruak bueltan etorri izana eta kanpoko inbertsioei ateak zabaltzea. Horiek guztiak programatzeko garapen plangintzak jarri ziren martxan (“*Planes de Desarrollo*”). Hala ere, garapenaren eta aberastasunaren banaketa ez zen homogenea izan; herrialde batzuk beste batzuk baino gehiago garatu ziren, eta “*las dos Españas*” bezala ezagutu izan den errealitatea egonkortu zen.

²²⁸ “Pacto de Bayona”. Iturria: <http://www.euskomedia.org/aunamendi/127870> (kontsultatuta: 2016/03/27).

²²⁹ “Huelga de 1947 en Euskadi”. Iturria: <http://www.memoriadigitalvasca.es/bitstream/10357/6664/1/na%20276456001.pdf> (kontsultatuta: 2016/03/27).

²³⁰ Eusko Jaurlaritza bizirik jarraitu zuen, Paris, Londonen, New Yorken, Buenos Airesen, Caracasen... ordezkariak zabalduz. 1960. urtean Jose Antonio Agirre hil zen.

²³¹ Fernandez, Idoia (1994). *Oroimenaren hitza. Ikastolen historia, 1960-1975*. Bilbo: UEU.

²²⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1938/06/15, 108. orriaren buelta.

²²⁷ Falange 1933. urtean sortu zuen Jose Antonio Primo de Riverak (Primo de Rivera diktadorearen semeak).

Alegia, eremu bat industrian oinarritu zen (Asturias, Euskadi, Katalunia...), eta bestea nekazaritzan eta emigrazioan (gainerakoak). Euskal Herrian bigarren industrializazioa eman zen, eta garai berri horrek hego Euskal Herriko herrialde guztietan izan zuen eragina, baita Nafarroan ere. Immigrazioa ere ugaritzen hasi zen, eta horrekin batera pluralismoa eta aniztasuna iritsi zen gurera. Nolabaiteko egoera ekonomiko onak eragin sozial eta politiko handia izan zuen. Aldi berean, erbestean zeuden batzuk itzuli egin ziren eta erregimen berrira moldatzen hasi ziren. Egoera berri horrek, erregimenaren kontrako oposizio politikoa handitu zuen.

1960. urtean aldarrikapen sozialak ugaritu egin ziren. Elizaren itzalean sortutako “*Acción Católica*” antolakundeak gero eta iritzi kritikoagoa zuen. Egoera horrek, ordea, ez zuen asko iraun, Vatikanoren II. Kontzilioak ez baitzituen gogoko era horretako erakunde eta elkartasun keinuak; euretako zenbait desegin egin zituen. Gero eta greba gehiago egin ziren. Esanguratsuen, eta sinbolikoena agian, “*Bandas de Echegarri*” izeneko greba izan zen (1966-1967), 163 egun iraun zuen grebak eta gizartean itzelezko proiektzioa izan zuen.²³² 1969. urtean gatazka gehien zegoen herrialdea Gipuzkoa izan zen (133); Bizkaian ere zabal zabalik zeuden gatazkak (113). Hau da, urte hartan Espainian egon ziren greben %53 Gipuzkoan eta Bizkaian izan ziren.

Oposizioa sendotzen hasia zegoen: langile mugimenduan, ikasleen sektore batzuetan eta mugimendu abertzaleetan frankismoaren aurkako jardueren oinarria ari zen gorpuzten.

1960. hamarkadatik aurrera, erregimenaren aldekoek gero eta pitzadura sakonagoak zituzten. Hala ere, hori ez zen oztopo izan 1969. urtean Gorte frankistek Juan Carlos I erregegai berresteko. Aipagarria da “Burgosko epaiketaren” inguruan izandako gertakaria (1970. urteko abenduan). Elizan ere aldaketak sumatu ziren. Sindikatuak eta alderdi politikoak ere prestatzen ari ziren diktadorea hil ondoko egunerako.

1973. urteko abenduan, ETAk Carrero Blanco gobernu burua hil zuen; ustez erregimenari kohesioa eta iraupena ematen eta emango ziona. 1974. urtean, Parisen, “*Junta Democrática*” antolatu zen. 1975. urteko azaroaren 20an, 40 egunetan hil zorian egon ondoren, hil zen Franko diktadorea.

7.2. DEBA TESTUINGURU SOZIOPOLITIKO ETA EKONOMIKOAK- REKIN BAT EGINDA.

Frankismo garaia meza batekin hasi zen Deban, 1936. urteko urriaren 2an, Antonio Trecu zelarik herriko alkate²³³: “*en acción de gracias al Señor por la liberación de la Villa por el glorioso ejército nacional, y seguidamente se llevará al salón consistorial la efigie del Sagrado Corazón para su entronizada*”²³⁴. Beraz, nazionalak okupatutako herrietan ohikoa zen meza eta iruditeria ezarri zuten Debako udal aretoan.

Udalbatza berean, ez zela legezkoa argudiatuta, atzera bota zen aurreko alkate zen Markiegiak hartutako erabaki bat: abuztuaren 13an lurralde eremuko alkateek hartutakoa, alegia; hau da, Azpeitira “*un ternero de 140 kilos en canal para el cuartel de nacionalistas de Loyola*”²³⁵ bidaltzeko erabakia.

Aurretik hartutako beste erabaki batzuk ere legez kanpokoak zirela argudiatu zen; adibidez, Errepublikari garaian onartutako Udalerrietako Legea. Erregimen berriak bultzatutako lege berri batekin ordezkatu zen, eta bidenabar, ordura arteko udal langile zerrenda ere guztiz eraldatu zen. Zerrenda berria osatzeko, udal langileek epe jakinean beren burua aurkeztu behar izan zuten. Udalak horren arabera hartuko zituen erabakiak.²³⁶ Hala ere, estatu mailako dekretu batek hala aginduz, langile horien zerrenda Gipuzkoako Gobernu Zibilerari bidaltzea erabaki zen: “*D. José María Lombide, médico de Iciar; Don Juan Díaz, Don Antonio Azcoitia y Don Marcos Echeverría, guardias municipales; Don Antonio Urcaregui, auxiliar y cobrador de luz y agua; Don José Basurto, barrendero; Faustino Urain y Ramón Azpeitia, tamborileros*”²³⁷.

1937. urteko urtarrilaren 15ean, udal langileen lehen zerrenda onartu zen, “*por considerar que estos funcionarios no han pertenecido nunca ni han simpatizado con los partidos políticos que integran el Frente Popular, y además, dando el comienzo del glorioso movimiento nacional, se adhirió francamente a él: Luis Lasquibar, secretario; Ramón Allica, interventor; Saturnino Aldabaldetrecu, depositario de fondos; Juan Usandizaga, inspector pecuario; Julián Azpeitia y Juan José Aizpurua, guardias municipales; Pio Bascarán y Juan José Sarrale, alhondigeros; Tomás Irigoyen y Cayetano Arquínberri, barrenderos*”²³⁸.

Aipatutako udal batzarrean, lanpostuak mantendu bai baina zigortu egingo zituztenen zerrenda ere onartu zen. Abertzaletasunarekin bat egiten zutenak zigortu zituzten, nahiz eta euren inplikazio maila txikia izan eta horietako batzuek frankisten tesiekin bat egin: “*Don Manuel Echániz Aramberri, médico titular, 12 meses a medio sueldo; don José Sagarna, encargado de luz y agua, 12 meses a medio sueldo; don Eduardo Barrena, farmacéutico municipal, don Jumacindo Andonegui y don Nicolás Unanue, encargados de las centrales eléctricas municipales a medio sueldo durante ocho meses*”²³⁹.

Hainbatek funtzionario izateari utzi behar izan zioten, irailaren 21ean eta 22an herritik alde egin eta itzuli ez zirelako (“*por abandono del destino*”): “*Don José María Lombide San Martín, médico titular de Iciar; Antonio Ureategui Arizabalo, recaudador de agua y luz; Juan Díaz Egaña, Antonio Azcoitia Mendizabal y Marcos Echeverría Odriozola, guardias municipales; José Basurto Zabala, barrendero; Juan Arostegui Jaúregui, auxiliar de la central, Faustino Urain Egaña y Ramón Azpeitia Ezpeleta, tamborileros municipales, acuerdo que fue ratificado por unanimidad*”²⁴⁰.

Erabaki estetikoak ere hartu ziren, adibidez “*Calle Cordelería*” zenari izena aldatu zioten, eta herriko falangisten borondateari men eginda, Jose Antonio de Rivera izena ipini zioten. Bide batez, herriko udal etxea eta beste eraikuntza publikoak apaintzeko Espainiako bandera eta apaingarrietarako gastuak (261,20 pezeta) onartu ziren²⁴¹.

²³² “La huelga obrera que desafió a Franco durante seis meses”. Iturria: <http://www.abc.es/20120328/archivo/abc-bandas-huelga-franquismo-echegarri-201203271431.html> (Kontsultatuta: 2015/10/15)

²³³ Esan, 1937ko urtarrilaren 10eko udalbatzarrean bere dimisioa aurkeztu zuela. Iturria: DAH: Udal Akta eta Akordioien liburua (1936-1942). Udal akta: 1937/01/10, 21. orria.

²³⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioien liburua (1936-1942). Udal akta: 1936/10/02, 9. orriaren buelta.

²³⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioien liburua (1936-1942). Udal akta: 1936/10/02, 10. orria.

²³⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioien liburua (1936-1942). Udal akta: 1936/10/09, 12. orria.

²³⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioien liburua (1936-1942). Udal akta: 1936/12/15, 18. orria.

²³⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioien liburua (1936-1942). Udal akta: 1937/01/15, 23. orria.

²³⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioien liburua (1936-1942). Udal akta: 1937/01/15, 23. orriaren buelta.

²⁴⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioien liburua (1936-1942). Udal akta: 1937/01/15, 23. orriaren buelta.

²⁴¹ DAH: Udal Akta eta Akordioien liburua (1936-1942). Udal akta: 1936/09/30, 16. orriaren buelta.

1937. urteko maiatza ere bitxia izan zen. Guardia Zibila herrira itzuli zen, baina aurreko kuartela egoera txarrean zegoenez Udalak kuartela “*Gruz Roja*” ospitaleak zeuzkan etxebizitzetan kokatzea erabaki zuen²⁴². Are gehiago, bandera nazionala ezartzea erabaki zutelako eta jarritako errotuluak bere gain hartu zituelako esker ona adierazten zion eskutitza igorri zion Udalarari Guardia Zibilaren inspektoreak²⁴³.

Garai haietako udalek erregimenarekin zuten atxikimendua agerikoa zen. Hona hemen zenbait adibide.

Lehendabizikoa, Mola jeneralen heriotza zela eta udalak adierazitako samina: “*libertador de esta Provincia (...) y enviar sentidos pésames al cuartel general, señora viuda y gobernador civil de la provincia*”. Herrian haren aldeko meza egitea erabaki zen; dendak ordu betez itxi ziren (11:00etatik 12:00etara), eta kale izendegian aldaketak proposatu zirenean, euretako bat Mola jeneralari eskaintzea erabaki zen²⁴⁴.

Esanguratsua da Karlitek osatutako “San Inazio Tertzioak” -Nafarroako bigarren brigadak- bidalitako eskutitza: “*desde el campo de batalla tenemos el honor de felicitar las Pascuas a ese digno ayuntamiento que tantos hijos ha sabido dar para que luchan y mueran por la defensa de Dios y de la Patria*”²⁴⁵.

1937. urteko uztailaren 1ean ospatutako udal batzarrean nazionalak Bilbo hartu izana goraiatu zen (Frankok bidalitako esker oneko eskutitza irakurri zen): “*por el glorioso ejército y saludando a todo el vecindario de esta villa*”²⁴⁶. Ez zen izan herriko udalak igorritako poz adierazpen bakarra; ohitura bihurtu zen “gorrien” esku zeuden hiriak nazionalak hartzen zituztenean esker oneko eskutitzak igortzea -1938. urteko ekainaren 15ean, frankistek Castellon eskuratu zutelako, edota 1939. urteko otsailaren 4ean Bartzelona hartu zutelako...-. Nazionalak emandako urrats horiek laudatzeko Franko “Generalísimo”-ari telegrama bidaltzea erabaki zen²⁴⁷: “*por la estrategia y éxitos continuos que vienen alcanzando el glorioso ejército que acaudilla el Generalísimo Franco, salvador de España*”²⁴⁸.

Baina poz adierazpenak ez ziren izaten soilik frankistek hiriak bereganatzen zituztelako. 1939. urteko apirilaren 28an pozik zegoen Udala: Franko diktadorek herrian aspalditik eraiki nahi zen dartsena lan publikorako plangintza barruan sartu zuen, gehienez sei bat urtetan eraikitzeke asmoa adierazi zuen²⁴⁹.

Aldi berean, Debako herritarrek ez zuten “*askatasuna*” berreskuratu zuten eguna ospatzeko ohitura galdu nahi (irailak 23). Hala, 1943. urteko irailaren 23an, askatasuna lortu zeneko zazpigarren urtea ospatzeko hainbat ekintza antolatu ziren, besteak beste, herriko banda eta txistulariak, meza, estropadak, bizikleta lasterketa, zezenak plazan, buruhandiak eta erraldoiak antolatu ziren. Dena dela, gailurra, 1943. urteko irailaren 13an Franko diktadoreak Debara egindako bisita ofiziala izan zen²⁵⁰. 1949. urteko abuztuaren 14ean Debako ohorezko alkate izendatu zuten: “*Su Excelencia el Jefe del Estado y Generalísimo del Glorioso Ejército Español Don Francisco Franco Bahamonde*”²⁵¹. Esan behar da, demokrazia garaian, birritan kendu zitzaizola Franko diktadoreari aipatutako izendapena²⁵².

²⁴² Guardia Zibilaren lehenabiziko erreferentziak 1899. urtekoak dira. 1899. urteko uztailaren 3ko udalbatzarrean herrian Guardia Zibila kokatu zedila erabaki zen. Iturria: DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1897-1899). Udal akta: 1899/07/03, zenbakirik gabe.

²⁴³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1937/09/15, 62. orria.

²⁴⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1937/06/04, 39. orria eta buelta.

²⁴⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1938/01/03, 77. orria.

²⁴⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1937/07/01, 44. orria.

²⁴⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1938/06/15, 109. orria.

²⁴⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1938/06/16, 104. orria.

²⁴⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1939/04/28, 135 orria.

²⁵⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1942-1948). Udal akta: 1943/09/18, 82. orria eta buelta.

²⁵¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1948-1957). Udal akta: 1949/08/14, 54. orriaren buelta.

²⁵² Raimundo Amutxastegik esanda. Debako udalean kultura teknikaria eta artxibo zaina.

7.2.1. Nazional-Katolizismoa agerian.

Frankoren erregimenak legez eta indarrez ezarri zuen bere borondatea, eta ideologia totalitaria eta nazional-katolikoa hedatu zuen. Lortu ere egin zuela baieztatu genezake, horrela hauteman baitaiteke euskararen nahiz euskal hezkuntza sistemaren aurkako neurriek izandako emaitzetan. Hezkuntza eremuetan ere nabarmen pairatu zen egoera hori: herriko nesken maistra zenak eskaera egin zion herriko udalari “*sobre la necesidad de la adquisición de dos Banderas Nacionales para las escuelas*”. Udalak, nola ez, onartu egin zuen.²⁵³

Dantzen inguruan hartutako erabakietan ere hautematen zen aldaketa, moral aldaketa bultzatu nahi zuten. Toki txikietan dantzatzea modan jartzen ari zen “*lo mismo que en las bazarras (sic)*”, eta hori arriskutsua zen erregimenarentzat, ezin zituzten kontrolatu eta edanaren ondorioz, moralaren kontrako ekintzak egiten omen ziren. Are gehiago, iluntzeetan, bikoteak etxerako bidean moralaren aurkako ekintzak-edo egiten bazituzten zigorra jasotzen zuten: “*así como un padre guía a sus hijos, el Alcalde, padre en cierto modo del pueblo debe ocuparse y es responsable de la educación de sus convecinos*”²⁵⁴.

Goian dokumentatutako egoera eta bulkadak eragina izan zuen Errepublikan hartutako hainbat lege-tan. Adibidez, 1932. urteko ekainaren 28an onartutako ezkontza zibilerako eskubidea bertan behera utzi zen, eta liburu berri bat erosi zen Deban izango ziren ezkontza guztiak bertan agertu zitezkeen²⁵⁵.

Illo beretik ulertu behar da herriko udalak Donostian, Urgull mendian, kokatuta dagoen Jesusen Bihotza eskultura zaindu eta iraunarazteko eskaini zuen 500 pezetako diru- laguntza, hau da, aurrekontuen % 0,50²⁵⁶.

7.2.2. Industria, hirigintza, autopista, zaborrak, zentral nuklearra.

1940. hamarkadan herriko agintarien kezka nagusiak ekonomikoak ziren. Kezka horiek, Debak udaltiarrekin zeukan loturatik haratago zihoazen, eta herrian benetako industria jarduera sustatzea zuten helburu. Horretarako, herrigunea zabaldu zen eta lur sailak saldu ziren bertan eraiki ahal izateko: “*chalets o edificios destinados a industria, señalándose un minimum de 40 obreros*”. Beraz, egitasmoa irmoa zen. Hala ere, egoera zertxobait nahasi egin zen lur sailak enkantean jarri zirenean, edota herritar batzuk kezu agertu zirenean egingo ziren etxeak luxuzkoak zirelako. Udala antzemandako zegoen herriko bizitza gero eta apalagoa zela, eta saihestu egin behar zela jendea kanpora joatea lan egitera²⁵⁷.

Garapen egokia sustatzeko sustraiko arazo bat zeukan Udalak, hau da, lurraldea antolatzeke plangintza orokorra falta zitzaion, eta ez zuten izan 1965. urteko otsailaren 2an probintzia mailako arkitektura eta hirigintza komisio probintzialak onartu zituenera arte. Erreminta interesgarria izan zen herriaren garapen orekatua sustatzeko.

²⁵³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1938/06/15, 109 orria.

²⁵⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1940/03/31, 170. orriaren buelta.

²⁵⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1938/04/30, 105 orria.

²⁵⁶ DAH: Komisio Iraunkorraren Aktak eta Akordioen liburua (1949-1953). Udal akta: 1950/09/10, 75. orria.

²⁵⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1942-1948). Udal akta: 1943/02/20, 48. orritik

7.2.2.1. Industria.

Herriko industria sustatzea izan zen lehentasuna. Horren erakusle da 1942. urteko apirillean sarrailagintza lantoki bat jartzeko hango jabeen emandako diru-laguntza (“Sres. Hnos. Paynón”): 22.000 pezeta²⁵⁸.

Handik bi urtera, 1944. urtean, “Industrias de Deva, S.A.” lantegiaren kudeatzailea zen Jesus Iruarizaga eta Musatadik enpresa handitzeko baimena eskatu zuen. Baietza eman zitzaion. Baietza eman zitzaion ere Ernesto Reiver mutrikuarrari zabalgunean industriarako eraikuntza bat jasotzeko²⁵⁹.

7.2.2.2. Hirigintza.

Industriaren sustapena berehala hasi zen fruitua ematen. Zazpi urte igaro ziren Gerra Zibila bukatu zenetik. Herrian gero eta biztanle gehiago zegoen, baina aldi berean ez zegoen behar beste etxebizitza. Arlo horretan egindako gestioak emaitzak ematen hasi ziren. Calbeton alamedan zegoen pilotalekuak lur sail handiegia zeukala erabaki zuten, eta ondorioz, etxegintzaz arduratzen zen sindikatuari (“*Obra Sindical del Hogar*”) 719,93 metro karratu lur eskaintzea erabaki zen. Lur sail horietan babestutako etxeak egin ziren; metro karratu bakoitzagatik 50 pezeta esleitu ziren²⁶⁰.

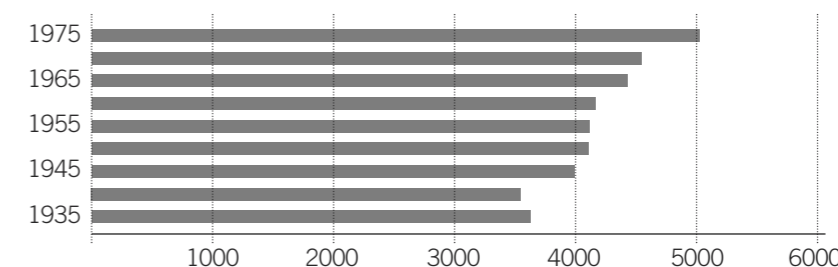
Etxe “ekonomikoak” egiteko eskaerek gora egin zuten. Herriko familia askoren egoera ez zen ona, etxe barik edota osasun zein higiene urriko etxeetan bizi ziren “*con grave perjuicio para la moral de sus habitantes*”. Egoera horri aurre egiteko, Udalak Astillero kaletik Osio aldera zegoen gunean etxe berriak eraikitzeke erabakia hartu zuen, “*con aguas limpias y buena evacuación de residuales*”²⁶¹⁻²⁶².

1950. hamarkadaren bukaeran eta 1960.aren hasieran, testuinguru politiko eta ideologikoarekin loturiko erabakiak alde batera lagata, Udalaren kudeaketarako oinarri nagusia herriko logistikari eta herritarren ongizateari lotu zitzaion. Honen isla izan ziren, 1961. urteko martxoaren 24an, udalak martxan jartzeko asmoan zeuzkan proiektuak; bederatzi proiektu guztira: 1) Itziarren maisu maistrentzako bi etxebizitza eta bi eskola eraiki. 2) Hondartzako paseo lekua luzatu. 3) Lasturko eskola mistoa eta maistrarentzat etxe bat eraiki²⁶³. 4) Donostiako errepidean begira-lekuak ipini. 5) Agerretxe poligonoa urbanizatu etxe berrien eraikuntzarako. 6) Itziarreko estolderia eraiki. 7) Hornidurako azoka egin. 8) Hilerrri berria eraiki. 9) Umeentzat parkea egin.²⁶⁴ Proiektu asko baina inbertitzeko diru gutxi zeukaten; 1964. urteko udal aurrekontua 2.811.500 pezetakoa zen, eta ia erdia soldatak ordaintzeko erabiltzen zen.²⁶⁵ Hala ere, udalaren egitasmoak geroz eta gehiago ziren: 1) Etxeetarako ur hornidura egokia sustatu. 2) Etxeetako ur kontagailuak eta ur kontsumoari jarraipena egin. 3) Kanposantu berria eraiki 4) Hondakinak erretzeko zabortegei komuna eraiki. 5) Udal liburutegia handitu... Bazegoen Deban zer egin eta zer konpondu²⁶⁶.

²⁵⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1942-1948). Udal akta: 1942/05/07, 4. orria.
²⁵⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1942-1948). Udal akta: 1944/12/09, 143. orriaren buelta.
²⁶⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1942-1948). Udal akta: 1946/10/23, 233. orriaren buelta.
²⁶¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1957-1964). Udal akta: 1957/10/05, 8. orria eta buelta.
²⁶² Etxebizitza hauek herriko udalak sustatu zituen, eta 1964. urterako 20 etxebizitza zeuden eraikita, metro karratu bakoitzari 1.972,80 pezetako balioa egotzi zioten. Iturria: DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1964-1965). Udal akta: 1964/05/11, 10. orria eta buelta.
²⁶³ 1964. urterako eraikita zegoen. Kudeaketarako “San Nicolás” izeneko eskola kontseilua osatu zen. Iturria: DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1964-1965). Udal akta: 1964/06/08, 14. orria eta buelta.
²⁶⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1957-1964). Udal akta: 1961/03/24, 91. orriaren buelta.
²⁶⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1964-1965). Udal akta: 1964/10/19, 29. orria.
²⁶⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1964-1965). Udal akta: 1964/11/09, 32. orria eta buelta.

Herriaren garapena orekatua izateko beharrezkoa zen hirigintzaren ordenamendurako plangintza orokorra onartu zuen Udalak. Beraz, gerra osteko hiri ordenamendu eta garapen gabeko testuingurua albo batera laga eta Debako herriak bigarren industrializazio testuinguruari ireki zizkion ateak²⁶⁷. Biztanleriak, oraingoan ere, gora egin zuen; etorkin asko etorri ziren estatuko herrialdeetatik Deba eta inguruetara:

Grafikoa 1. Debako Biztanleria (1935-1975)

Biztanleak (1935-1975)	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975
	3682	3524	3996	4083	4097	4182	4331	4544	5019

Egileak eginda

Dena dela, ez da zuzena ahalegin guztiak hirigintzara bideratu zirela baieztatzea; 1960. urteko azaroan herriko kaleak berriro errotulatzeko erabaki zuen, baina soilik gaztelaniaz.²⁶⁸

7.2.2.3. Autopista.

Herri baten garapen bideak hainbat aldagai ditu, eta argi dago bide-sareak oso garrantzitsuak direla. Debak aukera aprobetxatu egin zuen. 1970. urtearen hasieran, Altzola-Itziar eta Itziar-Zumaia bitarteko Bilbao-Beobia autopista izango zenaren bide-zatiak ikusgai zeuden²⁶⁹. Bi urte beranduago, autopista eraikitzen ari zen enpresak Itziarren egingo zen lotura edo bidesaria egiteko lurra eskatu zituen (baita zerbitzu area bat ere). Horrek onurak besterik ekarriko ez zituelakoan, lurren salmenten inguruan egon zitezkeen espekulazioaz arduratu zen udala eta ingurua ordenatzeko plangintzaren beharra ikusi zuen²⁷⁰. Udalak lurren truke 2.242.983 pezeta ordaindu zituen; ondoren dohainik eskaini zitzaizkion autopistako enpresari²⁷¹.

Zer dela eta tamaina horretako arreta herrigunetik kilometro batzuetara pasatzen den autopistari? Erantzuna argia da: autopista hura izan zen ondoren Itziarren eraikiko zen industrialdearen pizgarria. Berehala hasi ziren forma ematen proiektuari. 1973. urteko apirilaren 16an egindako udalbatzarrean argi adierazi zen proiektu berriaren onurak zeintzuk ziren, baita ez egiteak herriari ekarriko zizkion kalte sozioekonomikoak zelakoak izan zitezkeen ere. Beraz, lur horiek, herriarenak ziren lurra, alegia, lur industrial gisara izendatzeko prozesua hastea erabaki zen. Guztira 800.000 metro karratu. Urte bereko irailean onartu zen plangintza²⁷². Aipatutako plangintza, gaur errealitate den Itziarreko Industria Poligonoaren hasiera izan zen; urteetan zehar garatu eta mota anitzeko industria jardunaz hornitu dena; Debakoak eta kanpokoak.

²⁶⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1957-1964). Udal akta: 1962/05/30, 128. orria.
²⁶⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1957-1964). Udal akta: 1960/11/05, 81. orriaren buelta.
²⁶⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1970-1972). Udal akta: 1970/08/10, 8. orriaren buelta.
²⁷⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1970-1972). Udal akta: 1972/11/02, 89. orria eta buelta.
²⁷¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1970-1972). Udal akta: 1972/12/29, 95. orria eta buelta.
²⁷² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1973-1974). Udal akta: 1973/12/10, 29. orria eta buelta.

7.2.2.4. Zaborrak.

Hamarkada berean, beste kezka batzuk sortu ziren, adibidez, zaborren ugalketa. Arazoa larria zen 1973. urteko maiatzean. Arazoari irteera emateko, etxeetako zaborrak erretzeko labea eraikitzeke lurrak Itziarren erostea erabaki zuten (466.800 pezeta ordaindu zuten): *“que permita por un procedimiento rápido y limpio de una vez resolver el problema que nuestra villa tiene planteado en este aspecto”*²⁷³.

7.2.2.5. Zentral Nuklearra.

Euskal Herriko historian sona handiko gertakaria izan zen: Iberduerok Deban eta Ispaster-Ean zenbait zentral nuklear eraiki nahi zituen. “Punta Endata” eta “Punta de Achuri” (sic) bitartean zentrala eraikitzeke zegoen asmoaren aurrean udalbatza osoa proiektua bertan kokatzearen kontra azaldu zen (1974. urteko apirila)²⁷⁴.

Oso interesgarria da 1974. urteko irailaren 6an egindako udalbatzarraren akta. Udalak helegiteak jarri zizkion Iberduerok aurkeztutako dokumentazioari. Guztira 19 helegite aurkeztu zituen: *“radioactividad, accidentes catastróficos, incidentes o accidentes no catastróficos, efectos normales contaminantes, contaminación térmica, riesgos psicológicos, ordenación del territorio, demografía, comunicaciones y movilidad, pesca, agricultura y ganadería, la industria y el turismo”*²⁷⁵. Ondo argudiatutako dokumentua izan zen.

7.2.3. Hezkuntza-Hizkuntza.

Arestian komentatu dugu frankismoak hizkuntza eta hezkuntzan ere hainbat neurria inposatu zituela. Nork ez du ezagutzen *“¡Habla en cristiano!”* mehatxua? Euskara gutxiestera bideratutako jarrera eta neurriek eragin handia izan zuten. Horren lekuko da, Donostian argitaratutako La Voz de España egunkarian azaldutako artikuluak diona (1937. urteko apirilaren 13an):

*“Hizkuntza da Inperioa eraikitzeke modua. Inperioak kultur hizkuntza bat behar du, kulturaren benetako ibilgailua den komunikabidea. Gure kasuan gaztelania da funtzio horiek bere gain hartzen dituen... Inperio batentzat arriskua bi kultur hizkuntza edo gehiago izatean dago... Baina esparru txikietako hizkuntzak, familiarrak, antzinako garaietatik biziraun dutenak, ez dira arriskua bakarrik, baizik eta aparteko babesa merezi dute filologikoki balio handikoak diren neurria, euskararen kasua bezalaxe”*²⁷⁶.

Alegia, gaztelania da inperiorako kultur nahiz komunikaziorako hizkuntza bakarra. Euskarak, berriz, ez du komunikatzeko tresna bezala balio; egozten zitzaion balio bakarra arlo filologikoa zen. XIX. mendeko erromantizismoren bide beretik, hizkuntzek exotismoan zuten balio erantsia, baina baliogabeak ziren egunerokotasunean aritzeko. Hala ere, helburu zehatz bat bete behar zenean ez zen arazorik izaten hizkuntza biak erabiltzeko. Horren lekuko da egun bereko egunkarian azaltzen den aldarria.

²⁷³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1973-1974). Udal akta: 1973/05/14, 20. orria.
²⁷⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1973-1974). Udal akta: 1974/04/30, 72. orriaren buelta.
²⁷⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1973-1974). Udal akta: 1974/09/06, 96. orritik 100. orrira.
²⁷⁶ La Voz de España (1937/04/13). Iturria: Gipuzkoako Diputazioaren Hemeroteca. Donostia. <http://w390w.gipuzkoa.net/WAS/CORP/DKPPrensaHistoricaWEB/buscar.do?buscar&amicus=179902> (Kontsultatuta: 2016/02/18). Egileak euskaratuta.

La Voz de España (1937/04/13). Azaleko albistea.

Euskararen erabilera, bada, familiara mugatu zen, eta gainerako giza esparruetatik (publikotik, elizatik, kaleko erabileratik) baztertu egin zen: etxetik kanpo euskaraz hitz egitea debekatu zuten.

Horrezaz gain, erregimen berriak hizkuntza zapaltzeko bitartekoak martxan jarri zituen: prentsan, liburuetan, irradian, gerora telebistan... inperioaren hizkuntza bakarra espainola zen. Horri zera gehitu behar diogu, haurrak, gurasoak nahiz familiak ideologizatzeko eta kontrolatzeko erabiliko zen bitartekorik eraginkorrena: hezkuntza eta eskola. Neurri horiek guztiek eragin handia izan zuten herritarrengan, eta hainbat tokitan, beldurraren beldurrez, euskara baztertu edo botere hegemonikoak ez begirik ez belarririk ez zeukan familia zokoetan babestu zuten. Euskararekiko zeukaten autoestimua ere oso kaltetu zen.

Hezkuntza eta eskola oso tresna eraginkorrak izan ziren haurrak akulturatu eta espainola transmitzeko. Ezaguna da botereak hartutako lehendabiziko neurria: Errepublikara garaian izandako maisu-maistrak albotik kentzea (1936. urteko abenduaren 7ko neurriaren bidez):

“La separación definitiva de sus funciones magistrales de cuantos directa o indirectamente han contribuido a sostener y propagar a los partidos, ideario e instituciones del llamado Frente Popular:

1. ° Libre absolución para aquellos que, puestos en entredicho, hayan desvanecido los cargos de haber cooperado directa o indirectamente en la formación del ambiente revolucionario.
2. ° Traslado para aquellos que, siendo profesional y moralmente intachables, hayan simpatizado con los titulados partidos nacionalistas vasco, catalán, navarro, gallego, etc., sin haber tenido participación directa ni indirecta con la subversión comunista-separatista.
3. ° Separación definitiva del servicio para todos los que hayan militado en los partidos del Frente Popular o sociedades secretas, muy especialmente con posterioridad a la revolución de octubre y de un modo general, los que perteneciendo o no a esas agrupaciones hayan simpatizado con ellas u orientado su enseñanza o actuación profesional en el mismo sentido disolvente que las informa”²⁷⁷.

²⁷⁷ “Comisiones depuradoras del personal de Instrucción Pública”. Iturria: <http://abelgalois.blogspot.com.es/2009/09/comisiones-depuradoras-de-instruccion.html> (Kontsultatuta: 2015/22/08).

Horrek ekarri zuen ondorioa latza izan zen, ez soilik hizkuntzari dagokionean, baita ikuspegi pedagogikoari dagokionean ere. Irakasletza ikasitako edozein espainiarrek, eta boterearekin loturiko pertsonak (gerran parte hartutakoek, gerrako umezurtzek, armadako ofizialek...), aukera izan zuten eskoletan maisu-maistra bezala sartu eta umeak "hezteko". Nola ez, hezkuntzaren oinarriak nazional-katolizismoarenak ziren, eta noski, erlijioak oinarritzko funtzioa bete zuen sakralizazio prozesuan²⁷⁸. Mugimenduaren oinarritzko printzipioekin bat, erlijioaren egitekoa dogma katolikoaren irakaskuntza bermatzea izan zen. Ondorioa? Euskal Herriko eskoletan formazio pedagogikorik ez zeukaten maisu-maistrak izateaz gain, umei egiten zitzairen transmisioa arestian azpimarratutako parametroetan egitea²⁷⁹.

1945. urteko uztailaren 17an onartu zen Lehen Hezkuntza Legea. Lege horren hasierako paragrafoek ondo baino hobeto adierazten dute zein helburu bilatzen zen:

*“Además la Escuela en nuestra Patria ha de ser esencialmente española. Y en este aspecto la Ley se inspira en el punto programático del Movimiento Nacional por el que se supedita la función docente a los intereses de la Patria”*²⁸⁰.

Beraz, lehen hezkuntzak *“formación del espíritu nacional”*-ari egiten dion ekarpena funtsezkoa da. Diziplina baliatu zuten egitasmo hori bermatzeko:

*“Es misión de la educación primaria, mediante una disciplina rigurosa, conseguir un espíritu nacional fuerte y unido e instalar en el alma de las futuras generaciones la alegría y el orgullo de la Patria, de acuerdo con las normas del Movimiento y sus organismos”*²⁸¹.

Erljioak berebiziko garrantzia izan zuen:

*“La educación primaria, inspirándose en el sentido católico, consubstancial con la tradición escolar española se ajustará a los principios del Dogma y de la Moral católica y a las disposiciones del Derecho Canónico vigente”*²⁸².

Zein hizkuntzatan egin zen transmisioa?

*“La lengua española vínculo fundamental de la comunidad hispánica será obligatoria y objeto de cultivo especial como imprescindible instrumento de expresión y de formación humana, en toda la educación primaria nacional”*²⁸³.

Frankoren sistemaren gaztelania zen hizkuntza nagusia eta bakarra, eta hezkuntza bitartekorik eraginkorra hori bermatzeko. Hezkuntzaren funtzioa, baina, haratago zihoan: derrigorrezkoak ziren erlijioaz gain, arestian aipatutako *“Formación del Espíritu Nacional”* bezalako materiei esker, diktaturak ideologiaren transmisio egokia ezarri, sustatu eta ziurtatu nahi zuen. Inspektore sare bat sortu zuten,

²⁷⁸ “El Nacional Catolicismo”. Iturria: <http://www.artehistoria.com/v2/contextos/7399.htm>

(Kontsultatuta: 2015/22/08).

²⁷⁹ Torrealdei, J.M. (1998). *El libro negro del euskera*. Donostia: Tarttalo.

²⁸⁰ “Ley del 17 de julio de 1945, Ley de Educación Primaria”.

Iturria: <http://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1945/199/A00385-00416.pdf> (Kontsultatuta: 2015/22/08).

²⁸¹ Berdin, legearen 2. Atala, seigarren artikulua: “Formación del espíritu nacional”.

<http://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1945/199/A00385-00416.pdf> (Kontsultatuta: 2015/22/08).

²⁸² Berdin, legearen 2. Atala, bosgarren artikulua: “Educación religiosa”.

<http://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1945/199/A00385-00416.pdf> (Kontsultatuta: 2015/22/08).

²⁸³ Berdin, legearen 2. Atala, zazpigarren artikulua: “Lengua nacional”.

<http://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1945/199/A00385-00416.pdf> (Kontsultatuta: 2015/22/08).

eta horien bitartez han edo hemen egon zitezkeen euskara eta euskal kulturaren argi izpiak ezabatu nahi izan zituzten. Bestalde, hainbat pertsonen ekimenari esker, ondoren ikastola bihurtuko ziren etxe-eskolak sortu ziren.

Hezkuntza mota horrek bere horretan jarraitu zuen 1950. hamarkadaren erdira arte. Aipatutako kanpoko testuinguruak baldintzatuta, eta Espainiaren industrializazioaren eraginez, eredu teknokratikoa iritsi zen eta erregimena, zein haren ideologia, zertxobait ireki ziren:

*“Orientará a los escolares según sus aptitudes para la superior formación intelectual o para la vida profesional del trabajo en la industria y el comercio o en las actividades agrícolas”*²⁸⁴.

1960. hamarkadan, berriz, gerra zibilarekin zer ikusirik ez zuten arazo politiko berriak plazaratzen hasi ziren; belaunaldi eta ordezkapen berri baten atarian geunden. Horrek guztiak, bestelako oposizio mota bat ekarri zuen: barne oposizioa, eta ez hainbeste erbestekoa (UGT, CNT, ELA-STV, Ikastola, ikasle...). Testuinguru horretan etorriko da Euskaltzaindiaren berpiztea, ikastolen sorrera eta garapena, literatura, arte eta musikaren pizkundea (Aresti, Chillida, Oteiza, Laboa...); zinema...

Euskararen egoera ez zen aldatu, ez behintzat alderdi juridikoari dagokionean; euskararen ezagutza eta erabilerari buruzko oinarritzko legeak ez ziren aldatu.

1970. hamarkadaren hasieran, hezkuntzari dagokionez, egoera aldatzen hasi zen.

1970. urtean Hezkuntzaren lege berria (*“General de Educación y Financiamiento de la Reforma Educativa”*) onartu zen. Zera dio lege horrek haur-eskolari buruz (14. artikulua):

*“Uno. La educación preescolar comprende juegos, actividades de lenguaje, incluida, en su caso, la lengua nativa, expresión rítmica y plástica, observación de la naturaleza, ejercicios lógicos y pre numéricos, desarrollo del sentido comunitario, principios religiosos y actitudes morales”*²⁸⁵.

Bestetik, zera adierazten da oinarritzko heziketa orokorrari dagokionean (OHO)²⁸⁶, sei urtetik hamalau urte bitartera zihoana, alegia (17.artikulua):

*“Uno. Las áreas de actividad educativa en este nivel comprenderán: el dominio del lenguaje mediante el estudio de la lengua nacional, el aprendizaje de una lengua extranjera y el cultivo, en su caso, de la lengua nativa; los fundamentos de la cultura religiosa; el conocimiento de la realidad del mundo social y cultural, especialmente referido a España; las nociones acerca del mundo físico, mecánico y matemático; las actividades domésticas y cuantas otras permitan el paso al Bachillerato, así como la capacitación para actividades prácticas que faciliten su incorporación a la Formación Profesional de primer grado”*²⁸⁷.

Arautegi hori, gaztelaniaz aparte beste hizkuntza batzuk erabiltzeko aitortzaren hasieratzat jo badaiten ere, errealitatean lege horren ezarpena oso motela izan zen: euskara beti gaztelaniaren azpian mantendu zen. Hala ere, aitortu behar da, gainerako *“hizkuntza nazionalak”* sustatzeko bestelako dekretu

²⁸⁴ Berdin, legearen 2. Atala: hamaikagarren artikulua: *“Formación profesional”*.

<http://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1945/199/A00385-00416.pdf> (Kontsultatuta: 2015/22/08).

²⁸⁵ “General de Educación y Financiamiento de la Reforma Educativa”. Iturria:

http://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-1970-852 (Kontsultatuta: 2015/22/08).

²⁸⁶ EGB (Educación General Básica) gaztelaniaz.

²⁸⁷ “General de Educación y Financiamiento de la Reforma Educativa”.

Iturria: http://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-1970-852 (Kontsultatuta: 2015/22/08).

tuen oinarria izan zela. Adibidez, 1975. urteko urriaren 31ko legea²⁸⁸, non lehendabiziko artikuluan Espainiako erregio desberdinetako hizkuntzak kultura ondareztat eta hizkuntza nazionalizat hartzen ziren. Are gehiago, horiek ezagutu eta erabiltzea babestu zen:

*“Las lenguas regionales son patrimonio cultural de la Nación española y todas ellas tienen la consideración de lenguas nacionales. Su conocimiento y uso será amparado y protegido por la acción del estado y demás Entidades y Corporaciones de Derecho Público”*²⁸⁹.

Mugarritzat jo daiteke goiko paragrafoa; Espainian lehendabiziko aldiz hartuko da euskara, gainera-koekin batera, hizkuntza nazional bezala. Horrek eragin zuzena izan zuen, nola ez, hezkuntza munduan, eta 1976. urtetik aurrera probintzia mailako komisioak antolatzen hasi ziren haur hezkuntzan nahiz Oinarrizko Heziketa Orokorreko programetan euskara sartzeko. Esan beharrik ez dago ikastolen legez-tapenerako ere onurak ekarri zituela arestian aipatu dugun 1975. urteko dekretuak.

8. EGUNGO GARAIETARA (1975-2000).

1975. urteko azaroaren 20an zendu zen Franko diktadorea. Bere heriotzarekin batera hasi omen zen Trantsizio garaia, hori uste da behintzat; izan ere, ez baitago oso argi garai berri hori noiz hasi zen eta noiz bukatzen den. Batzuentzat, 1973. urteko udazkenean, Carrero Blanco hil zutenean hasi zen Trantsizioa (Carrero Blanco omen zen Frankoren eta erregimenaren jarraipenerako bermea). Beste batzuek, ostera, Adolfo Suarez lehendakariak, 1976. urteko udazkenean, Erreforma Politikarako Legea aldarrikatu zuenean hasi zela uste dute. Hirugarren batzuek, berriz, 1977. urteko ekainaren 15ean izandako lehen hauteskunde orokorrak hartzen dituzte erreferente, ustez, teoritik praktika demokratikora emandako lehenengo urratsa izan zelako.

Eta noiz bukatu? Hemen ere iritziak askotarikoak dira. Batzuek diote, 1978. urteko Konstituzioaren erreferenduma onartu zenean; beste batzuek, berriz, Konstituzioa onartu eta lehen gobernua aukeratu zenean; hirugarren batzuek uste dute, 1981. urteko estatu kolpea gainditu zenean bukatu zela trantsizioa, eta laugarren batzuek, ostera, PSOEk 1982. urtean bere gain hartu zuenean Espainiako Gobernuak.

Zergatik hainbesteko zalantza Trantsizio garaiaren hasiera eta bukaera noiz izan zen finkatzeko orduan? Nikolas Sartorius eta Javier Alfayak 1999. urtean idatzitako *La Memoria Insumisa. Sobre la Dictadura de Franco*²⁹⁰ liburuari erreparatu besterik ez dago ziurtatu ahal izateko, agian, azkarregi egin zela Gerra Zibiletik Demokraziarako bidea. Hau da, Frankoren Diktadurari larregi erreparatzeko egin zela, eta beraz, sakonki hausnartu gabe. Euren ustetan pedagogia egitea ezinbestekoa zen, herritarrengan diktaduraren kontrako kontzientzia ez nahikoa zen-eta. Geure egingo ditugu haiek esandako bi ideia:

1. *“El pueblo español no ha arreglado sus cuentas con la dictadura y hasta que no lo haga no lo habrá superado del todo. Ni la Transición ni la realidad actual de España son comprensibles si no se analiza lo que fue la dictadura... sin revanchismos o de arreglo de cuentas. Si seguimos por este camino de desmemoria colectiva se acabará reescribiendo la historia de la manera más manipulada”.*

²⁸⁸ Franko diktadorea 1975. urteko azaroaren 20an hil zen. Beraz, esan daiteke, hilzorian zegoela onartu zela legea. Hala ere, esan beharrik ez dago, ondorengo Trantsizio garaia (1975-1978) Frankoren erregimenak lagatako ordezkariak kontrolatu zutela.

²⁸⁹ “DECRETO 2929/1975, de 31 de octubre, por el que se regula el uso de las lenguas regionales españolas”. Iturria: <https://www.boe.es/boe/dias/1975/11/15/pdfs/A23877-23877.pdf> (Kontsultatuta: 2015/22/08).

²⁹⁰ Sartorius, N. eta Alfaya, J. (1999) *La Memoria Insumisa. Sobre la Dictadura de Franco*. Madrid: Espasa e Hoy.

2. *“Hizo un daño irreparable al desarrollo civil de todo un pueblo. Impidió nuestra integración en Europa, que no fue posible hasta 1986. 30 años de retraso. Fue un país aislado y marginado ‘de toro bravo, castañuelas, sol y playa’. España era diferente”.* (1999:13-30)

Eta Euskal Herrian? Esan genezake, koiunturalki behintzat, bazituela berezkoak ziren ezaugarriak, hau da, Espainian izandako bilakaeratik bereizi egiten gintuztenak, adibidez: abstentzioaren indarra, alderdi politikoen sare konplexua, Nafarroa eta lurraldetasuna, ETaren borroka armatua eta mugimendu independentista sendoa, herri mugimendu indartsua (*Ikusi taula*).

**Taula 8: Euskal Trantsizioa eta Gernikako Estatutua
Aintzat hartu beharreko gertaerak (1975-1979)**

GERTAERAK	ADIERAZPENAK
1. ABSTENTZIOA	1.1. ERREFORMA POLITIKARAKO 1.2. ESPAINIAKO KONSTITUZIOA 1.3. GERNIKAKO ESTATUTUA
2. PARTIDU POLITIKOEN SARE KONPLEXUA	NAZIONALISTAK eta ESTATALISTAK
3. LURRALDETSUNAREN ARAZOA	NAFARROA
4. BORROKA ARMATUA	E.T.A.
5. HERRI MUGIMENDU SENDOA	LANGABEZIA, AMNISTIA, LEMOIZ...
6. INDEPENDENTZIA ALDEKO MUGIMENDU SENDOA	KAS eta ALTSASUKO MAHAIA (HB)

Egileak eginda

Gaur egun, oraindik, garai hark eragindako hainbat egoera ari gara pairatzen, eta esan daiteke, normalizazio maila ez-nahikoa daukagula.

Urte esanguratsuak izan ziren; harreman, erreibindikazio, negoziazio eta istiluetan oinarritutakoak. Espainiaren erakundetzearekin batera pluralismo berri bat sortu zen, baita Euskal Herrian ere –Espainiako Konstituziotik Gernikako Estatutura-.

Espainiako Konstituzioa (1978) eta Gernikako Estatutua (1979), biak ala biak dira euskal pluraltasun berriaren erakusle. Hona hemen garaian egindako hautu nagusiak: (1) Espainiako Konstituzioa eta Gernikako Estatutua onartu zutenak; (2) Estatutua onartu bai, baina Konstituzioa onartu ez zutenak; (3) ez bata, ez bestea onartu ez zutenak.

8.1. POLITIKAREN ERREFORMARAKO ERREFERENDUMA.

Trantsizio garaiko gertaerarik garrantzitsuenak politikaren erreformarako egin zen erreferenduma izan zen. Erreferendum horren arabera erabaki zen erreforma politikoa egin eta Konstituzio berriari ateak irekitzea. Hauek erreferendumaren emaitzak:

Taula 9: Politikaren Erreformatarako Erreferenduma (1976-12-15)

LURRALDEA	PARTAIDETZA (%)	BAI (%)
ESPAINIA OSOA	77,7	94,1
KATALUNIA	74,1	93,4
GALIZIA	69,8	95,5
EAE (*)	53,9	91,2

(*) Gipuzkoan (%55,1) eta Bizkaian (%46,8) izan zen abstentzia.
Egileak eginda.

Ondoren, 1977. urtean, lehendabiziko hauteskunde orokorrak ospatu ziren; PSOE, PNV eta UCD (Unión de Centro Democrático; Adolfo Suárez buru zelarik) izan ziren bozka gehien jaso zuten alderdiak.

Eta Euskadin, zer gertatu zen? Euzko Alderdi Jeltzaleak irabazi zituen hauteskundeak, nahiz eta Araban (eta Nafarroan) UCD nagusitu zen. Honatx datuak:

Taula 10: 1977ko hauteskunde orokorrak

PARTIDU POLITIKOAK	BOTOAK	BOTOEN %	ESERLEKUAK
EAJ-PNV	296.193	29,34	8
PSE-PSOE	267.897	26,54	7
UCD	129.600	12,84	4
EUSKADIKO EZKERRA	61.417	6,08	1
PCE-EPK	45.917	4,55	0
UCD	44.861	4,44	1
ABSTENZIOA			

Egileak eginda.

1978. urteko otsailaren 17an Euskal Herriko Lehen Kontseilu Orokorra sortu zen²⁹¹. PSOE eta UCDk hitzartuta, Ramon Rubial (PSOE) izendatu zuten lehendakari. EAJ mindu egin zen; lehendakaritza EAJri zegokiola adierazi zuten. PSOEek ere aitortu egin zuten hanka sartzea²⁹².

Trantsizioa ezin da ulertu euskaldunok 1978. urteko Espainiako Konstituzioren aurrean izandako jarrera kontuan hartu barik. Nahiz eta 78ko konstituzioak euskaldunon nolabaiteko izaera onartu eta prozesu estatutarioa ere ontzat ematen duen, hasiera hasieratik, sekulako eragina izan zuen akats batekin hasi zen: Konstituzioren aurreproiektua idatzi zenean ez zen bertan EAJko arduradun politikorik egon, Kataluniako nazionalisten ordezkaria bai egon zela (errepikatu egin zen 1931. urtean *"Pacto de San Sebastián"* delakoan egindako akatsa).

²⁹¹ UCD (Gangoiti, Viana eta Morales); EE (Bandres); PSOE (Benegas, Maturana, Aguiriano, Iglesias); EAJ (Monforte, Santamaria, Ajuariagerra, Isasi, Ollora); INDEPENDIENTE (Lopez de Juan)

²⁹² Erakunde horren lehendabiziko aldarrikapenean zera dio Nafarroaren integrazioaz: "expresa... ver muy pronto... incorporación de Navarra a este Consejo...".

8.2. 1978. URTEKO KONSTITUZIOA.

Eztabaida asko egin zituzten Konstituzioa adosteko. Bereziki sentsiblea izan zen Konstituzioak nola hartuko ote zituen bere gain nazionalitateen afera eta autodeterminazioari zegozkion kontuak. Lehengoari dagokionez, aurreproiektuak zera zioen: *"la Constitución se fundamenta en la unidad de España y la solidaridad entre sus pueblos y reconoce el derecho a la autonomía de las nacionalidades y regiones que lo integran"*. Eskuina ezezkoan zegoen, aurreproiektuak autodeterminaziorako bidea eskaintzen omen zuen. Nazionalismo periferikoaren posizio politikoa ere Konstituzioak zionaren kontrako zen, finean, nazionalitate hitza mantentzearen alde egin zutelako. Kontuak kontu, eta Konstituzioa onartuko ez zelakoan-edo, horrela geratu zen azken erredakzioa:

*"La Constitución se fundamenta en la indisoluble unidad de la Nación española, patria común e indivisible de todos los españoles, y reconoce y garantiza el derecho a la autonomía de las nacionalidades y regiones que la integran y la solidaridad entre todas ellas"*²⁹³.

Oso eztabaidagarria izan zen beste gaia VIII atalari zegokiona izan zen; autonomiei emango zitzaizkien tratamenduarekin zer ikusi zuena, alegia. Eztabaida horretan euskal nazionalistek posizio kontrajarriak izan zituzten. Alde batetik zioten Konstituzio horrek ez zuela autodeterminazioa eta independentzia onartzen, eta beraz erreferendumean ezezkoa bozkatu behar zela. Beste aldetik baiezkoaren aldekoak zeuden, baldin eta Konstituzioak euskal eskubide historikoak onartuko bazituen. Hala ere, negoziatioek ez zuten espero zen akordiorik ekarri, eta honela geratu zen azken erredakzioa:

*"La Constitución ampara y respeta los derechos históricos de los territorios forales. La actualización general de dicho régimen foral se llevará a cabo, en su caso, en el marco de la Constitución y de los estatutos de Autonomía"*²⁹⁴.

Beraz, EAJ-PNV ere ez zegoen ados, izan ere, ez ziren euskal eskubide historikoak jasotzen: *"dentro del marco de la Constitución y de los Estatutos de Autonomía"*. Horixe izan zen EAJk abstentzioa bozkatzaren arrazoi nagusia. Honela geratu ziren Euskal Herrian erreferendumaren emaitzak:

Taula 11: 1978ko Espainiako Konstituzioren Erreferenduma (1978-12-6)

HERRIALDEAK	BAI (%)	EZ (%)	ABSTENTZIOA (%)
ARABA	42,33	11,38	40,71
NAFARROA	50,39	11,29	33,42
BIZKAIA	30,93	9,41	55,44
GIPUZKOA	27,75	12,95	56,56

Egileak eginda.

²⁹³ "Constitución española de 1978".

Iturria: http://www.congreso.es/docu/constituciones/1978/1978_cd.pdf (Kontsultatuta: 2016/03/29).

²⁹⁴ Berdin.

8.3. GERNIKAKO ESTATUTUTIK (1979) GAUR ARTE (2000).

Ondoren, Gernikako Estatutua izango zenaren negoziatioari ekin zitzaion, eta oraingoan ere oso gai konplexuak landu ziren: kontzertu ekonomikoa, euskal polizia, hezkuntza, kultura, eskumenen atxiki-pena edota lurraldetasuna.

Negoziatioaren bidez hartu beharreko erabakiak hartuta, jarrera politiko anitzak egon ziren erreferendumaren aurrean. 1978. urteko Konstituzioa onartu ez zutenek, edo abstenitu zirenek (PNV, ESEI, EE, PSOE eta UCD) estatutua onartu egin zuten. Euskal elizak ere onartu egin zuten, euskal intelektual gehienek...²⁹⁵.

Aurkako posizioa adierazi zuten, berriz, nazionalista erradikalak edo "rupturistak" (HB, LKI eta EMK) deiturikoak. Hauentzat bestelako marko juridiko-politiko bat behar zen Euskal Herriak bere autogobernu osoa garatu ahal izateko. Ezezkoaren alde zeuden ere frankismoaren jarraitzaile sutsua izan zen Manuel Fragaren Alianza Popularra, Falangistak... Hauen iritziz Estatutuaren onarpenak independentziarako bidea zabaltzen zuen. Erreferendumaren azken emaitza:

Taula 12: Taula 12: Gernikako Estatutua (1979-10-25)

HERRIALDEAK	BAI (%)	EZ (%)	ABSTENTZIOA (%)
ARABA	52,89	5,72	36,77
BIZKAIA	53,56	2,91	40,98
GIPUZKOA	55,03	2,42	40,15
BATAZ BESTE	53,96	3,07	40,23

Egileak eginda.

Erroldaren % 59,77 Estatutuaren alde; abstentzioa, berriz, % 40,23.

1980. urteko martxoan ospatu ziren hauteskunde autonomikoak; hona hemen emaitzak:

Taula 13: Eusko Legebiltzarrerako hauteskundeak (1980)

PARTIDUAK	BOTOEN (%)
EAJ-PNV	38,8
HERRI BATASUNA	16,5
PSOE	14,2

Egileak eginda.

Karlos Garaikoetxea izendatu zuten Lehendakari.

1981. urteko otsailaren 23an Tejerok emandako estatu kolpeak ongi etorri egin zion Estatutu berriari. Une berean, birmoldaketa ekonomikoaren garaia iritsi zen; Euskal Herrian milaka eta milaka lan postu galdu ziren, batez ere Bilbo eta Ezkerraldean.

²⁹⁵ Hala ere, 1979an, Nafarroako partidu sozialista nolabaiteko autonomia hasi zen hartzen, eta Nafarroan partidu autonomoagoa osatzen hasi zen, 1982an PSN sortu zen.

1983. urte bukaeran GAL azaldu zen. ETaren ekintza bortitzenak ere orduan eman ziren. Horiek eragindako giza mobilizazioek (1988) Ajuria Eneko ituna sinatzea ekarri zuten.

Ezin ahaztu 1981. urtetik EAJ barruan egosten ari zen arazoak eztanda egin zuela. Boterea, arazo pertsonalak eta bi eredu nazionalista jarri ziren elkarren aurka; "*Ley de Territorios Históricos*" legea izan zen banaketarako detonantea. Garaikoetxeak independentzia gehiago eskatzen zuen, hots, botere autonomikoa indartzea eskatzen zuen: Parlamentua eta Eusko Jurlarritza. Foralistek, berriz, Diputazioak indartu nahi zituzten. 1984. urteren bukaeran Garaikoetxeak bere kargua laga zuen. 1986. urtean zatiketa gauzatu zen: Karlos Garaikoetxeak Eusko Alkartasuna (EA) sortu zuen. 1986. urtetik 1997. urtera EAJ-EA koalizioen aldia izango da. 1986. urtean egindako hauteskundeetan, beste fenomeno berri bat nabarmendu zen Euskal Herrian: pluralismo berria. Alegia, EAJk 50.000 boto galdu zituen, eta EAK 180.000 irabazi. PSOEek parlamentari gehiago atera zituen, beraz, paktuak egiteko garaia zen. EAJk PSOEekin hitzartu zuen legealdia; Jose Antonio Ardanza izan zen hurrengo lehendakaria.

Espanian 1992. urtetik aurrera, diru iruzurrak, GAL eta enparauen ondorioz PSOEren gainbehera etorri zen, eta 1996. urtean PPK hartu zuen gobernua.

ETaren estrategia ere aldatu egin zen, estrategikoagoak, selektiboagoak ziren ekintzak eta hildakoak. Aritu politikoez dioten bezala, Ermuan PPKo zinegotzia zen Migel Anjel Blancoren erailketa "*un antes y un después*" izan zen.

Taula 14: Zenbait gertaera (1992-2000)

ATXILOKETAK	ETA taldeko buruzagien atxiloketa Bidarten (1992)
ERRADIKALIZAZIOA	ETaren zuzendari berriek eragindakoa (1993). Atentatu selektiboak PP eta PSOE ordezkari publikoei: Gregorio Ordoñez eta Fernando Buesa (1995); Migel Anjel Blanco (1997). Kale borrokaren indarkeria areagotu.
ZATIKETA IDEOLOGIKOAK EZKER ABERTZALEAN	OLDARTZEN (1995) ARALAR (2002)
EUSKAL NAZIONALISTEN AKORDIOA	Lizarra-Garaziko Akordioa (1998)
PP eta PSOEren AKORDIOA	"Pacto por las libertades y contra el terrorismo" (2000)
PAKTU BERRIAK	EAJ/PNV-EA eta Izquierda Unida partiduen artean (2001)

Egileak eginda.

1998. urtean Ajuria-Eneako paktua eten egin zen; Euskal Herrian krisi politiko sakona zegoen. V. Legegintzaldia Jose Antonio Ardanzaaren azkena izan zen; haren ordezkari, Euzkadi Buru Batzarrak Juan Jose Ibarretxe hautatu zuen urte berean lehendakari izateko, eta 1999. urteko hauteskundeak irabazi eta gero, lehendakari izendatu zuten. Ondoren hainbat gertaera eman ziren, guk bi azpimarratuko ditugu: Ezker Abertzalea legez kanpo uztea, eta "*Ibarretxeren proposamena*" mahai-gaineratzea. Bi errealitate horiek egoeraren erradikalizazioa ekarri zuten, bai ezker abertzalearen aldetik zein PP eta PSOE/PSEren aldetik ere; batzuek eta besteek muturreraino eroan zuten haien ekinbidea²⁹⁶.

Egoera politiko, sozial eta ekonomiko gorabeheratsu horren erdigunean iritsi zen mende berria.

²⁹⁶ Jose Luis de la Granja y Santiago de Pablo: *Historia del País Vasco y Navarra en el siglo XX*. Ed. Biblioteca Nueva.

8.4. DEBA TRANTSIZIO GARAITIK GAUR ARTE (1975-2000).

Eta zer gertatu zen Deban garai hain korapilatsuetan? Horri erantzuteko testuinguru desberdinak aurreikusiko ditugu. Lehendabizikoa, zabalena, politikoa izango da. Bigarrena, gizarte eta ekonomia mailakoa. Hirugarrena, bukatzeko, hizkuntza eta hezkuntzarekin loturikoa.

8.4.1. Testuinguru politikoa.

Deba ez zen uharte bat izan, alderantziz, arestian adierazitako testuinguru horrekin guztiz egin zuen bat, nahitaez²⁹⁷⁻²⁹⁸. Hasiera itxaropentsua izan zen. Frankoren heriotzak (1975) aldaketarako grina zabaldu zuen, eta euskal politikan ere berehala hasi ziren lehendabiziko urratsak ematen. Lehenetakoa, Bergarako alkate zen Jose Luis Elkorok foruen berrezarpenerako Bergaran sustaturiko ekimena izan zen. Oihartzun handia izan zuen hego Euskal Herriko hainbat udalbatzarren; baita Deban ere.

Horri aurre egiteko, Gipuzkoako Gobernadore Zibilak emandako debeku agindua iritsi zen herrira, *“en relación con las reuniones que vienen celebrándose en el Ayuntamiento de Vergara para tratar de cuestiones relacionadas con la reintegración foral y régimen especial administrativo de la Provincia”*. Hartutako erabakiak ilegalak zirela ebatzi zuten. Erabaki horiek lotura zeukaten 1931. urteko ekainaren 14an onartutako antzerako beste Estatutu proiektu baten muinarekin²⁹⁹.

Espainiako Gobernuak eskaintza berri bat egin zien udalei: Gipuzkoa eta Bizkaia erregimen administratibo berezia eskaini zitzaizkien. Gipuzkoako Aldundiak agiriaren kopia bat bidali zion Debako udalari. Honek dokumentua eta gaia aztertu eta desadostasuna adierazi zuen. Bidali zitzaion dokumentuan eskumen ekonomikoak besterik ez ziren eskaintzen, eta ez ziren aintzat hartzen herriaren nortasuna eta tradizio historikoa; biak ala biak ziren funtsezko gaiak. Horregatik, Gipuzkoako probintzia osoaren borondatearekin bat eginda, Foru Erakundearen berrezarpena eskatu zen. Ildo honetan, zera erabaki zuen 1976. urteko ekainaren 22an egin zen Debako udalbatzarren:

1) Gipuzkoan eta Bizkaian ezarri nahi zuten kontzertu ekonomiko aztertze antolatutako komisiok ez duela inongo bermerik, ezta legitimaziorik udalaren eta biztanlerien aurrean, *“deseando estar más directamente representados a la hora de deliberar y decidir sobre cuestiones que tanto pueden afectarle, de tan fuerte y marcado sabor histórico y donde pueden ponerse en juego tantas y tan entrañables peculiaridades de nuestra raza y de nuestro pueblo”*.

2) Baztertu egiten dute Gipuzkoa eta Bizkaia errentzat aparteko kontzertu ekonomikoak egitea, bata zein bestea herrialde bateko partaide baitira, eta bere ezaugarri etniko, historiko eta naturalak *“están y han estado fuera de toda discusión y planteamiento constructivo”*.

3) Aldi berean, udalerrian eta udal korporazioarengan testu horrek sortu duen egonezina adierazi nahi da, izan ere *“Kontzertu Ekonomiko”* delako proiektua dokumentu matematiko eta hotza besterik ez da, zeinetan aintzat ez diren hartzen adierazitako ezaugarriak.

²⁹⁷ 1960. urteko abuztuaren 15ean Goardia Zibilak atxilotu zituen Emilio Agote, José Luis Álvarez Enparantza “Txillardegia”, Jose Antonio Azpeitia, Ander Alberdi, Joseba Gereka eta Iñaki Larrañaga, Donostian; Santos Olliden, Zumaian; Juan Aizpurua, Deban eta Maria Aizpurua, Itziarren.

Iturria: <http://www.matrix666.net/wp-content/musica/1024.pdf> (Kontsultatuta: 2016/03/12).

²⁹⁸ 1969. urteko martxoan Felisa eta Txomin Ziluaga anai-arreba erandioztarrak atxilotu zituzten Bilbon. Deban, Itziar Aizpurua eta bere senarra, Jokin Gorostidi. Ihes egiten saiatu zen eta hanka bat apurtu zuen. Aldi berean atxilotu zituzten Itziarren aita eta anaia.

Iturria: <http://www.matrix666.net/wp-content/musica/1024.pdf> (Kontsultatuta: 2016/03/12).

²⁹⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1975-1977). Udal akta: 1976/05/20, 26. orria.

4) 1976. urtea Foruak kentzeko hartutako erabakiaren lehen mendeurrena izanik, ezin da ahaztu sistema hark *“de armoniosa convivencia que durante siglos mostró su eficacia y fue pilar del buen entendimiento entre los distintos pueblos que vienen habitando el viejo solar de la Patria Común... creemos, derecho inalienable de nuestra región y deber inexcusable de toda labor positiva de Gobierno”*.

5) Guztiagatik, eta Debako herritarren sentimenduak aintzat hartuta, *“entendiendo que con ello presta un buen servicio a Euskal Herria y a España”*, aurkeztutako dokumentuarekiko desadostasuna adierazten dute, eta eskatzen zaio Estatuari euskal herrialdeak eskatzen duen foru sistema ekonomikoa ezartzeko azterketa egin dezala, inongo zatiketa gabe eta izaerak eta tradizio historikoari nahiz egungo gizarte beharrei egokitutakoa³⁰⁰.

Beraz, Debako udalbatzarren bat gin zuen foruen berrezarpenarekin. Are gehiago, Bergaran uztailaren 21ean, Euskal Herriko hainbat udalbatzarren batera foruak kendu zireneko mendeurrena ospatzeko, Bergarako alkateak egindako deia baietza eman zitzaion; udalbatzarreko ordezkari batzuk bertaratu ziren³⁰¹. Beranduago, 1977. urteko maiatzean, Bergarako Alkatearen Taldea deituko zenaren baitan ere parte hartu zuen herriko udalak, eta eginbide horretan aritzeko alkate zen Julian Peña Orbeagoz izendatu zen³⁰².

Zoritxarrez, garai hartako giro politikoa Euskal Herriko hainbat tokitan izandako atentatu, heriotza eta bortizkeriarekin ilundu zen. Herriko udalen aktetan makina bat atxikimendu adierazpen daude esandako gertakarien bueltan³⁰³. Adibidez, 1976. urteko Hondarribiko jaietan, Jesus Maria Zavalaren heriotzaren inguruan³⁰⁴; Gipuzkoako Diputazioko lehendakaria zen Juan Maria Araluce eta lau eskolten erailketa Donostian³⁰⁵; edota urte bereko abenduaren 17an, Arrasaten Santo Tomas jaietan, *“Errobi-Patxi Billamor”* festibalean, Guardia Zibilak izandako interbentzio ankerraz³⁰⁶.

1977. urteko urtarrila oso sinbolikoa izan zen Euskal Herriko historian. Urtarrilaren 19an Deban, San Sebastian egun bezperan eta Julian Peña Orbeagoz alkate zelarik, puntu bakarreko ezohiko batzarra deitu zen: aktetan izendatzen den bezala, *“uso y exhibición de la ikurrina”*-ri buruz hitz egiteko. Bertan, Gobernazio Ministerioko Prentsa Bulegotik ikurrinaren erabilerari buruz bidalitako oharra irakurri zen: ikurrina erabiltzeko baimena ematen zen. Eta ondorioz, Espainiako banderarekin batera ikurrina egon zedila erabaki zen; espainolak, ordea, lehentasuna izango zuen³⁰⁷.

Beste gai garrantzitsua amnistia zegoena zen. Oso entzutetsua izan zen, esate baterako, 1976. urteko urtarrilaren 16an Etxarri Aranatzeko udalak amnistia osoa eskatuz hartutako erabakia, baita Araba, Gipuzkoa, Bizkaia eta Nafarroako foru berrezarpena eta euskararen koofizialtasunaren ingurukoak ere. Debako udalak Etxarri hartutako erabakiak bere egin zituen 1977. urteko urtarrilaren 20an egindako udalbatzarrean³⁰⁸.

³⁰⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1975-1977). Udal akta: 1976/06/22, 46. orriaren bueltatik 50. orria.

³⁰¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1975-1977). Udal akta: 1976/07/15, 55. orria eta buelta.

³⁰² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1975-1977). Udal akta: 1977/05/16, 89. orria.

³⁰³ 1977. urteko azaroan, adibidez, BVE (Batallón Vasco Español) delakoak *Labatai* kafetegiarekin aurka atentatua egin zuen. Edota 1978. urteko otsailan Debako Guardia Zibilaren kuartelaren aurkako atentatua huts egin zuen. Iturria: <http://www.matrix666.net/wp-content/musica/1024.pdf>. (Kontsultatuta: 2016/03/12).

³⁰⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1975-1977). Udal akta: 1976/09/11, 62. orria.

³⁰⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1975-1977). Udal akta: 1976/10/08, 63. orria.

³⁰⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1975-1977). Udal akta: 1976/12/23, 70. orria eta buelta.

³⁰⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1975-1977). Udal akta: 1977/01/19, 71. orria.

³⁰⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1975-1977). Udal akta: 1977/01/20, 74. orria.

Horren karian, 1977. urteko maiatzaren 16an onartu zuen udalak amnistia eskaera, oso baliagarria izan zitekeelako herrien arteko anaikidetzarako, bakerako eta lasaitasunerako. Horregatik eskatu zen gauzatzea 1977. urteko ekaineko hauteskundeak ospatu baino lehen, eta aldi berean Espainiako erregeari zein gobernuari amnistia osoa eskatzea, denok batera ekiteko askatasunean eta giza eskubide errespetuan oinarritutako garai berriari³⁰⁹.

1977. urteko ekainaren 15ean Espainiako hauteskunde nagusiak egin ziren. Deban, hauek izan ziren emaitzak:

Taula 15: 1977ko ekainaren 15eko Hauteskunde Nagusiak

PARTIDUAK	BOTOAK	EHUNEKOAK
EAJ-PNV	1056	46,68
EUSKADIKO EZKERRA	357	15,78
PSE (SOZIALISTAK)	349	15,43

Iturria: http://www.euskadi.eus/elecciones/indice_e.htm (Kontsultatuta: 2016/03/12).
Egileak eginda.

Deban, bada, nagusi zen EAJ/PNV.

Arestian hauteman den bezala, herriko udalak bat egin zuen garai hartako testuinguru politikoarekin, adibidez, oso ospetsua izan zen *“Askatasunaren ibilbidea”* martxarekin. Debako udalak atxikimendua adierazi zion, eta Iruñean (1977. urteko abuztuaren 28an) martxa bukatuko zen egunerako udal ordezkari bat bidaltzea erabaki zen³¹⁰. Beste hainbeste gertatu zen Jose Maria Iparragirre erbesteratu zenetik mendeurrena bete zenean; Urretxuko udalak Euskadiko udaletxetako ordezkariak gonbidatu nahi izan zituen egun hori batera ospatzeko. Debako udalak ordezkari bat bidaltzea erabaki zuen³¹¹.

Urte gutxitan makina bat hauteskunde egin ziren, eta herriko hormek ordura arte ezezagunak ziren egora batekin topo egin zuten: propaganda politikoa. Udala behartuta zegoen alderdi politikoei kartelak itsasteko lekuak eta ekintzak egiteko lokalak eskaintzera³¹².

Hauteskunde giro horretan, Espainiako Konstituzioa onartzeko egingo ziren hauteskundeetan, Bergarako Alkatearen Taldeak aurkeztutako idatzia iritsi zen Debako udalera. Konstituzioa onartzea Euskadiren autonomia lortzeko oztopo izan zitekeelakoan Espainiako nazionalitate guztien batuketa eskatzen zen. Aldi berean udaletarako hauteskunde beharra adierazi zen eta atxikimendua adierazi zitzairen horren inguruan han eta hemen sor zitezkeen ekintza politiko guztiei:

*“Sólo mediante esa unión estratégica podremos evitar el trasplante autonómico de Madrid, y hacer que nuestra Autonomía renazca de las entreñas del Fuero y se asiste y enraice en nuestra tierra, con el mismo vigor y pujanza que nuestro secular Árbol de Gernika”*³¹³.

³⁰⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1975-1977). Udal akta: 1977/05/16, 89. orria eta buelta.

³¹⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1977-1979). Udal akta: 1977/08/25, 9. orriaren buelta.

³¹¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1977-1979). Udal akta: 1977/10/20, 15. orria.

³¹² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1975-1977). Udal akta: 1977/05/09, 88. orria.

³¹³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1977-1979). Udal akta: 1978/03/07, 41. orritik 43. orrira.

Ustekabean, debarrek beste arazo handi batekin egin zuten topo: Deban zentral nuklearra eraiki nahi zuten, nahiz eta *“la presión popular y estudios regurosos han conseguido frenar la concesión de autorizaciones previas para los proyectos de Punta Endata (Deva), Oquella (Ea, Ispaster) y Vergara (Tudela). Iberduero S.A. ha conseguido culminar gran parte de las obras de construcción de la central nuclear en Lemóniz, Munguía”*. Herriko udalak Lemoizko zentralerako obrak geldiaraztea eskatzeaz gain, Deba, Ispaster eta Tuterako obretarako baimenik ez emateko eskatu zuen³¹⁴.

Ez zirudien unerik egokienak zirenik udal kargudunentzat. Kalteak jasan zituzten bai alderdiek eta baita erabaki horien inguruko ardurak zehatza zeukaten hainbat pertsonak, herriko alkateak berak, kasu. Egoera jasan ezina egin zitzaionez, 1978. urteko martxoaren 16ko udalbatzarra bukatzeaz zegoenean, Julian Peña Orbegozo alkateak bere egoera pertsonala zein zen adierazi eta *“la situación de deterioro por la que atraviesa la vida municipal ha incidido de tal forma en mis posibilidades de actuación como Alcalde, en mi salud personal y en la de mis directos familiares”*) dimisioa aurkeztu zuen.³¹⁵ Esan behar da, alkate berria izendatu arte alkateordea zen Eduardo Galarraga izendatu zutela alkate berria³¹⁶.

Espainiako Konstituzioa onartzeko egin behar zen erreferenduma ailegatu aurretik, eta demokrazia-rantz hasitako bidearen adierazle, Debako Euzko Alderdi Jeltzalearen Batzokia zabaltzeko Rafael Rodríguez Egañak egin zuen eskaera onartu zuten. Hala, 1978. urteko azaroaren 26an zabaldu zen San Roke kaleko batzokia³¹⁷.

Hona hemen 1978. urteko abenduaren 6an Espainiako Konstituzioaren inguruko hauteskundeetan Deban izandako emaitzak: ezezkoa aise nagusitu zen, %55,11 (717 boto), eta baiezkoa, %44,89 (584 boto). Abstentzio handia egon zen: %61,76 (2.235 boto)³¹⁸.

Handik gutxira, 1979. urteko urriaren 25ean, Gernikako Estatutuaren inguruko erreferenduma egin zen. Baietza nagusitu zen, emandako botoen %98,06 (2.225 boto); ezezkoa ia anekdotikoa izan zen, %1,94 (44 boto). Abstentzioa, berriz, %35,18 (1.263 boto)³¹⁹.

Ondoren, Trantsizio garaiko lehendabiziko udal hauteskundeak ospatu ziren Espainian, Euskal Herrian eta baita Deban ere. Hauek izan ziren emaitzak:

Taula 16: Udal hauteskundeak (1979)

PARTIDU POLITIKOAK	BOTOAK	ZINEGOTZIAK
EAJ-PNV	1255	7
EE	596	3
HB	469	2
PSOE	205	1

Egileak eginda

³¹⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1977-1979). Udal akta: 1978/03/07, 43. orritik 46. orriaren bueltaraino.

³¹⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1977-1979). Udal akta: 1978/03/16, 48. orria.

³¹⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1977-1979). Udal akta: 1978/04/06, 49. orria.

³¹⁷ DAH: Udal Komisioetako Aktak (1976-1979). 1978/11/25, 122. orriaren buelta.

³¹⁸ “1978ko Konstituzioaren Erreferenduma”. Iturria: http://www.euskadi.eus/q93TodoWar/eleccionesJSP/q93Contenedor.jsp?menu=li_2_1_1&opcion=a (Kontsultatuta: 2016/03/12).

³¹⁹ “Gernikako Estatutua”. Iturria: http://www.euskadi.eus/q93TodoWar/eleccionesJSP/q93Contenedor.jsp?menu=li_2_1_1&opcion=a&idioma=e (Kontsultatuta: 2016/03/12).

Datuetan hautematen den bezala, EAJ/PNV izan zen garaile, nahiz eta ez zuen lortu gehiengo osoa.

1979. urteko apirilaren 19an elkartu ziren udal ordezkariak alkate berria izendatzeko: Eusko Alderdi Jeltzaleko Roman Galarraga izendatu zuten Trantsizio garaiko herriko alkate berria.

Berehala ekin zitzaion lanari; zazpi mozio aurkeztu ziren: 1) Autonomia Estatutua. 2) Lemoizko Zentral Nuklearra. 3) Amnistia eta preso erbesteratuak itzultzea. 4) Tokiko administrazioarako lege berria. 5) Orden Publikorako Indarrak aldentzea. 6) Erbesteratzeak bertan behean uztea. 7) Elebitasunaren aldeko dekretua sustatzea.³²⁰

Apirilaren 23an egindako udalbatzarrean landu zituzten.³²¹ Aipatu behar da asko izan zirela aurkeztutako mozioak, batez ere estatutua, presoak, amnistia, atxilotuak, heriotzak, herritarren parte-hartzea eta abarreko gaiak aintzat hartu zituztenak.

Ez ziren une gozoak debarrentzat. 1979. urtean, zentral nuklearren aurkako astea ospatzen ari zenean, udal aretoan itxialdi bat egiten ari ziren parte-hartzaileak kaleratu zituen Goardia Zibilak. Nahiz eta bertan egoteko alkatearen baimena izan eta jarrera baketsua adierazi, bertan zeuden guztiak kanporatu egin zituzten.³²²

1980. hamarkada hauteskunde berriekin zetorren; 1980. urteko martxoaren 9an Legebiltzarrerako hauteskundeak izan ziren. Hauek Debako emaitzak:

Taula 17: Eusko Legebiltzarrerako hauteskundeak (1980/03/09)

PARTIDU POLITIKOAK	BOTOAK	EHUNEKOAK
EAJ-PNV	1217	50,1
EE	465	10,14
HB	406	16,71
PSOE	179	7,37
UCD	60	2,47

Iturria: http://www.euskadi.eus/q93TodoWar/eleccionesJSP/q93Contenedor.jsp?menu=li_2_1_1&opcion=a&idioma=e (Kontsultatuta: 2016/03/12).
Egileak eginda.

Orduan ere, EAJ/PNV izan zen garaile.

Ondoren, herriko hauteskundeak egin ziren, Francoren ondorengoko bigarren udal hauteskundeak (1983. urteko maiatzaren 8an). Emaitzak ikusi besterik ez dago Deban EAJ nagusi zela konturatzeko; orduan ere ez zuen gehiengo osoa lortu.³²³

³²⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1979-1980). Udal akta: 1979/04/19, lehen orritik 3. orrira.

³²¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1979-1980). Udal akta: 1979/04/23, 3. orriaren bueltatik 7. orrira.

³²² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1979-1980). Udal akta: 1979/04/26, 9. orriaren bueltatik 10. orrira.

³²³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 23/05/1983, 181. orriaren bueltatik 183. orriaren bueltaraino.

Debako Udaletxea.

Taula 18: Udal hauteskundeak (1983)

PARTIDU POLITIKOAK	BOTOAK	ZINEGOTZIOAK
EAJ-PNV	1267	7
EE	560	3
HB	487	2
PSOE	242	1

Egileak eginda.

1983. urteko maiatzaren 23an ospatu zen udalbatzarrean EAJ/PNVko Inazio Elosua Elu izendatu zuten alkate berria.

Bere agindupean gertatu zen Euskadi mailan hain eragin handia izan zuen EAJren zatiketa (1986). Horrek, dudarik ez, Deban ere eragina izan zuen; EAJ/PNVk azken bi udal hauteskundeetan izandako nagusitasuna galdu zuen.

Alderdi dantza horretan aipagarria da, hainbat legealditan independente moduan aurkeztu zen *Itziar Herria Sortzen* izeneko taldea. 2011. urtean (Ind.2 Deba) eta 2015. urtean pentsaera anitzeko debarrek sustaturiko *Debarren Ahotsa* talde independentea aipatu behar da.

Beheko taulan, azken urteetako udal hauteskundeetan izandako emaitzak bildu ditugu; ehunekoak eta lortutako zinegotziak aintzat hartuta:

Taula 19: Udal Hauteskundeak (1987-2015) Deban: alderaketa

HAUTESKUNDEAK	1987	1991	1995 ³²⁴	1999	2003	2007	2011	2015
BOTOAK (%) ETA ZINEGOTZI KOPURUA (x)	% (x)	% (x)	% (x)	% (x)	% (x)	% (x)	% (x)	% (x)
EA (Eusko Alkartasuna)	25,29 (3)	30,31 (4)	36,4 (5)	41,71 (6)	-	31,57 (5)	18,01 (2)	-
HB (Herri Batasuna)	24,1 (3)	23,6 (3)	19,46 (3)	-	-	-	-	-
EAJ (Eusko Alderdi Jeltzalea)	22,41 (3)	21,67 (2)	29,82 (4)	18,81 (2)	-	15,93 (2)	22,38 (3)	21,41 (3)
EE (Euskadiko Ezkerra)	21,79 (2)	17,9 (2)	-	-	-	-	-	-
PSE (Euskadiko Sozialistak)	6,41 (0)	6,52 (0)	5,57 (0)	3,58 (0)	4,32 (0)	2,95 (0)	3,79 (0)	1,38 (0)
PP (Partidu Popularra)	-	-	-	3,17 (0)	3,91 (0)	2,45 (0)	2,27 (0)	0,64 (0)
EA/EAJ (Eusko Alkartasuna eta Eusko Alderdi Jeltzalea)	-	-	-	-	73,06 (11)	-	-	-
EB (Ezker Batua)	-	-	-	-	6,59 (1)	-	-	-
EAE/ANV (Eusko Abertzale Ekintza-Acción Nacionalista Vasca)	-	-	-	-	-	23,41 (3)	-	-
EB/ARALAR (Ezker Batua-Aralar)	-	-	-	-	-	15,83 (2)	13,15 (2)	-
IND. DEBA (95/99/03/07) (Independienteak: Itziar Herria Sortzen)	-	-	8,75 (1)	7,52 (1)	12,13 (1)	7,85 (1)	-	-
IND. 2 DEBA 11 (Independienteak)	-	-	-	-	-	-	32,27 (5)	-
IND. 1 DEBA 11 (Itziar Herria Sortzen Bat)	-	-	-	-	-	-	8,13 (1)	-
IND. DEBA 15 (Independienteak: Debarren ahotsa)	-	-	-	-	-	-	-	40,4 (5)
EH (Euskal Herria)	-	-	-	25,21 (4)	-	-	-	-
EH BILDU (Euskal Herria-Bildu)	-	-	-	-	-	-	-	36,17 (5)

Iturria: http://www.euskadi.eus/q93TodoWar/eccionesJSP/q93Contenedor.jsp?idioma=e&menu=li_2_1&opcion=menu (Kontsultatuta: 2016/03/12). Egileak eginda.

³²⁴ 1995etik aurrera zinegotzi kopurua 11tik 13ra gehituko da.

Beraz, Debako testuinguruan emandako gertakariak Euskal Herrian eman zirenen oso antzekoak izan ziren.

8.4.2. Ekonomia, Gizarte eta Kultura Testuinguruak.

Gerra Zibila etorri aurretik, Deba irinarekin, larru ontzarekin, ontzigitzarekin, altzarigitzarekin, trokelgintzarekin... loturiko jardueretara lotzen zen³²⁵. Gerra ondoren, Espainian emango den bigarren industrializazioarekin batera, langile asko behar zituen lantokiak egin ziren Debako hainbat gunetan - TEM (120 langile), Industrias Deba (80), Manufacturas RIPA (68), ACME (60), Pagnon Hnos. (12), Novi Española (40) ...- , baita ondoren Itziarren sortuko zen industrialdean ere. Debako industria jarduera nagusia Itziarreko industria gunean kokatu zen, eta ondoren, Eibar eta Elgoibarren kokatutako enpresak erakarri ziren³²⁶.

Garai haietako ezaugarri nagusia ez zen soilik pairatzen zuten lur gabezia. Udalak ez zeukan lurraldea antolatzeke plangintza orokorrik 1950. hamarkadan eta 1960. hamarkadaren hasieran zetozen aldaketei aurre egiteko. Plangintza orokorra 1965. urteko otsailaren 2an amaitu zuten, probintzia mailako arkitektura eta hirigintza komisiok onartu zirenean. Ezinbesteko erreminta izan zen herriaren garapen orekatuari ekiteko. Hala ere, aurrerapena eta garapena hain azkar ematen ari zenez (batez ere Itziarkeko industrialdearen ondorioz), 1976. urteko uztailean dokumentua berrikusi behar zela erabaki zuten, eta eskaera luzatu zitzaion Espainiako Etxebizitza Ministerioari berrikuspen hori gauzatu zedin³²⁷.

Benetako aldaketa, eta gaur egunera arte eragina izan duena, 1970. hamarkada emandakoa izan zen; orduan eman zitzaion hasiera Itziarren industria-gunea kokatzeko ekimenari; osagarria zen eraikitzen ari zen Bilbo-Donostia autopistarekin. Debako herriguneak industriarako eskaini zezakeen lurra urria zenez, eta industria jarduera sustatzeko lur beharrez kezkatu, herriko udalak Itziarreko poligonorako plangintza onartu zuen 1973. urteko apirilaren 16an eta irailaren 10ean³²⁸.

Europa "experimentatzen" ari zen krisialdi ekonomikoa (1973-1974) Espainiara eta Euskal Herrira iritsi zen 1976. urtetik aurrera: langabezia, produkzioaren etena, BPGren jaitsiera... izan ziren bere ezaugarriak.

1975. urtetik 1985. urtera pairatutako krisialdiak hiru funtsezko oinarri izan zituen Euskal Herrian: bigarren sektorea, industriaren inbertsioen jaitsiera egon zen eta nazioarteko kompetentzia asko areagotu zen; metalgintza eta ontzigitza... horiek izan ziren hiru sektore erasanenak. Birmoldaketa etorri zen, eta inbertsio publiko handiak egin ziren hori sustatzeko (milaka milioi pezeta). PSOE zegoen Espainiako gobernuaren agintean; Felipe Gonzalez zen Estatuko presidentea. Zoritxarrez, milaka milioi horiek ez zuten industriaren birmoldaketarako balio izan. Ordea, lantokiak ixteko eta langileria baja diru-laguntzak emateko baliatu zen. Handik aurrera, bigarren sektorea (industria) posizioak galtzen hasi zen eta hirugarren sektorea gailendu zen. Langabetu kopurua traumatikoa izatera iritsi zen Bizkaian, batez ere, Ezker Aldean. 1985. urtean, Bizkaiko langabezia tasa %25,5ekoa zen.

³²⁵ Izaga, Jose Maria eta Urdangarin, Carmelo. (2002). La industria de Deba. *Deba aldizkaria*, nº 51. Baita ere: <http://www.ostolaza.org/archivos/publicaciones/51-La-industria-de-Deba.pdf> (Kontsultatuta: 2016/02/1).

³²⁶ Izaga, Jose Maria eta Urdangarin, Carmelo. (1997). Los primeros 20 años del Polígono Industrial de Itziar. *Deba aldizkaria*, Nº 37. Baita ere: <http://www.ostolaza.org/archivos/publicaciones/37-Los-primeros-20-a%C3%B1os-del-Poligono-Industrial-de-Itziar.pdf> (Kontsultatuta: 2016/02/12).

³²⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1975-1977). Udal akta: 1976/07/15, 53. orriaren buelta.

³²⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1973-1974). Udal aktak: 1973/04/16, 15. orria, eta 1973/09/10, 29. orria.

Bizkaiko siderurgia galdutzat eman zen. Alto Hornos de Vizcayak zuzenean izan zituen 22.000 langiletik ondoren sortu zen "Acería Compacta de Bizkaia" lantokira 350 langile baino ez ziren birkokatu. Azken lantoki hau, gainera, ez dago unerik hoberenean, eta badirudi ixtear dagoela.

Zerbitzuetan oinarritutako hazkunde berriari ekin geniola esan dugu, baina industria espezializazioa ulertzeko era ere aldatu egin zen, kontuan izan behar da industria tradizionala kasik desagertu egin zela. Hala, 1980. hamarkadatik aurrera, espezializazio berrietan oinarritutako industria sortu zen, teknologia guneak edo parkeak eraikitzen hasi ziren; Eusko Jaurlaritzak izan zen egoera berriaren sustatzaile nagusia. Ondorioz, hiru garapen teknologiko-gune diagnostikatu zituen Eusko Jaurlaritzak: informazioa, produkzioa eta material berriak. Lehentasun gisa beste hiru sustatu zituen: makina- tresna, auto-mozioa eta informazioaren teknologia.

1980. hamarkadako krisialdi ekonomikoak eragin nabarmena izan zuen Deba behean (Soraluze, Eibar, Elgoibar, Mutriku eta Deba). Udala kezkatu zegoen eta hala adierazi zuen 1983. urteko martxoaren 7an egindako udal batzarrean³²⁹. 1985. urtean ere kezkatu jarraitzen zuen, horri bide egin nahian urte luzeetan Debarrenean eta Deban jasaten ari ziren industria krisialdiari irtenbide bat emateko eskatu zuen Udalak³³⁰.

Krisialdiren ostean, eta industria eskema guztia berregin ondoren, aurrerakuntzak nabaritu ziren Deba eta inguruetan. Erakunde publikoen laguntzari esker, jardueraren dibertsifikazioa sustatu zen eta prest zeuden Europar Batasuneko konpetentziari aurre egiteko. Ezin uka daiteke inguruko industrietan teknologiarekin loturiko garapena handia izan zela; aldi berean, esku lanaren teknifikazioa edo formazioa ere ugartu egin zen.

Gaurko egoerari erreparatu, (Debegesaren industria katalogoa),³³¹ 65 enpresa daude Deba udalerrian, gehienak Itziarreko industria-gunean daude kokatuta.

Baina ez dago krisiaren atzaparretatik ihes egiterik, eta zikloak gero eta motzagoak direnez, batez ere hazkundeari dagozkion zikloak, krisialdiak berriro astindu zuen Euskal Herria eta Deba. 2016. urteko langabezia tasari dagokionez, ordea, jaitsiera da albiste: Debako langabetu kopurua Debarreneko txikiena da. Hona hemen azken urteetako datua orokorrak:

Taula 20: Langabezia Deban (1997-2016)

LANGABEZI TASA (1997-2016)	
Urtea	Kopurua
1997	171
2000	135
2005	164
2011	250
2013	301
2016 (Urtarrila)	262

Iturria. EUSTAT. Egileak eginda.

³²⁹ DAH: Udala Akta eta Akordioen liburua (1973-1974). 1983/03/07, 163. orria.

³³⁰ DAH: Udala Akta eta Akordioen liburua (1985-1987). 1985/05/30, 29. orria.

³³¹ "Industria katalogoa". Iturria: <http://www.debegesa.eus/es/empresas/guia-de-empresas> (Kontsultatuta: 2016/02/12).

Debako Udalak 2013-2016 urte bitartean sustaturiko garapen jasangarrirako ekintza planean adierazten den bezala, herriak ahultasunak, mehatxuak eta indarguneak ditu.³³²

- Ahultasunak. Hiru gunetan diagnostikatutakoak: Itziarreko poligonoaren egoera txarra; establezimenduetako enplegu suntsiketa tasa -bikoitza eskualdeko beste herriekin alderatuz-, langabetuen prestakuntza profesional ez nahikoa.

- Mehatxuak. Krisiaren egungo testuinguru ekonomikoan oinarritutakoa, enplegu suntsiketaren iraunkortasuna eta etxe-ekonomien erosteko gaitasunaren galera. Ezin ahaztu daiteke, egoera horrek udal-finantzaketetan daukan eragin kaxkarra.

- Indarguneak. Enplegua: biztanleriaren prestakuntza maila altua; langabezia-tasa baxua: %11 (2013ko ekaina), eskualdeko (%16,2) eta EAEko (%16,5), batz bestekoak baino 5 puntu inguru gutxiago. Eta azkenik, oinarritzko errenten hartzaile-tasa eskualdekoaren eta Gipuzkoakoaren azpitik egotea.

Eta izan al du herriko udalak murrizketarik gastuetan eta inbertsioetan? Nola garatu dute aurrekontua azken urteetan? Inbertsioetarako udal ogasunak izan duen gaitasunari begiratu gero, eta urteko aurrekontuei dagokienez, hauteman genezake denboraren poderioz eta testuinguru politiko ezberdinen eraginez autonomia irabazi duela, bai obra publikoak sustatzeko baita udal langileria aukeratu eta handitzeko ere.

Azken urteetako udal aurrekontuak begiratu argi ikusten da joera: udalek dirua kudeatzeko duten gaitasuna handitu egin da:

Taula 21: Udal aurrekontuak hainbat urtetan (1967tik-2000ra)

Urtea	Osoa (pezeta)
1967	3.850.000
1974	13.900.000
1977	25.715.000
1978	40.730.000
1980	50.132.000
1984	118.239.720
1987	306.573.585
1995	666.650.000
2000	818.520.093

Iturria. Udala aktak. Egileak eginda.

³³² Debako Udala: *Debako Garapen eta Jasangarrirako Ekintza Plana (2013-2016): AMIA*.

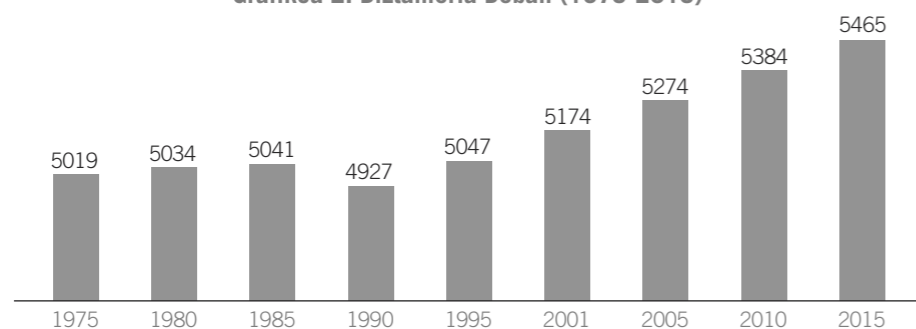
Iturria: <http://www.deba.eus/eu/udala/proiektuak-eta-lanak/AMIA.pdf/view> (Kontsultatuta: 2016/01/18).

Taulan adierazten den bezala, 1980. hamarkadatik aurrera Debako udalak kudeatzen zuen aurrekonturako diru kopurua handitu egin zen. Eta 1983-1987. urte bitarteko udal ekitaldiak aintzat hartuta, soilik herriko obretan 227.716.385 pezeta inbertitu ziren. Beraz, garai hartan hasi zen, hirigintza ikuspuntutik, gerora Deba izango zenaren eratze prozesua³³³.

Baina, nolako bilakaera izan du Debako biztanleriak ekonomiak hain joera gorabeheratsuak izan dituenen?

Debako biztanleriaren gorakada nabarmena izan da 1940. urtetik aurrera. Industrializazioaren eragina are nabariagoa izan zen 1970. urtetik 1985. urterako denbora tartean. Ondoren, hamar urteko (1985-1995) jaitsiera hautematen da, batez ere, krisialdi ekonomikoa dela eta; jaiotzen jaitsiera handia egon zen eta jendea herritik kanpo joan zen. Harrezkeroko koiuntura demografikoa positiboa da, eta 20 urteren buruan (2005-2015) 428 pertsona gehiago bizi gara Deban.

Grafikoa 2. Biztanleria Deban (1975-2015)

Iturria: <http://www.deba.eus/eu/herria/biztanleak>. Egileak Eginda

Herria ez zen testuinguru sozialean bizi ziren gaietatik at bizi. Eta halaxe, euskal herritar askoren hizketa gai bihurtu zen drogaren inguruan zegoen arazoa. Deba gordin bizi izan zuen egoera hori 1988. urteko jaien testuinguruan. Herritarrak eta herri mugimenduko talde zein elkarteak jabe ziren drogak zekarren arazoak. *Jarrai* gazte abertzale mugimenduak, 1988. urteko abuztuaren 8an egindako udalbatzarrean, mozioa aurkeztu zuen. *Jarraik* aurkeztutako mozioa Eusko Alkartasuna-Eusko Alderdi Jeltzaleak eta Euskadiko Ezkerrak aurkeztutako mozio batekin ordezkatu zen:

*“El aumento de consumo de droga dura en nuestro pueblo, es un hecho evidente y que puede llegar a tener graves consecuencias para la normal convivencia de los ciudadanos. Por tanto, entendemos que no podemos mantener una actitud pasiva antes esta situación”*³³⁴.

Dena dela, ez dezagun pentsa arazo puntuala izan zenik, ez baitzen drogaren aurka Udalak onartuko zuen azken mozioa; 1985. urteko otsailaren 22an egindako udalbatzarrean gaiarekin lotutako beste mozio bat onartu zuen.

Aipatu dugu *Jarraik* hartu zuela mozioa aurkezteko lidergoa, eta hurrengo udalbatzarrean, Jon Esturo zinegotziak eskatu zuen eurak aurkeztutako mozioa euskaraz ere jar zedila aktan. Egiari zor, euskaraz idatziko den lehendabizikotako mozioa izan zen. Merezi du hona ekartzea aipatutako mozioaren aurreneko paragrafoa:

*“Udal honek, Debako gazteriarentzat eta bertako biztanlerentzat orokorki droga trafikoak eta honek dakarren guztiak suposatzen duen lakra eta eraso gogorretaz oharturik, eta aktibitate hau izugarri gehitzen delarik jaiak gertu direla kontuan izanik (...)”*³³⁵.

Ikuspuntu kulturalari dagokionean, ezin dugu aipatu gabe laga urtero debarrek harrotasunez ospatzen duten *“Debarren Eguna”*. 1979. urteko maiatzaren 3an, herriko udalak herritarren arteko kohesiorako ona izango zelakoan, baiezkua eman zion hura antolatzen ari zen komisioren proposamenari. Eta hala, egun hori *“el tercer domingo de mayo”* ospatu nahi zenez, diru laguntza eskaintzeaz gain, txistulariak suziriak, soinu jotzaileak... eta abar eskaintzeko prest azaldu zen³³⁶.

1981. urteko abenduaren 22an, 1981. urteko apirilaren 9an hartutako erabakiari jarraipena emateko, aho batez onartu zuen Udalak arte aplikatutako eskola bat sortzea; alegia *“Fundación Pública Municipal del Centro Municipal de Enseñanzas Artesanales-Artes Aplicadas de Deba”*. Aldi berean, estatutuak ere onartu ziren³³⁷.

1982. urteko ekainaren 29an osatu zen patronatua; herriko alkatea zen Roman Galarraga lehendakari izendatu zuten. Aldi berean, Gipuzkoako Aldundiko kultura arduradunak, edo bere ordezkoez, fundazioan parte hartzeko aukera izan zuten³³⁸.

Deba harreman estuak izan du musikarekin, eta bereziki udal musika bandarekin. Irakurri besterik ez dago udal aktetan idatzita daudenak. Hezkuntza eta Kultura Batzordeak eskatuta, herriko musika adierazpen guztiak organo bakarrean elkartu nahian, 1985. urteko maiatzaren 17an, *“Deba Musical”* patronatua sortu eta estatutuak onartzea erabaki zen³³⁹.

Geroztik, nahiz eta kultura ekimenak ugariak izan, badirudi herri mailako sozial eta kultur mugimenduak era apalagoan ari zirela lanean. Eta nahiz eta interes berriak zituzten elkarte eta mugimenduak sortu, udalak berak eskaintzen dituen zerbitzu eta ekintzen morroi zirela uste zen sarri, eta uste horrek, herritar asko ekimenen hartzaile pasibo bihurtzen zituen. Horren ispilu dira 1980-1990. hamarkadan udalak sortu eta sustatuko dituen batzorde informatiboak (kultura, euskara, hezkuntza, turismoa, kirola...).

³³³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1985-1987). 1987/05/05, 157. orriaren bueltatik 158. orrira.

³³⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1987-1989). Udal akta: 1988/08/08, 97. orriaren bueltatik 99. orrira.

³³⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1985-1987). Udal akta: 1988/09/29, 100. orria eta buelta.

³³⁶ DAH: Udal Komisioetako Aktak (1976-1979). Udal akta: 1979/05/03, 126. orria.

³³⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1981/12/22, 104. orriaren bueltatik 105. orrira.

³³⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1982/06/29, 142. orriaren bueltatik 143. orrira.

³³⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1985-1987). Udal akta: 1985/05/17, 24. orriaren buelta.

8.4.3. Kultura, hezkuntza, hizkuntza eta euskararen ezagutza eta erabilera Deban.

Ondoren sakonago aipatuko badugu ere, aurreratu beharra dago euskararen estatusa inoiz lortu gabeko mailara iritsiko dela garai horretatik aurrera. Aldakuntza hori, batez ere, administrazioan eta hezkuntzan nabaritu zen.

8.4.3.1. Kultura.

Sorgune Ikertegiak Gipuzkoako lurraldean eskualdekako kultur bizitzaren azterketa kualitatiboa egin zuen 474/2008 Gipuzkoako Foru Aginduak hala eskatuta. Bertan egindako azterketak adierazten digu kultura bizitza aldatzen joan dela hamarkadaz hamarkada, eta persona gutxi batzuen esfortzu handiz bizi direla taldeak, errelebo falta nabarmena eta neke puntua ere badagoela taldeetan, eta zer esanik ez, kezka orokortua dela gazte belaunaldi berrien inplikazio maila ez nahikoa.

Euskararen gaiari atxiki:

“Herrigintzan dabilzan kultur taldeek herriko batz besteko indize soziolinguistikoa baino maila hobea ematen dutela; alegia, euskaldun diren batz bestekoen kopurua handiagoa dela taldekideen kasuan. Nolabait esan liteke euskal komunitateak mantendu duela nola-halako aktibotasuna. Hala ere, aktibo horri ez zaio formarik eman egundaino (...) eta inertzien, errepikapenek eta folklorizazioak hartzen duten garrantzia handia da”³⁴⁰.

Dokumentu hori erreferentzia gisa hartuta, Amaia Zinzunegik, Debako udaleko Euskara Zerbitzuko teknikariak, MU-HUHEZI Sorgune ikertegiko zuzendaritzapean, *Euskal kulturaren tokia hizkuntz politikan: Debako kultur bizitzaren azterketa* ikerketa egin zuen. Helburua, herriko kultur taldeen gaineko argakia egitea izan bazen ere, taldeen arteko harremanak bideratzeko enpatiazko jarrera bultzatzea ere bilatu zen. Baita euskalgintza ardatz izango zuen kultur politika diseinatzen hasteko pistak ematea ere.

Dokumentu osoa da interesgarria, baina guk ondorioetan adierazten diren pare bat ideia mahaigaineratuko ditugu. Amaia Zinkunegiren hitzak dira:

“Guretzat Deban, euskal kulturaren eremuan ausart jokatzeko nahikoa indar eta aukera dagoela. Esan behar da, ordea, bai herrian bertan, bai kanpoan, oro har, herri erdaldun modura perzibitzen dela eta aurreiritzi hori euskalgintzan aurrera egiteko daukagun ahulgu-neetako bat izan daitekeela. Nolanahi ere, datuak eskuan, euskal kulturaren aldeko politika aktiboa egiteko plaza egokia izan daiteke, herriko kultur eragileen partetik norabide horretan ere aritzeko prestutasuna eskuratzen bada. Erronka horixe da, hain zuzen ere. Deban ditugun kultur talde eta eragileek euskaldunon komunitatea indartzeko eta batzeko aitzindarritza eta lidergoa beren gain hartzea”.

Euskara kulturari itsatsita agertzen da beti:

“Debako kultur talde gehienetan kultura eta hizkuntza bereizita ulertzen dira, kultura hizkuntzaren gaineratik jarritz. Kulturaren dimentsio linguistikoa lantzea eta ikusaraztea ezinbestekoa da eta, beraz, herritarrentzako aproposak izango diren argumentazioak eta diskurtsoa eraiki beharra dago, eragile guztien arteko bisio adostu bat lortu nahi bada”³⁴¹.

³⁴⁰ “Kultur bizitzaren azterketa kualitatiboa Gipuzkoan”. Iturria: <http://www.mondragon.edu/eu/ekt/ikerketa/oraingo-ikerketak/Kultur-bizitzaren-azterketa.pdf> (Kontsultatuta: 2016/01/19).

³⁴¹ Nekane Goikoetxea eta Amaia Zinkunegi (2012). *Euskal kulturaren tokia hizkuntz politikan: Debako kultur bizitzaren azterketa*. Iturria: <http://www.soziolinguistika.eus/files/Nekane%20Goikoetxea%20eta%20Amaia%20Zinkunegi.pdf> (Kontsultatuta: 2016/01/19).

8.4.3.2. Hezkuntza.

Ildo beretik dator euskararen alfabetizazioa edota nagusien irakaskuntzara zuzendutako legea ere. 1982. urteko legean “b) Irakaskuntza hizkuntza ofizial bietan izateko eskubidea” adierazten da. Horren baitan, eta euskararen ezagutza eta erabilera sustatzeko sortutako gizarte mugimenduari esker, uztailaren 11ko 138/1983 dekretuaren bidez Euskal Herriko irakaskuntza ez unibertsitarioan hizkuntza ofizialen erabilera arautu zen. Xede honekin zetorren legea: *“Euskal Herriko Autonomi Estatutuak dioenez, euskarak, Euskal Herriko berezko hizkuntza denez, hizkuntza ofizialaren maila izango du Euskal Herriko Autonomi Elkartearen gaztelaniarekin batean, eta biztanle guztiek dute hizkuntza biak ezagutu eta era biltzeko eskubidea”³⁴².*

Gaur egun ezagutzen ditugun hezkuntza/hizkuntza ereduak ezarri ziren: A, B eta D ereduak, hain zuzen ere:

A eredu. - *Irakasgai guztiak, Euskal Hizkuntza eta Literatura eta Hizkuntza Berriak izan ezik, oinarritz gaztelaniaz emango dira.*

B eredu. - *Euskara irakasgai komun eta obligatorioa izango da, astero Hezkuntza eta Kultura Sailak ezarritako ordu-kopurua eskainiko zaiolarik. Euskararen ezaguera-maila on bat eskuratu duten ikasle taldeekin zenbait gai euskaraz ere landu ahal izango dira.*

D eredu. - *Irakasgai guztiak, Gaztelanar Hizkuntza eta Literatura eta beste Hizkuntza Berriak izan ezik, oinarritz euskaraz emango dira. Euskara ere, gaztelania legez, irakasgai gisa emango da, horretarako Hezkuntza eta Kultura Sailak ezarritako programa eta orduak jarraituz.”*

Esan behar da, franquismo garaiko egoerekin alderatuz gero, Debako ikastetxeetan ‘D’ eredu dela eskaintzen den eredu bakarra. Beraz, ume guztiek euskaraz jasotzen dute derrigorrezko hezkuntza.

8.4.3.3. Hizkuntza.

Baina aupada hori ezin dugu ulertu 1978. urteko Espainiako Konstituzioak eta ondoren 1979. urteko Gernikako Estatutuak hizkuntzei emango dien tratamendu juridikoa aipatu barik.

1978. urteko Espainiako Konstituzioan, atariko tituluaren hirugarren artikulutik bertatik gaztelaniaren nagusitasuna eta gainerako hizkuntza gutxituen morrontza hautematen da, nahiz eta denak Espainiako kultur ondare bezala izendatu ziren:

“1.- Gaztelania Espainiako estatuaren hizkuntza ofiziala da. Espainiar guztiek dute gaztelania jakiteko eginbeharra eta erabiltzeko eskubidea.

2.- Espainiako beste hizkuntzek ere ofizialak izango dira haiei dagozkien autonomia-erki-degoetan, beraietako estatutuarekin bat etorritik.

3.- Espainiako hizkuntza moten aberastasuna kultur ondarea da, eta ondare horrek begirune eta babes berezia izango du”³⁴³.

³⁴² “Uztailaren 11ko 138/1983 DEKRETUA, Euskal Herriko irakaskuntza ez unibertsitarioan hizkuntza ofizialen erabilera araupetuz”. Iturria: <https://www.euskadi.eus/y22-bopv/eu/bopv2/datos/1983/07/8301433e.shtml> (Kontsultatuta: 2016/01/18).

³⁴³ “Espainiako 1978ko Konstituzioa”. Iturria: http://www.bilbao.net/castella/euskera/normativa/normativa_estatal/konstituzioa.pdf (Kontsultatuta: 2016/01/18).

Alegia, gaztelaniak estatus hegemonikoa hartu zuen, ezagutu beharreko hizkuntza, alegia. Gainerako hizkuntzek, baita euskarak ere, gaztelaniaren ofizialtasunaren mendeko egoera jasan zuten.

Horrela dio 1979ko urriaren 25ean onartutako Gernikako Estatutuaren seigarren artikulua, hitzez hitz:

“1). Euskarak, Euskal Herriaren berezko hizkuntza denez, hizkuntza ofizialen maila izango du Euskal Herrian gaztelaniarekin batera, eta guztiak dute bi hizkuntzok ezagutzeko eta erabiltzeko eskubidea.

2). Komunitate Autonomoko Erakunde amankomunek Euskal Herriko egoera soziolinguistikoaren ñabardurak kontutan izanik, bi hizkuntzen erabilpena bermatuko dute, berorien ofizialtasuna erregulatuz, eta berorien ezagutza segurtatzeko behar diren neurriak eta medioak erabaki eta baliaraziko dituzte.

3). Hizkuntza dela-eta, ez da inor gutxietsiko.

4). Euskarari dagozkionetan, Euskaltzaindia izango da erakunde aholku-emale.

5). Euskara beste euskal lurralde eta komunitate batzuetako ondarea ere izanik, erakunde akademiko eta kulturazkoek beroriekin izan ditzaketen harreman eta loturez kanpo, Euskal Herriko Komunitate Autonomoak eskatu ahalko dio espainol Gobernuari lurralde eta komunitate horiek kokaturik daudeneko Estatuarekin itunak eta komenioak egin ditzala -edo eta hala behar izanez gero Gorte Jeneralei horretarako eskubidea ager dezan, berauek hura onartzeko, horretara euskara zaindu eta bultzatzea dadin³⁴⁴”.

Xabier Irujok, Iñigo Urrutiak (2013)³⁴⁵ eta Juan Madariagak (2014)³⁴⁶ euskarari ematen zaion estatusa hainbat parametrotik ulertu beharko litzatekeela diote: 1) Gaztelaniarekin partekatutako ofizialtasuna, hizkuntza biak parez pare jartzen dituelako. 2) Hizkuntza eskubideak eta betebeharrak. Espainiako konstituzioan gaztelania derrigorrean ezagutu behar bada ere, Gernikakoan ez da derrigortasunik jartzen euskara ezagutzeko. 3) Euskararen berezko izaera, eta euskarak pairatutako gainbehera -gaztelaniaren mesederako- non Konstituzio Epaitegiak (2010) hizkuntza propioaren izaera juridikoa ezabatzen dion. 4) Diskriminazio linguistikorik ez. berdintasuna sustatu nahian, eta hiztunen eskubideak bermatzeko, botere publikoek neurriak garatu behar dituzte euskararen mesederako.

Esan, beste hainbat lege edota araudi diseinatu eta kaleratu zirela Gernikako estatutuan esandakoa garatzeko. Hasteko, 1982. urteko azaroaren 24an euskararen erabilera arautzen duen legea argitaratu zen. Bertan adierazten da euskara, gaztelaniarekin batera, ofiziala dela Euskal Autonomia Erkidegoan, eta aldi berean aipatzen da euskara dela Euskal Herriko berezko hizkuntza. Herritarren oinarritzko hizkuntza-eskubideei buruz ere hitz egiten da, eta bosgarren artikuluan hizkuntza-eskubideak aitortzen dira:

“1.- Euskal Herriko herritar guztiak dute hizkuntza ofizialak jakiteko eta erabiltzeko eskubidea, bai ahoz eta bai idatziz.

³⁴⁴ “Euskal Herriko Autonomi Estatutua”. Iturria: http://www.parlamento.euskadi.net/pdfdocs/e_estatuto.pdf (Kontsultatuta: 2016/01/18).

³⁴⁵ Irujo, Xabier eta Urrutia, Iñigo (2009). *A Legal History of the Basque Language (1789-2009)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.

³⁴⁶ Madariaga, Juan (2014). *Sociedad y lengua vasca en los siglos XVII y XVIII*. Bilbo: Euskaltzaindia.

2.- Euskal Herriko herritarrei honako funtsezko hizkuntza-eskubide hauek aitortzen zaizkie: a) Administrazioarekin edota Autonomia Erkidegoan kokatutako edozein erakunde edo entitaterekin harremanak euskaraz zein gaztelaniaz izateko eskubidea, ahoz nahiz idatziz. b) Irakaskuntza hizkuntza ofizial biotan izateko eskubidea. c) Aldizkariak eta irrati-telebistetako eta beste hedabideetako emanaldiak euskaraz jasotzeko eskubidea. d) Lanbide-jarduerak, langintza, politikagintza eta sindikatu-jarduera euskaraz egiteko eskubidea. e) Edozein bilkuratan euskaraz mintzatzeko eskubidea.

3.- Herri-aginteez eskubide hauen erabilera ziurtatuko dute Autonomia Erkidegoaren lurraldean, eraginkorrak eta benetakoak izan daitezke³⁴⁷”.

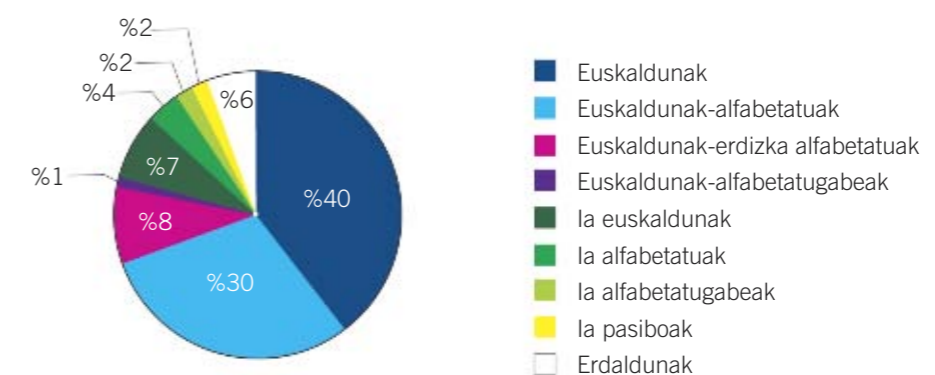
Ondoren etorri zen, 1989. urteko uztailaren 6an, Euskal Funtzio Publikoari buruzko legea, langile publikoek bete behar zituzten hizkuntz eskakizunak zehazten zituen. Geroago 1997. urteko 86/1997 dekretuak, 1982 eta 1989. urteko legeak. Lege horien bidez arautu zen EAEko administrazio publikoan euskararen normalizazio prozesua.

8.4.3.3.1. Euskararen ezagutza eta erabilera Deban.

Bai administrazioan zein irakaskuntzan euskaraz jarduteko ditugun baldintzak Gernikako Estatutuak eta ondorengo legeak sustaturikoak badira ere, ezin ahaztu herrian bertan izandako gizabanako eta talde askoren ekimenaren emaitza ere badela.

Horren isla da, 1981. urtetik 2011. urtera, 2 urte edo gehiagoko biztanleen euskara jakintza maila: (1) euskaldunak (2), euskaldun alfabetatuak (3), euskaldunak baina erdizka alfabetatuak (4), euskaldun alfabetatugabeak (5), ia euskaldunak (6) ia pasiboak (7), eta erdaldunak. Azpimarragarria da alfabetatutakoen kopuruaren gorakada; 1.374 euskaldun alfabetatuta. Horren eragile nabarmenena, nola ez, irakaskuntza izan da; Deban ikasleek D ereduan ikasten dute.

Grafikoa 3:
2 urte edo gehiagoko biztanleak euskarako jakintza maila orokorraren arabera 2011. urtean.

³⁴⁷ “10/1982 Legea, azaroaren 24koa, Euskararen erabilera normalizatzeko oinarritzkoa”.

Iturria: http://www.euskara.euskadi.eus/contenidos/informacion/argitalpenak/eu_6092/adjuntos/euskara_legearen_itzulpen%20berria%20IZO.pdf (Kontsultatuta: 2016/01/18).

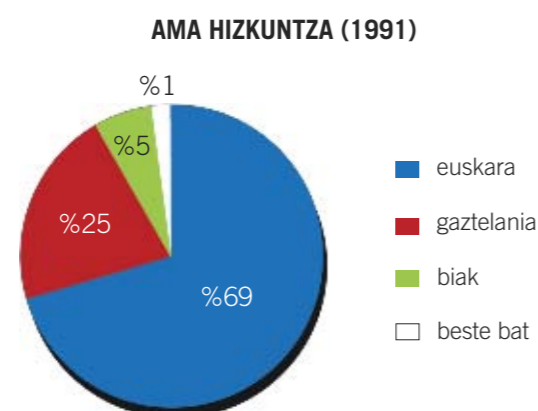
Taula 22: 2 urte edo gehiagoko biztanleak euskarako jakintza maila orokorraren arabera

Urteak	1981	1986	1991	1996	2001	2006	2011
Euskaldunak	3260	3701	3577	3740	3827	3807	3914
Euskaldunak-alfabetatuak	1573	2913	2270	2293	3071	3124	2947
Euskaldunak-erdizka alfabetatuak	1376	472	1061	1140	651	621	845
Euskaldunak-alfabetatugabeak	311	316	246	307	105	62	122
la euskaldunak	894	605	622	746	663	809	730
la alfabetatuak	300	143	303	255	260	389	363
la alfabetatugabeak	382	325	211	325	211	237	208
la pasiboak	212	137	108	166	192	183	159
Erdaldunak			703	456	535	574	586

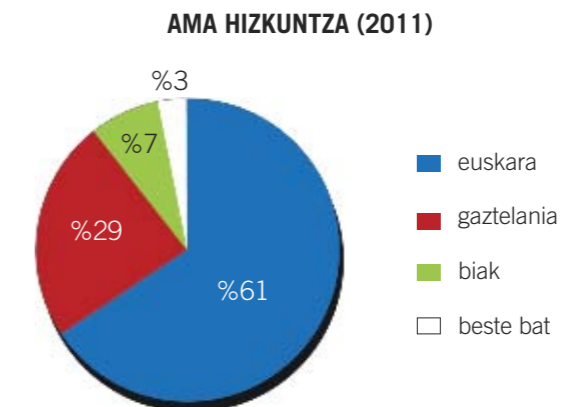
Iturria. EUSTAT. Egileak eginda.

Azken urteetako (1991-2011) Debako euskararen egoera soziolinguistikoekin jarraituz, 1991. urtetik aurrera ikusten da jaitsi egin dela euskara soilik ama hizkuntza dutenen kopurua. Hori horrela izatearen arrazoia honakoa da: ezkontza eta bikoteen arteko elkartzeko mistoa (elebiduna). Aldi berean, gaztelania soilik ezagutzen dutenen kopurua igo egin da; euskara eta gaztelania ezagutzen dituztenak edota beste hizkuntzaren bat gehiago ezagutzen dutenen kopurua ere igo egin da.

Grafikoa 4: Ama Hizkuntza (1991)

Grafikoa 5: Ama Hizkuntza (2011)

Taula 23: Ama Hizkuntza Deban (1991-2011)

URTEAK	1991	1996	2001	2006	2011
Euskara	3306	3400	3454	3412	3470
Gaztelania	1544	1539	1412	1261	1258
Biak	379	312	262	290	222
Beste bat	155	79	57	79	62

Iturria: EUSTAT. Egileak eginda.

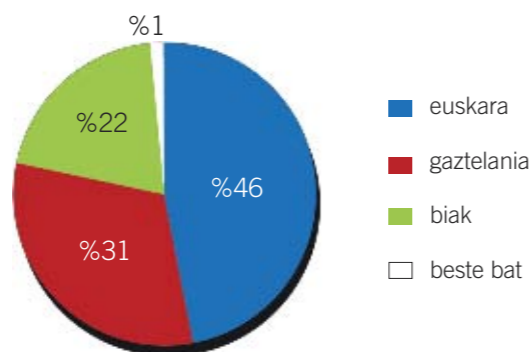
Etxean erabiltzen den hizkuntzari dagokionez, hautematen da euskaraz soilik egiten dutenen kopurua igo egin dela, baina batez ere soilik gaztelaniaz egiten dutenen kopurua da igo dena. Bide beretik, beste hizkuntzaren bat hitz egiten dutenen igoera ere antzematen da. Biak erabiltzen dituztenena, ostera, jaitsi egin da:

Taula 24: Etxean erabiltzen den hizkuntza (1991-2011)

URTEAK	1991	1996	2001	2006	2011
Euskara	2336	2209	2340	2469	2591
Gaztelania	1546	1512	1611	1802	1938
Biak	1099	1300	1222	1032	778
Beste bat	31	21	12	27	77

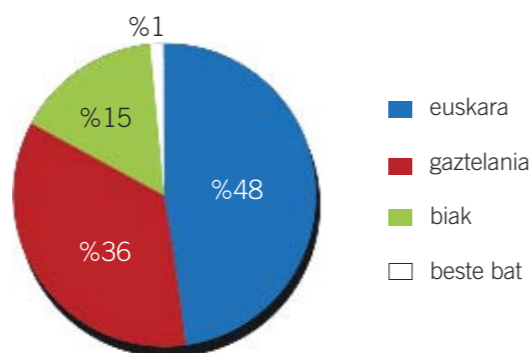
Grafikoa 6: Etxean erabiltzen den hizkuntza (1991)

ETXEAN ERABILTZEN DEN HIZKUNTZA (1991)

Grafikoa 7: Etxean erabiltzen den hizkuntza (2011)

ETXEAN ERABILTZEN DEN HIZKUNTZA (2011)

Iturria: EUSTAT. Egileak eginda.

Euskararen erabilera zertan den jakiteko, ezinbestekoa da kalean egiten diren neurketei begiratu ematea. Hori egiaztatzeko, 1993. urtetik 2014. urtera bitartean Debako erdigunean jasotako datuak dauzkagu:

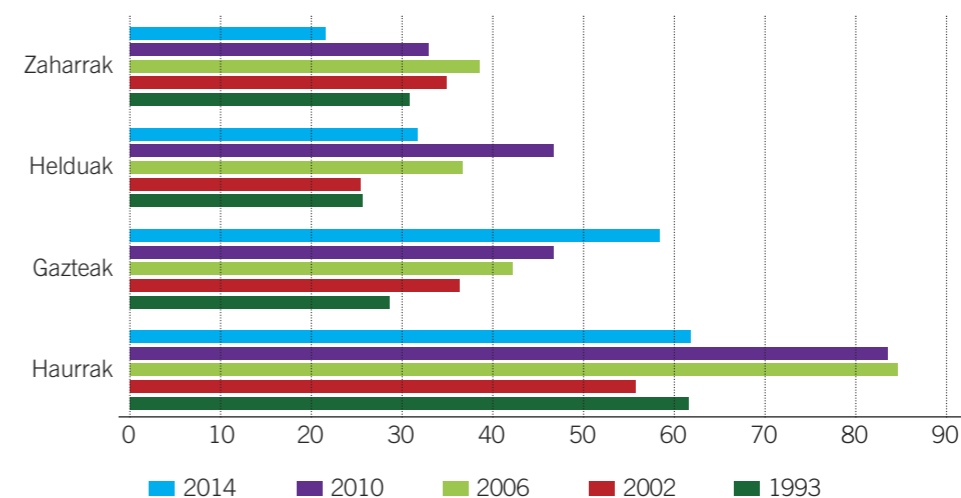
Taula 25: kale neurketa (1993-2014)

URTEAK	Haurrak (0-14 urte)	Gazteak (15-24 urte)	Helduak (25-64 urte)	Zaharrak (65etik gora)	GUZTIRA
1993	%62	%28,89	%26	%30,5	%30,5
2002	%55,89	%36,63	%25,94	%34,58	%34,58
2006	%84,21	%42,70	%36	%38,35	%48,77
2010	%83,29	%46,62	%45,80	%33,16	%52,22
2014 ³⁴⁸	%62,54	%58,4	%31,44	%21,2	%39,58

³⁴⁸ Iturria: Amaia Zinkunegi. Euskara teknikaria. Debako Udala.

Grafikoa 8: Kale neurketak (Debako erdiguneko euskararen erabilera (1993-2014))

KALE NEURKETAK (DEBAKO ERDIGUNeko EUSKARAREN ERABILERA)

Iturria: Amaia Zinkunegi. Egileak eginda.

Debako euskara teknikariak egindako iruzkinarekin bat egiten dugu datuak nola irakurri behar diren eta etorkizunari begira zeri erreparatu behar diogun diagnostikatzerakoan:

“Datuak ez dira konparagarriak: ibilbideak aldatu dira, baita ordutegiak ere. Gainera, proposatutako ibilbideren bat ez da eskatu bezala egin eta, amaitzeko, oker egindako ibilbidearen orde egindakoa berezia izan da, gaztetxearen urteurren bazkaria ospatu dutelako. Dena dela, nahiko agerikoa ematen du haurren erabilerak behera egin duela; ehunetotan, ibilbide desberdinetan, datu hauek bildu ditugu: 42,5 / 61,54 / 85,29 / 67,63 / 74,44. Lehen, %83tik gora. Kezkagarria, ez?”.

Kezkatzekoa da Debako kaleetan euskarak duen presentziaren jaitsiera.

8.4.4. Kultura: literatura Deban.

Zertan da literatura Deban? Zein da euskararen presentzia alor horretan? galderei erantzun egokia emateko, eta irizpide kronologikoa erabiliz, gaur egunera arte Deban izandako idazleen nahiz idatzita-koen inguruko azterketa egingo dugu.

8.4.4.1. Erdi Aroko eresiak.

Ospetsuak dira erdi aroko eta modernitatearen arteko zubi lanean-edo idatzitako eresiak, bertsoak eta kantak³⁴⁹. Hileta kantak dira eresiak, emakumeek maitearen hilotzaren aurrean egindakoak, alegia. Erdi aroan sortu eta ondorengo idazleen sorkuntzak edo kronika egileen artikulua, herri oroimenetik jaso eta idatzitakoak dira. Arrasatearra zen Esteban de Garibai izan zen euretako bat³⁵⁰.

³⁴⁹ Mitxelena, Koldo (1964): *Textos arcaicos vascos*. Madrid: Minotauro.

³⁵⁰ Eresiak, bertsoak eta kantak. Iturria: <http://www.vc.ehu.es/gordailua/eresiak.htm> (Kontsultatuta: 2016/02/18).

Eresietako bi omen dira Debako emakumeei buruzkoak: *Milia Lasturkoa eta Aloseko Usuarena*. Biak XV. mendekoak. Lehena Esteban de Garibaik XVI. mendean jasotakoa, eta bigarrena, berriz, Juan Venancio Arikustainek, XIX. mendean.

Milia Lasturkoaren eresia XV. mendean hasierakoa dela uste da. Debatik Arrasatera joan eta berriro ezkondu nahi zuen Milia Lasturkoaren ahizpak abestu omen zizkion senar edo alargunari:

(1) *Cer ete da andra erdiaen çauria? Sagar errea, eta ardoa gorria. Alabaya, contrariomda Milia: Azpian lur oça gañean arria.*

(2) *Lastur-era bear doçu, Milia. Ayta jaunac eresten dau elia, Ama andreac apaynquetan obia. Ara bear doçu, Milia.*

(3) *lausu da cerurean arria, Aurquitu dau Lastur-en torre barria, Edegui dio almeneari erdia. Lastur-era bear doçu, Milia.*

(4) *Arren, ene andra Milia Lastur-co, Peru Garciac eguin deuscu laburto: Eguin dau andra Marina Arraçolaco. Ezcon bequio, bere idea dauco.*

(5) *Eç dauco Peru Garciac bearric. Ain ga<c>h andia apucadua gatic, Ceruetaco mandatua içanic, Andrarioc ala cumpli jasic.*

(6) *Guiçon chipi sotil baten andra çan, Ate arte çabalean oy çan, Guilça porra andiaen jabe çan, Onrra andi asco cumplidu jacan.*

(7) *Arren ene andra Milia Lastur-co, Mandatariac eguin deust gaxtoto.*

(8) *Cerurean jausi da abea, Jo dau Lastur-co torre gorea, Eroan ditu ango jauna eta andrea, Bata leen, guero bestea. Bidaldu dogu ceruetara cartea: Arren diguela gure andrea.*

(9) *Mondr<a>goeri artu deusat gorroto, Guipuç andraoc artu ditu gaxtoto: Iturrioc calean andra Maria Balda-co, Arte calean andra Ojanda Gabiola-co, Errebalean andra Milia Lastur-co.*

Aloseko Usuaren, edo *Alostorrea* bezala ezagutzen den bigarren eresian, oster, etxeko jaunaren uestezko hilotza aurrean zuela bertso mingotsak sortu zizkion alaba zen Usua.³⁵¹

(1) *Alostorrea bai, Alostorrea, Alostorreko zurubi luzea, Alostorreen nengoenean goruetan, bela beltzak. Kua! kua, kua, kua leihoetan.*

(2) *Etxe eder leiho gabe honetan ez naiz sartu zazpi urte hauetan; eta zortzigarrenean, niretzat zorigaitzean, Aita Beltran-en iltzean.*

(3) *Amandrea nirea nigaz bi erdi egin zenean, mila oilo hil ziran ezkaratzean, zazpi zezen korritu ere enparantzean.*

(4) *Gero Bidania guzian bat zen erorik eta zororik, Aita Jauna nireak hura senartzat eman dit; baina ez nuke trukatuko hobeagoagatik.*

³⁵¹ Turrillas Alex eta Treku J. Ignacio (2009). *Gau-illa. Alostorreko kondaira. La leyenda de Alostorrea*. Debako Udala. Iturria: <http://www.deba.eus/eu/udala/udalaren-egitura-eta-sailak/euskara-eta-hezkuntza/debako-kultur-ondarea/alostorrea.pdf> (Kontsultatuta: 2016/02/18).

(5) *Aita jauna nireak niri eman zidan iminian dotea; amandreak ere isilik bere partea.*

(6) *Lehen gauean begiak, bihotzak, loen mendean, baita berriz ere bigarrenean; hirugarrena igaro baino lehen ondo poztu zinen, Alostorrea, heldu zelako niregan semea.*

(7) *Alostorrea, bai Alostorrea, Alostorreko zurubi luzea! Alostorreen nengoenean goruetan, bela beltza kua kua leihoetan.*

(8) *Handik jaiki eta erre-goruaz jo nuen; baina handik laster berri gaiztoak jo ninduan.*

(9) *-Zaldunak esan zion: "isil, isil, ama-doilorkumea, ez da bada ori zure esaterea".*

(10) *-Ixil, ixil, zaldun odol txarreko gaztea! Ala ere gutxiago zen zure eginpidea.*

(11) *Ahizpa ederrak hor daude ederrik eta galantik, ahatz ederrak eraztunez beterik, ez daukatela mantuetan zulorik;*

(12) *ala ere gutxiago begian negarrik. Amandreari ere bai, poza dario. Nire bihotzari bakarrik mindura jario!*

(13) *Aita jauna nirea Gaztelan zenean, isil askorik jaio zen Alostorreen semea, eta halare isilagorik dago bakean, hazitzen Zarautz-aldean, gure jatorriaren loitukerian.*

(14) *Ai hau mindura beltza! Hau nire lotsa! Alabak negarra eta Aitak lur hotza! Zeinek loitu zaitu, Alostorrea! Ai, nire aita maite, aita maitea! Iltzea ondo egin duzu, aita jaun maitea.*

8.4.4.2. Maria Estibaliz de Sasiola (XVI).

Ezaguna da 2004. urtean Madrilan aurkitutako Joan Perez de Lazarragaren (1548-1605) eskuizkribua. Pertsonaia kokatzeko, esan, Oñatiko jatorrizko oinetxetik zetorrela Lazarragarren leinua. Bernart Etxeparerekin batera, pizkunde garaiko egile bakarrenetakoa omen da Joan Perez de Lazarraga. XVI. mendean idatzitako euskarazko testu bakarrenetakoa dugu; eta Hego Euskal Herriko zaharrena. Arabako euskalkian idatzia dago, eta mendebaldeko euskararen historia argitzeko tresna ona da Lazarragaren eskuizkribua. Ustez, 1567. urtetik 1602. urtera bitartean idatzitako lanak biltzen ditu dokumentuak. Bi zatitan banatua badago ere, guk batez ere, bigarrenari erreparatuko diogu; 46 poemako bilduma da: bederatziz gaztelaniaz eta hogeitaz hamazazpi euskaraz.³⁵²

Nolatan lotu eskuizkribu hau Debarekin? Bada, poema horietatik hiru (33, 34 eta 35) Debako Maria Estibaliz de Sasiolak idatzitakoak direlako. Turrillas eta Trekuren esanetan, Maria Estibaliz Sasiola dorretzekoa zen, herriko familia ospetsu eta boteretsuenaren alaba. Zergatik da bitxia Maria?

*"Ordura arte ahozko nahiz idatzizko hizkuntza kultu ofizial bakarra izandako latina beste hizkuntza batzuei bidea ematen hasi zitzairen, eta horien artean, euskarari ere bai. Gaztelaniaz egiten zen literatura XVI. menderako nahikoa finkatuta bazegoen ere, ez zen gauza bera gertatzen euskal literaturarekin, tradizioz ahozkoa izan baitzen"*³⁵³.

³⁵² "Lazarraga eskuizkribua. Edizioa eta azterketa". Iturria: <http://www.lazarraga.com/> (Kontsultatuta: 2016/02/18).

³⁵³ Turrillas, Alex eta Treku Jose Ignacio (2015). *Deba. Ibilaldi bat gure historian zehar*. Deba: Kaioa a.s.p., 124-127 orriak.

Izan ere, garai hartako pizkundeko literaturari begira jartzen bagara, Mariak bat egiten du bai Gaztela-Leon eta baita Nafarroako Erresuman hainbat gizon eta emakumek sortutako literaturarekin; adibidez, Etxepare, Leizarraga, Axular, Santa Teresa, San Juan de la Cruz, Miguel de Cervantes...

8.4.4.3. Jose Antonio Araquistayn (1700-1764).

Hemezortzi urterekin *karmeldar oinutsen ordenan* sartu zen Markinan, ondoren Iruñeko komentuan sartu zuten, Logroñoeko karmeldarren komentuan hil zen 1764. urtean.

Idatzi gehientsuenak Itziarreko Amabirjinari buruzkoak dira, euskaraz idatzitako 12 estrofako ere-serkia barne. Badu beste alderdi interesgarri bat; Jose Antonio aditua zen euskaren lexikoan; 1745. urtean *“Los Suplementos al Diccionario Trilingüe del Padre Larramendi”* idatzi zuen. Gaztelaniaz, euskaraz eta latinez idatzita dago, horixe da bere baliorik behinena³⁵⁴.

8.4.4.4. Juan Jose Moguel Elguezabal (1781-1849).

Polifazetiko zen Juan Jose. Markina-Xemeingo Barinaga auzoan apaiza izateaz gain, karlista sutsua zen eta Bizkaiko Jaurerriko ahaldun nagusia izatera iritsi zen. Horrek, luzera, arazoak ekarri zizkion³⁵⁵.

Erljio kutsukoak izan ziren bere sorkuntza guztiak, eta Markinako bizkaieraz idatzitakoak. Nabarmenezkoa da, beste batzuen artean, 1816. urtean familiari zuzendutako *“Baserritar nekezaleentzako escolia”*³⁵⁶.

8.4.4.5. Juan Venancio Araquistain (1830-1906).

Familia oneko semea, 1830. urteko maiatzaren 18an, lehen karlistada aurretik jaio zen Deban Juan Venancio Araquistain. Valladolideko Unibertsitateko Zuzenbide fakultatean egin zituen ikasketak, eta jabetza-erregistratzaile izan zen Azpeitian eta Tolosan. Ezkondu eta Tolosara etorri zen bizitzera; hantxe argitaratu zuen bere obrarik behinena. Tolosan hil zen 1906. urteko azaroaren 7an, 78 urte zituela³⁵⁷.

Juan Venanciok batez ere gaztelaniaz idatzi zuen, hala ere, baditu euskaraz idatzitako hainbat lan. Batzuentzat, bere belaunaldiko euskal idazle erromantikorik esanguratsuenak da, eta inoiz aitortu zaio ere euskal literatura-pizkundearen aitatasuna³⁵⁸.

1866. urtean *Tradiciones vasco-cántabras (Recuerdos, Leyendas y Tradiciones del País Vasco)* idazlan argitaratu zuen; baita *Lelo kantoa* ipuinak, eta *Etumetaren Baso-Jauna* liburua ere. Haren lanek, literatura erromantikoaren eredu, entzute eta harrera handia izan zuten.

³⁵⁴ Berdin, 232 orria.

³⁵⁵ “Juan Jose Moguel Elguezabal”. Iturria: <http://www.euskomedia.org/aunamendi/ee96505> (Kontsultatuta: 2016/02/18).

³⁵⁶ “Baserritar nekazaleentzako escolia (1816)”. Iturria: <http://www.euskomedia.org/aunamendi/ee154260> (Kontsultatuta: 2016/02/18).

³⁵⁷ Arrizabalaga, Vicente (2010). *Leyendista debarra Juan Venancio de Araquistain en el contexto socio-literario vasco del siglo XIX*. Deba bilduma. Debako Udala.

³⁵⁸ Arrizabalaga, Vicente (2006). *En el centenario de la muerte de Juan Venancio Araquistain*. Deba aldizkaria. Iturria: <http://www.ostolaza.org/archivos/publicaciones/65-En-el-centenario-de-la-muerte-de-Juan-Venancio-de-Araquistain.pdf> (Kontsultatuta: 2016/02/18).

Arrizabalagaren hitzetan,

*“Él utilizaba los cantares tradicionales vascos y luego se documentaba muy bien, recogiendo leyendas ancestrales a través de las personas mayores de Deba. Lo que quería era reivindicar la antigua tradición vasca, pero sus propósitos no eran políticos, a diferencia de Arana”*³⁵⁹.

Esan dezagun, liburuan argitaratzen dituen zortzi eresietatik bost Debarekin lotuta daudela. Honekin esan nahi da Juan Venanciok Debako historiarekin lotutako hainbat pasarterekin bat egin zuela, besteak beste: *“gau hilak”* edota hildakoaren aurrean gaubeilan zeudenek hildakoa bizi zen artean gertatutako pasarteak gogoratzen zituzten.

Juan Venancio foruzalea zen, eta karlista eta liberal moderatuekin batera euskal foruen aldeko mugimendua sustatu zuen (Becerro de Bengoa, Pedro Egaña, Antonio Trueba...) ³⁶⁰.

8.4.4.6. Tene Mujika (1888-1981).

Bere bataio ponteko izena Robustiana Mujika Egaña da. Pertsona oso ipurtarina, buru- belarri aritu zen kulturen alde eta hainbat egunkari eta argitalpenetan parte hartu zuen. Politika gaietan ere aritu zen Tene Mugika, eta 1931. urtean sortutako Emakume Abertzale Batzako buru izan zen (1935)³⁶¹. Beraz, ulergarria da, Gerra Zibila (1936) hasi zenean atzerrira ihes egin beharra izatea.³⁶²

1916. urtean, hamabost egunero kaleratzen zen *“Euzko Deya”* euskarazko aldizkarian idatziko zuen lehenengo euskal idazlea izan zen. *“Euzkadi”* egunkarian ere idatzi zuen.

Literatura sorkuntzari dagokionean hainbat lan aipatu badaitezke ere, 1923. urtean saritutako *“Miren Itziar, idazkiak eta olerkiak”* lana azpimarratu nahi genuke. Haurrentzako antzezlanak ere egin zituen, adibidez, *“Gogo Oñazeak”*, 1934. urtean saritutako lana. Beste hainbat sari ere lortu zituen emakume emankor horrek.

Gerra ondoren, ostera, bere ekoizpena jaitsi egin zen. DEVA aldizkarian hainbat artikulu idatzi zituen, eta herriko pertsonaia ezagunak baliatu zituen esan nahi zuen hori modu eraginkorragoan adierazteko.

1964. urtean, *“Ondarroako Lore-Jokoetan”* lehen saria irabazi zuen. Saria euskal baserri-bizitzari buruzko kontaera poetiko onenari eman zitzaion. Bestalde, *Kardaberaz Elkarteko* kide zen eta 1975. urteko uztailean Euskaltzaindiko Ohorezko kide izendatu zuten.

³⁵⁹ “El ilustre desconocido”. Iturria: <http://www.elcorreo.com/alava/20080106/guiapuzcoa/ilustre-desconocido-20080106.html> (Kontsultatuta: 2016/02/18).

³⁶⁰ Turrillas, Alex eta Treku José Ignacio (2015). *Deba. Ibilaldi bat gure historian zehar*. Deba: Kaioa a.s.p., 172-175 orriak.

³⁶¹ 1931. urteko abenduan egin zen Debako EABren eraketa saioa, eta ziur Elbira Zipritia donostiarrak eta Mercedes de Kareaga eibartarrak bertan egin zutela bat. Iturria: Larrañaga, P (1978). *Emakume Abertzale Batza*. Donostia: Auñamendi, 79 orria.

³⁶² Bidegileak. Tene Mujika (1888-1981). Iturria: <http://www.euskara.euskadi.net/appcont/sustapena/datos/35%20MUXIKA.pdf> (Kontsultatuta: 2016/02/18).

Ondoren, *Tene Mujika literatura lehiaketa* sortu zen. Debako Udalak, kultura elkartearen laguntzarekin, 1983. urtean antolatu zuen lehenbizi. Lehiaketarako ipuin hautatu batzuk argitaratu zituen; 1984. urtean, 32 ipuinetatik 18 aukeratu ziren, -horietako 14 argitaratu ziren soilik-. Argitalpen horien bidez euskara bultzatu eta Debako gazteei literaturan murgiltzeko aukera eman nahi zitzaien³⁶³.

Harrez gero, 1984. urtetik aurrera, alegia, 25 urtez jarraian burutu da *Tene Mujika literatura lehiaketa*. 2006. urtean, ELKAR argitaletxearekin batera³⁶⁴, *Tene Mujika literatura lehiaketa* izatetik *Tene Mujika Beka* izatera aldatzea erabaki zuen Debako Udalak, "*Euskal Herriko historia hurbila ezagutzuz aldi berean euskal literatura aberasteko nahiaz*"³⁶⁵.

1986. urteko martxoaren 26an ospatutako udal batzarrak erabaki sinbolikoa hartu zuen: Tenek euskarari emandako bultzada aitortuz, udaletxe ostean zegoen plazari Tene Mujika Plaza izena jarri zitzaion³⁶⁶.

Udalak 1988. urteko maiatzaren 26an, maiatzaren 24an Tene Mujika jaio zela ehun garren urteurrena izanik, bat egin nahi izan zuen gertaera hori ospatzeko herrian antolatu nahi izan ziren ekitaldiekin. Bere etxean jarriko zen oroigarri-plaka bat egitea erabaki zen maiatzaren 28an³⁶⁷.

8.4.4.7. Jose (Joseba) Markiegi Olazabal (1895-1936).

Ikasketak Comillaseko (Santander) apaizgaitegian egin ondoren, Aprikanon (Araba) eta Arrasaten izan zen apaiz. Itzulpengintzan aritu zen: *Mixio-eskuliburua* (1931, *Manual de Misiones*), *San Luis en bizitza* (*La vida de San Luis*, Herrera y Oriaren obratik euskaratua, 1932), *Txerren zubiko gertaria* (*La farce du Pont du diable*, H. Gehonen obratik euskaratua, 1934) eta *Eriotz bide* (*Todes Heg*, P. Humperten obratik euskaratua,

1935). *Jaungoiko-Zale*, *Argia* eta *Yakintza* agerkarietan eman zituen argitara lan aipagarrienak. Espainiako Gerra Zibila hasi bezain laster, frankistek atxilotu eta fusilatu egin zuten Oartzunen 1936. urteko urriaren 24an³⁶⁸.

8.4.4.8. Peli (Felix) Markiegi Olazabal (1905-1946).

Debako eskola bukatu eta hamabi urterekin bere anaia zen Joseren bide bera hartu zuen Pelik; hots, Santanderreko Comillas ikastetxean apaiz ikasketak egin zituen. Jesuiten ardurapean, euskaldun askorekin egin zuen topo bertan. Horrek, ordea, ez du esan nahi harreman horien bidez sortu zenik euskara eta euskal kulturaren aldeko mugimendua, ez bazen, behintzat, ezkutuan, izan ere, debekatuta zegoen euskaraz egitea eta ekoiztea. Hala ere, gai izan ziren "*Aldizka*" edo "*Atzerri*" taldeko aldizkariak kale-ratzeko. Une hartan, eta geroago, maila handiko euskal literatur egileekin topo egiteko aukera izan zuen Pelik (Orixe, Aitzol...). Hamabost olerki dira berak idatzitakoak: "*Jaunaren ots biguna*"; "*Gaberdia da*"; "*Malkoa*" ...

³⁶³ Elkarlana (1984). *Tene lehiaketak 84. Ipuinak*. Deba: Irakaskuntza eta kultur aurrerapenaren aldeko elkarte.

³⁶⁴ ELKAR/lekuko izeneko bilduma barruan argitaratu ziren lan hauek: *Tunelak, izarak, moztorroak eta baffleak* (Josu Martinez); *Zeluloidezko begiradak* (Mikel Garcia); *Postkronikak* (Alberto Barandiaran); *Loiolako hegiak* (Imanol Murua); *Plazer bat izan duk Benito!* (Pako Aristi eta Mikel Markez); *Aldamenkoa* (Ainara Gorostizu) ...

³⁶⁵ "Tene Mujika". Iturria: <http://www.deba.eus/eu/herria/pertsonaiak/tene-mujika-1> (Kontsultatuta: 2016/02/18).

³⁶⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1985-1987). Udal akta: 1986/03/20, 76. orria.

³⁶⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1987-1989). Udal akta: 1988/05/26, 75. orriaren buelta.

³⁶⁸ "Joseba Markiegi Olazabal (1895-1936)". Iturria: http://www.euskara.euskadi.eus/r59-738/eu/contenidos/termino/_c04061/eu_m_1064/m1064.html (Kontsultatuta: 2016/02/18).

1930. urteko ekainaren 5ean, azkoitiarra eta euskalduna zen Santanderko apezpikuak apaiz egin zuen. Meza berria Deban eman zuen, uztailaren 31n, San Inazio egunean.

Gerra Zibila hasi zenean erbestera ihes egin zuen, Iparraldera lehenik eta Argentinara ondoren. Hantxe hil zen.

Genero dramatikoan azpimarratzekoa da, adibidez, "*Seme Ondatzailea*"; sarri antzeztutakoa eta hainbat hizkuntzatar itzulitakoa³⁶⁹.

8.4.4.9. Anes Arrinda Albisu (1912-2004).

Norbaitek galde lezake zer egiten duen Lekeition jaiotako gizaseme batek Debako literatur egileen zerrenda honetan. Badago argudio sendo bat: 54 urtetan herriko abadea izateaz gain (parroko ere izan zen), herriko kultura eta sozio-jardueretan parte hartu zuen (besteak beste, Debako ikastolaren sorreran). Makina bat diziplina landu zituen: etnografia, historia, hizkuntza, literatura... Euskaraz eta gaztelaniaz idatzi zuen³⁷⁰.

Narratiba, saiakera eta poesia izan ziren Anesek landutako literatura generoak: "*Jauntxo-Txiki*"; "*Oto ta Potolo*"; "*Semeno de Lazkano*"; "*Anai-arteko gorroto*"... Saiakerak: "*Euskalerrri zaarra*", "*Euskalerrri ta heriotza*"³⁷¹...

1964. urtean lehen aldiz antolatu ziren *Euskal-jaiak* ekimenaren prestaketa lanetan parte hartu zuen. Beranduago, 1976. urtean, *Debarren Eguna* sortu zuen parrokiako mugimenduaren bueltan zebiltzan beste partaide batzuekin. Bere hitzak dira:

"1976an auxe esaten genduan ... Aita San Roke debarren biotzean dirau oraindik. Gure aurrekoak ermitatxo apaiña jaso zioten Sanrokietan askok ezin izaten dute gora joan: Santoa-ren egunean. Egokitasun ez artarako. Maiatza garai egokia izati eta maiatzaren irugarren igandea *Debarren Eguna* ospatuko degu, debatar guztientzat, etxean eta etxetik kanpo dabiltzarentzat ere. Festa hau urtero antolatzea nai genduke"³⁷².

8.4.4.10. Bertsolariak.

Euskal ahozko tradizioak lotura zuzena dauka mendez-mende bertsolariek eginiko transmisioarekin.³⁷³ Bertsolaritza euskaldunen jatorria bezain zaharra izan badaiteke ere, bere ikuspegi moderno XIX. mendearen hasieran hauteman daiteke. Hala ere, testuinguru eta gertaera desberdinak eraginda -gerrateak, goseteak eta gainerako saminak-, ahoz izan ordez, bertso-paperekin bidez garatu ziren. Horrek berebiziko eragina izan zuen. Bertsolaritzak errealitate soziopolitikoarekin harreman estuak izan zituen, eta klandestinitatean bezala, esku batetik bestera pasatzen ziren bertso idatziak.

³⁶⁹ Dorronsoro, Lukas (2005). *Peli Markiegi (1905-1946)*. Bidegileak bilduma. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza. Iturria: <http://www.euskara.euskadi.net/appcont/sustapena/datos/39%20MARKIEGI.pdf> (Kontsultatuta: 2016/02/20).

³⁷⁰ Irigoyen, Félix (1985). Anastasio Arrinda. Perfil de un Párroco, perfil de un hombre. *DEBA aldizkaria*, 2, 45 orria.

³⁷¹ Arrinda, Anastasio (2000). *Anes, apaiza (Debako eleizan 1950-2000)*. Deba.

³⁷² Muriel, Rosa (2015). *Música y danza en las fiestas tradicionales de Deba*. Deba Bilduma, 7. Deba: Debako Ostolaza Kultur Elkarte.

³⁷³ "Bertsolaritzaren historia". Iturria: <http://bdb.bertsozale.eus/orriak/get/2-bertsolaritzari-buruz-historia> (Kontsultatuta: 2016/02/20).

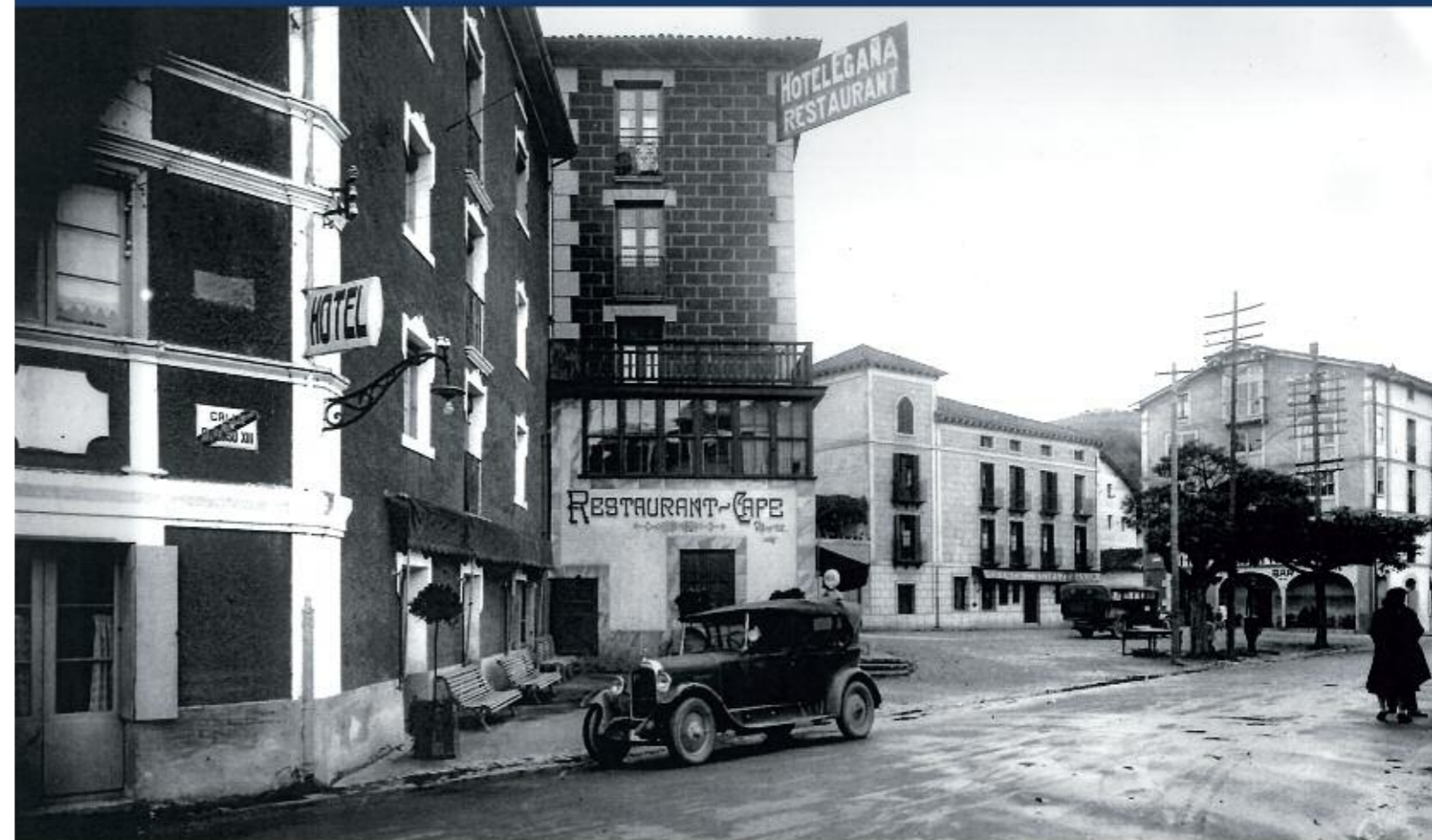
Testuinguru ezegonkorak alde batera lagatzen hasi zirenean, eta garai gozoagoak iritsi, aisialdirako tarreak areagotzen hasi ziren, eta horrekin batera, bat-bateko edo jendaurrean eginiko bertsoak gora egiten hasi ziren; hasierako urratsak ostatueta eta tabernetan eman zituen. Ondoren etorri zen tabernatik kalera edo oholtzara egindako urratsa.

Deban “XIX. mendearen amaieratik ia gaur arte, Debako landa eremuak bertsolarien benetako harrobiak izan dira”³⁷⁴. Zerrendarekin hasteko, lehendabizikoa, 1894. urteko uztailearen 12an, Jose Antonio Sorazu edo “Zubeltzu-Zahar” (1894-1975) izan zen; garai hartako puntako beste bertsolari batzuekin (Frantses Txikia, Txapel, Txirrita, Basarri edota Uztapide) aritu zen.

Manuel Olaizola “Uztapide” (1909-1983). Arin lortu zuen arrakasta; 1936. urtean bigarren geratu zen bertsolarien arteko txapelketan (Txirritaren ondoren). Hala ere, ondorengo urteak oparagoak izan ziren Manuel Olaizolarentzat 1962, 1965 eta 1967. urteko edizioak ere irabazi egin zituen. Ezin dugu ahaztu ere 1959. urtean Gipuzkoa mailakoa ere irabazi egin zuela. Hainbeste txapelketa irabazteak paregabeko dohainak zituela adierazten digu, eta ezagutzen zutenek sormenean eta ateraldi burutsuak adierazteko zuen gaitasuna aipatzen dute; XX. mendeko bertsolaririk maitagarriena izan zela diote. Bizitzako azken urteetan bere memoriak (“Lengo egunak gogoan”) argitaratu ziren (1975). Urtebete beranduago “Sasoia joan da gero”. Hala ere, ez zen horretan geratu bere ondarea, izan ere, “Uztapide berriz plazara” izenburuarekin bi liburuki argitaratu zirelako 2001. urtean (bera hil eta handik 18 urtera, alegia).

Badaude zerrenda honetan aipatu beharreko beste bertsolari batzuk, besteak beste: Juan Mari Salegi Iriondo, Jose Mari Salegi Egaña, Juan Jose Esnaola, Antonio Esnaola, eta anaiak ziren Juan Jose, Manuel eta Santiago Uranga.

BIGARREN ZATIA

GIZARTE ERAGILEEN JARRERA ETA EUSKARA DEBAN (XVIII-XX)

³⁷⁴ Turrillas, Alex eta Treku, José Ignacio (2015). *Deba. Ibilaldi bat historian zehar*. Deba: Kaioa a.s.p., S.L., 238-243 orriak.

XVIII. eta XIX. mendeetan Gipuzkoan euskararen ezagutza eta erabilera zelakoa zen jakiteko badi-tugu zeharkako bi iturri. Euretako bat da Aita Manuel Larramendi. Guk, batez ere, 1754. urtean idatzi zuen *Corografía de Guipúzcoa* obran esandakoak jasoko ditugu. Zera diosku euskararen ezagutza eta erabilerari buruz (285. orrian):

*“Es ciertísimo que de las cuatro partes de Guipúzcoa las tres no entienden castellano... Los que entienden el castellano son los eclesiásticos, los religiosos, los que han estudiado, los caballeros, los que se han criado en Castilla; y así, un castellano arrastrado le entienden también los que en lugares menores y aldeas pueden ser alcaldes y cargohabitanes, mercaderes y tenderos. Sus mujeres y señoras son pocas las que saben más castellano que sobre materias obvias y cotidianas. Todos estos aún no son la cuarta parte de Guipúzcoa; todo el resto son puramente vascongados; y aún los más de esta cuarta parte, apenas saben más castellano que para manejarse en sus oficios y tratos”*³⁷⁵.

Beraz, hiru laurdenak (%75) euskaldun elebakarrak zirela diosku Larramendik, eta ikasitako erlijio-soak zaldunak, eta herrietako kargu publiko zeukaten hainbat zirela gaztelaniaz ondo moldatzen zirenak; emakumeek gaztelaniaren ezagutza apalagoa zeukatela adierazten du. Bigarren lekukotza folklorea aditua izan zen Juan Ignazio Iztuetarena da. *Guipuzcoaco Provinciaren Condairan* idatzitako idazlanean dioskuna jarraituko dugu. Bertan, euskaldun kopuruari dagokionez, orokortu dezakegun iritzia ematen digu:

*“Provincia labur onetaco mugapean contatcen dira eun ta oguei milla arima bezalatsu; oietatic eun milla bederic izango dira Euzcara beste itzcuntzaric ezdaquitenac; gañerontceco oguei milla-etan beguira izan ezlitezquean erdiac baino gueiago, Euscararen ugazume etorqui arrotz, nongoac eta noren odolecoac diran berac ere ez daquitenac, eta azquenengo amar milla-etan ere izango dira guichienaz sei millaraiño, Euscaraz charqui, eta gaztelaniaz gaizqui itzeguiten dutenac, beren buru arroac guizon andi ta jaquintsu eguiteagatic”*³⁷⁶.

XIX. mendearen erdi aldeko panorama soziolinguistikoa isla da Iztuetak adierazi diguna. Bertako kopuru absolutuak ehunekoetara pasatuta, gipuzkoarren %92 inguru euskaldun hiztunak zirela diosku, non % 83 euskaldun elebakar bezala har zintezkeen.

Esandakoak esanda, nolakoa zen euskararen ezagutza eta erabilera Deban? Horri erantzuteko herriko eragile zibil eta erlijiosoarekin bat egingo dugu. Lehenik eta behin, elizaren jarrera aztertuko dugu; batez ere *‘publikata’* izeneko funtzio edo fenomenoan oinarrituko gara. Bigarren, agintari zibilak edo publikoak landuko ditugu, alkateak eta zinegotziak batez ere. Hirugarren, militarrek. Laugarren, idazkariak eta notarioak. Bosgarren, bake-epaileak. Seigarren, eta bukatzeko, beste hainbat udal langileren esparruko jarduna.

³⁷⁵ Tellechea, J. Ignacio (zuz.) (1969). *Corografía de Guipúzcoa. Obras del padre Larramendi*. San Sebastián: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, S.A. Esan, bi atal direla hizkuntzari dagozkionak: “Del vascuence en general”, non Gipuzkoako eragileen arabera, hizkuntzaren egoera soziolinguistikoa zertan zen azaltzen zuen; eta “De los dialectos del vascuence y del particular de Guipúzcoa”, non Gipuzkoak dauzkan euskalki desberdinen inguruako azterketa egiten duen.

³⁷⁶ Iztueta, Juan Antonio (1847). *Guipuzcoaco Provinciaren Condaira edo Historia ceñetan jarritzen diraden arguiro beraren asieratic orain arte dagozquion barri gogoangarriac. Eguin eta zucendu cebana D. Juan Ignacio de Iztueta, Guipuzcoaco dantza anciñacoen condairaren eguille, eta bertaco soñu zarca Bildu ta arguitaratu cituenac*. Donostia: Ignacio Ramón Baroja, bosgarren orria.

1. ELIZAREN JARRERA.

Ezaguna da, XIV. mendetik aurrera, eliza katolikoak eliztarren hizkuntzan artatu behar zituela fededunak. Euskararen erabilerari dagokion beste jomuga esanguratsu bat 1545. urtetik 1563. urtera arte iraun zuen Trentoko Kontzilioa izan zen. Izan ere, erabaki estrategiko asko hartu ziren kristautasunak bizi zituen dogma arazoengatik; helburu argi bat zeukaten: fede katolikoaren edukia finkatzea. Horrela, doktrinarekin lotutako hamalau dekretu aintzat hartzeaz gain, katekesi arreta eta elizaren diziplinaren inguruko beste hamahiru dekretu ere egikaritu ziren, besteak beste, elizan erabili behar zen hizkuntzaren ingurukoa. Hala, herri-hizkuntzan mezuak ematea debekatu egin zen³⁷⁷, nahiz eta gomen datu egiten zen, ostera, sermoirako erabiltzea posible zela. Horrek zera adierazi nahi zuen: elizkizunetan parte-hartzen zutenek, izan abadeak, onuradunek eta kapilauak gaztelera eta latinez gain euskaraz ere jakin behar zutela.

Horrela, herriko abadeak goiko mailako erakunde nahiz aginteek emandako aginduak (*“publicata”*) ezagutarazteko bitartekari egokiak bihurtu ziren. Abadeak herriko hizkuntza erabiliz pulpitutik adierazten zuen agintari zibilek nahiz erlijiosoek hartutako erabakiak. Jakina, agindu horiek latinez (elizatik bazetorren) edo gaztelaniaz (zibila bazen) idatzita zetozen. Horrek esan nahi zuen abadeak hitzez hitz itzuli behar zuela dokumentua, nahiz eta agiriari askok, esan bezala, erlijio kontuekin zer ikusirik ez izan³⁷⁸.

Debako abadeak ere egoera berean zeuden. Itziarreko parrokiari, adibidez, 1767. urteko maiatzaren 17ko eta otsailaren 27ko errege-dekretuaren bitartez, Karlos III.ak emandako agindua jakinarazi zen. Agindu horren bitartez jesuitak kanporatu egin zituzten (*“Extrañamiento de los regulares de la Compañía de Jesús, ocupación de sus temporalidades y otras cosas concernientes al mismo asunto”*).³⁷⁹

Urte bereko maiatzaren 4an, orduko alkate zen Jose Antonio Eizaguirre Amuscotegui jakinarazi zien bai Debako bikarioari baita Itziar, Arrona eta Garagartzakoei (Mendaroko haranean) ere, Madriletik zetorren agindua betearazteko, horretarako *“combiene hacerse su publicación en la forma acostumbrada para que llegue a noticia de todos y no se pretenda ygnorancia”*. Eta hala egin zen. Debako bikarioak maiatzaren 15ean jakinarazi zien herritarrei *“al tiempo del ofertorio de la misa popular”*. Arroakoak, berriz, maiatzaren 24an; Mendarokoak, maiatzaren 31n³⁸⁰.

Horrela...

“Certifico yo Don Antonio de Araquistain, vicario unico de la Universidad de la Parrochial de Ntra. Señora de Iciar, jurisdiccion de la Noble Villa Monrreal de Deva, haver dado a entender oy dia diez y siete de maio a mis feligreses en lengua vulgar vascongada al tiempo del ofertorio de la misa popular esta Pragmática Sanción de Su Magestad que Dios guie para que observen y guarden del `verbo ad verbum` puntualmente. Y firme dicho dia, mes y año de mil settecientos y sesenta y siete. Don Antonio de Araquistain”.

³⁷⁷ “Concilio de Trento”. Iturria: http://personal.us.es/alporu/histsevilla/concilio_trento.htm (Kontsultatuta: 2015/09/20).

³⁷⁸ Madariaga Orbea, Juan (2014). “La mediación lingüística entre la población vasca en las instituciones, 1600-1840”. In: Madariaga Orbea, Juan eta Adot, Álvaro. *El euskara en las altas instituciones de gobierno a través de la Historia. Euskara gobernuko goi erakundetan Historian zehar*. Pamplona-Iruña: Pamiela, 86-142 orriak.

³⁷⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen Liburua (1762-1770). Udal akta: 1767/05/17, 103. orriaren buelta eta 104 orria.

³⁸⁰ Berdin.

Pragmatika honen iragarpena Deban, Arrona eta Mendaron ere egin zela badakigu arren, ez dakiguna da erabilitako hizkuntza zein izan zen, hartako aktan ez baita aipatzen adierazpena egin ote zen *“en lengua vulgar vascongada”*³⁸¹.

Horrek esan nahi du soilik Itziarren adierazi zitzaizela euskaraz, eta gainerakoei gaztelaniaz irakurri zitzaizela? Ez, jakina. Nahiz eta udal aktetan adierazi ez, euskaraz ematen ziren jakinarazpen horiek guztiak. Esan, gainera, elizetako bikario bakoitzak jakinarazi ziela alkateari emandako agindua bete egin zutela.

Goian aipatu duguna ez da ekintza isolatua; onartutako errutina zen. Ondoren emango diren Errege Agindu batzuk aintzat hartuta (txanpon faltsuaren ingurukoa, edo soilik justiziak emandako erabakiei jaramon egitea, esate baterako), zera irakur daiteke udal aktetan:

*“Don Joseph Antonio de Eyzaguirre Amuscotegui, alcalde y juez ordinario de esta villa de Deva y su jurisdiccion: Hago saber a los señores vicarios de las Yglesias Parrochiales la Real Santa Maria de esta villa de Deva, Iciar, Arrona y Mendaro, que para el debido cumplimiento de lo que se manda en los Reales Decretos precedentes conviene se haga publicación de ellos para noticia de todos, y que nadie ignore. Por tanto suplico a cada uno de sus mercedes se sirvan publicar y dar a entender en la forma acostumbrada en los días festivos primero y siguientes, y pongan a continuación certificación en forma en que receivre todo favor. Deva, mayo 27 de 1767. Don Joseph Antonio de Eyzaguirre Amuscotegui. Por su mandado, Ramon Antonio de Salinas”*³⁸².

Agirian dago ez dela aipatzen *“en lengua vulgar vascongada”*, baina *“dar a entender en la forma acostumbrada”* esaldiak adierazten du euskaraz sozializatu zela agindua.

Bitxiena da, aktetan aipatutako Itziarreko bikarioaren kasuan soilik esaten dela euskaraz eman zirela oharrak:

*“Certifico yo Don Antonio de Araquistain, vicario único de la Parrochial del milagroso y devoto Santuario de la Universidad de Ntra. Señora de Iciar, haver publicado oy dia treinta de maio de este presente año de mil settecientos sesenta y siete en lengua vulgar vascongada, al tiempo del ofertorio de la misa popular a mis feligreses, la Cedula Real y auto precedente para sus efectos...”*³⁸³.

Izan ere, ohar bera eman zen ere Deban, Arronan (San Esteban de Arrona) eta *“Nuestra Señora de Garagarza del Valle de Mendaron”*. Debako azken bi auzo hauetan aipatzen da *“he dado a entender a mis feligreses el contenido de la Real cedula”*, baina ez zein hizkuntzatan adierazi zen. Hala ere, zalan-tzarik ez dago euskaraz adierazten zirela jakinarazpenak.

Aipatutako albisteek, nahiz ondorengoek, argi uzten dute asko zirela elizako pulpitutik ematen ziren berriak. Zertxobait beranduago jaiotako Pablo Gorosabelen (1803-1868) idatzietara jotzen badugu, *Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa* (1899) izenekora, hauteman genezake orduan ere eliztarren hizkuntza bakarra euskara zela; beraz, honek adierazi beharko luke Deban ezagutu eta erabiltzen zen herri hizkuntza euskara zela. Honela dio Gorosabel jaunak:

³⁸¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen Liburua (1762-1770). Udal akta: 1767/05/17, 103. orriaren buelta.

³⁸² DAH: Udal Akta eta Akordioen Liburua (1762-1770). Udal akta: 1767/05/27, 108. orriaren buelta 109. orria.

³⁸³ DAH: Udal Akta eta Akordioen Liburua (1762-1770). Udal akta: 1767/05/27, 143. orriaren buelta.

“La costumbre de leerse por los parrocos en las iglesias las providencias de los Alcaldes y Ayuntamientos se halla establecida desde muy antiguo en los pueblos de Guipúzcoa. Introdújola, sin duda, la necesidad de un país en donde la generalidad de sus moradores ignora la lengua castellana, por lo cual se hace preciso que alguno les explique en su propio idioma lo que mandan sus autoridades, si han de ejecutar sus disposiciones. Nadie seguramente más a propósito para este efecto que los curas parrocos, y ningún lugar más conveniente para obtener publicidad que los templos, a donde asiste tanta gente a oír misa mayor en los días festivos”³⁸⁴.

Baina batzuetan “publicata” horien transmisioak zalantza etikoak sortzen zituen abadeengan, eta batzuk ez zeuden ados edozer gauza pulpitutik herritarrei jakinarazteko. Adibidetako bat, arestian aipatutako Karlos III.aren Erregeak nagikeriaren aurka hartutako erabakia izan zen. Deskribapenak Bergaran gertatutakoarekin zer ikusia dauka. Debako udal aktetatik jasota dago:

“Por el mes de julio último celebre junta universal de mis pueblos en la villa de Vergara. Don Miguel Joseph de Olaso y Zumalave, alcalde de aquella villa, propuso congreso, lo mucho que importava no solo perseguir una cuadrilla de salteadores que infestaban los caminos de mi distrito, del Señorío de Vizcaya, Provincia de Alava y Reino de Navarra sino también que en cumplimiento de mis fueros se pensase en los medios de disminuir el número crecidísimo de vagos que a título de pobres circulan continuamente por el país, y se difunden a los caminos y caseríos. Encomiendo la Junta a varios pueblos salir a perseguir a los salteadores y a todos los que no permitiesen pedir limosna a persona alguna que no llevase cedula de la justicia que nadie alvergue ni de acogida en su casa o casería a título de piedad a pobre alguno que no este autorizado, con permiso de la justicia; y se hizo saber a todos los pueblos la importante providencia, que seis de ellos habían tomado de antemano, notificando esto mismo a todos sus vecinos baxo la pena de seis ducados; habiéndose comunicado estas necesarias providencias en carta circular, las han publicado las justicias por medio de sus curas parrocos, que son los que dan a entender a el pueblo semejantes disposiciones. En la villa de Vergara siguieron con mucho celo las intenciones de la justicia los curas de la Parrochia matriz de San Pedro y su anexa. Pero Don Rafael de Garitano Aldaetta, cura de la Parrochia de Santa Marina, desviándose del loable exemplo de los otros, y desatendiendo a su obligacion cometio contra la justicia, contra la Junta y contra el bien comun el desacato de no querer publicar la Providencia Christiana que mira a que no lleven los olgazanes, araganos y gente peligrosa la limosna que se quiere hacer a los verdaderos pobres de Jesu Christo, proponiendo a graduar de indecente para el pulpito el anunciar semejante Providencia”³⁸⁵.

Egoera horren aurrean, eta agintarien aginduak parroketan emateko zegoen arriskuaz jabeturik, Pro-bintziako agintariek egoeraz hausnartu eta Errege aginduari egindako alegazio bat erabili zuten aitzakia gisa (1767. urteko abuztuak 3). Dokumentu honek (Debako aktetan) ondo baino hobeto adierazten digu aginduen transmisioak nola egiten ziren XVIII. mendearen 60. hamarkadan; hori egin ezean informazio hori esku batzuetan soilik geratzeko arriskua egon zitekeela adierazi zuten:

³⁸⁴ Gorosabel, Pablo (1967). *Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa*. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca, tomo I, 515-518 orriak.

³⁸⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1762-1770). Udal akta: 1768/07, 141. orria.

“Que esta Provincia se compone de mas de cien pueblos entre maiores y menores; que solo tres, que son San Sevastián, y villa de Tolosa y Azpeitia mantienen sus respectivos pregoneros asalariados para la publicacion de bandos, pregones y cumplimiento de otras obligaciones anexas al oficio. Que en todos los demas pueblos, por costumbre antigua publican las ordenes reales y demas providencias comprehensivas al publico los curas parrocos o sus tenientes del pulpito al tiempo del ofertorio e la misa maior y que no continuarse así, y escusarse a ello los curas, quedara la maior parte de los moradores sin noticia de las Reales Ordenes y Providencias Gubernativas que combiniessen y correspondiesen publicarlas para su puntual observancia en los pueblos donde no hubiese pregonero, y solo podran ser noticioso los vecinos matriculados que concurriesen a los ayuntamientos (...) por lo que me parece conveniente el mandato de Vuestra Magestad para que Don Rafael de Garitano (...) ni otro alguno se escuse a la publicación de las Reales Ordenes de Vuestra Magestad...”³⁸⁶.

Eta zer egin horren guztiazen aurrean? kontuan izan behar da Deban ez zegoela pregoilaririk. Bada...

“Don Agustin de Rementeria, vicario propio y perpetuo de la parrochia la Real matriz Santa Maria de esta villa Monrreal de Deva, y sus filiales anexas Yciar, Arrona y Mendaro, certificado haver dado a entender a mis feligreses desde mi pulpito al tiempo del ofertorio de la missa popular de oy domingo, veinte de noviembre de mil setecientos sesenta y ocho...”³⁸⁷.

Zein hizkuntzatan? Adierazi barik badago ere, hauteman daiteke euskaraz izango zela. Zergatik?

Erregeak Jesusen Lagundiaren kanporatze ediktua (1767. urteko apirilaren 2an) elizetan esateko agindua eman zuen. Hala, 1767. urteko maiatzaren 10ean eman zen horren berri; Debako udal akta batek diosku hori³⁸⁸. Parrokia guztietan eman ziren, baina Itziarren badakigu: “en lengua vulgar bascongada”³⁸⁹. Beste akta agiri baten ere esaten da: “vulgar” eran adierazi zitzaizela eliztarrei agindua³⁹⁰.

Liskarrak haratago joan ziren, eta tokikoagoak izaten hasi ziren. Euretako bat XIX. mendearen hasieran gertatutakoa izan zen, non adierazten zaigun zein garrantzitsua zen kapilauak euskaldunak izatea; katekesiaren arrakastarako ezinbestekoa zela uste zuten. Oso esanguratsua da Itziarretik egiten den eskaera:

“Ayuntamiento General de oy día 23 de marzo de 1806. (...) Se leio en primer lugar el memorial presentado por Don Joaquin Urain en que solicita la falta de servidores capellanes que debe haver en la anexa Yziar por otros dos capellanes castellanos que residen en ella mediante a que no pueden desempeñar estos con su obligacion que parece deven tener para oír en penitencia a los feligreses de aquella parroquia por no saber la lengua vascongada y demas anexos a su ministerio. Y enterado este congreso de su esposicion y del memorial que expresa y las respuestas numero primero y segundo que refiere de esta villa y su cabildo eclesiastico, pide el que se pongan inmediatamente servidores capellanes vascongados con entera exclusion de castellanos para prestar y desempeñar las obligaciones que les corres-

³⁸⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1762-1770). Udal akta: 1768/07, 141. orriaren buelta eta 142. orria.

³⁸⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1762-1770). Udal akta: 1768/07, 143. orriaren buelta.

³⁸⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1762-1770). Udal akta: 1767/05/10, 103. orriaren buelta.

³⁸⁹ Berdin.

³⁹⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1762-1770). Udal akta: 1767/05/10, 108. buelta orria.

ponda a los presbíteros beneficiados que tienen que prestar en aquella iglesia. Y enterado de todo acuerdo este congreso y despues de la lectura de los ocho capítulos, veinte y tres y veinte y ocho de la concordia que respecto de que no hecha de ver ninguna falta de servicio prescrito por la misma concordia no le parece tiene por conveniente el aderirse a la solicitud y pretensión del señor diputado comun y que se le provea de testimonio el infraescrito escríbano con las incersiones que pide”³⁹¹.

Bestalde, Itziarren gaztelania baino ez zekiten bi kapilau egoteak zera adierazten digu: agian, uste baino handiagoa zela gaztelaniaz soilik zekiten kapilauen presentzia. Kontuan hartu behar da ere gero eta gutxiago publikatzen zirela parroketan agintari zibilak emandako informazio aginduak. Horri gehitu behar zaio, Deba, Gasteizeko Elizbarrutia 1862. urtean sortu zen arte, Iruñeko Elizbarrutikoa izan zela, eta bat egin zuela 1815. urtean Iruñeko Gotzainak emandako agindu istilutsu batekin: ez bazen berak emandako agindu zuzena, horrelako irakurketak debekatu egin ziren. Erabaki horrek bazterrak astindu zituen, batzuk ados eta bestek ez. Dakiguna da, 1832. urtean garaiko Iruñeko Gotzaina zen Severo Adrianik debekatu egin zituela berari zegozkion Elizbarrutiko parroketan era honetako irakurketak egitea.³⁹²

Hala ere, Gasteizeko Elizbarrutiak ez zuen sentsibilitate handirik adierazi 1877. urte hasieran; Itziarrerako kanpoko abadea izendatu zuen koadjutore gisa; Deban bertan bazeuden apaizak berdin-berdin bete zezaketenak lan hori. Udalak ere parte hartu zuen eztabaida horretan eta elizbarrutiko gotzainari erabakia alda zezala eskatzeko eskutitza bidali zion.³⁹³ Bazegoen beste susmo txarrak bat-edo zetorren abadearen inguruan: *“pertenecio a la partida carlista del Cura Santa Cruz”³⁹⁴.*

Beraz, hauteman genezakeen bezala, kleroak zeukan boterea handia zen. XIX. mendean zehar eragile sozial oso-oso garrantzitsua izan zen, mende horretako oroimen kolektiboarekiko eragin handikoa. Karlitek ez zioten muzin egin bitartekaritza horri, eta pulpituak erabili zituzten Foru Diputazioak eskatutako aginduak herritarrei jakinarazteko. Adibidez, 1875. urteko otsailaren 20an, bigarren karlistadan gerrara joateko gizonen zozketa egiteko eskaera egin zuten pulpitutik:

“En el alistamiento foral (...) el martes proximo y sus tres horas de la tarde, a cuyo fin se ruega a los señores parrocos de las anejas de Iciar y Mendaro para que se diguen publicar en las parroquias para que llegue a noticia de sus feligreses; y en esta villa se haga saber por bando o pregon a los habitantes de la misma”³⁹⁵.

Julio Caro Barojak ere ondo baino hobeto adierazten digu zein eragin handia zuen kleroak bai hurbiltasunagatik, botere moralagatik zein euskaraz jakiteagatik. Horrela deskribatzen du *Los Vascos* liburuan

“El cura de aldea, aldeano letrado, segundon de caseria pasado de la laya al libro, recibe en su cabeza el deposito del dogma, y se encuentra, al volver al pueblo, saludado con respeto por sus antiguos compañeros de bolos. Es un hermano y a la par el ministro de Dios, hijo del

³⁹¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1794-1810). Udal akta: 1806/03/23, zenbakirik gabe.

³⁹² Madariaga Orbea, Juan (2014). “La mediación lingüística entre la población vasca e las instituciones, 1600-1840”. In: Madariaga Orbea, Juan eta Adot, Álvaro. *El euskara en las altas instituciones de gobierno a través de la Historia. Euskara gobernuko goi erakundetan Historian zehar*. Pamplona-Iruña: Pamiela, 107-108 orriak.

³⁹³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1877-1879). Udal akta: 1877/04/08, zenbakirik gabe.

³⁹⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1877-1879). Udal akta: 1877/05/06, zenbakirik gabe.

³⁹⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1875-1877): Udal akta: 1875/02/20, zenbakirik gabe.

pueblo y padre de las almas; ha salido de entre ellos, de aquella caseria del valle o de la montaña, y les atrae la verdad eterna. Es el nudo del arbol aldeano, donde se concentra la savia de este, el organo de la conciencia comun, que no impone la idea, sino que despierta la dormida en todos. Cuando les hablaba, bajaba del púlpito la palabra divina como una ducha de chorro fuerte sobre aquellas cabezas recias y consolidadas, recitábales en su lengua archiseular el dogma secular, y aquellas exhortaciones en el silencio de la concurrencia, eco vivo que las redoblaba, eran de efecto formidable”³⁹⁶.

Dena dela, botere zibila eta erlijiosoaren arteko etena gero eta handiagoa zen “publicata” horien ondorioz. Gainera, ezinbestean, ahoz egin beharrekoak ziren, nahiz eta beste modu batzuk egon bazeuden horiek adierazteko, adibidez, eliz aurreko atean oharrak edo jakinarazpenak jarrita, baina garai hartako biztanle gehienak ez zekiten idazten ezta irakurtzen ere. Arestian ikusi ahal izan dugun bezala, pregoilariak ere ez zeuden herri denetan.

XIX. mendeko testuinguruarekin jarraituz, euskal identitateari elizak egingo dion ekarpen instituzional interesgarri bat sortu zen (Gasteizeko Elizbarrutiaren sorrerarekin zegoen lotuta). 1851. urtean Vatikanorekin egindako konkordatu baten bidez, Espainiak elizbarrutien jurisdikzioak garaiko errealtate sozialarekin parekatu nahi izan zituen, eta halaxe Bizkaia, Gipuzkoa eta Arabako probintziak Gasteizeko Elizbarrutian batu zituen; horrek kezka sortu zuen Elizbarrutiko klero barruan eta baita botere zibilean ere. Hiru euskal herrialdeak Elizbarruti bakar batean elkartzea ez zen denen gustukoa izan. Adibidez, 1861. urtean Santo Domingo de la Calzadako abadea zen Justo Barbagerok ez zuen begi onez ikusi zatiketa. Hizkuntza nazionalari egin ziezaiokeen kaltea zen argudioa nagusia, euskararen mesederako zela eta hizkuntza nazional bateratuaren kalterako, hain zuzen ere:

“Para remover el principal obstáculo que se opone a la fusión de los pueblos en una misma nacionalidad, nuestros reyes han procurado limitar el uso de la lengua vascongada, mandando que en todas las escuelas se enseñe por libros castellanos y empleando otros medios para generalizar el uso de este idioma, a cuya adopción en el país no ha contribuido poco el clero (...). Por la perseverancia de estas medidas, y a causa también del mayor trato y roce con los castellanos durante la guerra, había llegado así a desaparecer el vascuence; en distritos enteros limítrofes a Castilla ni lo hablan ni lo entienden; se usa indistintamente con el castellano en los pueblos del interior de algún comercio y trato; y reducido en su pureza a los últimos atrincheramientos de las montañas, llegaría en poco tiempo a acabar por consumición a no venir a reanimarlo el establecimiento de una diócesis que abrazando las tres provincias vascas parece ser intentado con este objeto. Teniendo los vascongados obispos de su habla, cabildo y párrocos de su habla, pastorales, sermones, libros en su habla, se aferrarán más y más en ella, tratarán de extenderla por los límites de las tres provincias, ganando el terreno perdido y haciendo de ella una lengua nacional; y si a esto se agrega la mayor afición que cobrarán a sus costumbres, tradiciones y fueros, que en cierto modo se autorizan y sancionan, se habrá contribuido a formar en España una nacionalidad distinta, y una base de separación política para los que más adelante quisieren invocar el principio de las nacionalidades”³⁹⁷.

³⁹⁶ Caro Baroja, Julio (1971). *Los Vascos*. Madrid: Istmo, 267 eta ondorengo orriak.

³⁹⁷ Rubio Pobes, Coro (2003). *La identidad vasca en el siglo XIX. Discurso y agentes sociales*. Madrid: Biblioteca Nueva, 396-397 orriak.

Beraz, XIX. mendean, apaizen artean euskaldunak ziren gehienak, eta kleroa zen hizkuntzaren sostengu nagusia. Hasiera batean, baina, interes hori ez omen zen kulturala edo politikoa izan, instrumentala baizik. Gobernuak berak ere onartzen zuen transmisiorako zeukan balioa. Hala ere, Espainiako XIX. mendearen ezaugarri nagusia botere zibila eta erlijiosoaren arteko talka da. Agintari politikoei arriskutsua iruditzen zitzaion kleroaren esku uztea jakinarazpen politikoen edo publikoen transmisioa. Euskal Herrian ere, bi karlistada eta gero, botere zibil eta erlijiosoaren arteko iskanbilak nabariak ziren. Hala, Alfontso XII.aren erregetzaren lehendabiziko urteetan ezarritako jazarpenetan aurkitu dugu talketako bat; pulpituetatik abadeek erabiltzen zituzten diskurtso politikoei jarraipen zorrotzagoak egitea eskatzen zuen. Esan nahi da, helburua ez zela euskaraz predikatzea debekatzea, baizik eta predikatzen ari zen horren edukari gehiago erreparatzea:

*“El gobierno de S.M. ha sabido con profundo sentimiento que algunos individuos pertenecientes al clero en las provincias de Guipúzcoa, Álava y Vizcaya (...) prevalidos de la especialidad de la lengua vascongada, en que se les consiente dirigirse a los fieles, suelen hacer desde el púlpito exhortaciones con tendencias políticas contrarias a la constitución del estado y a las leyes vigentes (...) que no omite V.S. medios para vigilar a los individuos de esa clase (...) y comunique al gobierno sin demora todos los hechos de esta índole...”*³⁹⁸.

Hizkuntzaren erabilera ez zen soilik ahoz adierazten, poliki-poliki idatzizko lanak ere kaleratzen hasi ziren, besteak beste doktrinak, sermoiak eta bestelakoak.

Doktrinaren instrukzioari dagokionean, esan behar da, Trentoko Kontziliotik (1545-1563) elizak erabaki formala hartu zuela lekuan lekuko herri-hizkera erabiltzeko. Hala, euskaraz erakusten zen doktrina:

*“Para que los fieles se presenten a recibir los sacramentos con la mayor reverencia y devoción, manda el Santo Concilio a todos los obispos que expliquen, acomodándose a la capacidad de los que lo reciben haciendo dicha explicación aun en lengua vulgar; si fuera menester (...) cuidarán los obispos que el catecismo se traduzca fielmentea lengua vulgar; y que todos los párrocos lo expliquen al pueblo”*³⁹⁹.

Deba ere Iruñeko elizbarrutikoa izanik, doktrina ahoz nahiz idatziz sustatzeko aginduak eman zituzten gotzainek. Eta horrek eragina izan zuen eskoletan, euskara bihurtuko baitzen zabalkunderako hizkuntza.

Jarrera horixe bera hartu zuen, adibidez, Antonio Benegas gotzainak 1606. urtean. Jatorriz madrildarra bazen ere, 1606. urtetik 1612. urtera arte Iruñeko gotzaina izan zen.⁴⁰⁰

³⁹⁸ “*Constitución de 1812*”. Iturria: http://www.constitucion1812.org/leerlibroamp.asp?id=158&orden=1&secuencia=01&ir=primera&tipo_libro=1 (Kontsultatuta: 2016/03/23).

³⁹⁹ Irujo, Xabier eta Urrutia, Iñigo (2009). *A Legal History of the Basque Language (1789-2009)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.

⁴⁰⁰ “Relacion de las fiestas que el Ilmo. Señor Don Antonio Venegas de Figueroa obispo de Pamplona hizo... el año de 1609”. Iturria: http://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_xslt&layout=ehsbib_sizenb&view=front-page&Itemid=732&search=R4266&lang=eu (Kontsultatuta: 2016/03/23).

Hainbat agindu igorri ziren Debara Iruñeko Gotzaindegitik⁴⁰¹. Euretako batek zer ikusi zuzena zeukan derrigorrean ikasi beharreko doktrinarekin. Hauxe da gotzaina zen Gaspar Miranda eta Argaizek (1687-1767) elizbarrutiko eliza guztietara bidalitako eskutitza (1745):

“Don Gaspar de Miranda y Argaiz (...) Obispo de Pamplona (...). Nuestros muy amados vicarios, rectores, abades y demás que en este nuestro Obispado exercen la cura de almas, y a los demás fieles a los que toca y comprehende este nuestro Edicto, salud en nuestro señor Jesucristo. Hacemos saber que siendo preciso y necesario para salvarse saber la Doctrina Cristiana que es un breve compendio y sumario de todas las cosas que Christo nuestro señor ha enseñado para instruirnos en el camino de la salud, cuyas partes principales y mas necesarias son quatro: el Credo, el Padre Nuestro, los Diez Mandamientos y los Siete Sacramentos, por ser tres las virtudes principales: Fe, Esperanza y Caridad, y ser necesario el Credo para la fe, porque nos enseña lo que debemos creer. El Padre Nuestro para la esperanza, porque nos dice lo que demos esperar. Los Mandamientos son necesarios para la Caridad, porque nos muestran lo que hemos de hacer para agradar a Dios. Los Sacramentos porque son los instrumentos con las cuales se reciben y conservan las virtudes de que tenemos necesidad para salvarnos (...) que son los Santos Sacramentos como a toda satisfacción los explicaran nuestros muy amados vicarios, rectores y abades quienes como todos los demas fieles de este Obispado han podido entender el gran fruto y aprovechamiento de las almas que se ha seguido de los Edictos publicados en este Obispado sobre la explicación de la Doctrina Cristiana los domingos y fiestas de guardar y examen de ella para el cumplimiento del precepto anual (...) mandamos en virtud de santa obediencia a dichos vicarios, rectores y abades que en este presente año y demas sucesivos para el cumplimiento de los preceptos anuales de la confesion y comunion examinen en la doctrina cristiana por si mismos o por otras personas de su satisfacción a todos sus feligreses sin distinción ni aceptación de personas de cualquier estado, grado y calidad que sean, y fin que preceda dicho examen y su aprobación no den a persona alguna las cédulas de comunion y cumplimiento de dichos preceptos instruyendo a las personas rudas en la Doctrina Cristiana desde la señal de la Cruz, el Credo, Padre Nuestro y Ave Maria, Mandamientos de la Ley de Dios y de la Santa Madre Iglesia, los Siete Sacramentos, las Obras de Misericordia y el Acto de Contrición,⁴⁰² todo en lengua vulgar, para que concedemos quarenta dias de indulgencia a los que enseñaren y asistieren a la explicacion de la doctrina cristiana, y a los que en ella fueren examinados (...). Y mandamos

⁴⁰¹ XI. mendean Iruñeko Elizbarrutiak bere baitan zeuzkan lurraldeak: Nafarroaren zati handi bat, Nafarroa Mendialdeko Bortz Hiriak, Donostia eta Pasai San Pedrotik Mutrikurainokoa eta Gipuzkoako barnea, Oñati eta Deba Arroa salbu. *Artziprestalde Nagusia edo Gipuzkoako Artziprestaldea* osatzen zuten Gipuzkoako parrokiarik gehienak elizbarruti horretako partaide ziren. Eta 1567. urtetik aurrera, Baionako Elizbarrutitik bereizi eta Iruñekora bildu ziren *Gipuzkoako Artziprestalde Txipiko* parrokiak ere. Denborarekin, 1862. urtean, Gipuzkoako herri eta parrokiek, Araba eta Bizkaikoekin batera, Gasteizeko Elizbarrutia izan zena osatu zuten. Orduan sortu zen Gasteizeko Elizbarrutia, Pio IX.ak eman *In Celsissima* buldaren bitartez (1861/IX/8). Hala, Gipuzkoa barneko parrokiak lau artziprestalde ezberdinetan banaturik geratu ziren: Azpeitia, Bergara, Donostia eta Tolosa. Abiapuntu, Pio XII.ak eman *Quo Commodius* (1949/XI/2) bulda izan zuen, Nuntzio Apostolikoak 1950. urteko uztailaren 1ean gauzatu zuen. Bulda hori bitarteko banandu ziren nola Bizkaiko hala Gipuzkoako parrokiak Gasteizeko Elizbarrutitik, eta sortu ziren, alde batetik Bilboko Elizbarrutia eta, bestetik, Donostiakoa. Horrelaxe sortua da gure Elizbarrutia. Iturria: <http://www.mendezmende.org/eu/dokumentu-fondoak/gipuzkoako-parrokiako-elizbarrutiak.html> (Kontsultatuta: 2016/03/23).

⁴⁰² Dokumentuan ere kurtsibaz azaltzen dira.

*que este nuestro Edicto se publique en todas las iglesias de nuestro Obispado en un día de fiesta al tiempo de la misa mayor, y que se fije en las puertas y sacristías de ellas. Dado en Pamplona a veinte y cinco de marzo de mil setecientos quarenta y cinco. Gaspar, Obispo de Pamplona”*⁴⁰³.

Ediktu edo agindu horren bitartez, doktrinaren baitan kristau guztiek ikasi beharreko otoitzak aipatzeaz gain, berrogei eguneko induljentziak ematen dizkie doktrina erakutsi eta azaltzen ahalegintzen ziren guztiei. Hori, herritarrek hitz egiten zuten hizkuntzan (“lengua vulgar”) izan behar zen; euskaraz gure kasuan.

Badirudi ediktu horiek ez zituztela beti bere helburuak betetzen, eta noizbehinka beste ediktu batzuk kaleratu behar izaten ziren gogoratzeko kristau doktrina ondo transmititzeko jarraibide zuzenak zeintzuk ziren. Holako bat da 1760. urteko otsailaren

27an aipatu dugun Iruñeko Gotzaina zen Gaspar de Mirandak kaleratutakoa. Izan ere keax jaso ziren gotzaindegian *“del sumo descuido en la explicación de la Doctrina Cristiana”*. Horregatik...

*“Mandamos nuevamente que los expresados parrocos expliquen la Doctrina Cristiana todos los domingos y fiestas de guardar en este presente año y demás sucesivos acabada la misa mayor, o por la tarde despues de las visperas, instruyendo a sus feligreses, y especialmente a las personas rudas en la Doctrina Cristiana, desde la Señal de la Santa Cruz, el Credo, Padre Nuestro y Ave Maria, Mandamientos de la Ley de Dios y de la Santa Madre Iglesia, los Siete Sacramentos, las Obras de la Misericordia y el Acto de Contrición, todo en lengua vulgar (...). Y mandamos (...) examinen en la Doctrina a sus feligreses (...) y lo ejecuten por si mismos o por otros sacerdotes seculares o regulares (...) no de a persona alguna las cédulas de comunión y cumplimiento de dichos preceptos anuales, y que las expresadas cédulas sean firmadas por los mismos parrocos o los rubriquen si fueran impresas. Y que se abstengan en delante de los abusos introducidos de explicar la Doctrina Cristiana en las casas y repartir las cédulas de los exámenes en ellas con una indiscreta y muy perjudicial urbanidad, en deshonor y desprecio de sus mismas personas y de sus empleos, debiendo ejecutar todo lo referido en las mismas iglesias, para huir de las emulaciones y otros inconvenientes que cada día se puede ofrecer (...). Y mandamos que este nuestro Edicto se publique en todas las iglesias de nuestro Obispado el primer día de fiesta al tiempo de la misa mayor, y la fije en las puertas y sacristías de ellas. Dado en Pamplona a 27 de febrero de 1760”*⁴⁰⁴.

Beraz, doktrina transmititzeko toki naturala eliza zela eta ez beste tokiren bat adierazi zuen. Doktrinaren irakaskuntzan parrokoiei jarraipen zorrotzagoa egiteko eskatzen da.

Doktrinaren irakaspenak garaiko eskakizun politikoekin topo egin zuen. Ildo horretan, gobernuak, hizkuntza bakarraren eta estatu-nazioaren identitate politika sustatu nahian, hizkuntza aniztasuna kaltegarria zela baieztatu zuten (Romanones kondeak 1902. urteko azaroaren 21eko errege dekretuaren bidez iragarritakoa)⁴⁰⁵:

⁴⁰³ Donostiako Elizbarrutiko Artxibo Historikoa (DEAH). Debako Andre Mariaren Zerutzea parrokoa, 06.060. sig. 4162/009.01.

⁴⁰⁴ DEAH. Debako Andre Mariaren Zerutzea parrokoa, 06.060. sig. 4162/009.01.

⁴⁰⁵ Gaceta de Madrid, nº 327, págs. 663-664. Iturria: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1902/327/A00663-00664.pdf> (Kontsultatuta: 2015/12/15).

“Si educamos a la generación de hoy no enseñándola los principios fundamentales de la religión en castellano, en el idioma de Cervantes, en aquél que nos sirvió en el Nuevo Mundo para propagar nuestra fe y nuestra civilización, tendríamos mañana ciudadanos unidos por la fraternidad, amantes de la patria común y capaces de servirla y de engrandecerla. Fuera también vana ilusión creer que la enseñanza de la doctrina cristiana en lengua distinta que el castellano no habría de redundar forzosamente en lamentable desconocimiento del idioma nacional con grave daño de los altos intereses de la patria, que en la lengua tiene su más preciado vínculo de unión entre todas las provincias del reino, vínculo que en ninguna parte tanto importa robustecer como en las escuelas, fundamento más firme de la educación nacional”.

Hizkuntza bakar eta hezkuntza nazional bateratuaren sustatzaile, bermatzaile eta zutabe eskolak josten diren neurrian, ezin horren inguruan ezer aipatu barik laga. Horrela dio bigarren artikulua:

“Los maestros y maestras de instrucción primaria que enseñasen a sus discípulos la doctrina cristiana u otra cualquiera materia en un idioma o dialecto que no sea la lengua castellana, serán castigados por primera vez con amonestación por parte del inspector provincial de primera enseñanza, quien dará cuenta del hecho al ministerio del ramo; y si reincidiesen, después de haber sufrido una amonestación, serán separados del magisterio oficial, perdiendo cuantos derechos les reconozca la ley”.

Eta hala hirugarrenak:

“En las diócesis que no existiesen catecismos escritos en castellano y aprobados por el prelado respectivo, los maestros utilizarán como texto de doctrina cristiana cualquiera de los que, estando escritos en el idioma nacional, tengan aprobación del arzobispo primado de las Españas”.

Erabaki horiek oso kritikatuak izan ziren hainbat esparrutan. Kontrako erreakzioak isilarazteko, estatuko agintariak diskurtsoa bigundu egin zuen eta funtsean, euskararen debekua doktrina ematera edo eskolan erabiltzera mugatu zen; euskaraz mintzatzen zenak zigorrak jasotzen zituen, nahiz irakasle zein ikasle izan.⁴⁰⁶

Araba, Bizkaia, Nafarroa eta Gipuzkoako Aldundien babesean eta Euzko Ikaskuntzaren zuzendaritzapean, 1918. urtean Oñatin ospatu zen lehendabiziko kongresuan haratago joan zen Luis de Eleizalde. Apaizgoaren funtzioa zabaldu egin zuen, eta euskararen sustatzaile nagusiak zirela baieztatu zuen:

“Este nudo de la instrucción primaria en el País euzkeldun, es necesario soltarlo o cortarlo, como el de Gordio. No creo que consigamos soltarlo, es decir, obtener del Estado que, dejando a un lado sus ilusorias abstracciones y ateniéndose alguna vez a las realidades vivas, cambiase su sistema de educación e implantase la enseñanza primaria euzkérica en el País euzkeldun. Esto sería lógico, esto sería racional y justo; pero, por lo mismo, parece poco probable. De consiguiente, lo único factible en la situación actual será cortar el nudo, es decir, organizar nosotros mismos por medio de la asociación, de una especie de «Matitse Skolska» como la de los txequés, las escuelas euzkéricas que sean necesarias. Es el único camino que veo, hoy por hoy, camino penoso, difícil, lleno de sacrificios; pero con todo ello, el único

⁴⁰⁶ Datuen arabera, 1812. urtean klaseak ematen zuten irakasleen %61 kanpotarra zen.

camino practicable. Creo indispensable que lo emprendamos resueltamente, y no dejaré de apuntar que mientras llegamos a organizar nuestra tupida red de escuelas euzkéricas –obra que necesariamente exigirá varios años– el clero puede prestar, si quiere, al País euzkeldun el eminente servicio de ir congregando pequeños grupos de niños de nuestros «auzos» campesinos, para darles los primeros rudimentos de la instrucción, para enseñarles a leer y a escribir en Euzkera, para iniciarlos en la numeración y en las cuatro reglas elementales, ¿Sería esto mucho pedir a sacerdotes vascos, a quienes, además del servicio al País, cabría el mérito de practicar una de las más insignes obras de misericordia, la de «enseñar al que no sabe»?⁴⁰⁷.

Aipatutako doktrinaz gain, meza nagusiko sermoia izan ohi zen kristau-esanak eta baloreak transmititzeko abadeek erabiltzen zuten baliabide nagusia. Lurra eta zeruaren arteko loturak egiten saiatzen zen herriko parrokoa, eta batzuetan mehatxu bidez, eta besteetan aholku bidez gotzainak agindutakoa predikatzen saiatzen ziren ia beti. Badirudi, ordea, ez zela hori izan Itziarreko bikarioa zen Francisco de Andonaegiren kasua. Dirudienez sermoiak emateari laga zion bikarioak, eta Iruñeko gotzaina zen Pedro Fernandez Zorrilla (1627-1637) haserretu egin zen hark hartutako jarrerarekin. Gotzaindegiko fiskalak eta Itziarreko prokuradorea zen Martin de Lezaunek honako erabakia hartu zuten:

“A predicar sermones a sus feligreses y vecinos siendo como es aquella de mucho curso de vecinos que pasan de ciento y veinte, e iglesia mucho devota, que de ordinario viene gente de fuera, parte de Castilla y Francia, y otras (...). De poco tiempo a esta parte se ha retirado de estos ejercicios saltandose y diciendo del pulpito que no ha de predicar mas”⁴⁰⁸.

Pena da dokumentuak ez adierazi izana zein hizkuntzatan egiten zituen sermoi horiek bikarioak. Kontuan izan behar da, testuak adierazten duenez, lurralde desberdinetako elizarrak (Gaztela, Frantzia) izaten zirela Itziarreko parrokan egiten ziren elizkizunetan (1628. urteko urriaren 17an).

2. AGINTARI PUBLIKOAK.

Ikerketa honetako atal batean esandakoa ekarriko dugu gogora. Izan ere, aproposa iruditzen zaigu adieraztea zein izan zen hizkuntzaren erabileraz agintari politikoei hartu zuten jarrera. Jarrera horren abiapuntua da Errenteriako Batzar Orokorak (1571. urtean) sustaturiko agindua, Felipe II.ak onartu (1573. urteko urtarrilaren 29an) eta 1696. urteko Gipuzkoako foruen bilduman jaskotakoa (hirugarren tituluko 20. atalean). Zera da adierazten zaiguna: *“en la provincia, villas y lugares de ella no pueda ser elegido por alcalde ordinario y de la hermandad el que no supiere leer y escribir”*. Herri txikietan arazoak sortu zituen agindu horrek; gutxi ziren idazten eta irakurtzen zekiten gizonezkoak. Kontrako jarrerak egin baziren ere, agindua betetzera behartu zituzten⁴⁰⁹.

1681. urteko maiatzaren 13an Hernanin ospatutako Batzar Nagusietan hartutako erabakiak zera adierazten digu: *“Según la Junta General que se celebró en Hernani mandó que ninguno que no supiese escribir ni leer fuese electo por alcalde... Dijeron que se guarde y cumpla”⁴¹⁰.*

Dena dela, Gaztelako indar hegemonikoei sustatutako erabaki horretan bazegoen beste helburu estrategikoago bat: herritar eskolatu gabekoak baztertu egin zituzten botere- guneetatik –garaiko gipuzkoar guztiak ziren euskalduna-. Euskararen nagusitasuna mespretxatu egiten zuten, eta politika zentralizatuagoak bultzatu nahi zituzten: “agintari-elite bat sortuz, elite gero eta erdaldunagoa indartu nahi zuten” (Aristi, 2014)⁴¹¹. Gaztelania administrazio eta bizitza politikarako hizkuntza bihurtu zen, eta euskararen egoera diglosikoari eman zitzaion hasiera (Rubio, 2004)⁴¹². Beraz, herriko eliteek kargu publikoak eskuratu nahi izanez gero, beharrezkoa zen alfabetatuta egotea.

Norbaitek galde lezake ia horrek eraginik izan ote zuen Deban. Beranduko jakinarazpenak ditugu: 1786. urtean herriko alkatea zen Santiago Marcos de Eizaguirre kargugabetu zuten *“por no saber leer ni escribir”*. Alegia, nahiz eta Santiagok euskaraz jakin, ustez arrotza zuen hizkuntza batean irakurtzen eta idazten ez zekienez dimititzera behartu zuten. Dena dela, badirudi erabaki horren atzean gaizki ulertze bat edo ikusiezin bat egon zela, eta ondoren, egoera konpontzeko gai izan zirela agintariak. Horrela, Gipuzkoako Korrejidorea zen Bernardo de Luque eta Muñanak, honako alegazioak entzun behar izan zituen:

“Sobre que se le ponga en posesion de alcalde hordinario para que fue electo en Gabildo General del presente año y se le despojo sin junta causa por el ayuntamiento de la dicha villa (...) teniendo presente Su Señoría que la excepcion que le propuso la dicha villa fue la de tener parentesco el citado Eizaguirre con uno de los diputados en comun y la de no saber leer ni escribir, todo lo que no ha sido justificado en ningun modo ni manera (...). Y el defecto de no saber leer ni escribir se falsifica con hallarse firmado el poder que consta en estos autos (...) y de que certifica el presente escribano...”⁴¹³.

Egoera ikusita, korrejidoreak alkateren aldeko hautua egin eta zera erabaki zuten: *“se le ponga en quieta y pacifica posesion de la vara de alcalde de que fue despojado para que le sirva en todo el presente año hasta que llegue el tiempo de nuevas elecciones”⁴¹⁴.*

Hona hemen zer dioen Viola Migliok euskaldunok geure hizkuntza erabiltzeko izan ditugun oztopoen inguruan:

“La comunidad vasco parlante a ambos lados de la frontera pirenaica ha sufrido durante siglos leyes, reglamentos, circulares, órdenes, decretos y todo tipo de normas restrictivas del uso de su lengua propia y también sanciones gubernativas y penales derivadas de la contravención de aquéllas. En definitiva, una política lingüística dirigida a la erradicación de la lengua y de la conciencia de pertenencia colectiva asociada a ella”⁴¹⁵.

⁴⁰⁷ Luis de Eleizalde idatzitako *“el problema de la enseñanza en el País Vasco”*.

Iturria: <http://www.euskomedia.org/PDFAnIt/congresos/01/01865874.pdf>. (Kontsultatuta: 2015/12/15).

⁴⁰⁸ DEAH. Deba (Itziarke Andre Maria). 06.102. Signatura 2455/004.01.

⁴⁰⁹ Irujo, Xabier eta Urrutia, Iñigo (2013). *1789-2103. Historia jurídica de la lengua vasca*. Oñati: HAAE- IVAP.

⁴¹⁰ Antzuolako Artxibo Historikoa (AAH). Akta eta Akordioen hirugarren liburua, 1674-1736, 45. orria.

⁴¹¹ Aristi, Pako (2014). *Euskararen isobarak. Hamasei gezur handi eta koda bat*. Donostia: Erein, 66 orria.

⁴¹² Rubio Pobes, Coro (1996). *Revolución y tradición. El País Vasco ante la revolución liberal y la construcción del estado español, 1808-1868*. Madrid: Siglo XXI.

⁴¹³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1770-1786). Udal akta: 1786/03/11, 361. orriaren buelta.

⁴¹⁴ Berdin.

⁴¹⁵ Irujo, Xabier eta Urrutia, Iñigo (2013). *1789-2103. Historia jurídica de la lengua vasca*. Oñati: HAAE- IVAP.

3. "ESCRIBANO PÚBLICO"/NOTARIOAK.

XVI. mendearen hasierakoa da herriko eskribauari buruz ("escribano del número") daukagun lehen-dabiziko albistea. 1502. urteko otsailaren 8ko agiri batean, Martin de Gorizika Debarrak herrian bete barik zegoen lanpostua eskatu zuen berarentzat.⁴¹⁶ Urte bereko otsailaren 21ean, beste agiri batean, "escibano público" eta notario lanetarako hautatu zuten.⁴¹⁷ Beraz, herritarra izanda, nahiz eta dokumentazio osoa gaztelaniaz idatzi, pentsa genezake euskaraz bazekiela eta herritarrek euskaraz egindako adierazpenak erraz itzuliko zituela gaztelaniara. Juan Madariagak (2014:111) idatzitako *La mediación lingüística entre la población vasca y las instituciones, 1600-1840* liburu atalean adierazten digu: "podemos encontrar en la documentación notarial infinidad de ejemplos de escribanos que, una vez redactada la escritura en castellano (o francés), trasladan su contenido al vasco para que el otorgante de la misma pueda saber lo que firma y a lo que se compromete".

Oñatiko artxiboko dokumentuetan argi ikusten da herritarren artean egiten ziren salerosketak, testamentuak, dohaintzak edo bestelako legezko dokumentuak egiteko idazki guztiak gaztelaniaz zeudela. Debako gertakarietako buruzko milaka folio daude gaztelaniaz idatzita⁴¹⁸. Hala ere, aurretik esandakoari eutsiko diogu: "la utilización del euskara en las funciones de fe pública notarial debió ser habitual en aquellos casos en que los fedatarios públicos debían trabar relación con la población vasco parlante monolingüe"⁴¹⁹.

Beraz, kleroz gain, bitartekaritza zibila herrietan zeuden eskribauen bidez egiten zen. Gipuzkoak Juana erreginak 1513. urtean emandako eskumena baliatzen zuen, eta udalak gai ziren eskribauak aukeratzeko. Hori baliatu zuten herritar, edo gipuzkoar, euskaldunak proposatzeko.

Debako udal artxiboan badago, 1799. urteko apirilaren 21eko udalbatzarretik ateratako adibide bat. Interesgarria da aipatzen ari garenek dokumentua, izan ere, bertan esaten da zein irizpide jarraitu behar zen eskribaua aukeratzeko. Nahiz eta hizkuntzari buruz ezer zehatzik aipatu ez, hauteman daiteke bertakoa izateak euskararen ezagutza bermatzen zuela, eta beren burua aurkezten zutenek hori frogatzen saiatzen zirela. Kontua da, herriko notarioa zen Luis de Egaña hil zela urte bereko martxoaren 17an, eta eskribau berria aukeratu behar zela. Lehiaketa zabaldu zen eta aurkeztutako bakoitzaren curriculumak irakurri ziren. Hasteko, Antonio Francisco de Echeverria. Nahiz eta Zumaian jaio, bere aitona eta gurasoak Debakoak zirela aitortu zuen. Beraz, euskaraz bazekiela pentsa genezake. Bigarrenak, Vicente Benturan de Cigaranez dio gurasoengandik jaso zuela euskara:

"Una educación conforme a sus circunstancias. Lo dedicaron al estudio de las letras, hasta que habiéndose propuesto el exponente seguir el oficio de su padre se entregó a la curia en la que tiene la satisfacción de exponer a ustedes de (haber) ejercido con los facultativos mas acreditados del País".

Horretaz gain, bere aita Debakoa zela ere aitortu zuen.

⁴¹⁶ Archivo General de Simancas . Registro del Sello de Corte . IX - Registro General del Sello . 1502, febrero. Iturria: http://dokuklik.snae.org/badator_sencilla_result_registro.php?idreg=170278 (Kontsultatuta: 2015/11/09).

⁴¹⁷ Archivo General de Simancas . Registro del Sello de Corte . IX - Registro General del Sello . 1502, febrero. Iturria: http://dokuklik.snae.org/badator_sencilla_result_registro.php?idreg=170274 (Kontsultatuta: 2015/11/09).

⁴¹⁸ Debako zenbaki-eskribautzak. Iturria: <http://oinati.gipuzkoakultura.net/eu/deskribapen-baliabideak/18-distrito-notarial-de-azpeitia/87-125-Deba-gz.html> (Kontsultatuta: 2015/12/09).

⁴¹⁹ Irujo, Xabier eta Urrutia, Iñigo (2013). *1789-2103. Historia jurídica de la lengua vasca*. Oñati: HAAE- IVAP.

Hirugarrena, Juan de Alzuru, "natural de Cizurquil y originario de Zarauz...".

Legeak ez zuen oztoporik jartzen herriko izateagatik, alderantziz, horixe bultzatzen zuen "con el fin y objeto de evitar el daño que se experimentaba de nombrar para estos oficios a personas extrañas de la Provincia".

Goazen udal agirira:

*"Segun los fueros de esta Provincia, capítulo 1º título 14 (...) nombren para este oficio persona habil y suficiente, natural de la villa o lugar donde se hiciese la elección, cuya disposición es conforme a otra Ley del Reino pero todavía explica mejor, le ley 2ª Título 12, Partida 3ª donde se ponen las calidades precisas que deben concurrir en un escribano y por una de ellas se coloca la de deber ser vecino de aquel lugar de donde fuere escribano. La razón porque se exige esta circunstancia e segun la expresión de la misma ley y porque conozcan mejor a los hombres entre quienes hiciesen las cartas o escrituras (así como) la solicitud hecha por esta Provincia a la Reina Doña Juana fue con el fin y objeto de evitar el daño que se experimentaba de nombrar para estos oficios a personas extrañas de la Provincia, pidiendo que se diese a sus villas y lugares esta facultad, con cuyo uso se evitarían aquellos inconvenientes proveyendo las numerías en naturales de ella, bien instruidos de su conducta, costumbres usos y fueros y sobre todo lo demás con aquel pulso y pleno conocimiento que exige la ley mencionada"*⁴²⁰.

Eztabaidagai zegoen nor izango zen eskribaua, ez baitziren debarrak ez bata ez bestea. Bazegoen Debako Udalean arautegi bat non horrelako karguetara leiatzen zirentzako baldintzak zehazten ziren. 1741. urteko urriaren 29an gaude:

*"En este ayuntamiento general se toco la forma que esta M.N. y M.L. Provincia de Guipuzcoa tiene arreglada por sus fueros confirmados por S.M. para la admision de nuevos sujetos a la vecindad y oficios honorificos de sus Republicas (...) (Horrela adostu zen) que quisieren avecindarse en esta dicha Villa a ser admitidos a sus oficios honorificos viniendo de otra Republica de ella o de otra fuera parte en los diez años primeros a su admision a dicha vecindad en los cuales podran criar la naturaleza propensa de hijos propios, no puedan ser electos los tales vecinos nuevos en las elecciones anuales de cargo habientes por Alcalde ni Regidores de esta Villa"*⁴²¹.

Azkenean Francisco de Echeberria aukeratu zuten, baina ez zen aho batez hartutako erabakia izan, batzuk Vicente Benturaren alde egin zuten.

Adibide horrek berresten digu garai hartan herritarra izateak zein garrantzia handia zeukan, eta ondorioz, euskararen ezagutza ere kontuan hartzen zela.

Beste mugari bat, 1869. urteko konstituzioaren 21. artikuluan idatzitakoa izan zen, hau da, Espainia osoan kultur aniztasuna aldarrikatzen zuena. Horrek botere zibila eta erlijiosoaren arteko harremanen eraldaketa ekarri zuen, besteak beste, ordura arte jaiotzak, heriotzak eta ezkontzen erregistroa elizako liburuetan soilik jasotzen zirelako, eta ondorioz, katolikoak ez zirenak erregistro hauetatik at geratzen

⁴²⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1794-1810). Udal akta: 1799/04/21, 60. orria.

⁴²¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1794-1810). Udal akta: 1799/04/21, 62. orriaren bueltan.

zirelako. Konstituzioaren bitartez, bada, erregistro zibilak sortu ziren non hiritar guztiak erregistratu behar ziren, nahiz eta katolikoak ez izan⁴²². Horren ondorioz, 1870. urteko ekainaren 17ko legea onartu zen, eta gaur egungo ezaugarriak dituen erregistro zibilak sortu ziren⁴²³. Zera dio 28. artikulua:

“Cuando los documentados presentados se hallen extendidos en idioma extranjero o en dialecto del país, se acompañará a los mismos su traducción al castellano, debiendo certificar de la exactitud de ella el tribunal o funcionario que los haya legalizado”⁴²⁴.

Beraz, balio legala, gaztelaniaz eginiko dokumentuek izango zuten.

Konstituzioaren garaia iritsi zenean, eta bateratze arauak sustatu zirenean (hizkuntza nazionalaren erabilera, adibidez), espainola nagusitzen hasi zen. Horren isla da 1957. urtera arte iraun zuen 1870. urteko ekainaren 17ko behin-behineko legea. Horren bitartez ezarri zen erregistro zibila, eta bertan erabaki zen gaztelania izango zela balio legala zuen hizkuntza. Ondorengo urteetan indartu egin zen egitasmo hori, batez ere

1874. urteko azaroaren 9ko notario arautegiaren bitartez, non fede-emaila publiko guztiek idatzitako eskritura publikoetan gaztelania ez zen beste hizkuntza erabiltzea debekatzen zen⁴²⁵.

Urte batzuk beranduago egoera gehiago gaiztotu zen. 1938. urteko abuztuaren 12an ebatzitako Justizia Ministerioaren aginduak gordin adierazten digu euskara guztiz baztertu zela erregistroetatik. Zera diosku aginduaren bigarren artikulua:

“Se considerarán también nulas y sin valor legal las inscripciones que se hallen practicadas en idioma o dialecto distinto al idioma oficial castellano”⁴²⁶.

Egoera ez zen normalizatu, eta egoera ez normalizatu horren isla Debako Udalak 1995. urteko maiatzaren 25ean eginiko udalbatzarrean “*las notarias y el uso del euskara*” gaiari buruz hartutako akordioa da. Bertan adierazten da notarioarengana zerbitzuak eskatzera joaten den herritarrak ez duela aukerarik tramiteak euskaraz egiteko, ez ahoz ezta idatziz ere, nahiz eta Espainiako Konstituzioak, Gernikako Estatuak eta 1982. urteko Euskararen Legeak hori babestu egiten duen. Euskara batzordean eta gobernu batzordean aztertu zen gaia eta aho batez onartu zen: “*notarioei funtzionario diren neurrian, biztanleak beraiengana joaten direnean eta harremanak euskaraz nahi badituzte, erraztasunak emateko eskatzea da. Badirudi orain arte nahiko oztopo daudela*”⁴²⁷.

Zinegotzi batek, baina, udaletxean euskara sustatze aldera hausnarketa bat egitea beharrezkoa zela adierazi zuen: “*Ona da kanpokoei eskatzea baina barruan politika hori martxan jartzea ez litzateke txarra izango*”. Beste zinegotzi batek badagoela Debako Udalean hobekuntzarako tarte adierazi zuen, nahiz eta onartzen zuen azken lau urteetan urratsak eman zirela: oharrak-eta ele bitan, batzuetan euskaraz ematen ziren soilik.

⁴²² Espainiako erregistro zibilek Frantzia XVIII. mendearen bukaeran sorturikoetan dute iturburu.

⁴²³ “La Constitución de 1869 y la Legislación Civil española hasta 1874”. Iturria: dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2047079.pdf (Kontsultatuta: 2015/12/22).

⁴²⁴ Irujo, Xabier eta Urrutia, Iñigo (2013). *1789-2103. Historia jurídica de la lengua vasca*. Oñati: HAAE- IVAP, 252. orria.

⁴²⁵ Lasagabaster, Iñaki (d.g.). *El euskara y los documentos notariales*. Iturria: dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3079464 (Kontsultatuta: 2015/12/22).

⁴²⁶ Torrealdei, Joan Mari (1998). *El libro negro del euskera*. Tartalo: Donostia, 136-137 orriak.

⁴²⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1995). Udal akta: 1995/05/25, 119. orriaren bueltatik 120. orriaren bueltara.

Jendearen esanak entzun eta gero, udalbatzak zera adostu zuen (akordio hau ez dago euskaraz adierazita):

“Por todo ello y dado que los Notarios son funcionarios al servicio de los ciudadanos y Entidades, de conformidad con la propuesta formulada, el Pleno de este Ayuntamiento, por unanimidad, acuerda solicitar del Colegio Notarial que se ofrezca a los clientes –ciudadanos y Entidades- la posibilidad de ser servidos oralmente en euskara o en castellano en las Notarías y que, asimismo, los documentos escritos sean aceptados, extendidos y tramitados en euskara sin ningún sobrecoste”⁴²⁸.

4. BAKE EPAILETIK ERREGISTRO ZIBILERA.

XVIII. mendearen bukaeran, Frantzia sorturiko egitasmoan oinarrituta, 1855. urteko urriaren 22an Errege Dekretu bat eman zen Espainian, 1855. urteko azaroaren 3an argitaratu zena: “*Espainiako Monarkiaren baitan udaletxeak zeuden herri guztietan bake epaile bat izenda zezatela*”⁴²⁹. Bi urterako ohorezko kargua zen eta dohainik egiten zen; horretarako nahikoa zen espainola izatea, herrikoa, irakurtzen eta idazten jakitea, eta 25 urte baino gehiago izatea. Bertan ez da aipatzen ezer tokiko hizkuntza jakitearen inguruan.

Bake epaileen benetako itoa, hizkuntzari dagokionez, botere judizialaren 1985. urteko uztailaren 1eko lege organikoa izan zen.⁴³⁰ Euskararen Legearen 9. Artikuluak hizkuntza-eskubideak aitortzen dizkie herritarrei, eta horiek bermatzeko Euskal Autonomia Erkidegoan kokatutako herri-administrazioen eginbeharrak ezarri zituen⁴³¹:

- Justizia Administrazioarekiko harremanetan, herritar guztiek beren aukerako hizkuntza ofizialaz baliatu ahal izango dute, inolako itzulpenik ezin eska dakiekeela.
- Euskaraz aurkeztutako idazki eta agiriak, eta bai epai-jardunak, balio eta eragin-indar osoak izango dira.
- Eusko Jaurlaritzak, dagokien organoekin elkar hartuta, Euskal Herriko Justizia Administrazioan euskararen erabilerearen normalizazioa du helburu.

Badirudi, hala ere, Legeak ez zuela eraginik izan bake epailearen hautaketan. Hori adierazten da 1997. urteko ekainaren 26ko udal bilkuran; mintzagai izan zuten gaietako bat bake epaile titularra eta ordezkaria izendatzea izan zen. Legean aurreikusitako prozeduraren arabera, Udalbatzari zegokion, udalbazkideen gehiengo absolutuaren aldeko botoarekin, karguak aukeratzea legezko baldintzak betetzen zituzten artean. Halaxe egin zen, eta epaile zein bere ordezkaria izango zena aukeratu zuten.

⁴²⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1995). Udal Akta: 1995/05/25, 119. orriaren bueltatik 120. orriaren bueltara.

⁴²⁹ “Juez de Paz”. Iturria: <http://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1855/1034/A00001-00001.pdf> (Kontsulta: 2015/11/15).

⁴³⁰ “Ley Orgánica 6/1985, de 1 de julio, del Poder Judicial”. Iturria: <http://www.boe.es/buscar/pdf/1985/BOE-A-1985-12666-consolidado.pdf> (Kontsultatuta: 2015/11/15).

⁴³¹ “10/1982 Legea, azaroaren 24koa, Euskararen erabilera normalizatzeko oinarritzkoa”. Iturria: http://www.justizia.net/servlet/Satellite?blobcol=urldata&blobheader=application%2Fpdf&blobheadername1=Content-Disposition&blobheadervalue1=filename%3D10-1982_Euskararen_Legea_0.pdf&blobkey=id&blobtable=MungoBlobs&blobwhere=1290507862096&ssbiary=true&miVar=1445249602754 (Kontsultatuta: 2015/11/15).

Bozketa ondoren, baina, zinegotzi batek hitza eskatu eta adierazi zuen oso garrantzizkoa izango litzatekeela epailea, bai hitzez eta baita idatziz ere, euskalduna izatea, *“orain arte Debako Epaitegian gertatu ez dena”*. Kontuak kontu, Alkateak esan zuen azken erabakia organo judizialarena izango zela. Honi, beste zinegotzi batek erantzun zion esanez, *“orain dela lau urte hitza eman zela hurrengo Bake Epailea euskalduna izango zela. Ea hurrengorako hitza betetzen den eta animatu nahi ditut hautagaiak euskaraz jakin dezaten”*⁴³².

2003. urteko abenduaren 23an onartutako Botere Judizialaren Lege Organikoaren (BJLO) 231. eta 341. artikuluek zera dioskute hizkuntzaren erabilerari buruz⁴³³:

- Jardun judizial guztietan epaileek, magistratuek, fiskalek, idazkariak eta epaitegietako eta auzitegietako gainerako funtzionarioek gaztelania erabiliko dute, Estatuko hizkuntza ofiziala.
- Epaileek, magistratuek, fiskalek, idazkariak eta epaitegietako eta auzitegietako gainerako funtzionarioek Autonomia Erkidegoko hizkuntza propioa erabil dezakete, alderdietako inork, hizkuntza hori ez dakiela alegatuz, aurka egiten ez badu, egoera horrek defentsa-gabezia sorbaitezake.
- Alderdiak, beren ordezkariak eta zuzentzen dituztenek, baita lekukoak eta adituek ere, jardun judizialak gauzatu behar dituzten lurraldeko Autonomia Erkidegoko hizkuntza ofiziala erabil dezakete, bai ahozko adierazpenetan baita idatzizkoetan ere.
- Autonomia Erkidegoko hizkuntza ofizialean gauzatutako jardun judizialek eta aurkeztutako agiriek erabateko baliozkotasuna eta eraginkortasuna izango dute, gaztelaniara itzuli beharrik gabe. Jardun judizial eta agiri horiek ofizios itzuliko dira Autonomia Erkidegotik kanpo dauden organo judizialean ondorioak sortu behar dituztenean, salbu eta hizkuntza ofizial bera duten Autonomia Erkidegoak badira. Era berean, itzuli egingo dira legeetan horrela ezartzen denean edo defentsa-gabezia alegatzen duen alderdiak hala eskatzen duenean.
- Ahozko jardunetan, interprete-lanak egiteko gaitzat jo dezake epaileak edo auzitegiak erabiliko den hizkuntza ezagutzen duen edonor, pertsona horrek alde aurretik zin egin edo hitzeman ondoren.

Nahiz eta udal kudeaketa eskumen estatala izan, Erregistro Zibilean aldaketak egin zituzten 17/1977 Legearen bidez (Erregistro Zibilaren 54. artikuluan jaso ziren). Horren bitartez, izenak euskaraz idazteko aukera zabaldu zen:

*“Se dice que el nombre de los nacidos deberá consignarse en alguna de las lenguas españolas, y en su artículo 2º se autoriza la sustitución de los nombres impuestos con autoridad por su equivalente onomástico en lengua vernácula”*⁴³⁴.

Legeak lege, gaztelaniak jarraitzen du nagusi izaten. Eta euskarak, oztopoak gaindituz, eta, sarri, indefentsio egoera gordinean, erabilgarri izateko aukera eskuratu zuen. Gaur egun, oraindik, gaztelaniaren ezinbestekotasuna soilik eskatzen zaie bake epaileei; legeak ez du euskara jakitea meritutzat hartzen.

⁴³² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1997-1999). Udal akta: 1997/06/26, 85. orritik 88. orriaren bueltara.

⁴³³ *“Botere Judizialeko Lege Organikoa, BJLO”*. Iturria: <https://www.ehu.eus/documents/2660428/2799934/Legeak16.pdf> (Kontsultatuta: 2015/11/15).

⁴³⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1975-1977). Udal akta: 1977/01/20, 71.orriaren buelta.

5. EUSKALDUNAK ETA ZERBITZU MILITARRA.

Ama hizkuntza galtzearen arduradunak eta gaztelaniaren zabalkundean parte hartu zuen beste eragiletako bat militarrek izan ziren. Behin foru eskubideak galduta, armadan soldadu gisa jardun behar izan zuten euskaldunek.

Testuinguratu dezagun hori. Gerra karlistetan ugariak ziren gazte deialdiak tropak hornitzeko. Hala ere, zerbitzu militarra egiteko era berezia zuten euskaldunek, Foruak hala aitortua. Lehen karlistaldiaren ondoren, Espainiako gobernuak emandako 1841. urteko urriaren 25eko legetik salbu geratu bazen ere, 1876. urteko uztailaren 21eko legeak, lehen eta bigarren artikuluan, garbi utzi zituen honen inguruan zeuden zalantzak; alegia, *“...las tres provincias referidas quedan obligadas desde la publicación de esta Ley a presentar, en los casos de quintas o reemplazos ordinarios y extraordinarios del Ejército, el cupo de hombres que les corresponda con arreglo a las Leyes”*. Bazegoen, hala ere, 5. artikuluan, zein kasutan salbu gera zitezkeen argitzen zuen araua, bai norberak edo bai gurasoek ere ondorengo egiaztatzen bazuten: *“que habían contribuido con las armas a sostener los derechos legítimos del Rey y de la Nación durante la última guerra civil (bigarren karlistada) sin que esta exención supusiese disminuir el cupo asignado a cada Provincia”*⁴³⁵.

Bigarren karlistadaren bukaerak foru sistemaren suntsipena, estatuaren antolaketa berria eta irizpide juridiko bateratuak ezarri zituen. Horrek zera adierazi nahi zuen: euskal lurraldeek, aurretik zuten militar nahiz zerga eremuetan, autonomia eta soberania galdu zituztela. Hala, urte hartatik aurrera, derrigorrezkoa zen Espainiako probintzia bakoitzari ezarritako kupoa errespetatzea (*“sistema de quintas”*). Hala ere, dena esan beharra dago: aberatsek soldaduska egitearen truke diru kopuru bat ordainduta aske geratzeko aukera zuten. Beste batzuek, euskaldun behartsuenek, emigratzea erabaki zuten, eta *“desertor”* edo *“prófugo”* bihurtu ziren.

Testuinguru horretan kokatzen dugu, 1876. urteko euskal foruen galeraren ondorioz, euskal gazteek Espainiako armadan derrigorrean egin beharreko soldaduska. Hasiera batean kontrako jarrerak egon ziren Deban, eta alkateak, alkate ordeak eta zinegotziek isuna ordaindu behar izan zuten⁴³⁶. Bergaran elkartu ziren Deba ibaian zehar zeuden herriak gaiari buruz hitz egiteko (...). Legea, ordea, nahitaez bete behar zen.

Esandakoari testuinguru osatuago bat eskaintzako, 1896. urtean soldaduska egitera joan behar zirenen gazteen panorama zein zen irakurri ahal izango dugu. 1896. urteko kinta deialdian, adibidez, 39 gazte zeuden deituta *“para el alistamiento de mozos sujetos al servicio militar en el próximo remplazo”*. Hala, urte bereko otsailean gazteak banaka-banaka joan behar izan ziren Udalak antolatutako komisioren aurrera. Komisia osatuta, lehendakariak 1885. urteko uztailaren 11n onartutako legearen 7, 8 eta 9. kapituluak eta arautegia irakurri eta gero, zera adierazi zuen:

*“Cuadro de defectos físicos con el fin de enterar a los individuos de la corporación y para la inteligencia de los interesados. Presentes el Capitán de la reserva D. Joaquín Zufiaurre y el tallador D. Felipe García, cabo y carabineros designados por el Exmo. Sr. Gobernador militar de la provincia, se procedió a practicar la clasificación y declaración de soldados ejecutándose en la forma y en los resultados siguientes”*⁴³⁷.

⁴³⁵ Larrazabal, Santiago (2013). La disolución de los cuerpos de gobierno de Álava, Gipuzkoa y Bizkaia, la implantación del servicio militar y el nacimiento de los Conciertos Económicos. *Iura Vasconiae*, 10, 193-217. orriak.

⁴³⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1875-1877). Udal akta: 1877/01/30, zenbakirik gabe.

⁴³⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1895-1897). Udal akta: 1896/02/09, 79. orritik 84. orrira.

Testuan ez da adierazten soldaduen azalpenak (“*declaración de soldados*”) euskaraz ala gaztelaniaz eman ziren, baina ondoren datorkigun adibidearekin, agian, berehala ondorioztatuko dugu zer izan zen han gertaturikoa.

Adierazpen horietan, oro har, Debako familiek bizi zuten egoera sozioekonomiko ezegonkorra hautematen da. Etaaldi berean argi ikusten da, hizkuntzari dagokionez, soldaduskara joateko ziren gazteen artean gaztelania ulertzeko eta hitz egiteko zeukaten zailtasuna. Joan gaitezen iturrira:

*“Incontinenti habiendo dado las cuatro dela tarde hora señalada en el edicto, se dio cuenta de que Baltasar Illarramendi, padre del mozo Benito Illarramendi y Echaide, había instruido expediente del que resulta que es hijo único en sentido legal de padre sexagenario y pobre a quién ayuda, en razón a tener casados de los hijos mayores, dos llamados Donato y José María, y los otros dos, Antonio e Ignacio, se reputan muertos por no haber podido averiguar en más de diez años noticias de ellos; y que según el solicitante en el acto de declaración de soldados no aparece alegación, sin duda por no comprender el castellano su citado hijo”*⁴³⁸.

Udalak argudio hori entzun ondoren, espediente probintziako komisiora bidaltzea erabaki zen Benito Illarramendi gazteari buruzko azken erabakia har zezan, batez ere familiak bizi zuten egoera gordin zela ikusita. Beraz, herriko soldaduen zerrenda egiterako orduan ere, gaztelania zen erabiltzen zen hizkuntza bakarra. Hortik dator Benitoren hutsegitea; gaztelania ez jakitea.

Udalak soldaduskara joateko kintoak deitzen zituenean, batzorde baten aurrean aitortu beharra zuten, medikuaren aurrean, zeuzkaten ondoezak. Horiek euskaraz hitz egiten zuten, eta batzuetan, idazkariak, euskaraz jasotzen zituen. Hala, hainbat aktetan dakusagu: “*nada ve en el ojo derecho por tener una `gandua`”*. Alegia, katarata. Edota “*dice tener dolores en el talón a causa de una necrosis parcial del hueso que vulgarmente califica de `chiras`”*. Alegia, ultzera⁴³⁹.

Aldi berean, 1936. urteko Gerra Zibila eta gero, jakina da euskaldun askok zerbitzu militarra eginiko kuarteletan ikasi zutela irakurtzen eta idazten; nola ez, gaztelaniaz⁴⁴⁰.

⁴³⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1895-1897). Udal akta: 1896/04/19, 104. orriaren bueltatik 105. orrira.

⁴³⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1877-1879). Udal akta: 1879/02/09, zenbakirik gabe.

⁴⁴⁰ “Más de 200 años de historias de la mili”. Iturria: <http://www.abc.es/20110309/archivo/abci-historia-mili-ser-vicio-militar-201103090100.html> (Kontsultatuta: 2015/11/25).

6. UDAL ZERBITZUAK.

Udal kudeaketaren zereginetako nabarmenena herriko arlo ezberdinetan sortzen diren beharrei erantzutea da. Horri erantzun egokia emateko, langile-sare bat sortu behar izaten du Udalak. Goazen sare horren baitan dauden langile batzuen zeregina ezagutu eta zeregin horietan hizkuntzak zuen garrantzia ikustera.

6.1. AGUAZILA.

Udal kudeaketan aguazilak betetzen duen funtzio oso garrantzitsua da. 1865. urteko urtarrilean aguazil berria aukeratu behar izan zuen Debako udalak, eta bere betebeharrak zeintzuk ziren adierazi zituen: udal batzar eta batzorde desberdinetan egotea, alkatea nahiz zinegotziei bere zeregin publikoetan laguntzea, alkatearen etxean hiru bat aldiz aurkeztea beharrezkoak ziren aginduak jasotzera, argiteria zaintzea, udal aretoen zainketa, estolderia garbi mantentzea, aginduak betetzea, kaleak garbitzea eta enkargua egitea; tabernan sartzea, ordea, galarazi egiten zaio “*y únicamente se le consentirá beber un vaso de vino sin que tome asiento, cuando su necesidad así lo exija*”. Betebeharrak bai, jakina, eta baldintza espezifikorik (euskara jakin, adibidez) ez.

Aguazil berria aukeratzeko testuingurua berezia izan zen: urreko aguazila zen Francisco Aramberriren alargunarekin ezkontzeko omen zen Jose Etxabek, Getarikoa, lanpostua berarentzat eskatu zuen. Udalak egoki ikusi zuen eskaera eta lanerako hautatu zuten⁴⁴¹. Esan dezagun euskararen inguruan ez dela ezer adierazten; logikoa ere izan daiteke, gehienetan herritarrak zirelako aukeratutakoak, euskaldunak beraz.

Beranduago, berriz, nahiz eta euskara erabiltzea galarazita egon, hizkuntza irizpideak ez ziren oztopo izan Itziarko aguazilaren ordezkia aukeratzeko. 1949. urteko otsailaren 9an Debako udalak hartutako erabakiarekin bat egiteko garrantzitsua zen aguazila auzotarra izatea, baina garrantzitsuagoa zen, ordea, “*cohesión a la Jefatura del Movimiento Nacional*” adieraztea. Beraz, Manuel Arquinberri Elorriagak ondo zekien euskaraz, eta noski, hizkuntza ez zen oztopo izan Itziarreko aguazil izateko⁴⁴².

6.2. MEDIKUA.

Herritarren osasunaz arduratuko zen medikua aukeratzea ere Debako udalaren ardura zen. 1900. urtean, Itziarren, udal mediku bat aukeratu nahi zuten aurrekoak utzi nahi zuelako, Manuel Bago Agirrek, alegia. Udalak gaia aztertu zuen eta garbi zeukan hizkuntza, hau da euskaraz jakitea ezinbesteko baldintza izan behar zela. Halaxe: “*Acordó por unanimidad que había consideración a que se trata de partido rural, se exprese en el anuncio que el facultativo solicitante debe poseer la lengua vascongada, y que la vacantía se anuncie en el Boletín Oficial de la Provincia*”⁴⁴³.

Beraz, baldintza “*sine qua non*” izan zen mediku berriak euskaraz jakitea. Beste baldintza batzuk ere bazituen: Itziarren bizitzea, eta auzotarren artean identifikatuta zeunden 20 familia behartsuri ezer ez kobratzea. Lau urterako hitzarmena izan zen, eta urtero 1500 pezeta kobratuko zituen.

⁴⁴¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1865-1868). Udal akta: 1865/01/08, zenbakirik gabe.

⁴⁴² DAH. Komisio Iraunkorraren Aktak eta Akordioen liburua (1949-1953). Udal akta: 1949/02/09, lehen orriaren buelta.

⁴⁴³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1895-1920). Udal akta: 1900/08/05, zenbakirik gabe.

Ez zen, ordea, erraza izan. 1902. urteko azaroaren 6ko udal batzarrean Gipuzkoako medikuen batzarreko lehendakariak bidalitako eskutitza irakurri zen zera esanez: Aldundiaren bidez, eta beste hainbat herrirekin batuta, Espainiako botere zentraletik lortu behar zela: *“que el anuncio de una vacante de médico pueda conservar el derecho de exigir a los aspirantes el idioma regional a la perfección, siendo las Juntas Municipales las facultadas para apreciar la capacidad de la posesión del idioma”*. Dirudienez, udalen eskumenak arriskuan zeuden *“por el nuevo reglamento de médicos titulares y de las reales órdenes dictadas para su cumplimiento”*⁴⁴⁴.

Medikuak euskara jakin beharreko gaiaren inguruan dugun ondorengo testigantza, 1924. urtean Itziarreko mediku titularra zen Fernando Truebak bere zereginari uko egiten zioneko da⁴⁴⁵ -Zestoako mediku izendatu zuten-. Hala, berak lagatako hutsunea betetzeari ekin zion Debako udalak, eta aho batez onartu zen Itziarreko medikuak euskaraz jakitea ezinbestekoa zela⁴⁴⁶.

Urte bereko maiatzaren 5ean kaleratu ziren mediku izateko betebeharrak eta baldintzak. Guztira, bost baldintza, eta horietako hirugarrenak argi adierazten zuen: *“que será condición indispensable que el facultativo hable correctamente el vascuence”*.⁴⁴⁷ Batzuentzat ustekabeko baldintza izan zen. Eta egia esan, jende oso aditua aurkeztu zen 1924. urteko lehiaketara:

*“Marcelo Fernández Mendía, médico titular de Bilbao; J.L. Ferrer Mariño, médico titular de Arróniz (Navarra); Vicente Muril Jiménez, de Salamanca; Jesús Sánchez, de Madrid; Faustino Zapatero, de Valladolid; Manuel Echániz, médico interino de Iciar (...). El Presidente expuso (...) se han presentado médicos de brillante historial, y en particular el Sr. Zapatero, el cual tiene en todas las asignaturas de su carrera sobresalientes y matrículas de honor, lo mismo que en el doctorado. Pero estos están imposibilitados de ejercer su profesión en el barrio rural de Iciar cuyos habitantes en su inmensa mayoría no poseen el castellano y el único que posee, el vascuence, es el actual médico interino de Iciar Manuel Echániz”*⁴⁴⁸.

Udal zinegotzi batek, hala ere, bozketa egiteko eskatu zuen. Eraitza adierazgarria izan zen: zortzi boto alde, eta bi zuri Manuel Etxanizen alde.

1931. urtean, berriz, Debako herriguneari tokatu zitzaion mediku titular berria aukeratzea, eta oposizio-lehiaketa jarri zuen martxan. Hemen ere, euskara meritu gisa hartu zen. Oposizio-lehiaketara aurkeztutako birek, debarrak biak, honako agiriak aurkeztu zituzten: Manuel San Sebastianek, *“Euskal-Esnalea”* Elkarteak emandako euskara titulua aurkeztu zuen, eta Francisco Andoaegui Eulaciak, ostera, Euskaltzaindiak emandako euskara titulua (*“otorgado por Academia de la Lengua Vasca”*).

Gainerako curriculumak irakurri ondoren, eta nahiz eta euretako batzuek euskaraz jakin ez, denak ontzat hartu behar zirela adierazi zuen zinegotzietako batek; kontuan izan behar zela denek betetzen zizuten eskatzen ziren baldintzak⁴⁴⁹.

⁴⁴⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1903-1907). Udal akta: 1904/11/06, 72. orria.

⁴⁴⁵ 1924ko martxoaren 14an izendatu zuen herriko udalak Fernando Trueba Itziarreko mediku interinoa. Iturria. DAH: Komisio Iraunkorraren Akta eta Akordioen liburua (1921-1924). Udal akta: 1924/03/14. 67. orritik 74. orria.

⁴⁴⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1922-1930). Udal akta: 1924/01/20, 113. orriaren buelta.

⁴⁴⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1922-1930). Udal akta: 1924/05/05, 151. orriaren buelta.

⁴⁴⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1922-1930). Udal akta: 1924/06/27, 161. orria.

⁴⁴⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1931/12/07, 90. orria.

1934. urteko ekainean, Gobernadore Zibilak bidalitako agiria irakurri ondoren, praktikante eta emagin plazak hornitzeko agindua eman zuen udalbatzak: *“con el 30% del haber del médico titular, cada una”*, baina *“siendo indispensable el conocimiento del idioma vascongado, por certificación expedida por la Sociedad de Estudios Vascos o Escuela de Declamación de San Sebastián”*⁴⁵⁰.

Gerra osteko diktaduran oso bestela ulertu zen hizkuntzari ematen zitzaion garrantzia. Hara zer dioskunt 1949. urtetik 1983. urtera Debako mediku titularra izan zen Faustino del Corte-k Deba aldizkarian egindako elkarrizketan:

*“Sus años como médico rural, como médico de Iciar fueron duros, pero él no los recuerda con desagrado. Del Corte comenzó buscando alojamiento y lo encontró en casa de los Gauinagalde; una familia conocidísima en Iciar de entonces y de hoy (...). De población rural, dispersa, era a veces se deber como médico el atender a baserritarras de los más apartados caseríos (...). El hecho de no hablar en absoluto el euskera y ser, en numerosos casos, éste el único idioma de sus pacientes, le acarrearían los lógicos problemas de comunicación, de trato”*⁴⁵¹.

6.3. ALONDEGIAREN ARDURA (alondigero).

Udalaren beste zeregin garrantzitsua herritarren oinarrizko jan-edanaren hornikuntza bermatzea zen; jaki horiek alondegian saltzen ziren. Egiten ziren salerosketatik zerga jasotzen zen, egungo BEZa balitz bezala, horren bitartez Udalak zeuzkan langile eta zerbitzuak ordaintzeko. Beraz, alondegiko arduraz izateak baldintza zehatzagoak eskatzen zituen. Horren adibide da, 1920. urteko apirilean, alondegian lan egiteko arduradunaren aukeraketa⁴⁵². Baldintzetan eta aukera berdinetan, herriko semea hautatzea erabaki bazen ere, ondorengoak izan ziren ezarritako baldintzak: *“el segundo lugar, el guipuzcoano, el tercero el vascongado y en cuarto el hijo de cualquier otra provincia española”*. Aldi berean, nahiz eta bertakoa izan, zera eskatzen zen: *“saber correctamente leer y escribir, conocer a perfección las cuatro reglas de aritmética, el sistema métrico decimal y el reglamento de arbitrios provinciales”*. Beraz, gaztelera irakurtzen eta idazten ondo jakitea beharrezkoa zen. Nahiz eta bezero gehienak herritarrak eta euskaldunak izan, garrantzitsua zen administrazioak eskatzen zuen zerbitzuaren arduradunak gaztelariaren ezagutza handia izatea.

6.4. BESTEAK: ARGI eta UR LAGUNTZAILEAK, UDAKO GAUETARAKO GOARDIAK.

Gainerako udal langileak aukeratzeko orduan zera erabaki zuen Debako udalak: *“Ser vecino de la villa. Ser de conducta intachable. Saber leer y escribir. No tener menos de 25 y más de 40 años. Hablar el vascuence. Ser de buena salud”*⁴⁵³.

“El guarda nocturno” aukeratzeko ere baldintza berak jarri ziren 1929. urteko irailaren 5ean: 25 eta 35 urte bitartekoa izateaz gain, *“poseer el vacuence”* derigorrezkoa zen⁴⁵⁴.

⁴⁵⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1933-1936). Udal akta: 1934/06/09, 71. orria.

⁴⁵¹ DEBA aldizkaria, 1987, 6, 27. orria.

⁴⁵² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1918-1921). Udal akta: 1920/04/11, 92. orria.

⁴⁵³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1921-1922). Udal akta: 1921/12/16, 89. orriaren buelta.

⁴⁵⁴ DAH: Komisio Iraunkorraren Akta eta Akordioen liburua (1928-1936). Udal akta: 1929/09/05, 100. orria.

Baita 1931. urteko azaroan, herriko argien eta uraren arduradun-laguntzaile izango zena aukeratzeko ere: *“23-35 años. Buena constitución física acreditada por certificado facultativo. Poseer el euskera, condiciones preferentes. Ser natural de la villa, provincia y región, respectivamente”*⁴⁵⁵.

1932. urteko maiatzean, beste aukeraketa prozesu bati ekin zion Udalak: udako gauetarako guardia edo zaintzailea izango zena, alegia, *“con carácter interino”*. Hauexek izan ziren parte-hartzeko baldintzak: *“Ser español, de edad de 25-40 años, saber leer y escribir, y sumar y restar. Acreditar buena conducta. Ser vecinos cuando menos con dos años de residencia y hablar el español y el euzkera”*⁴⁵⁶.

Badaukagu, herriko argiaz eta uraz arduratzen zenaren inguruko albiste triste bat (1932); herritarrek estimu handian zeukaten lan-istripu baten ondorioz hil zen Eulogio Sagarna udal langilea. Hala, bere lanpostua hutsik geratu zenez, langile berri bat aukeratzeari ekin zion Udalak. Hauek baldintzak: *“Edad de 23 a 40 años, cuando menos 5 años de práctica en la profesión, siendo preferidos los que sepan el vascuence...”*⁴⁵⁷.

Esan beharrik ez dago, gerra osteko diktaduran *“vascuencea”* desagertu egin zela lanpostuetarako baldintza gisa. Batzuek, gainera, errepresioaren beldurrez, herritik alde egin beharra izan zuten.

Esandako guztiaren adibide argiak dira 1936. urtetik 1942. urtera bitartean izandako gertaerak. Lehen, 1936. urteko abendukoa:

*“El Sr. Presidente en Junta y para cumplimentar el decreto nº 93 el Gobierno del Estado hay que declararles suspendidos en sus cargos a los funcionarios del municipio que se ausentaron de esta villa en los días 21 y 22 de septiembre último y no han regresado, que son: don José María Lombide, médico de Iciar; don Juan Díaz, don Antonio Azcoitia y don Marcos Echeverría, guardias municipales; don Antonio Ureategui, auxiliar y cobrador de luz y agua; José Basurto, barrendero; Faustino Urain y Ramón Azpeitia, tamborileros. Acordándose así y se remita la relación de los mismos a la junta técnica del Estado por medio del Sr. Gobernador Civil”*⁴⁵⁸.

Errepresio gordina iritsi zen, eta udal langile batzuk onartu eta beste batzuk baztertu egin zituzten. 1937. urteko urtarrilean, gerra aurrean izandako udal langileen onarpenaz hitz egin zen, eta handik eta hemendik jasotako aginduak aintzat hartuta, zera erabaki zen; onartutakoak:

*“Admitir al ejercicio de sus cargos a don Luis Lasquibar y Santos, secretario de la Corporación; don Ramón Allica Larraeui, interventor; don Saturnino Aldabadetrecu, depositario de fondos; don Juan Usandizaga Aramberri, inspector pecuario; don Julián Azpeitia Orbe-gozo, don Juan José Aizpurua, guardias municipales; don Pio Bascarán Orbea y don Juan José Sarrale, alhondigueros; don Tomás Irigoyen y don Gayetano Arguinberri, barrenderos, por considerar que estos funcionarios no han pertenecido nunca ni han simpatizado con los partidos políticos que integran el Frente Popular, y además desde el comienzo del glorioso movimiento nacional se adhieron francamente a él”*⁴⁵⁹.

⁴⁵⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1931/11/23, 82. orria.

⁴⁵⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1932/05/11, 145. orriaren buelta.

⁴⁵⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1932/08/22, 171. orria.

⁴⁵⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1936/12/15, 18. orria.

⁴⁵⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1937/01/15, 23. orria.

Ondoren, aipatutako udal batzarrean, lanpostuak mantendu bai, baina hala ere zigortu egin zituzten zerrrenda onartu zen. Arrazoiak hauexek:

*“Considerando que los funcionarios que a continuación se expresan han sido simpatizantes con el partido nacionalista (...) aunque les consta a los señores concejales que no han sido afiliados, pero si que estallado el movimiento nacional se apartaron por completo de sus ideas adhiriéndose al glorioso movimiento nacional y en la actualidad son personas francamente adictas al régimen, pero por sus anteriores ideas se ven obligados a imponerles las siguientes sanciones: don Manuel Echániz Aramberri, médico titular, 12 meses a medio sueldo; don José Sagarna, encargado de luz y agua, 12 meses a medio sueldo; don Eduardo Barrena, farmacéutico municipal, don Jumacindo Andonegui y don Nicolás Unanue, encargados de las centrales eléctricas municipales a medio sueldo durante ocho meses”*⁴⁶⁰.

Bukaeran, berriz, zegozkien udal lanpostuak laga zituztelako baztertuak izan ziren udal langileen zerrrenda onartu zen.

*“Finalmente por abandono de destino se destituyen a los siguientes funcionarios: Don José María Lombide San Martín, médico titular de Iciar; Antonio Ureategui Arizabalo, recaudador de agua y luz; Juan Díaz Egaña, Antonio Azcoitia Mendizabal y Marcos Echeverría Odriozola, guardias municipales; José Basurto Zabala, barrendero; Juan Aréstegui Jaúregui, auxiliar de la central, Faustino Urain Egaña y Ramón Azpeitia Ezpeleta, tamborileros municipales, acuerdo que fue ratificado por unanimidad”*⁴⁶¹.

Harrezkero, udal langile berrien aukeraketan euskara ez da aintzat hartuko. Honakoak izan ziren, 1941. urteko uztailean, udal administrazioan laguntzaile gisa lan egingo zutenen baldintzak: 1) Espainiarra izatea, 18 eta 35 urte bitartekoa. 2) Jarrera ona izatea eta zigor penalik ez izatea. 3) Akats fisikorik ez izatea. Hala ere, baldintza berdinak zituzten hautagairik baldin bazegoen, lehenetsuna Deban jaio eta bizi zirenek izango zuten. Debakorik egongo ez balitz, gipuzkoarra edo *“Provincias Vascongadas”*-etakoa izan beharko zen⁴⁶².

Arestian aipatu dugun bezala, gerra ostean udal langileen lan baldintzak aldatu egin ziren. Eta egoera berri hori pairatu behar izan zuen Jose Urain Muguruzak, Debako musika bandaren zuzendariak: 1943. urteko martxoaren 4ko Gobernu Ministerioaren agindu baten bitartez -martxoaren 6ko Estatuaren Aldizkari Ofizialean argitaratutakoa-, zortzi eguneko epea zeukan *“expediente de depuración”* aurkezteko. Espedientea beharrezkoa zen tokiko idazkari, kontu-hartzaile, diruzain eta musika bandako zuzendariatzat ere *“pertenecientes a los respectivos cuerpos nacionales con anterioridad al 18 de julio de 1936 (...) cuya conducta político social no haya sido enjuiciada”*.

Udalak eskaera horri baietza ematea erabaki zuen, eta hala adierazi zuen:

“Que teniendo en cuenta que el recurrente desempeñaba en propiedad el día 18 de julio de 1936 la plaza de director de la Banda de Música de esta villa, por pertenecer al cuerpo de director de Bandas Civiles, desde el año 1925, habiendo pertenecido antes del Movimiento Nacional como afiliado al Partido Tradicionalista, formado en la fecha del 18 de julio de 1936, parte de la junta de esta villa, con el cargo de vicepresidente, y que con motivo de

⁴⁶⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1937/01/15, 23. orriaren buelta.

⁴⁶¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1937/01/15, 23. orriaren buelta.

⁴⁶² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1941/07/26, 245. orria.

haberse adueñado la provincia de Guipúzcoa las huestes rojo-separatistas, por su ideología política fue encarcelado en esta villa el día 13 de agosto del mismo año, siendo trasladado, al aproximarse las tropas del glorioso ejército nacional a esta localidad, a Bilbao, donde sufrió cautiverio hasta la liberación de dicha villa por las tropas de nuestro invicto caudillo. Desde esta fecha prestó toda clase de servicios que le fueron encomendados por las autoridades nacionales. Por todo lo expuesto, que es conocido por los miembros de la corporación, ya que algunos de los mismos fueron compañeros de prisión en las cárceles rojas, consideran completamente depurado a don José Urain Muguruza⁴⁶³, siendo toda su actuación de total sumisión al glorioso movimiento nacional que tan felizmente inició y terminó nuestro glorioso caudillo, por bien de nuestra querida España”⁴⁶⁴.

Ildo beretik ulertu behar dira sereno edo gau zaintzailearen aukeraketa parametroak; behin-behinean Francisco Sorazuk bete zuen. Lana eskuratzeko baldintzak ideologikoak ziren. Alegia, 25 urtetik 40 urtera bitarte zeukaten herritarren artean zabaldu zen aukera, eta behar beharrezkoa zen, besteak beste, *“pertenece a F.E.T y de las Jons y haber tenido una conducta adicta al movimiento nacional”⁴⁶⁵.*

Praktikante edo arkitektoa aukeratzeko, 60-70. hamarkadetan, euskararen ezagutzak ez du meriturik izango; aipatu ere ez da egingo. Garrantzitsuena, alegia, gaitasun profesionala bermatzea zen, ez ordea, linguistikoa.⁴⁶⁶

7. UDAL HIZKUNTZA POLITIKA SUSTATZEN (1977-2000).

1975. urtean hil zen Franko diktadorea, eta une hartantxe hasi zen historiografian trantsizio garaia bezala ezagutzen dena; Espainiako Konstituzioa onartu zenera arte iraun zuen (1978). 40 urtetan zapaldua egon ondoren, Euskal Herriari leihorriak zabaldu zitzaizkion, eta ondorioz, baita euskarari ere. Debako Euskal Herriaren Euskaraz taldeak (1984) ondorio hau atera zuen Debako biztanleen euskararen ezagutzaren inguruan:

“Euskararen arazoa (...) erabilpen arazoa da (...). Izan ere jakin badakigu euskaraz hitz egiteko gaitasuna duen jendeak eguneko zehar ordu gehieneetan ez duela euskararik erabiltzen (...). Euskararen errealitatea Deban lan honetan agertzen den baino askoz ere ilunagoa dela azpimarratu beharra dugu”⁴⁶⁷.

Beraz, zaharrak berri, gaur egun ere antzeko egoeran baitago Deba.

⁴⁶³ Garai gartako udalabatza hala osatuta zegoen: Alkatea, Jose Maria Eizaguirre. Zinegotziak: Jose Manuel Esnaola, Francisco Urain, Pablo Aranceta, Casiano Landa, Jose Antonio Beristain, Antonio Alcibar eta Jose Domingo Egaña.

⁴⁶⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1942-1948). Udal akta: 1943/03/20, 55. orria.

⁴⁶⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1942-1948). Udal akta: 1944/12/09, 144. orriaren buelta.

⁴⁶⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1970-1972). Udal akta: 1971/12/13, 53. orriaren buelta.

⁴⁶⁷ DEBA aldizkaria, 1985, 2, 35. orria.

7.1. LEHEN URRATSAK.

Badaude, hizkuntza politikari dagokionez, berezko garrantzia izan zuten data batzuk. Euretako bat: euskal erakunde eta elkarteek euskararen koofizialtasuna eskatzeko Espainiako Gobernuari egindako eskaera (1977). Esan beharrik ez dago, Debako udalak ere bat egin zuela eskaera horrekin.⁴⁶⁸ Eta eskariari atxikimendua adierazteaz gain, herrian euskara sustatzen ari zen ikastolarentzat (*“Colegio Ntra. Sra. De Iciar”*) 300.000 pezetako diru laguntza ematea erabaki zuen. Hona hemen justifikazioa:

“Considerando que la actividad que realiza este Colegio reviste un interés relevante para la localidad, en cuanto imparte E.G.B. a un elevado número de niños y, por tanto, este Ayuntamiento se considera con las mismas obligaciones que pueda tener con respecto al Colegio Nacional, ya que ambos ejercen idéntica función docente; un en castellano y el otro en lengua nativa o regional”⁴⁶⁹.

1977. urteko ekainean, Arrateko parrokoak bertako irratia zabalteko egitasmoa aurkeztu zion Udalari. Udalak atxikimendu osoa eskaini zien parrokoaren asmoei; irratia oso maitatua eta ospetsua zen debarren artean, batez ere emititzen zuten *“Arrantzaleak”* izeneko programagatik⁴⁷⁰.

1978. urteko ekainaren 29an egindako komisio iraunkorrean, eta Euskaltzaindiak Debako udalari *“Bai Euskarari”* kanpaina barruan egindako diru laguntza eskaerari erantzunez, 10.000 pezeta ematea erabaki zen aho batez: *“para la promoción del euskara, patrimonio de toda la comunidad de Euskal Herria”⁴⁷¹*. Ez zen emandako diru- laguntza bakarra izan. Urte berean, Iruñean ospatuko zen Udako Euskal Unibertsitatearen seigarren ediziorako ere 5.000 eta 10.000 pezetako laguntza eskaini zuen Udalak⁴⁷². Beraz, Debako udalak euskara sustatzeko kanpainetik atxikimendu argia adierazi ohi zuen.

Debako udal hizkuntza politikan eragina izan zuen benetako aldaketa 1979. urtean etorri zen. 1979. urteko apirilaren 23an ospatutako batzar berezian zera adierazten zuen mozio bat aurkeztu zuen herriko Herri Batasunak:

“Exigir a la Presidencia del Gobierno la promulgación de un Decreto-Ley obre bilingüismo que recoja ampliamente las constantes reivindicaciones de nuestro pueblo pro el euskera y establezca, como estricto mínimo, los cauces necesarios para la consecución de un bilingüismo funcional en todo ámbito socio-culturales”⁴⁷³.

Hala ere, berandu zetorren mozioa, zegoeneko Espainiako Gobernuak onartua zuelako Dekretu hori, nahiz eta Estatuaren Agiri Ofizialean (BOE) oraindik ez argitaratu⁴⁷⁴.

⁴⁶⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1975-1977). Udal akta: 1977/01/20, 73. orriaren buelta.

⁴⁶⁹ Diru laguntza emateko lege oinarria, baina, uztailaren 23ko 48/1.966. urtekoa da. Bertan ezarri zen zein laguntza mota eskainiko zitzaien herrirako interesgarriak ziren jardueri. Bestalde, urriaren 31ko 2929/1975eko legean, Espainiako lurraldeetako hizkuntzen erabilerarekin bat eginez, bere lehen

artikuluan zera esaten da: *“Que el conocimiento y uso de las lenguas regionales españolas será amparado y protegido por la acción del estado y demás Entidades y Corporaciones de Derecho Público”*. DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1977-1979). Udal akta: 1977/06/23, 93. orriaren buelta eta 94. orria.

⁴⁷⁰ DAH: Udal Komisietako Aktak. (1976-1979). Udal akta: 1977/06/23, 28. orriaren buelta.

⁴⁷¹ DAH: Udal Komisietako Aktak (1976-1979). Udal akta: 1978/06/29, 93. orria.

⁴⁷² DAH: Udal Komisietako Aktak (1976-1979). Udal akta: 1978/06/22, 92. orria.

⁴⁷³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1979-1980). Udal akta: 1979/04/23, 6. orriaren buelta.

⁴⁷⁴ Errege Dekretua hau 1.111/1979ko maiatzaren 10ean kaleratu zen.

1979. urteko maiatzaren 10ean kaleratu zen Errege-Dekretua, eta tokiko korporazioetan zeuden hizkuntza desberdinen erabilerak arautu ziren. Debako udalean maiatzaren 31n egin zen ohiko batzarrean eman zen dekretuaren berri. Bilera berean adierazi zuen Udalak zeintzuk egitasmo zituen aurreikusita, besteak beste itzultzaile baten kontratazioa:

*“Y siendo propósito de esta Corporación la introducción paulatina del euskera en las actuaciones de este Ayuntamiento, conforme las disponibilidades lo vayan permitiendo, y teniendo en cuenta que en la plantilla de sus funcionarios no existe personal que pueda redactar los escritos en lengua vernácula, el Pleno de este Ayuntamiento, por unanimidad, y de conformidad con lo dispuesto en el artículo 25 del Real Decreto 3.046/1.977, de 6 de octubre, acordó contratar, sin dedicación primordial ni permanente a una persona para que lleve a cabo las traducciones de las actas y sus extractos, de las sesiones que celebren el Pleno y la Comisión Permanente, así como la redacción en euskera de cuantos documentos le sean encomendados por esta Corporación”*⁴⁷⁵.

1979. urteko uztailean, Debako udalaren hizkuntza politikak aldaketak izan zituen. Lehena, urte hartako uztailearen 26an egindako udalbatzarreko akta, Debaren historian lehen aldiz elebitan jasotakoa: gaztelaniaz eta euskaraz. Roman Galarraga alkateak kudeatu zuen udalbatza historiko hartan bazegoen beste gai garrantzitsu bat: euskal itzultzailearen kontratazioa; tramitazioa komisio iraunkorraren esku laga zen⁴⁷⁶.

Komisio iraunkorrak, 1979. urteko abuztuaren 2an eginiko bileran, bi eskaera jaso zituen itzultzaile lanetarako: Aintzane Altzibar eta Irene Sarrionandia. Aho batez erabaki zen bie aukera ematea eta beraz, txandaka ala elkarrekin arituko zirela ebatzi zuten.⁴⁷⁷ Beraz, 1979. urteko abuztuaren 2koa da euskaraz idatziko den lehen akta⁴⁷⁸.

Dena dela, garai politikoarekin lotutako hainbat ebazpen ezagutzen ditugu: *“Bai euskarari”* kanpainari 15.000 pezetako diru laguntza, Udako Euskal Unibertsitateari 8.000 pezetako laguntza. Biak aho batez onartu ziren⁴⁷⁹.

Ikuspuntu sinbolikotik begiratuta, “Deva” eta “Iciar” nomenklaturen aldaketek ere zeresana eman zuten udalerrian. Halaxe, 1980. urteko urriaren 30ean egindako udalbatzarrean landu eta erabaki zen gaietako bat izen aldaketa izan zen. Legeak hala babestuta, eta Euskaltzaindiaren aholkua ontzat hartuta, zera erabaki zuten: *“Udalbarruti honetako, ondoren zehazten diren Populazio Izakiei euskerara izena aldatzea onartu: DEVA aurrerantzean DEBA deituko da. ICIAR aurrerantzean ITZIAR deituko da”*. Horrekin batera, eta egin behar zen aldaketarako baimena lortzeko, espediente Eusko Jaurlaritzari bidali zitzaion.⁴⁸⁰ Izen aldaketen inguruko azken erabakia 1981. urteko ekinaren 25ean hartu zen. Eusko Jaurlaritza eta Diputazioaren onespenerekin, udalbatzarrak Deba eta Itziar izendapen berriak onartzea erabaki zuen⁴⁸¹.

⁴⁷⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1979-1980). Udal akta: 1979/05/31, 14. orriaren buelta.

Edo: DAH: Udal Komisioetako Aktak (1976-1979). 1979/05/17, 139. orria.

⁴⁷⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1979-1980). Udal akta: 1979/07/26, 33. orria.

⁴⁷⁷ DAH: Batzorde Iraunkorra (1976-1979). Udal akta: 1979/08/05, 179. orria eta DAH: Udal Komisioetako Aktak (1976-1979). 1979/08/02. 179. orria.

⁴⁷⁸ DAH: Udal Komisietako Aktak. (1976-1979). Udal akta: 1979/08/02. 177. orria.

⁴⁷⁹ DAH: Udal Komisietako Aktak (1976-1979). Udal akta: 1979/08/02, 32. orria eta buelta

⁴⁸⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1979-1980). Udal akta: 1980/10/30, 180. orria.

⁴⁸¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1981/06/25, 64. orria.

Itziar aipatu dugun honetan, *“euskal musika, 1980”* ekitaldia ospatzeko Joseba Zulaikak eta Itziarreko gazteek egindako eskariari baiezkua eman zion komisio iraunkorrak⁴⁸².

7.2. KALE IZENDEGIEN ALDAKETAK ETA EUSKARA.

Deba eta Itziar izenen aldaketarekin batera kaleen izendegia aldatzeko garaia iritsi zen. Atzean geratu ziren 1937. urteko erabakiak. Gerra Zibila tartean, herriko alkate zen Antonio Allicak herritarren oromena bermatzeko kale izendegiaren aldaketa egin zuen, eta bide batez, herriko alkate ohi baten oroitzapena aldarrikatu zuen:

*“Estando ya en la localidad los que pasaron prisión en las cárceles, el próximo domingo, día de Fiesta Nacional (18 de julio), se deberá de celebrar una misa mayor en acción de gracias por su liberación, y con toda solemnidad poner los nombres del Generalísimo la Plaza Vieja, de 23 de septiembre, en conmemoración de la liberación de la villa por el glorioso ejército, a la de Cordelería, y de Navarra a la Plaza frente a la churrería, y que más tarde puedan darse nombres a algunas calles, y en el salón del ayuntamiento se coloque una lápida de mármol con los nombres de los asesinados en la villa por las hordas marxistas-separatistas y de los fallecidos en las prisiones y se coloque el retrato de Don José Joaquín de Articia, celosísimo y ejemplar alcalde que fue de esta villa, en el despacho de la alcaldía, aprobándose por unanimidad lo propuesto por el presidente. Y también que en la tarde del día 18 se trasladen todos a Iciar a rezar una Salve a nuestra venerada Virgen”*⁴⁸³.

Une hartan egin ziren errotulazio guztiak gaztelania hutsean egin ziren; baita 1960. urteko azaroan hainbat kaleren izendegia aldatu zenean ere: *“calle Arrabal de Maxpe por calle de Maxpe; Travesía de Arrabal de Maxpe, por la Travesía de Maxpe; calle Santiago; calle de Santa Catalina; calle de San Nicolás; calle de la Asunción de la Virgen; calle de Osio”*⁴⁸⁴.

Hurrengo kale aldaketa sinbolikoa 1981. urtekoa da. Urte hartako otsailaren 26ko udalbatzarrean kaleen izendegiak aldatzeko egindako azterketa baten berri eman zen. Aldaketarako proposamena honakoa izan zen: kaleen izenak garai bateko toponimoak erabiliz ordezkatu ziren. Komisio bat osatu zen Debako historian adituak zirenekin. Hala ere, proposamenak aurkeztu zirenean berehala sortu ziren eztabaidak udal ordezkarien artean, izan ere, irizpide toponimikoa baliatzea zaila omen zen. Hona hemen, bai Debako gunearentzat zein Itziarrentzat proposatutako izendegia. Debagunean:

*“Calle Lersundi, Plaza de los Fueros, Plaza Vieja, Calle Puerto, Calle Cordelería, Calle J.M. Ostolaza, Plaza de los Gudaris, Plaza de Labatai, Calle San Roque, Iturkale, Calle de La Cruz, Plaza de Zesterokua, Calle del Cierzo, Calle Itxas Begi, Calle Amillaga, Alameda de Calbetón, Calle Arenal, Calle Astillero, Calle Maxpe, Calle Anguleros, Calle Osio, Calle Atxondo, Barrio de Arzabal, Calle de Camino e Itziar, Calle Latzurregi, Calle Eskolape, Calle Aguerretxe, Calle San Josepe, Plaza de Navarra, Paseo de Cárdenas, Calle F. Markiegi, Calle de los Marineros, Paseo de los Pescadores, Calle Mont-real, Calle Bastión. Itziarren: Calle Mutxiarte, Calle de la Calzada, Herriko Plaza, Calle de la Procesión”*⁴⁸⁵.

⁴⁸² DAH: Udal Komisio Iraunkorreko Aktak (1979-1981). 1980/11/20, 181. orria.

⁴⁸³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1937/07/15, 47. orria.

⁴⁸⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1957-1964). Udal akta: 1960/11/05, 81. Orriaren buelta.

⁴⁸⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1981/02/26, 26. orritik 30. orriaren bueltaraino.

Esan beharrik ez dago, ondoren ere egon zirela kale izenen aldaketak. 1981. urteko ekainaren 25ean erabaki garrantzitsua hartu zuen Udalak herriko kaleen izendegien inguruan. Alegia, herriko kale eta plazen izen berriak euskaraz ala elebitan jartzeko txostena bete ondoren, euskaraz idazteko irizpideak eskatu zitzaizkion Euskaltzaindiari. Hori jaso ondoren, Udalak aho batez erabaki zuen herriko kale izen guztiak euskaraz soilik jartzea; alegia, kale eta plazak, izen bakarrarekin izendatzea⁴⁸⁶.

Kale izendegi horien bilakaerarekin bukatzeko, Euskara Batzordeak 1998. urteko urriaren 13an proposatu zituenak aipatuko ditugu. Itziarreko 1, 2 eta 3 kaleei zegokiena, berriz, osatu gabe zegoen eta ondorengo izenak proposatu zituzten: Goiko kalea (1 kalea), Erronda kalea (2 kalea) eta Alondiga kalea (3 kalea). Herritarrei jakinarazi zitzaien nola geratuko zen kale izendegi berria⁴⁸⁷:

Taula 26: Kale izendegiak Deban, 1998

KALE IZENDEGIAK DEBAN	
LEHEN	ORAIN
ARENAL	HONDARTZA KALEA
CALBETON, ALAMEDA	CALBETON ZUMARDIA
CARDENAS, AVENIDA	CARDENAS PASEALEKUA
CORDELERIA	SOKAGIN KALEA
CRUZ	GURUTZE KALEA
IFARKALE	IFAR KALEA
ITURKALE	ITUR KALEA
ITXAS BEGI	ITSASBEGI KALEA
LEERSUNDI	LEERSUNDI KALEA
NAVARRA, PLAZA	NAFARROA PLAZA
BASTINUJXA, CALLE	BASTINUJXA KALEA
ARRANTZALE KALEA	ARRANTZALE KALEA
OSTOLAZA	J.M. OTOLAZA KALEA
PUERTO	PORTU KALEA
MARKIEGI	MARKIEGI KALEA
MONTREAL	MONTREAL KALEA
MARIÑEL	MARINEL KALEA
AMILLAGA	AMILLAGA KALEA
ZAHARRA ENPARANTZA	PLAZA ZAHARRA
ZESTEROKUA PLAZA	ZESTEROKOA PLAZA
BARRIO EGUIA-DEBA	EGIA AUZOA-DEBA
GUDARIS, PLAZA DE LOS	GUDARIEN PLAZA
AGIRRETXE, CALLE	AGIRRETXE KALEA
AGIRRETXE, PLAZA	AGIRRETXE PLAZA
ARAQUISTAIN, PLAZA	ARAKISTAIN PLAZA
ARZABAL, BARRIO	ARTZABAL AUZOA

LEHEN	ORAIN
ASTILLERO	ASTILLERO KALEA
ITZIARKO BIDEA	ITZIAR BIDEA
ANGULEROS	ANGULERU KALEA
MAXPE	MAXPE KALEA
MOGEL	MOGEL KALEA
OSIO	OSIO KALEA
SAN JOSEPE	SAN JOSEPE KALEA
SAN ROKE	SAN ROKE KALEA
DISEMINADOS SEC 2	SAKABANATUTAKO 2. ATALA
FUEROS, PLAZA DE LOS	FORUEN PLAZA
HERRIKO PLAZA	HERRIKO PLAZA
CALZADA	GALTZADA KALEA
MUTXIARTE	MUTXIARTE KALEA
PROCESION	PROZESIO KALEA
ITZIAR, BARRIO	ITZIAR AUZOA
ARBISKOIA, BARRIO	ARBISKOIA AUZOA
ARRIOLA, BARRIO	ARRIOLA AUZOA
EGUIA, BARRIO	EGIA AUZOA
ELORRIAGA, BARRIO	ELORRIAGA AUZOA
ENDOIA, BARRIO	ENDOIA AUZOA
ITXASPE, BARRIO	ITSASPE AUZOA
LASTUR BEIA, BARRIO	LASTUR BEHEA AUZOA
LASTUR GOIA, BARRIO	LASTUR GOIA AUZOA
MARDARI, BARRIO	MARDARI AUZOA
LATZURREGI	LATZURREGI KALEA
SAN NIKOLAS PLAZA	SAN NIKOLAS PLAZA
POLIGONO INDUSTRIAL	INDUSTRIALDEA
CALLE 1	GOIKO KALEA
CALLE 2	ERRONDA KALEA
CALLE 3	ALONDEGI KALEA

Egileak egindako taula

Kaleak euskaraz izendatzeko borondatea aspalditik zetorren kontua da. Adibidez, 1918. urteko azaroaren 18an, Juan Trecu alkateak, egun hartako udalbatzarreko Urbano Vitoria eta Alejo Lizarraburu zinegotziak aurkeztutako mozioa irakurri zuen. Lehen Mundu Gerra bukatu berri zegoen, eta zera proposatu zuten: 1. Plaza berriari “*Bélgica*” izena aldatu eta “*Beljikako Emparanza*” jartzea, 2. Aliatuen kontsulei zorion agurra bidaltzea, 3. Hiru egunetan herriko udaletxeko balkoian apaingarriak ipintzea, 4. Egun hori ospatzeko udalbatza bukatu zedila.

Esan beharrik ez dago Vitoria zinegotziak biziki babestu zituela lau puntuak, “*manifestando que los beneficios de la paz, que alcanzaría a todo el mundo, hay que celebrar al tiempo del derecho y la libertad sobre el militarismo de los imperios centrales, pidiendo por último a la Corporación apruebe su moción*”. Ondoren, alkateak hartu zuen hitza; ez zitzaizkion egoki iruditu aurreneko bi puntuak: “*Es partidario de festejar la terminación de la guerra dentro de la más estricta neutralidad, sin felicitar a las naciones vencedoras, pues este acto es separarse de la mentalidad defendida por todos los gobiernos*”.

⁴⁸⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1981/06/25, 63. orria

⁴⁸⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1997-1999). Udal akta: 1998/12/23, 328. orritik 329. orriaren bueltaraino.

que le han sucedido desde el comienzo de la guerra, de la cual ha sido partidaria la nación casi por unanimidad". Bozketa ordua iritsi zen eta lehendabiziko pi puntuak atzera bota ziren; azkeneko biak onartu egin ziren⁴⁸⁸.

1918. urteko azaroaren 22ko udalbatzarrean kale izendegien inguruko mozio proposamena aurkeztu zuten Francisco Ulacia eta Domingo Eizaguirre zinegotziek. Euskal probintziak foruen berreskurapena lortzeko ahaleginean ari zirela aprobetxatu zuten. Ondorengo idatzia aurkeztu zuten:

*"1º. Que la Corporación se adhiera una vez más al mensaje que las diputaciones hermanas presentaron al gobierno de Su Magestad el 17 de abril del actual año, pidiendo la reintegración foral y al actual acuerdo de las mismas, pidiendo la derogación de la Ley conculecadera de nuestros venerados Fueros, dictada el 25 de octubre de 1839. 2º Que la plaza nueva se le designe en lo sucesivo con el nombre de la Plaza de Los Fueros. 3º Que a la plaza, frente al paseo cubierto, que está sin nombre, se le designe con el de Plaza de España. 4º Que a la plaza frente a la estación, también sin nombre, se le designe con el nombre de Plaza de Lázaro Araquistáin, ilustre marino, hijo de la villa, y cuyo retrato honra el salón consistorial. 5º Que todas estas denominaciones se hagan en castellano y vascuence"*⁴⁸⁹.

Bitxia da mozioa defendatzeko, eta aldi berean gaizki ulertzeak saihesteko, Ulacia jaunak erabilitako argudioa:

"Todos los pueblos de la provincia tienen dado el nombre de Plaza de los Fueros a su plaza principal, que los vascongados debemos de (...) la autonomía que de derecho nos corresponde, pero siempre dentro del estado español, y que por esta razón debe de ponerse el nombre de Plaza de España a la que sin nombre en la actualidad está situada frente al paseo cubierto, y que por último, en razón de existir en la plaza frente a la estación, de la casa solar del ilustre debarra Lázaro Araquistáin (...) se le denomine con ese nombre".

Begirunez ikusi zen Ulaciak egindako proposamena, eta aho batez onartu zen berak proposatutakoa. Ondorioz, zera erabaki zen: *"Se encarguen las nuevas placas"*⁴⁹⁰. Jakina, euskaraz eta gaztelaniaz idatzita egongo ziren.

Euskararen aldeko hizkuntza politikak gero eta eraginkorragoak izan ziren, eta zelan ez, udal langileengan ere eragina izan zuten.

7.3. UDAL LANGILEAK ETA EUSKARA.

1981. urteko apirilaren 30a hartuko dugu abiapuntu moduan, udaltzain bat hautatzeko oposizio-lehiaketarako deialdia zabaldu zenean, alegia. Beste zenbait baldintzen artean, hauek balioetsi ziren: Deban jaio edo bertan bizitzea, egoera soziala, eta euskararen ezagutza. Hala ere, euskararen froga boluntarioa zen, *"versará sobre conocimientos del euskera por parte del aspirante"*. Puntuazioari dagokionez, idazmenak 10 puntuko balioa izan zuten; mintzamenak, ordea, 8 puntu⁴⁹¹.

⁴⁸⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1916-1918). Udal akta: 1918/11/17, 199. orriaren bueltatik 200. orriraino.

⁴⁸⁹ DAH: Udaln Akta eta Akordioen liburua (1918-1921). Udal akta: 1918/11/22, 3. orriaren bueltatik 4. orriraino.

⁴⁹⁰ Berdin.

⁴⁹¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1981/04/30, 45. orritik 46. orrira.

1982. urteko apirilaren 22an hutsik geratu zen udaltzaingorako kabo izateko oposizio-lehiaketa. Udal zinegotziek iritzi kontrajarriak zituzten euskararen ezagutzari eman beharreko balioaz. Batzuek, 0 eta 5 puntu eskaini nahi zioten hizkuntza ezagutzari, beste batzuek, ostera, 0 eta 10 puntu artean izan behar zela adierazi zuten: 0 eta 10 puntuko irizpideak irabazi zuten, zortzi boto alde eta lau kontra⁴⁹².

Urte bereko ekainean, euskara itzultzaile lanposturako oposizio deialdia eta oinarriak onartu ziren: *"convocar oposición libre para la provisión en propiedad de una plaza de traductor de Euskara-Auxiliar Administrativo, vacante en la plantilla de funcionarios de este Ayuntamiento"*. Alkateari eman zitzaion boterea berau martxan jarri eta behar ziren erabakiak hartzeko⁴⁹³. Esan, 1989. urteko uztailaren 27an funtzionario izateko udal lanpostu batzuk finkatzeko asmoz ospatu zen udalbatzarrean, kanpo nahiz barne promozioa baliatu zela. Guztira, beraz, sei udal lanpostu esleitu ziren, tartean euskara arduraduna (barne promozio bidez hau ere)⁴⁹⁴.

1986. urteko abenduaren 18an, ostera, Euzko Alderdi Jeltzaleak udal antolaketarako aurkeztutako araudia izan zen eztabaidagai. Hainbat artikuluren inguruko eztabaida ez nahikoa zela irudituta, oposizioa (Herri Batasuna) kritikoa azaldu zen. Besteak beste, II. Kapituluako 73. Artikulua 40. orrialdean esaten zenarekin:

"Euskaldunen hizkuntza erabiltzeko eskubidearen garantia bezala Udaletxerako eskutitz eta dokumentu guztiak euskaraz idatziak egongo dira, eta bai ere gaztelaniaz hurrengo hauek: Ordenantzak, erabakiak, informazioak. Ahozko komunikazioaren arabera Gorporazioak eztabaidatu eta erregulatuak izango dira".

Nahiz eta gehiengoak onartu egin zuten, HB-k kontrako bozka eman zuten⁴⁹⁵.

Hiru urte beranduago, 1989. urteko abenduaren 21eko udalbatzarrean, Deban euskararen erabilera eta normalizazioa sustatzeko ordenantza idatzi beharra ikusi zuten.

Ordenantza zirriborroa udal hezkuntza atalean eta euskara komisioan aurkeztu zen. Alderdi politikoaren arteko adostasuna lortu zen:

"La importancia que tiene el que haya sido impulsado por los cuatro partidos políticos y debatido entre ellos. Redactada que ha sido la Ordenanza, se sometió a estudio y dictámen en la Comisión de Educación y Euskera, que lo emite favorable y propone al Pleno la aprobación de la Ordenanza redactada".

Eta halaxe, udalbatzarrak legez zeuzkan hamaika udal ordezkarietatik hamar zeudelarik udal aretoan, Debako euskararen erabilera eta normalizazioaren udal ordenantza onartzea erabaki zen. Ondoren, 30 eguneko epean publikoari jakinarazi, eta helegiteren bat jartzeko aukera eman zitzaion⁴⁹⁶. Gerora etorri zen ordenantza onartzeko azken erabakia, 1990. urteko otsailaren 22an egindako udalbatzarrean, hain zuzen ere: *"Udaletxean eta Debako udalerrian euskeraren normalkuntzarako udal araudia behin betikoz onartzea"*⁴⁹⁷.

⁴⁹² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1982/04/22, 132. orriaren buelta.

⁴⁹³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1982/06/29, 142. orria.

⁴⁹⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1989-1991). Udal akta: 1989/07/27, 32. orriaren bueltatik 33. orrira.

⁴⁹⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1985-1987). Udal akta: 1986/12/18, 126. orritik 127. orrira.

⁴⁹⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1989-1991). Udal akta: 1989/12/21, 75. orriaren bueltatik 76. orrira.

⁴⁹⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1989-1991). Udal akta: 1990/02/22, 89. orria.

Erabaki horrek berehala izan zuen isla udal funtzionarioen hizkuntza eskakizunetan. 1990. urteko martxoaren 29an egindako osoko bilkuran aho batez onartu zen funtzionarioei hizkuntza eskakizunak eskatzea⁴⁹⁸:

Taula 27: Funtzionarioen Hizkuntza Eskakizuna, 1990

FUNTZIONARIEI HIZKUNTZA ESKAKIZUNA			
POSTU KOPURUA	POSTUEN IZENA	EUSKARA	ESKAKIZUNA
1	Idazkaria	Derrigorrezkoa	4
1	Hirigintza zuzendaria	Derrigorrezkoa	3
1	Gizarte laguntzailea	Derrigorrezkoa	3
1	Udaltzaingoa	Derrigorrezkoa	3
1	Diruzaintza	Derrigorrezkoa	3
1	Polikiroldegiko zuzendaria	Derrigorrezkoa	3
1	Arduradun nagusia	Derrigorrezkoa	3
1	Artxibo eta Kultur Administrazioa	Derrigorrezkoa	3
1	Euskera arduraduna	Derrigorrezkoa	Goi teknikaria
3	Udaltzaingoa	Derrigorrezkoa	2
1	Polikiroldegiko iraun. Arduraduna	Derrigorrezkoa	2
1	Zelai garbi. Arduraduna	Derrigorrezkoa	1
1	Hirigintza administ. laguntzailea	Derrigorrezkoa	2
1	Idazkari administ. laguntzailea	Derrigorrezkoa	2
1	Ekonomi alorreko administ. laguntzailea	Derrigorrezkoa	2
1	Igeltseroa	Ez Derrigorrezkoa	1 (meritua)
1	Iturgina	Ez Derrigorrezkoa	1 (meritua)
1	Hainbat zerb. laguntzaile	Derrigorrezkoa	2
3	Kamioi gidaria	Derrigorrezkoa	2
1	Ehorzle langilea	Derrigorrezkoa	2
3	Bide garbitzaile	Ez Derrigorrezkoa	1 (meritua)

Egileak eginda.

Nahiz eta euskararen gaineko eskakizuna arautu, 1996. urteko uztailaren 24an udal langileek aurkeztutako mozio baten arira, udal oposizioak (Herri Batasunak) euskararekiko sentsibilizazio handiagoa behar zela aldarrikatu zuen.

*“En los últimos tiempos venimos observando con preocupación una campaña de desprestigio contra los trabajadores y trabajadoras del ayuntamiento, a la que, desgraciadamente, no es ajeno algún concejal. Anónimos, carteles públicos o informaciones malintencionadas y ajenas a la realidad sobre los salarios que percibimos, están creando un malestar en el colectivo”*⁴⁹⁹.

⁴⁹⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1989-1991). Udal akta: 1990/03/29, 97. orritik 99.orrira.

⁴⁹⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1996). Udal akta: 1996/07/24, 216. orria.

Dirudienez, ez langileak soilik, zinegotziak ere irainduak sentitu ziren kalean agertutako karteekin. Herri Batsaunak gaiarekiko iritzia eman zuen:

*“Kartel publikoetara eta abarrera itzuliz, adierazi nahi dugu mozioari baietza emango diogula, baina honek ez du kentzen gure eritziz zerbait esateko daukagunean adieraziko ez dugunik. Adibidez, eskatuko genieke langileei hurrengoan gutxienez euskaraz ere aurkeztea mozioak eta baita ere, orokorrean, lanean euskararekiko konpromezu bat hartzea”*⁵⁰⁰.

Arestian aipatu dugun bezala, 1989. urteko abenduaren 21eko udalbatzarrean erabaki zen euskararen erabileraren eta normalizazioaren udal ordenantza onartzea. Hamar urte beranduago, 1999. urteko maiatzaren 27an, udalean euskara erabiltzeko planaren bideragarritasunari buruzko txostena onartu zen; kontuan hartu ziren Eusko Jaurlaritzako hizkuntza politikarako idazkaritzaren oharrak. Aurretik, Udaleko Euskara Departamenduak Udalean Euskara Erabiltzeko Planaren bideragarritasunari buruzko txostena prestatu zuen (martxoan). Abstentzio bakar batekin eta baieztu hamar botoekin onartu zen plangintza. Hala ere, zinegotzietako batek zera adierazi zuen: ados egonik ere plangintzarekin, *“ea hurrengo agintarientzat antzerako zerbait egiten den”*⁵⁰¹.

Euskararen sustapenaren aldeko udal ekimenetan ezin da aipatu gabe utzi udal euskaltegi publikoaren proiektua. Lehendabiziko zertzeladak 1983. urteko irailaren 29an ospatutako udalbatzarrean eman ziren, bereziki kultura eta hezkuntza komisioren buru zen Amaia Zuazok egindako proposamenarekin. Deban euskaltegi bat sortu nahi zuen, eta horretarako inguruko udal euskaltegien informazioa eskaini zuen. Iritziak aldekoak baziren ere proiektua landugabe eta zehaztu gabe zegoela adierazi zuten zinegotzi batzuk. Eztabaidatu ondoren, onartu egin zen: aldeko hamar boto, eta bi abstentzio:

*“Considerar de interés y necesaria la creación de un Euskaltegi Público Municipal en esta localidad, remitiéndose la correspondiente solicitud a la Viceconsejería de Cultura del Gobierno Vasco y a la Diputación Foral, para la programación de este centro y su inclusión en los planes a desarrollar próximamente con la concesión de las correspondientes ayudas para esta finalidad y a la vista del resultado proceder por este ayuntamiento, previo su correspondiente estudio en sus diversos aspectos, adoptar el acuerdo que en definitiva proceda”*⁵⁰².

8. UDALA ETA BESTE ERAGILE BATZUK.

Aldi berean, Udala, euskararen bueltan ari ziren eragileekin harremanak eta akordioak lotzen eta lortzen hasi zen.

8.1. GAU-ESKOLA, AEK, EUSKALTEGIAREN PATRONATOA FUNDAZIOA ETA UDAL HIZKUNTZA POLITIKA, ORO HAR.

1980. hamarkadan euskararen sustapenerako ekimenek bultzada handia izan zuten. Eta ez soilik kanpora begira, eragin handia izan zuten udalaren kontzientziazioan ere. 1980. urteko apirilaren 24an, udan euskarazko ikastaro intentsiboak emateko eskaera iritsi zen udaletxera. Antzina Elorriaga auzoan eskolak emateko erabiltzen zen aretoa egokia ote zen ala ez aztertzea erabaki zen⁵⁰³.

⁵⁰⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1996). Udal akta: 1996/07/24, 218. orriaren buelta.

⁵⁰¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1999-2000). Udal akta: 1995/05/25, 57. orritik 58. orriaren bueltara.

⁵⁰² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1983/09/29, 221. orriaren bueltatik 222. orriaren bueltara.

⁵⁰³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1979-1980). Udal akta: 1980/04/24, 120. orriaren buelta.

Bi hilabeteren buruan, 1980. urteko ekainaren 26an ospatutako udal batzarrean, hiru puntu zeuzkan mozioa aurkeztu zuen Debako Gau Eskolak: (1) gau eskolen helburuak, (2) eskaerak eta beharrak, (3) euskararen inguruan Udalak har zitzakeen konpromisoak. Pil-pilean zegoen herriko ikastola eta Ostolaza Ikastetxearen arteko fusio prozesua, eta badirudi, gertaera horrek oztopatu egin zuela Udalak Gau Eskolei behar eta merezi zuten arreta eskaintzea. Debako Gau Eskolak urte asko zeraman lanean, eta bere zeregina estrategikotzat jotzen zen orduan ere, zirudenez *“ikastetxe eta ikastoletan ikasten den euskara nahiko ez delako”*. Udaleko ordezkariaren batek Gau-Eskolei laguntzeko *“behar morala”* zeukatela aipatu zuen. Kontuak kontu, aho batez erabaki zen momentuz gaia mahai gainean lagatzea, eta herriko eragileekin lehenbailehen bilera bat egiteko erabakia hartu zen⁵⁰⁴.

Gau Eskolak udalbatzarrean aurkeztutako mozioak zeresana eman zuen udalbatzan: Debako Gau Eskolak eta Herri Batasunak batera aurkeztutako mozioan harridura adierazi zuten udaletxeko idazkariak erdaraz irakurri zuelako bera, eta hori baztertzailerak zela esan zuten. Adierazi zuten, bazela garaia erakunde publikoetan hizkuntzaren aferari eusteko: *“Noiz arte euskarak sinbolo huts izaten jarraitu behar du?”*. Eta berriro gerta ez zedin neurriak hartzeko eskatu zuten batak zein besteak.

Euren helburua ez omen zen idazkariaren aurka joatea, baizik eta: euskaraz iristen ziren idatzi eta proposamenak euskaraz irakurri eta erantzutea; idazkariak horretarako gaitasunik ez bazuen Debako Udalak erraztasunak ematea langile guztiek euskara ikasi eta alfabetatzeko; idazkariak ikasi arte itzultzaile bat edukitzea. Hori izan zen eskatu zutena. Udalak euskararekiko zeukan jarreran eredu garria izan behar zela zioten. Beraz, irtenbideak proposatzea ezinbestekotzat jotzen bazuten ere, prozesuan bertan ere eragile izatea oso beharrezkoa zela zioten.

Esan beharra dago, mozio hori euskaraz irakurri zuela udal itzultzaileak, eta ondoren, udal ordezkariak euren iritziak eman zituztela. Barkamena eskatu zitzaizkien mozioa idatzi zutenei esanez, aurretik erdaraz irakurri zela bazegoelako euskaraz ez zekitenik, *“baina aurrera euskaraz aurkeztutako idatzi edo proposamenak horrela irakurri eta erantzungo direla, ondoren ulertzen ez dutenentzat erdaratuz. Aipatu zen, baita ere, funtzionarioek euskara ikasteko bideak jarriko zirela”*. Aho batez onartu zen proposamena⁵⁰⁵.

Udalak hartutako beste konpromisoetako bat 1979. urteko Debako gau-eskolaren gastuak ordaintzeko 253.430 pezetako kreditu bat onartzea izan zen; Debako Kultur Elkartearekin batera finantzatu zen⁵⁰⁶.

Laguntza ematea, hala ere, ez zen beti posible, nahiz eta horretarako asmo irmoa izan. Hori gertatu zen herriko ikastolak 1979. urteko urrian egindako eskaerarekin. Bertako sei irakasleek Euskaltzaindiko “B” mailako titulua atera zezaten 7000 pezetako diru laguntza eskatu zuten. Baina ez zegoen, udal finantzatako arduradunaren iritziz, horretarako aurreikusitako dirurik. Hala ere, nahiz eta laguntza ukatu zitzaizkien, bestelako iturri ofizialetatik lortzeko laguntza eskaini zuen Udalak⁵⁰⁷.

Ez zen eskaera bakarra izan. 1980. urteko martxoan Itziarko Amaren Ikastolak gutuna igorri zuen. Gaia: haur erdaldunak euskalduntzeko arazo bereziak sortzen ziren irakaskuntzan, eta horien euskara maila indartzeko, besteak beste, udaran ikastaro intentsiboak antolatzeko auzoetako eskola zaharrak erabiltzeko aukera ikusi zuten. Gutuna aztertu ondoren, Elorriagako eskola zaharreko etxea toki aproposa izan zitekeela adierazi zuen herriko Udalak. Hala, komisio iraunkorrek aukera hori aztertzea erabaki zuen; udal ogasunari eta hirigintza batzordeari jakinarazi zitzaizkien⁵⁰⁸.

Herritik kanpoko erakundeekin laguntza eskaerarik ere bazegoen. Ohikoa bihurtu zen, gaur egunean bezala, euskararen sustapenerako Gipuzkoan urtero antolatzen ziren Kilometroak egiteko diru eskaerak. Ohitura bihurtuko zen udal ordezkariak bertara joatea. 1980. urteko irailean Tolosan ospatu zen Kilometroak. Zirkuitua osatzen zuten sei kilometroko 500 pezeta ematea onartu zuen Udalak⁵⁰⁹.

Iparaldeko SEASKA ikastolen elkarteak lehendabiziko “HERRI URRATS I” (1984) antolatzeke 10.000 pezeta ematea erabaki zen⁵¹⁰.

Gauza bera gertatu zen Euskaltzaindiak nazioarteko eusko hizkuntzalarien topaketak antolatu behar zituztela eta eskatutako diru laguntzarekin; 250 pezetako diru-laguntza ematea erabaki zuen komisio iraunkorrek⁵¹¹.

Gastuak gastu, 1984. urteko martxoan Alfabetatze eta Euskalduntze Koordinatzaileak (AEK edo Debako Euskal Eskolak) bidalita, Gau Eskolarako erabiltzen zuten Ostolaza kaleko aretoari buruzko eskutitza jaso zuen Udalak. Aretoen planifikazioa zela eta, ordura arte erabiltzen zuten lokala erabiltzeko baimenik ez zutela adierazi zien Udalak, eta, beraz, giltza udaletxean entregatzeko eskatu zitzaizkien. AEK-k adierazi zuen eurak (guztira bost irakasle) prest zeudela giltzak entregatzeko, baldin eta beste lokalen bat ematen bazieten, izan ere *“gure eginbeharra ez dela gauza probisional eta hemendik bi hilabetera berriro matrikulak ireki behar ditugula, aitzitik, bitartean, material sailkapena, klase prestaketan eta abar aritu behar dugula lokal horietan”*. Kultura komisiotik 1983. urteko irailaren 6an eman zitzaizkien baimena lokal horiek erabiltzeko, baina soilik *“para realizar matrículas”*.

Egoera horri gehitu behar zaio *“AEKren lokalari buruz”* Debako Herri Batasunak aurkeztutako idatzia. Bertan, Ezker Abertzaleak, AEK Euskal Herrian helduen euskalduntzeko eta alfabetatzeko erakunde bakartzat jotzen zuen. Are gehiago, *“Debako herrian erakunde bera dugu hainbat urtetan helduen euskalduntze eta alfabetatze lanetan ari den bakarra”*. Beraz, Udalak ez liokeela uko egin behar lokal eskaera horri. Herriko alkateak, baina, giltzak entregatu behar zituztela agindu zuen, eta ondoren, prest zegoela, aurretik eskaera egiten bazen, lokal berri bat emateko⁵¹².

Esan beharra dago, egoera horrek erakundeekin arteko harremanak hoztu zituela. Udalak berehala hartu zuen erabakia, eta elkarteari hainbat datu eskatu zitzaion, alegia, ikasle kopurua, klaseak emateko ordutegia eta klaseak emateko zeuzkaten lokalak zeintzuk ziren. 136.000 pezetako diru-laguntza ematea erabaki zen.

⁵⁰⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1979-1980). Udal akta: 1980/06/26, 145. orriaren buelta.

⁵⁰⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1979-1980). Udal akta: 1980/07/30, 163. orritik 164. orriaren bueltara.

⁵⁰⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1979-1980). Udal akta: 1980/07/30, 161. orria.

⁵⁰⁷ DAH: Udal Komisio Iraunkorreko Aktak (1979-1981). Udal akta: 1979/10/18, 11. orriaren buelta.

⁵⁰⁸ DAH: Udal Komisio Iraunkorreko Aktak (1979-1981). Udal akta: 1980/03/06, 76. orria.

⁵⁰⁹ DAH: Udal Komisio Iraunkorreko Aktak (1983-1985). Udal akta: 1984/05/24, 152. orria.

⁵¹⁰ DAH: Udal Komisio Iraunkorreko Aktak (1979-1981). Udal akta: 1979/10/18, 113. orria.

⁵¹¹ DAH: Udal Komisio Iraunkorreko Aktak (1979-1981). Udal akta: 1979/10/18, 152. orria.

⁵¹² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1983-1985). Udal akta: 1984/04/26, 76. orria eta buelta.

Ez zen lasaia izan, oster, 1984. urteko urriaren 25eko udalbatzarra: AEK-k aurkeztutako mozioa aztertu zen. Bertan, zera adierazten zen: 77 ikasle zirela Deban euskarazko klaseak hartu nahi zituztenak, eta aretorik gabe zeudela, nahiz eta herriko Udalak hainbat lokal izan erabiltzeko moduan. Horren aurrean, AEK-ko arratsaldeko zein iluntzeko irakasle eta ikasleek klaseak kalean emateko erabakia hartu zuten.

Denbora eskatu zuen Alkateak, eta hurrengo komisio iraunkorrean erabaki bat hartuko zela konpromisoa hartu zuen. Hala ere, udalbatza hartan elkartutako publikoa ez zen erabakiarekin gustura geratu: *“el Sr. Alcalde se dispone a continuar la sesión para tratar el resto de los asuntos comprendidos en el orden del día, en este momento, el público asistente a la sesión, mostrándose disconforme con la solución dada al punto anterior, impidió con palmas y voces la continuación del Pleno”*⁵¹³.

1984. urteko urriaren 30ean eginiko udalbatzarrak gogor kritikatu zuen publikoak izandako jarrera, baina prest zegoela adierazi zuen lokalen gaiari konponbide bat aurkitzeko. Hala ere, demokraziaren aurkako nahiz herriko elkarren arteko komunikazio eta errespeturako erasotzat jo zen udalbatzarrean gertatutakoa⁵¹⁴.

Bakeari-edo zor, arazoari irteera eman nahi izan zitzaion ahalik eta azkarren, eta 1984. urteko azaroaren 8an eginiko komisio iraunkorrean, zazpigarren puntuan, zera onartu zen:

*“De conformidad con lo acordado por el Pleno de este Ayuntamiento en sesión celebrada el día 30 de Octubre pasado y con el fin de resolver la falta de locales para impartir clases de euskara, la Coordinadora de Alfabetización de Euskara (Debako Euskal Eskola), la Comisión Permanente, por unanimidad, acordó conceder una subvención de 20.000 pesetas mensuales hasta fin del presente curso escolar, que serán entregados mensualmente a dicha organización”*⁵¹⁵.

1986. urteko ekainaren 26an egindako udalbatzarraren nahietako bat urteko aurrekontua onartzea izan zen, oso berandu ez bazen behintzat -dirudienez ogasun komisioaren alferkeria zela eta-. Onartzen da Deban euskara erakusten ari den erakundetako bat AEK zela, baina HABEri ez bezala, ez zitzaizela diru-laguntzarik ematen. Aldi berean, euskararen kanpainarako emandako 200.000 pezetako laguntza ere hutsean geratu zen. Kontuak kontu, ezer lortu gabe, aurrekontuak onartu ziren zazpi boto aldeko, hiru abstentzio eta bi ezezko eman eta gero⁵¹⁶.

Udalak euskararen erabilera eta sustapenerako hainbat egitasmotan parte hartu zuen. *“Kirola Euskaraz”* programari atxikimendua adierazi zion (1995). Programaren garapenean Debagoiena eta Debabarreneko udalek hartu zuten parte, eta eginkizun horretan udal teknikoak, euskara teknikoak eta kirolekoak zeuden. Aho batez onartu zen Debako udala eta *“Kirola Euskaraz”* programaren arteko ituna hitzartzea⁵¹⁷.

⁵¹³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1983-1985). Udal akta: 1984/10/30, 117. orria.

⁵¹⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1983-1985). Udal akta: 1984/10/25, 115. orriaren buelta.

⁵¹⁵ DAH: Udal Komisio Iraunkorreko Akta eta Akordioen liburua (1983-1985). Udal akta: 1984/11/08, 150. orriaren buelta.

⁵¹⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1985-1987). Udal akta: 1982/11/25, 95. orritik 97. orriraino.

⁵¹⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1995). Udal akta: 1995/05/25, 119. orria.

Komunikabideetan euskararen erabilera zeuzkan arazoak jabe, herriko hainbat erakundek eta kultur elkartek Euskal Herri osoan zabaldu zuten atxikimendu kanpainarekin bat egin eta mozioa aurkeztu zuten -1981. urteko azaroaren 26ko udalbatzarrean-. Euskararen normalizazioaren alde lan egiteko konpromisoa onartu zuen Debako Udalak. Behin alderdi politikoek esandakoak entzun eta gero, onartu egin zen eskaria: aldeko sei bozka; zazpi abstentzio⁵¹⁸.

Euskara sustatzeko kanpaina gehiago ere egin ziren; 1980. hamarkadan asko izan ziren han eta hemen sustaturiko ekimenak, adibidez, 1982. urteko abenduaren 5etik aurrera, Gipuzkoako Foru Aldundiak bultzatutako *“Mintza eta Idatzi Euskaraz”* izeneko egitasmoa. Esan beharrik ez dago kanpaina horrekin bat egin eta Udalak atxikimendu osoa eman ziola⁵¹⁹.

Zertxobait istilutsuagoa izan zen Euskal Herrian Euskaraz taldeak ETBren funtzionamenduaz Debako Udalarari aurkeztutako testuaren inguruko ekimena. Alegia, arestian aipatutako euskararen aldeko taldeak testu bat aurkeztu zuen komisioan, zeinetan ontzat ikusten zen ETBk euskara hutsean sortutako kanala. Horren aurrean, bi erabaki hartzea eskatu zitzaion Udalarari: 1) Euskaraz soilik sustaturiko telebista zela egokiena, eta hala jarraitzea eskatu zitzaion; eta 2) *“el Ayuntamiento de Deba opina que el tratamiento que da Tele-Norte al euskera es vergonzoso y pedimos que se de al euskara el tratamiento que se debe dar, emitiendo además más horas en euskara”*. Lau boto alde eta aurkako bat izan zuen testuak, eta kultura komisioan onartu egin zen. Non zetzan, bada, arazoa? Ez hainbeste testuan, baizik eta prozeduran, izan ere, komisioan baino udalbatzan hartu beharreko erabakia zela ikusten zutelako sozialistek. Beraz, fondoan baino forman zegoen eztabaida⁵²⁰.

Euskararen normalizaziorako udal politikan eragina izan zuen beste ekimen interesgarri bat 1983. urteko ekainaren 8ko udalbatzarrean gertatutako da: udal komisio eta batzordeak eratu behar ziren. Xabier Zabala zinegotziak hitza hartu eta zera esan zuen: hezkuntza eta kultura komisioaren eremua zabalegia zela, eta beraz, bitan bana zitekeela. Bestalde, kultura, berez, hain eremu zabala izanik, euskararako aparteko komisioa izateko aukera proposatu zen: *“tanto en Eibar como en Donosti hay comisión específica para esto”*; herritar asko prest zegoen komisioan ekarpenak egiteko. Alkateak gaia komisioan lantzeko agindu zuen⁵²¹.

Egindako lanketak jarraibidea izan zuen hurrengo legealdian. 1987. urteko uztailaren 29an eginiko aparteko udalbatzarrean, Elias Olalde alkateak gobernu batzorde informatiboa eratzeko erabakia hartu zuen. Bederatzi proposamen egin zituen, horietako batzuk, noski, hezkuntza eta kultura eremuei zegozkienak: *“hezkuntza, kultura, turismo, kirola eta festa”* eremuek osatzen zuten hirugarren batzorde informatiboa; zortzigarrena izan zen *“euskara batzordea”*. Hala ere, ez zen onartzeko beste boto lortu⁵²².

Hurrengo saiakera 1987. urteko irailaren 24ean ospatutako aparteko udalbatzarrean egindakoa izan zen. Proposamen hartan zazpi batzorde eratu nahi ziren, laugarrena *“kultura, turismo, kirol eta festa batzordea”*, eta seigarrena *“hezkuntza eta euskara batzordea”*. Eta nola diren kontuak, aho batez onartu zen proposamena. Beraz, euskararako, lehendabiziko aldiz Debako historia sozialean, alderdi politiko guztien legitimitate politikoa lortu zuen eta bera sustatzeko udal batzorde espezifikoak eratu zen. Kudeaketa horren ardura (eta hezkuntzarena) Euzko Alderdi Jeltzaleko zinegotzia zen Rosario Alberdik eroan zuen⁵²³.

⁵¹⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1981/11/26, 100. orria.

⁵¹⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1982/11/25, 156. orria.

⁵²⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1983-1985). Udal akta: 1983/12/22, 36. orriaren buelta.

⁵²¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1983/06/08, 191. orria.

⁵²² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1985-1987). Udal akta: 1987/07/29, 167. orria.

⁵²³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1987-1989). Udal akta: 1987/09/29, 11. orria.

1983. urteko irailaren 29ko udal batzarrean, proposamen interesgarri bat jarri zuen mahai gainean kultura eta hezkuntza komisiok: herriko udal euskaltegi bat sortzea. Gai horren inguruan eztabaida sortu zen baina aldekoa izan zen erabakia: hamar boto alde, eta bi abstentzio.

*“Se acordó considerar de interés y necesaria la creación de un Euskaltegi Público Municipal en esta localidad, remitiéndose la correspondiente solicitud a la Viceconsejería de Cultura del Gobierno vasco y a la Diputación Foral para la programación de este Centro y su inclusión en los planes a desarrollar próximamente con la concesión de las correspondientes ayudas para esta finalidad y a la vista del resultado proceder por este Ayuntamiento, previo su correspondiente estudio en sus diversos aspectos, adoptar el acuerdo que en definitiva proceda”*⁵²⁴.

Ondorengo izan zen erabaki horren isla: 1985. urteko irailaren 26ko udal batzarrean, Deba eta Mutriku euskaltegien patronatu fundazioa sortzea eta estatutuak onartzea; *“gure herriaren hizkuntza euskara izanik, Udaletxe honek beharrezko ikusten du helduen euskalduntze eta alfabetatzeko bideak jartzea”*. Eztabaidak eztabaida:

“Mutriku Udaletxearekin batera, bi udalerriko helduen euskalduntze eta alfabetatzerako Euskaltegi publiko bat sortzeko, Fundazio bat eratzea, ‘MUTRIKU ETA DEBAKO UDAL EUSKALTEGIA’ deiturik... Estatutuak onartu”.

Esan, Euskadiko Ezkerra (EE) eta PSOEko zinegotziek ados ez zeudenez proposamenaren aurkezpenarekin, irten egin ziren aretotik, *“arazo horiek eguneko aztergai ez direla azaltzen aipatuz”*⁵²⁵.

Patronatua osatu eta matrikulazioak egin ondoren, martxan jarri zen bi herrien arteko euskaltegia. 1990. urtean, ostera, udal elkarteek osatutako euskaltegiak sustatu nahian sortzen ari ziren lege berrie-kin batera osatu zen Elgoibar, Mutriku eta Debako udaletxeek osaturiko borondatezko udal elkarte eta hari zegozkion estatutuak; 1990. urteko ekainaren 28an eginiko udalbatzarrean onartu zen⁵²⁶. Hartutako erabakiaren inguruan Gipuzkoako Foru Aldundiak luzatutako txostena jaso zen, eta jakinarazpena jende aurrean publiko egin ondoren, 1991. urteko ekainaren 7an eginiko udalbatzarrean hartu zen behin betiko erabakia.⁵²⁷ Ondorioz, ez zegoen arrazoirik helduak euskaldundu eta alfabetatzeko sortutako Mutriku eta Debaren arteko patronatua mantentzeko, eta hori zela eta, 1993. urteko urtarrilaren 28n bertan behera utzi eta patronatua desagertzeko agindua eman zuen Udalak⁵²⁸.

1986. urteko abenduaren 18an EAJk udal barne arautegiaren inguruan egindako helegiteak aurkeztu zituen. Zera diosku Araudiaren II. Kapituluak, euskararen erabilerrari buruzkoan, alegia (73. Artikulu eta 40. orrialdean): *“Euskaldunen hizkuntza erabiltzeko eskubidearen garantia bezala Udaletxerako eskutitz eta dokumentu guztiak euskaraz idatziak egongo dira, eta bai ere gaztelaniaz hurrengo hauek: Ordenantzak, Erabakiak, Informazioak. Ahozko komunikazioaren arabera Korporazioak eztabaidatu eta erregulatuak izango dira.”* Onartu egin ziren⁵²⁹.

⁵²⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1983/09/29, 221. orriaren bueltatik 222. orriaren bueltaraino

⁵²⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1985-1987). Udal akta: 1985/09/26, 51. orriaren bueltatik 52. orria.

⁵²⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1989-1991). Udal akta: 1990/06/28, 115. orria.

⁵²⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1989-1991). Udal akta: 1991/06/07, 213. orriaren buelta.

⁵²⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1991-1993). Udal akta: 1993/01/28, 192. orria.

⁵²⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1985-1987). Udal akta: 1986/12/18, 127. orriaren buelta.

Beste gai polemikoa euskararen politizazioarekin lotutakoa izan zen. Debako Herri Batasunak, herriko Ikastolaren izenean, orduko Hezkuntza saileko sailburua zen Fernando Buesak ustez euskararekiko zuen jarrera ezkorra salatzeke mozioa aurkeztu zuen. Mozioan, Fernando Buesa baztertua eskatzen zitzaion lehendakari zen Ardanza jaunari: euskararen sustapena, garapena zein normalizazioaren aurrean utzikieriaz jokatzeari; ikastolen nahiz hezkuntza politikaren inguruan sentsibilitaterik ez izateari eta euskal kultura ondarearekiko errespeturik ez adierazteari. Mozioa onartu egin zen: aldeko sei boto, kontrako boto bi eta beste bi abstentzio⁵³⁰.

Beraz, euskararen sustapena erronka estrategikoa bihurtu zen Udalarentzat. Ildo berean doa 1993. urteko uztailaren 5ean, urte bereko udal aurrekontuen inguruan, hezkuntza eta euskara komisiok Elgoibarren eta Mutriku sortutako Euskaltegi mankomunatua nahiz udal langileen euskalduntze programen barruko politiken sustapena. Ikuspegi zabalarekin jokatu zen, eta euskararen aldeko beharrianak asezteko 2.250.000 pezeta jarri zuen herriko Udalak (1993. urteko aurrekontua)⁵³¹.

Bide beretik doa 2000. urteko uztailaren 27ko udalbatzarrean hartutako erabakia: udal patronatuetako pertsonalaren hizkuntza plangintza onartu zen gehiengo osoz⁵³².

9. HEZKUNTZA ETA HIZKUNTZA DEBAN (XIX-XX).

XVI eta XVII. mendeetako foru lege askok adierazten dute herritarrak alfabetatzeko beharra, batzar-kideei irakurri eta idazten jakin behar dutela ere eskatzen zaie⁵³³. Beraz, erakunde publikoek horren beharra sentitzen zuten heinean, kontzientziazioa ere handitzen joan zen eta lehen hezkuntzako maisuen beharra gero eta beharrezkoa ikusten zen, ondorioz, oso ohiko bihurtu zen Gipuzkoako herri askotan maisu bat egotea.

Herritarrak hezteko ardua udal arduradunei zegokien, eta hauek gai ziren zituzten ondasunen arabera hezkuntza egitura xume bat osatzeko (eskolak emateko gela eta maisu-maistrarentzat etxebizitza). Debako gurasoek kezka adierazi zuten lehen hezkuntzako maisua falta zelako (1795). Maisu-maistrak udalen esku egoteak zera bermatzen zuen: alde batetik, maisu-maistrak herritarrak izatea, eta bestetik, oinarritzko ikasketak euskaraz transmititzea; hots, irakurtzen eta idazten jakin eta oinarritzko eragiketa matematikoak egiteko gaitasuna:

*“El motivo de esta convocatoria era para que la Noble Villa se dispusiese del nombramiento de un maestro de primeras letras para esta Villa, respecto que hace mucho tiempo que falta, sobre cuyo particular hay diferentes quejas así de parte de los padres como de otras personas celosas (...). Se nombro a Pedro Antonio e Ezenarro, natural de esta villa, por maestro de primeras letras por tiempo y espacio de cuatro años contados desde hoy con salario de doscientos ducados de vellon cada año, y ademas la casa que esta villa tiene destinada con permiso del Real y Supremo Consejo para escuelas y habitacion del maestro”*⁵³⁴.

⁵³⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1991-1993). Udal akta: 1992/06/05, 110. orriaren bueltatik 119. orri-raino.

⁵³¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1993). Udal akta: 1993/07/05, 51. eta 55. orriaren buelta.

⁵³² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1999-2000). Udal akta: 2000/07/27, 166. orria.

⁵³³ Serapio Mujikak ere (1854-1941) zera adierazten digu, hezkuntza gaia betidanik izan zela kezka eta gertuko erakundeak saiatu zirela bera sustatzen; eta horren abiapuntua “es el acuerdo que tomó en las Juntas de Rentería del año 1571, de que en la Provincia, villas y lugares de ella, no pudiera ser elegido Alcalde ordinario y de la Hermandad, el que no supiere leer y escribir, ordenanza que fue aprobada por el rey Don Felipe II el 29 de enero de 1573”. Iturria: Serapio Múgica Zufiría (1854-1941). Geografía de Guipúzcoa. Iturria: <http://www.ingeba.org/klasi-koa/geografi/mug201/m0374400.htm> (Kontsultatuta: 2015/10/25).

⁵³⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1794-1810). Udal akta: 1795/09/13, 8. orria.

Bide batez, ideia bakar batean labur bildu daiteke XIX. eta XX. mendeetan hezkuntzak bizi zuen egoera: prekaritatea.

Herriko neska-mutilei eskaintzen zitzaien hezkuntza prekariora zen: (1) genero ikuspuntutik begiratuta, are okerragoa zen nesken egoera; (2) irakurri, idatzi eta oinarrizko aritmetikako arauen transmisioan oinarritzen zen curriculum; (3) emakumeei zegokien curriculum bestelakoa zen; eskulanak nahiz etxeko laboreak ziren ardatz; (4) maisu-maistren formazioa oso oinarrizkoa zen, hainbat kasutan kaxkarra ere bai; auzoetan, adibidez, sakristaua izan ohi zen maisu lana egiten zuena; (5) udalak ez zeukan nahikoa dirurik maisu-maistrak ordaintzeko; (6) eskolak emateko azpiegiturak defizitarioak ziren; (7) ume asko ez ziren eskolara joaten, batez ere baserri girokoak; (8) hasieran transmisioa euskaraz egiten bazen ere, testuinguru politiko desberdinengatik, udal eta aldundiek euskal hezkuntza bermatzeko zituzten eskumenak ahultzen joan ziren; garaian garaiko botere hegemonikoek euskararen erabilera baztertu edo debekatu egin zuten, eta gaztelania zen hizkuntza nagusia. Horren pizgarria 1857. urtean onartutako Moyano Legea izan zen. Geroago, Frankoren garaian (1939-1975), aldaketa handiak eta gordinak etorri ziren; euskara eta euskal kulturaren transmisioa ere debekatu egin zirelako.

9.1. XIX. MENDEKO HEZKUNTZA DEBAN.

XIX. mendearen bigarren zatian Deban bizi zen hezkuntza egoerara hurbilduko gara lehen hezkuntzako tokiko batzordearen akten bidez.

1842. urtean eratu zen Deban lehen hezkuntzako tokiko batzordea; herriko eskoletako hezkuntzaz arduratuko zen (Deba, Itziar, Arrona eta Mendaroko Garagartzan zeuden eskolez). Guztira, lau maisu⁵³⁵ eta maistra bat, denak *“de primera educación”*. Berau kudeatzeko hezkuntza komisioa osatu zen. Hauek osatzen zutena: Antonio de Arakistain alkateak; Juan Maria Arakistain parrokoak; erregidore lehena zen Benito de Ozaetak, Jose Maria Arakistain eta Migel Salaberriak. Komisioaren helburuetako bat hezkuntza kalitatea bermatzea zen, eta horretarako noizbehinkako azterketak egiten zizkieten eskola umei *“de lectura, escritura y aritmética”*. Jakina, dena gaztelaniaz. Hala, aukeratutako ume batzuk etortzen ziren Debara azterketak egitera; urrutitik zetozenei bazkaltzen ere ematen zitzaien⁵³⁶.

Hala, 1844. urteko ekainaren 27an, Debako eskolatik 10 ikasle aurkeztu ziren irakurketa azterketa egiteko; 32 idazketan; 11, aritmetikan. Itziarretik, hurrenez hurren: 6-4 eta 2; Arronatik, 6-6 eta 2; Mendarotik, 6-6 eta 4. Zehatz-mehatz, honakoa zen azterketan gaintitu behar zuten gaitetia: 1) Erljio eta moralaren oinarriak (doktrina); 2) irakurketa; 3) idazmena; 4) aritmetikaren printzipioak, eta 5) gaztelaniaren gramatika eta ortografia. Emaitzak nahiko onak izan ziren. Azterketa ondoren ikasle aurreratuentzako sari banaketa egoten zen: liburuak, koadernoak...

⁵³⁵ 1846. urteko maisuak ziren: Martin Jose de Telleria (Deba), Manuel Ventura de Uzcanga (Itziar), Jose Antonio de Erdabide (Arrona) eta Ramón de Izurco (Mendaro).

⁵³⁶ *“Según el artículo 86 del reglamento provisional de las escuelas públicas de instrucción primaria elemental de veinte y seis de noviembre de mil ochocientos treinta ocho, que dice, que además de los exámenes privados, semanales y mensuales, hayan de haber examen general y público dos veces al año por junio y diciembre”*. DAH: Comisión Local de Instrucción Primaria. Libro de Actas de la Comisión Local de esta Villa. 1º Enseñanza (1842-1918), 24. orria.

⁵³⁷ 1850ean, Ramona de Areizaga zen maistra.

Eta neskak? Urte eta hil bereko 28an, Debako nesken maistra zen Josefa Ignacia Otermin⁵³⁷ 22 umerekin aurkeztu zen azterketara. Ebaluatu ondoren, konturatu ziren bai doktrinaren eta baita irakurketan nahiko ondo ari baziren ere, idazmenean ez zirela hain ondo moldatzen: *“no teniendo nociones de aritmética ni gramática castellana, si bien se ocupan en la escuela de hacer calzeta e hilando”*⁵³⁸.

Dirudienez, Moyanoren legea Deban ere eragina izaten hasi zen. Hasteko, neska eta mutilei eskaini beharreko eskola kopurua betetzen zuelako: 1908. urtean Deban ia 3000 biztanle zituen eta eurentatik 6-12 urte bitarteko 439 ume, neskontzat oinarrizko bi eskola eta beste hainbeste mutilentzat; eskola pribatu bat ere bazegoen herrian.

XIX. mendearen erdi ingururako (1858) Debako ikastetxe publikoan araututa zegoen hezkuntza egutegia eta ordutegia. Hala, Gabonetako oporrak abenduaren 24tik urtarrilaren 6ra bitartean izan ziren. Aste Santuetako oporrak, eguaztenetik Pizkunde asteko hirugarrenegaino. Beste jai egun batzuk ere baziren: Errege-Erreginaren egunak; herriko jaietan (San Roke) lau egun; beste bi egun kofradietan eta San Nikolas egunean.

Klaseen ordutegia: neguan goizeko 8:00tik 11:00etara, eta 13:00etatik 16:00etara; udan, berriz, goizez berdin, baina arratsalde 13:30etatik 16:30etara *“a menos que los profesores por justas causas crean conveniente variarlas en tiempo de la canícula (uztailaren 15etik abuztuaren 15era izaten zena) u otra época del año, en cuyo caso podrán hacerlo dando previamente cuenta a esta corporación (...) Que ningún niño que no tenga cuatro y medio años cumplidos pueda ser admitido en la escuela”*⁵³⁹. Aldi berean, aditzen eman zitzaion herriko aguazilari arretaz egoteko, eta eskolan egon behar zen ume edo gazteren bat kalean ikusiz gero eskolara eroan zezala.

Serapio Mujikak (1854-1941) 1918. urtean Gipuzkoako geografiari buruz idatzitako liburuan ere ondo baino hobeto adierazten digu zelakoa zen XX. mendearen hasieran Gipuzkoan irakasten zen instrukzioa. Ederra da herri eskola-umeen alegoria nola adierazten digun. Mujikak asteguneko umeen eskolaratzea nolakoa izan ohi zen kontatzen digu :

*“No podemos menos de sentir admiración hacia estos pequeños escolares que diariamente atraviesan largas distancias para acudir a la escuela de su pueblo. Hay que ver cómo abandonan su casa, con mucho tiempo de antelación a la hora señalada para entrar en clase, y voceando a los de arriba y a los de abajo, van reuniéndose en grupos que recorren los caminos de las montañas con animada algarabía, sufriendo todas las inclemencias del tiempo, para llegar al pórtico de la iglesia, antesala obligada, antes de presentarse en la escuela, sofocados y jadeantes el verano, y mojados y embarrados el invierno. Y como la distancia es larga para regresar a sus casas, tienen que valerse de familias amigas para preparar sus viandas al mediodía, y no vuelven a sus hogares hasta la noche. Verdaderamente supone un sacrificio muy digno de tener en consideración, el que se imponen estas familias alejadas del casco, al imbuir en los niños los rudimentos de la enseñanza. Y si esto sucede hoy, que los caminos son más asequibles y las montañas se hallan limpias de abrojos y malezas, que servían antes de guarida y defensa a los animales dañinos, considérese la imposibilidad material que en tiempos pasados existía para que los tiernos niños salvaran solos la distancia que separaba sus moradas de la escuela levantada en la plaza de la aldea”*⁵⁴⁰.

⁵³⁸ DAH: Comisión Local de Instrucción Primaria. Libro de Actas de la Comisión Local de esta Villa. 1º Enseñanza (1842-1918), 7. orria.

⁵³⁹ DAH: Comisión Local de Instrucción Primaria. Libro de Actas de la Comisión Local de esta Villa. 1º Enseñanza (1842-1918), 29. orritik 31. orrira.

⁵⁴⁰ Serapio Múgica (1918). *Geografía de Guipúzcoa*. Iturria: <http://www.ingeba.org/klasikoa/geografi/intro/mugibio.htm> (Kontsulta: 2015/10/25).

Zoritxarrez, ez daukagu Deban XIX. mendearen hirugarren laurdenetik XX. mendearen lehen here-nera arteko datu estatistikorik, ez dakigu, beraz, zein alfabetatze maila zegoen. Hori dokumentatzeko, zeharkako datuak erabiliko ditugu:

Taula 28: Analfabetismoa Gipuzkoa eta Espainian (1877-1930)

Urtea	Gipuzkoako analfabetismoa (%)	Espainiako analfabetismoa (%)
1877	58,31	72,01
1887	54,2	68,01
1900	46,2	63,79
1910	40,7	59,35
1920	35,0	52,22
1930	25,6	42,34

Iturria: González Portilla, M; Beascochea, J.M. eta Zarraga, K. (eds.). *Procesos de transición, cambio e innovación en la ciudad contemporánea*. EHU: Bilbao, 311-341.

Ez pentsa, ordea, egoera hain baikorra zenik. Hasieran, prekaritateaz hitz egin dugunean, hezkuntzak genero ikuspuntutik zeukan egoera desorekatua azpimarratu dugu. 1866. urteko abenduan Gipuzkoako hezkuntza inspektorea zen Eguren jauna iritsi zen Debara bertako nesken eta mutilen heziketa mailaz jabetzeko. Nesken kasuan ebaluazioa ez zen onenetakoa izan; inguruko herriekin alderatuz gero, oso atzeratuta ikusi omen zituen eta horri buelta emateko maistra on bat aukeratzea eskatu zuen; udal aurrekontua handitu egin behar izan zen⁵⁴¹. Beraz, nesken hezkuntza maila igotzeko inbertsioak handitu egin ziren.

1869. urtean aurrerapauso nabarmena eman zen nesken irakaskuntzan. Urteetan aldarrikatutako helburu bat bete zen: *“escuela elemental pública completa”* sortu zen. Hortik aurrera, eskolan zebiltzan 55 neskek posible izan zuten ikasturte guztian eskolara joatea. Hala ere, ez dakigu oso ondo nola konponduko ote zen Juliana Ullibarrí maistra *“con título superior”*, kontuan izan behar da adin eta maila intelektual desberdinetakoak zirela eskolaratutako neskek.

Debara etorritako moja frantses batzuek neskak hezteko interesa ere adierazi zuten. 1901. urtean, baina, atzera egin behar izan zuten, ustez ikastetxea kokatu nahi zuten tokiko (*“Hotel Hilaria”*) jabeak diru asko eskatzen zuelako errentan: 2750 pezeta lehen urterako, eta 3000 hurrengo hiru urterako. Egoera zein zen ikusirik, herriko alkatea zen Juan Jose Trecuk mozioa aurkeztu zuen 1901. urteko uztailaren 22ko udalbatzarrean. Trecuk estrategikotzat jotzen zuen mojen hezkuntza proiektua. Arrazoiak hauek:

*“En la cual podrían la mayor parte de las jóvenes de la localidad aprender francés hoy tan necesario en la sociedad no solo en la aristocracia y gente media, sino en las jóvenes de servicio, pues se ve indispensable que aún en fondas haya personas que sepan francés para entenderse con los huéspedes así como en las casas particulares”*⁵⁴².

Hori zela eta, uste zuen udala bera saiatu behar zela etxe egoki bat bilatu eta dirua eskaintzen, noski, herritar guztien ekarpenak ahazteke. Ez zen inongo erabakirik hartu.

⁵⁴¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1865-1868). Udal akta: 1866/12/9, zenbakirik gabe.

⁵⁴² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1899-1903). Udal akta: 1901/07/22, zenbakirik gabe.

9.2. MAISU BATEN KASUA: DON ASELMO MENDIORIZ.

1863. urtean herriko maisua zen Anselmo Mendioroz jauna. Urte hartan ekaineko azterketak egitera eramán zituen ikasleak, eta egiari zor, oso gustura geratu zen herriko hezkuntza batzordea⁵⁴³.

1874. urtean, karlistadan, baina, susmagarritzat jo zituzten herriko hiru maisu-maistra ustez libera-lak-edo omen zirelako: Anselmo Mendioroz bera, Juan Ramon de Uzcanga eta Juliana Ullibarrí. Herriko hezkuntza batzordeak interrogatu egin zituen⁵⁴⁴.

1876. urtean, bigarren karlistada bukatu zenean, egoera ez zen baretu, eta 1877. urteko urtarrilaren 12an, Udalak herriko maisua zen Anselmo Mendioroz kontrako 39 salaketa jaso zituen⁵⁴⁵. Bera ordezkatzeko eskatzen zuten gurasoek *“por cuanto no tiene método o no enseña, no es respetado por los discípulos por haberse desprestigiado (...) y absoluta carencia de carácter del maestro y una escasisima concurrencia de discípulos, toda vez que ordinariamente no excede de 30 niños al paso que a la de las niñas concurren cerca de 90”*⁵⁴⁶. Udalak eskatu zion Gobernadore Zibilari gaia bere gain har zezan; herri guztiak eskatzen zuen ordezkapena gauzatu zezala, izan ere *“todos lo ayuntamientos anteriores se han cansado de amonestar al tal maestro y no han conseguido resultado satisfactorio alguno viendose obligados a dar este paso...”*⁵⁴⁷.

Hala ere, ez zen hain erraza izan gurasoen nahia betetzea eta 1878. urteko maiatzaren 26an, oraindik, maisu izaten jarraitzen zuen Anselmo jaunak. Hori gutxi balitz, Udalak maisuak Gipuzkoako Lehen Hezkuntzako batzordeari idatzitako agiri bat eskuratu zuen. Bertan adierazten zuen nola 1874. urteko urriaren 28an kendu zutela agintari karlistek bere kargutik; argudioak politikoak eta ideologikoak izan ziren, liberala izatea salatzen zitzaion, eta 1876. urteko martxoaren 16ra arte lan barik egon zen. Beraz, 17 hilabete diru sarrera barik egon zenez, atzeratutako soldatak bueltatzea eskatu zituen⁵⁴⁸. Hori guztia aintzat hartuta, herritarrek egin zuten protestaren oinarrian zegoen maisua liberala zela, edota bere metodologia atzerakoia eta arduragabea zela.

Liberalekin lanpostua bermatua zuen Anselmok, baina 1878. urteko azaroan kexati zeuden oraindik Debako gurasoak; gero eta gehiago omen ziren maisuaren irakasteko metodoaz eta eskola-umeei zien errespetu ezagatikoa kexak, eta horren ondorioz gero eta ume (mutil) gutxiago joaten zen eskolara. Hala, herrian zeuden beste bi eskola partikularretara joatea erabaki zuten, nahiz eta bertan gaitasun handirik ez zuten maisuak izan: euretako bat, Urain jauna, danbor-jolea zen, eta bestea okina. Beste batzuek, ostera, Mutrikuko eskolara eroan zituzten umeak. Herritarren borondatea argia zen: *“obtener un buen profesor y poner la instrucción a la cultura que corresponde a una villa, si bien pequeña de especiales condiciones por la concurrencia de los forasteros bañistas”*. Argi antzematen da Debako ekonomian udatiarrek zuten garrantzia eta *‘glamourra’*, eta hezkuntza ere udatiarren beharrak asetzerara bideratu nahi zuten. Udatiarrak, batez ere, Espainiako estatutik zetozenak ziren, eta uler daiteke gaztelaniaz transmititzen zuen hezkuntza sustatu nahi zutela gurasoek.

⁵⁴³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1857-1865). Udal akta: 1863/06/08, 34. orria.

⁵⁴⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1872-1874). Udal akta: 1874/07/15, zenbakirik gabe.

⁵⁴⁵ Don Anselmo maisuaren lehendabiziko albisteak 1865eko martxokoa da. Orduan herriko maisua izanik, soldataren igoera eskatu zuen. Iturria: DAH: Udalbatzaren Akta eta Akordioen liburua (1865-1868). Udal akta: 1865/03/05, zenbakirik gabe.

⁵⁴⁶ DAH: Comisión Local de Instrucción Primaria. Libro de Actas de la Comisión Local de esta Villa. 1º Enseñanza (1842-1918), 1879ko irailaren 26ko bisitaldia, zenbakirik gabe.

⁵⁴⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1875-1877). Udal akta: 1877/01/12, zenbakirik gabe.

⁵⁴⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1877-1879). Udal akta: 1878/05/26, zenbakirik gabe.

Udal erabakia berehala etorri zen. Lehenik, diru gehiago eskaini zitzaion eskolari, urtero 4.400 erreale edo 1100 pezeta, eta maisuarentzat, berriz, etxea. Bigarrenik, herriko eskola goi eskola bezala izendatu zuten. Baldintza horiek, beste irakasle mota bat eskatzen zuten eta Anselmok, beraz, egiten ari zen lana utzi beharko zuen⁵⁴⁹.

Azken erabakia, 1880. urteko apirilaren 13an, Valladolideko unibertsitateko errektorearen eskutik etorri zen: Don Anselmo beste eskola batera bidaltzea erabaki zuen. Bere lanpostua hutsik geratu zenez, eta 1858. urteko abuztuaren 10eko errege dekretuaren bigarren arautegiak zioenez, eskaera egin zitzaion probintziako batzordeari beste maisu bat aukeratu zezan. Udalak ekarpena egin zuen: urtero 1100 pezeta jarri zituen irakaslearen gastuak ordaintzeko⁵⁵⁰. Maisu berria Millan Armero izan zen, eta hasieratik bi kexa adierazi zituen: eskolak emateko areto desegokia zela, eta zegokion soldata ere baxua iruditzen zitzaioela. Berehala etorri ziren Armero jaunaren aurkako iritziak. Arrazoiak hauek: *“por el abandono que se encuentra la escuela de niños de este pueblo y de las perniciosas máximas que inculca a éstos”*. Lehendabiziko kexak 1884. urtean izan ziren; 1890. urtean salaketa formalagoa egin zen:

*“Como lo demuestra con abrumadora evidencia el que más de veinte padres de familia se hayan visto obligados a retirar sus hijos de la escuela oficial y confiar la educación de éstos a uno de los tamborileros del pueblo, mientras que otros considerando perjudicial la asistencia de sus hijos a la escuela les tienen en sus casas prefiriendo aunque con sentimiento no darles instrucción alguna (...). Consta a esta junta que explicando la doctrina cristiana a los niños el Sr. Armero les decía en una ocasión que el infierno se murió de viejo, y que nadie creía en esas antiguallas que se inventaron para asustar a gentes sencillas (...). Comprende la junta local que el Sr. Armero puede con arreglo a las leyes vigentes profesarn las ideas religiosas que tenga por más conveniente pero que mofe y haga escarnio de los dogmas más sagradas de la religión que profesamos la casi totalidad de los españoles”*⁵⁵¹.

Beraz, salaketa garbia zen. Nola ez, maisuak bere burua zuritu nahi izan zuen esanez gaizki ulertuak zirela bere ideia eta iritzien inguruko kritikak baino ez zirela.

Ez ziren denak kexak. 1878. urtetik aurrera nesken maistra zen Isabel Barasatorrekin oso gustura zegoen jendea; hain gustua, non gero eta neska gehiago zituen eskolan. Itziarren ere gustura zeuden bertako maisu eta sakristaua zen Juan Ramon Urangarekin; 32 urte zeramatzen maisu lanetan!⁵⁵²

Herritarren artean gero eta hedatuago zegoen hezkuntza ezinbestekoa zen kontzientzia, eta zenbaitetan herriko hezkuntza sustatzeko dirua udaletik beharrean beste bide batzuetatik etortzen zen. Hala, 1879. urteko otsailaren 23an Antonia Ibarra Aldazabalek lagatako testamentu baten bitartez, Karitateko mojek kudeatutako neskontzako eskola sortu nahi izan zen. Deban ezinezkoa bazen, Mutrikun izatea gustatuko zitzaioela adierazi zuen. Horretarako 30.000 pezeta eskaini zituen. Bestalde, ia gainerako dirua Udalak jarriko ote zuen jakin nahi zuen. Erantzuna berehala etorri zen: Udalak ez zuen herrian ez aretorik ezta dirurik proiektua bultzatzeko ere⁵⁵³.

⁵⁴⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1877-1879). Udal akta: 1878/11/24, zenbakirik gabe.

⁵⁵⁰ DAH: Comisión Local de Instrucción Primaria. Libro de Actas de la Comisión Local de esta Villa. 1º Enseñanza (1842-1918). Akta: 1880/04/18, zenbakirik gabe

⁵⁵¹ DAH: Comisión Local de Instrucción Primaria. Libro de Actas de la Comisión Local de esta Villa. 1º Enseñanza (1842-1918). Akta: 1890/05/02, zenbakirik gabe.

⁵⁵² DAH: Comisión Local de Instrucción Primaria. Libro de Actas de la Comisión Local de esta Villa. 1º Enseñanza (1842-1918). Akta: 1880/05/02, zenbakirik gabe.

⁵⁵³ DAH: Comisión Local de Instrucción Primaria. Libro de Actas de la Comisión Local de esta Villa. 1º Enseñanza (1842-1918). Akta: 1879/02/23, zenbakirik gabe.

9.3. LEHEN HEZKUNTZARAKO ESKOLA PUBLIKO BERRIA.

Ez zen erraz ahaztuko 1887. urteko urriaren 3a: goizeko 9:00etan, lehen hezkuntzako eskola publiko berria inauguratu zen. Herriko agintari guztiak hurbildu ziren bertara, publikoak zein erlijiosoak, Pedro Miguel Irure alkatea buru zela. Hauxe da eskola berriaren deskripzioa:

*“Un suntuoso edificio, uno de los primeros, sino de España, al menos en este distrito universitario, construido bajo las más delicadas prescripciones pedagógicas, con mucha luz, nuevo sistema de ventilación, capaz para 80-90 niños, con un saloncito de recibimiento, otro mayor para guarda ropa, que sin perjuicio de ello lo dedica el profesor a la gimnasia, letrinas independientes del salón de enseñanza con surtidores de agua abundante y sistema de válvulas en los urinarios y con una fuente de agua potable y lavadero (...). Al lado derecho un gran armario de dos cuerpos y con cristales en los que se ve un magnífico surtido de libros y varios sistemas de escritura incluso el bastardo español (...) y tres grandes mapas, el físico, España y Europa (...) terminaron el acto con el desfile de las niñas cantando las voces del sistema métrico”*⁵⁵⁴.

Ez dugu daturik adierazteko zein hizkuntzatan eman ziren inaugurazioko azalpenak, susmoa dugu gaztelaniaz izango zirela, kontuan izan behar da orduko hezkuntza gaztelaniaren bultzatzaile eta espainoltasunaren euskari sozializatzaile indartsua zela. Irakurri besterik ez dago eskola baliabide edo materialen zerrenda, edo maisuaren beraren jatorria; D. Millan Armero, Espainiako beste herrialde batek etorritakoa zen. Hala ere, mutil eta neskek ulertuko ote zituzten maisuaren azalpenak? zer ulertuko ote zuten sistema metrikoa “abesten” zutenean?

Badugu galdera horiek argituko dituen testigantza bat. Laurogeiko hamarkadaren amaieran, 1888. urtean, Tene Mujika jaiotzen. 1887. urtean neska eta mutilentzako gelak zeuzkan eskola publiko berria inauguratu zen. Zein izan zen, beraz, Tenek 6 urterekin aurkitu zuen hezkuntza “giroa”? bada, etxeko giroarekin zerikusirik ez zuena, zalantzarik gabe: eskolan euskara debekaturik zegoen, eta erdaraz (gaztelaniaz) hitz egin behar zuten. Ez da ahaztu behar neskei etxeko zereginetarako eskulanak irakasten zitzaioela, batez ere. Hala ere, azkarra zen Tene arrotza zuen hizkuntzan: eskola amaitu zuenean ondo zekian gaztelaniaz idazten eta irakurtzen⁵⁵⁵.

9.4. LUIS VAZQUEZ MAISUAREN KASUA.

Hizkuntzari dagokionean, badirudi herritarren artean iritzi kontrajarriak zeudela. Maisua erdaldun izatea zuhurtiaz hartzen zuten herritarrek, eta 1896. urtean maisu lanetan zebilen Luis A. Vazquez kexatu egin zen erdaldun izateagatik baztertua ikusten zelako, eta eskolara ume gutxi etortzeko arrazoia horixe bera izan zitekeela argudiatu zuen. Egonezin horren abiapuntua izan zen probintziako lehen hezkuntzako batzordeak Debako Udalarari bidalitako eskutitza. Udalarari maisuarekin zer gertatzen zen argitzeko eskatu zitzaion:

“Ya al instalarme aquí no falta quien me advirtiese la mala impresión que había producido la noticia del nombramiento de un maestro castellano para la escuela de Deva, y aún se anunció la idea de que el interino don Lino Benito con el concurso de algunos de los más

⁵⁵⁴ DAH: Comisión Local de Instrucción Primaria. Libro de Actas de la Comisión Local de esta Villa. 1º Enseñanza (1842-1918). Akta: 1887/10/03, zenbakirik gabe.

⁵⁵⁵ Bidegileak. Tene Mujika (1888-1981)”. Iturria: <http://www.euskara.euskadi.net/appcont/sustapena/datos/35%20MUXIKA.pdf>, (6-7 orr.) (Kontsultatuta: 2015/10/25).

influyetes vecinos se proponía abrir colegio particular (...). Tomé posesión el 9 de junio y cuando al siguiente me dirigí por la mañana a dar comienzo a las clases en la casa contigua que habita el citado Sr. Benito vi ya la muestra anuncio y funcionando el colegio de San Ignacio de Loyola. No me cupo en su vista la menor duda de que la cosa estaba preparada y resuelta de antemano. La deserción del establecimiento oficial pude apreciar inmediatamente (...). De noventa y tantos niños matriculados a mi llegada hoy solo constan en los registros de asistencia veinte y siete (...). ¿Que cuáles han sido las causas ocasionales? Una sola y esta poderosa. El que el profesor es castellano. Hoy puedo confirmarlo rotundamente en la seguridad de que no habrá quien pueda desestimarlos. ¿Qué es violento creerlo? Si no lo hubiera visto, si no lo hubiera oído, si no lo hubiera tocado, me ocurriría lo mismo (...). Al llegar aquí mi familia hube de hospedarme en una fonda por no tener el ayuntamiento casa vivienda para el maestro (...). Se me dino que tenía yo que buscármela. Ví tres y elegí la más económica (...) y acudí a la corporación municipal (...) rogando que hiciese el abono de la diferencia (...). Me proponen el piso 2º de la calle del Puerto pequeña, sucia y destartalada (...). Dentro de cuatro días me encontraré en la calle con mi esposa e hijos y tendré que recogerlos y recogerme en el local de la escuela y suspender la clase (...). Deva, 13 de enero de 1896”⁵⁵⁶.

Eskutitz horrek bi erantzun izan zituen, bata udalbatzak emandakoa eta bestea herriko hezkuntza komisioak.

Udalbatzarrak zera adierazi zuen: jakinean zegoela, lehen hezkuntzako maisua zen Lino Benitok, ordainekoa zen eskola bat zabaldu zuela, eta *“sea porque ejerció durate dos años el cargo de maestro interino de esta escuela pública y adquirió relaciones o porque posee el vascuence arrastró la mayoría de los niños quedando la escuela en cuadro, lo cual no es dado evitar a esta corporación”⁵⁵⁷.*

Herriko hezkuntza batzordeak ukatu egin zuen maisuak zeukan susmo txarra, eta arazoa berea zela adierazi zion:

“Y que estas autoridades y vecindario han atendido y considerado al maestro Sr. Vázquez debidamente sin reparar sea castellano⁵⁵⁸ y en cambio ni ha correspondido como debía, pues que su proceder deja mucho que desear y la circunstancia de la gran deserción de alumnos de un magnífico local donde se da la enseñanza gratuitamente a un modesto titulado colegio de pago le favorece poco al profesor, y no debe atribuirlo solo a que sea castellano y sí a su modo de ser”⁵⁵⁹.

Mutilei dagokienean, herritarra eta olerkari ospetsua izan zen Peli Markiegiaren testigantza ezagutzen dugu (1905-1946). Maisu ona tokatu omen zitzaion umetan: Lorenzo Aparicio. Ona bai, baina euskaraz egiteagatik kaskarrekoen bat edo beste (agian eraztuna ere baliatuta?) jasotakoa zen Peli. Matematika, lengoaia (gaztelania) eta literatura, Espainiako historia eta marrazkigintza ikasketetan oso trebea zen Peli. Azkartasun hori lehen hezkuntzako ikasketak amaitu zituenean azaleratu zuen, ordurako argi zeukan zein izango zen hartuko zuen norabidea: apaiz izan nahi zuen⁵⁶⁰.

⁵⁵⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1895-1897). Udal akta: 1896/01/26, 76. orria.

⁵⁵⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1895-1897). Udal akta: 1896/01/26, 77. orria.

⁵⁵⁸ Palenciakoa omen zen.

⁵⁵⁹ DAH: Comisión Local de Instrucción Primaria. Libro de Actas de la Comisión Local de esta Villa. 1º Enseñanza (1842-1918). Akta: 1896/01/29, zenbakirik gabe.

⁵⁶⁰ Dorronsoro, Lukas (2005). *Peli Markiegi (1905-1946)*. Bidegileak bilduma. Gasteiz: Eusko Jaurilaritza. Iturria: <http://www.euskara.euskadi.net/appcont/sustapena/datos/39%20MARKIEGI.pdf> (Kontsultatuta: 2015/10/25).

XX. mendearen hasieran gaztelaniaren erabilera bermatzen zen Debako eskoletan. Ikasketa guztietan erabili beharrekoa eta oinarritzat hartu beharrekoa, alegia. Are gehiago, hori gauzatzeko estrategia eta prozedura bitxia proposatu zuen lehen hezkuntzaren komisioak 1911. urteko azaroaren 15ean egin-dako bileran:

“En cuanto al maestro Sr. Urbina⁵⁶¹ se ha recomendado al mismo que extreme su probado celo para lograr que los niños adquieran más amplios conocimientos de lenguaje castellano, base de todas las enseñanzas que pueda recibir practicando al efecto ejercicios especiales de lenguaje con carácter y por medio de lecciones de cosas que permitan emplear procedimientos intuitivos, a cuyo efecto debe la Junta procurar que lo mismo en esa como en las demás escuelas se vaya formando por los maestros un pequeño museo escolar que faciliten esos procedimientos, lo que puede hacerse sin coste ninguno, con solo la buena voluntad de los maestros y su vecindario”⁵⁶².

9.5. LORENZO APARICIO ALDABE.

Esan genezake, aipatutako Luis Vazquezek herritarren artean zeukan atxikimenduaren bestekoa zeukala Lorenzok. Eskola nazionaletan 30 urte egin eta gero esleitutako merituengatik Donostiara zihoa-nez lan egitera, bere ikasle izandako hainbat herritarrek omenaldi bat eskaintzea erabaki zuten (*“homenaje de gratitud y cariño por su delicadísima misión de maestro de primera enseñanza ha venido realizando durante má de treinta años consecutivas”*). Aipatu dugun Peli Markiegi ere estimuan zeukan maisua zela. Are gehiago, eskatu zuen Udalak bere gain hartu zezala Espainiako Gobernuaren aurrean lan onaren domina emateko eskaria: *“a tan fiel cumplidor y merecido empleado que toda su juventud la ha dedicado a la instrucción de los jóvenes devarras”*. Omenaldia egiteko udal aretoa erabiltzeko bai-mena eskatu zitzaion udalari.

Herriko udalbatzak aho batez onartu zuen omenaldia egiteko proposamena, domina emateko kudea-keta egitea ere onartu egin zuen, eta baita udal aretoa lagatzea ere⁵⁶³.

9.6. EUSEBIA URANGA: LASTURGO MAISTRARI ESKER ONA.

1925. urteko abenduaren 3an Lasturko San Nikolas auzoan maistra lanetan zebilen Eusebia Urangari ere esker ona adierazi zion Udalak. Guztira, 32 ikasle zituen (neska eta mutil), eta neguan, berriz, auzoko 20 bat helduri gau-eskolak eskaintzen zizkien. Jasotzen zuen soldataren zati handi bat auzoki-deek ordaintzen bazuten ere, familia behartsuak ere bazeuden eta, noski, horiek ezin izaten zioten ordaindu, ondorioz, ezin izaten zituzten haurrak eskolara bidali. Hori konpontzeko, Gipuzkoako Aldundiarri 750 pezetako diru laguntza eskatu zion Udalak⁵⁶⁴.

Ez zen eskaera bakarra izan. 1927. urteko uztaillean gatazka bitxi bat eman zen. Hainbat auzotar bestelako eskaera batekin joan ziren Udalera. Lasturren maisu edo maistra bat izendatu beharra zegoela eskatu zuten, *“en beneficio de la cultura popular”*, eta Udalak aurrekontuetan diru bat esleitu zezala eskatu zitzaion alkateari. Idatzi horretan akatsak zeudela adierazi zuen Udalak:

⁵⁶¹ Juan Cruz Urbina Itziarren zen maisu.

⁵⁶² DAH: Comisión Local de Instrucción Primaria. Libro de Actas de la Comisión Local de esta Villa. 1º Enseñanza (1842-1918). Akta: 1911/11/15, zenbakirik gabe.

⁵⁶³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1931/09/18, 62. orritik 63. orria.

⁵⁶⁴ DAH: Komisio Iraunkorreko Akta eta Akordioak (1924-1926). Udal akta: 1925/12/03, 149. orriaren buelta.

“En el escrito objeto de este informe incurren en algunas inexactitudes. Afirman que en aquel barrio de cincuenta y seis vecinos sólo asisten seis u ocho niños al domicilio de una mujer que enseña escasamente a leer y escribir, pero no en castellano. Y que acudirían más de cuarenta si se diera la enseñanza en castellano por un maestro o maestra nacional en los locales que hace tiempo se construyeron con la ayuda de la Exma. Diputación”.

Udalak zera erantzun zien: *“de los cincuenta y seis vecinos del barrio, la mayoría residen en caseríos distanciados en los montes, y el edificio de que se habla no existe”.* Idatzi hori bidali zuten herritarrek 1925. urtean beste bat bidali zutela adierazi zien Udalarari. Orduan esaten zuten eskola umeak oso toki desegokian zeudela, etxe bateko gelan, alegia, eta Aldundiak herrialdeko hainbat herritan eraikitzen ari zen antzerako eskola bat Lasturren ere eraikitzeko eskatzen zuten. Une hartan auzoko maistra zen Eusebia Urangak eskolak ematen jarraitu zezala ere eskatu zuten. Zergatik? Transmittitzen zituen jakintza intelektualak eta moralak egokiak izateaz gain, *“el perfecto dominio de euskera⁵⁶⁵ y castellano, reconocido por los que suscriben, la hacen acreedora y apta para el cargo de maestra en tan apartado lugar”.*

Aldundiak ez zuen inongo eskola berririk eraiki, eta Udalak auzoko etxe batean baldintza egokiak zituen gela bat eskaini zuen, bertako maistra zen Eusebiak esandako baldintzen arabera, alegia. Gainera, halako espediente ona zeukan maistrari laguntza ukatzea ez zitzaion ondo iruditu Aldundiari, eta eskatutako diru-laguntzari (750 pezeta) baiezkua ematea erabaki zen⁵⁶⁶.

Diru urritasunak tartean, aitortu behar da Lasturko maistrak baliatzen zuten pedagogia moldea oso gustukoa zutela familiek. Bestelakoa zen, Udalaren iritziz, idatzia bidali zuten auzotar batzuen interesa:

“Que hoy, por conveniencias particulares y con ánimo de crear un conflicto al Ayuntamiento preocupado en afianzar la situación económica harto difícil, debido a los enormes gastos producidos con el abastecimiento de aguas potables para mejorar las condiciones higiénicas de la Villa, le motejan de muger que no sirve para el cargo que desempeña hasta ahora tanto se le ha aplaudido por todos”⁵⁶⁷.

Esan dezakegu Lasturren bazegoela erresistentziarik irakaskuntza euskaraz ematen zelako.

XX. mendean, aldaketa asko egin ziren hezkuntzan.

9.7. 1960. HASIERAKO HEZKUNTZA EGOERA DEBAN.

Auzoetako eskolak oso prekarioak ziren. 1955. urtean, Lasturren baserrietan ematen ziren eskolak. Horrela, Olano baserrian ematen zirenak kenduta, Salvador Martijak -Zigarantxikiko baserrikoak-, eta Luis Esnaolak -Esteiaundiko baserrikoak-, euren baserrietan eskolak zabaltzeko baimena eskatu zioten Udalarari. Behin baiezkua jasota, Olano baserrian zeuden altzariak eurenera eroatea erabaki zuten. Kontuan izanda Gipuzkoako Diputazioak eraiki nahi zuen eskola berria atzeratzen hasi zela, Udalak baiezkua eman zuen. Zeregin hori ordaintzeko aurreikusita zegoena ere erdibana ordaintzea erabaki zen⁵⁶⁸.

⁵⁶⁵ Euskera eta ez “vascunce”. Bitxia da, lehen aldiz azaltzen baita ‘euskera’ kontzeptu hau.

⁵⁶⁶ DAH: Komisio Iraunkorreko Akta eta Akordioak (1926-1928). Udal akta: 1927/07/27, 100. orritik 102. orrira.

⁵⁶⁷ DAH: Komisio Iraunkorreko Akta eta Akordioak (1926-1928). Udal akta: 1927/07/27, 101. orria.

⁵⁶⁸ DAH: Komisio Iraunkorreko Akta eta Akordioak (1953-1958). Udal akta: 1955/03/03, 53. orria.

Zaharkitua zegoen lehen hezkuntzako azpiegitura hobetzen hasi zen Debako udala. Hasteko, Lasturko eskola eta maisu-maistrarentzako etxebizitza eriki zen; oso aurreratuak zeuden Ziaran eta Itziarkoak; eta Elorriagakoa, berriz, hasi berri. Bata zein bestea, 1964-1965. ikasturterako bukatu nahi zuten.

Beste kezketako bat 6-12 urte bitarteko ume guztiak eskolaratuta egon zitezten jarraipena egitea zen, lehen hezkuntzako ziurtagiriarekin irten zitezela bilatzen zen.

Hauek ziren, 1963-1964. urteko estatistikei kasu eginda, hezkuntza publiko eta pribatuan eskolaratutako haurren kopuruak:

Taula 29: 1963-64 ikasturtea Deban, ikastetxeka

HEZKUNTZA OFIZIALA (ESKOLA NAZIONALAK) LEHEN HEZKUNTZA							
DEBA Eskola Nazionalak	IKASLEAK			HEZKUNTZA MOTA			
	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
MUTIL (1ª)	40	40	-				
MUTIL (2ª)	50	50	-	90	-	-	90
NESKA (1ª)	36	-	36				
NESKA (2ª)	40	-	40	76	-	-	76
ITZIAR	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
MUTIL	47	47	-				
NESKA	50	-	50	97	-	-	97
LASTUR	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
MUTIL	13	13	-				
NESKA	8	-	8	21	-	-	21
HEZKUNTZA ERLIJIOSOA - LEHEN HEZKUNTZA							
MONT-REAL	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
MUTIL (1ª)	61	61	-	-	61	-	61
MUTIL (2ª)							
SANTA TERESITA	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
MUTIL	12	12	-				
NESKA	78	-	78	-	90	-	90

Hona hemen zeintzuk ziren auzoetan zeuden eskolak eta ikasle kopurua:

Taula 30: 1963-64 ikasturtea Deban, auzoka

HEZKUNTZA PRIBATUA - LEHEN HEZKUNTZA							
INDUSTRIA LANBIDE ESKOLA	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
MUTIL (Lehen maila)	18	18	-				
MUTIL Bigarren maila	13	13	-	-	-	31	31
ITZIARRO AMA	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
MUTIL (Lehen hezkuntza)	1	1	-				
MUTIL (Eskolaurre)	20	20	-				
NESKA (Eskolaurre)	30	-	30	-	-	51	51
GURE KAI	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
UME	7	7	-				
NESKA	2	-	2	-	-	9	9
GUZTIRA	526	282	244	284	151	91	526

Iturria: Memoria-Resumen de la labor administrativa municipal del Ayuntamiento de Deva durante el año de 1963. Egileak eginda.

AUZO ESKOLAK							
ELORRIAGA	IKASLEAK			HEZKUNTZA MOTA			
	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
MUTIL	10	10	-				
NESKA	13	-	13			23	23
ZIARAN	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
MUTIL	10	10	-				
NESKA	7	-	7			17	17
ENDOIA	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
MUTIL	9	9	-				
NESKA	8	-	8			17	17
MARDARI	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
MUTIL	6	6	-				
NESKA	5	-	5			11	11
ARBISKOIA	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
MUTIL	6	6	-				
NESKA	3	-	3			9	9
GUZTIRA	77	41	36	-	-	77	77

Iturria: Memoria-Resumen de la labor administrativa municipal del Ayuntamiento de Deva durante el año de 1963. Egileak eginda.

Hezkuntza ertainean:

Taula 31: 1963-64 ikasturtea Deban. Ertaineko Hezkuntza

INDUSTRIA LANBIDE HEZKUNTZA	ERTAINKO HEZKUNTZA						
	IKASLEAK			HEZKUNTZA MOTA			
	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
APRENDIZAIA	46	46	-	26	5	15	46
MAESTRIA	4	4	-	4	-	-	4
BATXILERGOA	35	10	25	-	30	5	35
GUZTIRA	85	60	25	30	35	20	85

Iturria: Memoria-Resumen de la labor administrativa municipal del Ayuntamiento de Deva durante el año de 1963. Egileak eginda.

Osoara:

Taula 32: 1963-64 ikasturtea Deban. Osoara Lehen Hezkuntza eta Ertaineko Hezkuntza

HEZKUNTZA MAILA	OSOTARA LEHEN HEZKUNTZA ETA ERTAINKO HEZKUNTZA						
	IKASLEAK			HEZKUNTZA MOTA			
	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
LEHEN HEZKUNTZA	603	323	280	284	151	168	603
ERTAINKO HEZKUNTZA	85	60	25	30	35	20	85
GUZTIRA	688	383	305	314	186	188	688

Iturria: Memoria-Resumen de la labor administrativa municipal del Ayuntamiento de Deva durante el año de 1963. Egileak eginda.

Familiak zituzten beharrak anitzak ziren, eta familia batzuek erraz mantentzen bazituzten ere euren seme-alabak eskolan, hutsik egin gabe, beste familia batzuek garaian garaiko lanei heldu behar izaten zieten etxera diru pixka bat eramateko. Lehen hezkuntzako probintzia mailako inspektzioa egoera honen jabe zen, eta Debako udalari neurriak har zitzaizkion:

*“Con motivo de la campaña de la anchoa en el litoral vascongado, los niños en edad escolar (6-14 años) abandonen sus deberes escolares para realizar trabajos por cuenta ajena en la industria de conserva de anchoas, hecho que, repetidamente se viene dando en este Municipio, término de Iciar, como ya es conocido por la Inspección”*⁵⁶⁹.

9.8. ITZIARKO AMA IKASTOLA (DEBA).

Debako ikastolaren sorreraz hitz egiteko zenbait aurrekari aipatu behar dira, adibidez: 1957. urtean, herriko euskaltzaleen ekimenari esker, adinekoentzat eta haurrentzat euskarazko ikastaroak ematen hasi ziren. Jarraian, ikasleak euskaraz hezteko beharra ikusi zuten eta Ikastola sortu nahi izan zuten. Aurreneko urratsak, Oargiren inguruan (Oargi Gipuzkoako “Accion Catolica”-ren ekimena zen) biltzen zirenek eman zuten. Talde horren babesean ospatu ziren Euskal Festak. Aldi berean, agerian lan egiteko itzala behar zutenez, herriko Parrokiak eman zien beharrezko babesa. Ekimen horien ondorioz etorri ziren batxiler-eskola eta Ikastola.

1960. urteko irailaren 6an, Antton Albisu, Pedro Churruca, Adolfo Sota, Rosario Beitia eta beste batzuek⁵⁷⁰ euskal Ikastola sortzea erabaki zuten, eta D. Anastasio Arrinda Albisu⁵⁷¹ izendatu zuten horretarako arduradun⁵⁷².

⁵⁶⁹ DAH: Komisio Iraunkorraren Akta eta Akordioen liburua (1965-1967). Udal akta: 1965/02/03, 10. orria.

⁵⁷⁰ Ezin ahaztu Rafael Rodríguez Egaña. Alderdi anitz landu dituen debarra ikastolako gurasoen lehendakaria izatera iritsi zen. Deba aldikariak berari eginiko elkarrizketan irakur daiteke ikastolaren jatorria eta bilakaera zein izan zen. Bere hitzak dira: *“Desde su aleteo inicial que fue impartir simples clases de euskera promovidas por “Gure-Kai”, las actividades en favor de ese idioma se incrementaron a pesar de las dificultades. Un puñado de esforzados pioneros hicieron de aquellas clases un centro escolar dirigido por Belén Egaña; centro que contó pronto con una Junta de Padres para cuya presidencia fue elegido Rafael Rodríguez (1970). Superados los primeros balbucesos, la ikastola resulta imparable. Con la directora, la junta de padres trabaja por la ampliación del Centro y éste pasa pronto a impartir los 8 niveles de EGB, y a ocupar el edificio del Colegio Parroquial (...). Con ello llegará el reconocimiento del Ministerio y la correspondiente subvención oficial (...). En el curso 74/75 (...) pusieron en gran peligro (...) el Centro. Preocupados por ello los padres de alumnos convocaron una Asamblea Extraordinaria (...) que trajo consigo el cambio de titularidad de la Ikastola y poco a poco las posturas enfrentadas se fueron calmando (...). Encabeza la comisión coordinadora del “Deba, kilometroak 86” que tuvo mucho éxito”*. Iturria: Irigoien, F. (1986). Deba aldikaria, negua, 5, 41. orria.

⁵⁷¹ Euskaraz zein gaztelaniaz idatzi zuen idazlea, 1912. urteko ekainaren 17an Lekeition jaioa. Deban (Gipuzkoa) hil zen 2004. urteko maiatzaren 20an, 91 urte zituela. 1926. urtetik 1937. urtera arte Saturrarango eta Gasteizeko seminarioetan ikasi zuen; abade egin zen eta Elvillarreko (Araba) parroko kargua hartu zuen 1939. urtean. 1940. urtean Zumarragako (Gipuzkoa) laguntzaile izan zen eta Debako Parrokian (Gipuzkoa) egon zen 1950. urtetik 1969. urtera. Ikasketak Erromako Letrango San Juan Unibertsitatean egin zituen -pastoralean peritutzeta eta teologia doktoretza-. Bere lehen idazlanak 1965. urtean argitaratu ziren: *Catequesis Infantil y La religión prehistórica de los vascos*. Urte bete geroago Erromako Letrango Unibertsitatean Euskal Herriko historiaurreko arlo magiko-erlijiodunei buruzko doktore tesia irakurri zuen. Bere beste idazlan batzuk: *Juantxo-Txiki*, euskaraz (1969); *Oto ta Pototo*, euskaraz (1969); *Gu Euskaldunok: Euskalerrri Zaharra*, euskaraz (1969). Bai *Juantxo-Txiki* bai *Oto ta Pototo* bere ohiko ezizenaz izenpetuta daude: “Anes Lazkau’ko”. Informazio gehiago ere: <http://www.ostolaza.org/archivos/publicaciones/58-Anes-Arrinda-sacerdote-y-literato.pdf> (Kontsultatuta: 2015/07/05).

⁵⁷² Beste iturri batzuk: AGIRRE, Paulo (2012): *Ikastolak Gipuzkoan, datutegia*. Argitaratu gabeko materiala. *Debako Ikastola, 25. Urteurrena (1963-1988)*. Ikastolen Elkarte. Deba. Albisu, Jesus Mari, Elosua, Iñaki eta Esnaola Agustin. *Debako ikastola, onartutako lehendabizikoa*. Iturria: <http://www.ahotsak.eus/deba/pasarteak/deb-029-011/> (Kontsultatuta: 2015/07/05).

Jabetzaz elizarena eta aldi berean pribatua zen Itziarko Ama Ikastola jarri zen martxan 1963. urteko irailaren 15ean⁵⁷³. Ifar kaleko 12 zenbakiko etxean eman zion hasiera ikasturteari, Kontxita Azpeitia zen andereñoa. Ondorengo urteetan, Gure-Kai zeritzan zine-antzoikiko lokaletan ere egon zen ikastola⁵⁷⁴.

Hona hemen 1963. ikasturteko ikasle kopurua:

Taula 33: 1963ko ikasle kopurua

ITZIARKO AMA	IKASLE KOPURUA	MUTIL	NESKA	OFIZIAL	ERLIJIOSO	PRIBATU	GUZTIRA
MUTIL (Lehen Hezkuntza)	1	1	-				
MUTIL (Eskolaurre)	20	20	-				
NESKA (Eskolaurre)	30	-	30	-	-	51	51

Iturria: Memoria-Resumen de la labor administrativa municipal del Ayuntamiento de Deva durante el año de 1963. Egileak eginda.

1964. urtean, Parrokiako Hezkuntza Batzordeko lehendakariak ikastetxea (*“colegio de segunda enseñanza en su grado elemental”*) eraikitzeke baimena eskatu zion udalari. Kontuan izanda behar sozial bati erantzuteko zela eta 1965-1966. ikasturtean zabaltzeko helburua zeukatela, proposamenari baietza eman zion *“a pesar de la advertencia de ilegalidad que en el expediente tramitado al efecto formula el Sr. Secretario de la Corporación”*. Aho batez onartu zen baimena ematea. Are gehiago, obregatik udal zergarik ez ordaintzeko agindua ere jaso zuen parrokiako hezkuntza batzordeak. Beraz, udal ordezkarien atxikimendua erabatekoa izan zen.⁵⁷⁵ Gainera, 1968. urtean, ikastetxe horren eraikuntzarako 150.000 pezetako diru-laguntza aurreratu zion udalak parrokoa zen Anastasio Arrindari. Emandako diru-laguntza bost urtetan itzuli behar zuen, interesik gabe. Jakin badakigu, dirua itzultzeko arazoak izan zituela Anastasiok. 1971. urteko irailean 60.000 pezeta besterik ez zeuzkan itzulita; ikastetxea egoera ekonomiko kaxkarrean zegoen. Ordaindu ezean, eraikuntza hipotekatu behar izan zuen herriko parrokiak. Baina, lehen esan bezala, udala oso proaktiboa zegoen eta ikastetxea aurrera ateratzen, falta zen kopurua Udalak bere gain hartzea erabaki zuen *“como compensación al servicio que viene realizando en materia de enseñanza, en favor de nuestro pueblo, cuya ayuda podría traducirse en que el Ayuntamiento se haga cargo del pago de las dos anualidades que se hallan pendientes de abono”*. Aho batez onartu zen proposamena⁵⁷⁶.

⁵⁷³ Ikastola asko elizaren babesari esker sortu ziren, parrokia-eskolak. Euskal apaizen laguntza eta kontzientziak ere lagundu zuen sustapen horretan. Eliza katolikoak kristau eskolak sortzeko eta tituluak emateko eskubidea zuen. Hala, 1969. urteko ekainaren 7an ikastoletako eta Gipuzkoako elizbarrutiko ordezkarien artean akordio batera iritsi ziren, eta zera onartu zen: 1) Parrokian sortutako ikastolak kristauak eta konfesionalak izango zirela. 2) Apolitikoak. 3) Gurasoek finantzatuko zituztela ardatz nagusiak. 4) Legearen aurrean elizarena izango zela azken ardura...

⁵⁷⁴ Iturria: DEBA aldizkaria. Hainbat zenbaki. (Kontsultatuta: 2015/07/05).

⁵⁷⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1964-1965). Udal akta: 1964/12/29, 38. orriaren bueltatik 40. orriaren bueltaraino.

⁵⁷⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1970-1972). Udal akta: 1971/09/23, 49. orria eta buelta.

“Oargi”-k deituta, 1965. urtean ikastolako andereño ezagunenetakoa iritsi zen Debara: Belen Egaña. Lehenengo elkarrizketa Anes Arrinda parrokoarekin izan zuen. Euskararen egoeraz hitz egin zuten, eta aipatu zuten hezkuntzan hizkuntzak zeukan atzerapen kezkarriaren aurrean zerbait egin beharra zegoela. Ez zen nahikoa parrokiaren hezkuntza batzordeak jartzen zuen grina; parrokiak aitortu zuen zailtasunak izango zituztela. Deban giro erdalduna zegoen, eta euskaraz bizitzeko apustua egin zuten gurasoen emaitzak poliki-poliki ikusten hasi ziren Joaquin Aztiria kalean -gaur Ifar kale- kokatuta zegoen parrokiaren jabetzako etxe-azpian. 1965-1966. ikasturtea zazpi neskatorekin hasi bazen ere, pixkana gero eta ume gehiago (neska eta mutil) etorri zen ikastolara. Hala, 1967-1968. ikasturterako gela gehiago behar izan ziren. Haur- eskolara ere bazetozen umeak. Horiek Kontxita Azpeitiaren zaintzapean zeuden⁵⁷⁷.

1969. urteko otsailaren 13an legeztatu zen. Eta arazorik ez izateko izena aldatu zioten: *“Colegio Parroquial Nuestra Señora de Iciar- Itziarko Gure Amaren Parroki Eskola”*.

1973. urtean Administrazioak baimen ofiziala eman zion eta, baimenarekin batera, Ministerioaren laguntzak iritsi ziren. Esan behar da, ordea, ez zirela behar bestekoak izan. Gurasoek kuotak ordaindu eta hainbat ekimen antolatu behar izan zituzten: taberna zabaldu, idi probak egin... Herritarrek, herriko elkarteek eta zenbait enpresek ere ekarpenak egin zituzten: Udalak, kultur elkarteek, Aurrezki Kutxa Probintzial eta Munizipalak, Danobatek...

1975. urtean atera zen Ikastolako lehen promozioa. 1975-1976. ikasturtean eta ondoren Euskal Herrian zein Deban izandako gertaera politikoek zabartu egiten zuten ikastolarekiko zegoen jarrera baikorra; zatiketak egon ziren, eta Belen Egaña zuzendariak dimititu egin zuen⁵⁷⁸.

1976-1977. ikasturtean haurrak entretenitzea helburu zuen *Goidea* aldizkaria sortu zen. Aipatu behar da, Oinarrizko Heziketa Orokorra 14 urterekin burutu ondoren, Debako ikasleak kanpora joan behar izaten zirela ikasketekin jarraitzea.

1977. urteko ekainaren 21ean Zubeltzu zineman egindako batzarrean, estatutuak aldatzea onartu zen; 1978. urtean kooperatiba bihurtu zen, eta *Itziarko Ama Ikastola* izena hartu zuen. Ikastola handituz zihoan, eta Udalaren bitartez, 1977-1987. ikasturtean Hondartzako Menina albergea eskuratu zen klaseak emateko. 1986. urtean Gipuzkoa Ikastolen Festa, Kilometroak, Deban ospatu zen, Itziar auzoan.

Zer esan euskararen ezagutza eta erabilerari buruz? Ditugun lehendabiziko datuak 1983. urtekoak dira: Debako Euskal Herrian Euskaraz taldeak herriko biztanleen euskararen ezaupide maila zein zen zehaztu zuen; eroldaren arabera egin zuen. Euskarak zeukan arazorik nabarmenena erabilera zen. Orduan ere, *“kanpotik etorritakoek euskararik ikasi ez badute, gehienbat, hemen Deban bizitzeko euskara jakin beharrik sentitu ez dutelako izan da. Deban euskararik gabe lasai bizi daitekeela, alegia”*⁵⁷⁹.

1993. urteko otsailaren 19an Euskal Eskola Publikoari buruzko Legearen Proiektua onartu zuen Eusko Legebiltzarrak; horrek eztabaida ekarri zuen Kooperatibara. 1993. urteko maiatzean, Ikastolako Kooperatibaren Batzarrak erabakita, Ikastola publikatu egin zen eta eskola publikoarekin bat egin zuen. Administrazioa, Eusko Jaurilaritza, izango da aurrerantzean Ikastolaren jabe berria. 1997. urteko maiatzaren 13an, Debako *Ostolaza-Itziarko Ama Herri-ikastetxeak* berriro aldatu zuen izena: *Luzaro Ikastetxe Publikoa* deituko zen handik aurrera.

⁵⁷⁷ Irigoyen, Félix (1988). Belén Egaña, andereño y maestra. *DEBA aldizkaria*, 9, 25 orria.

⁵⁷⁸ Garmendia Larrañaga, Joxe (2013). *Itziarko Ama Ikastola. Deba*.

Iturria: <http://www.euskomedia.org/aunamendi/ee153973> (Kontsultatuta: 2015/07/05).

⁵⁷⁹ Eskudero, Joseba (1985). Debako biztanleen artean Euskararen ezagupide maila eroldaren arabera (I). *DEBA aldizkaria*, 1, 43 orria.

9.9. ANASTASIO ARRINDA, OARGUI, EUSKAL JAIK eta DEBARREN EGUNA⁵⁸⁰.

Don Anastasio, "Anes" gertukoentzat, 30 urtetan izan zen Debako parroko. 1950. urtean ailegatu zen Debara, eta argi diosku, hamarkada berri haren hasierako Debak, oraindik orain, Gerra Zibilaren ondorioak pairatzen zituela. Beraz, kulturaren eta hezkuntzaren egoera tamalgarria zen, eta gainera, herriko gazteak ukatu egiten ziren herritik kanpo ikastera joaten. Erlijosoen esku zegoen ia irakaskuntza guztia: San Viator mutilentzat, eta Karmelita mojak neskentzat. Herriko beste batzuk eskola publikora joaten ziren. Une hartan hasi zen euskarazko klaseak ematen, eta horren sustapenaren aitzakiaz eta arestian aipatutako "Oargui"-ren babesean, Ikastola sortu zen. Esan gabe doa, talde horren ekimenez antolatu zirela gerra osteko lehendabiziko "Euskal-Jaiak"⁵⁸¹.

1964. urtean ospatu ziren lehen aldiz *Debako Euskal Jaiak*, gerra ondorengo lehenak. Maiatzeko hirugarren igandean egiten ziren. Ez ziren inprobisatutako jaiak; herriz herri ibiltzen omen ziren antolatzaileak tokian tokiko euskaltzaleekin hitz egin, Debara gonbidatu eta dantza zein musika taldeekin kontaktuak egiten.

1964. urteko maiatzaren 17an ospatutako jai oso arrakastatsua izan zen, jendez gainezka eta giro euskaldun bikaina⁵⁸². Udalaren iritziz ere paregabekoa zen *Oargi*-k antolatutako ekintza⁵⁸³:

*"Se informa de los actos celebrados el pasado domingo día 17 de mayo con motivo de la gran Fiesta Vasca organizada por la Sociedad Local "OARGUI", destacando el sano ambiente que informó todos ellos dentro de la mejor línea tradicional de la región en sus distintos aspectos espiritual, artístico y recreativo que merece los mejores elogios por su certada preparación y organización; acordando hiciese constar en acta la felicitación más sincera a la Sociedad por el relieve popular y alta calidad artística que presidió la Fiesta y que tanto honra a la Villa"*⁵⁸⁴.

Bigarrenak, berriz, 1965. urteko maiatzaren 16ean ospatu ziren, eta oraingoan ere ez zen inolako arazorik izan:

*"La Sociedad Mixta OARGUI de esta villa pide autorización para celebrar la 2ª Fiesta Vasca para el próximo 16 de mayo. Se le autoriza siempre que la primera autoridad de la provincia, a quién se dará cuenta, preste su conformidad a la misma, requiriendo a la comisión organizadora para que con suficiente antelación presente el programa de los actos religiosos, culturales y recreativos a celebrar"*⁵⁸⁵.

⁵⁸⁰ Debako Euskal jaiak (1964-2014). Iturria: <http://www.deba.eus/eu/EUSKALJAIPIUINA.pdf> (Kontsultatuta: 2015/07/05).

⁵⁸¹ Irigoyen, Félix (1985). Anastasio Arrinda. Perfil de un Párroco, perfil de un hombre. *DEBA aldizkaria*, 2, 45 orria.

⁵⁸² 50 urte Debako Euskal Jaiak, euskal kulturaren aldarri erraldoia ospatu zela.

Iturria: <https://dantzan.eus/albisteak/deba-euskal-jaiak-50-urte> (Kontsultatuta: 2015/08/15).

⁵⁸³ OARGUI (Organización Artística Recreativa de Guipúzcoa). Oso elkarte dinamikoa izan zen Frankismoa garaia- ren heldu aroan, besteak beste, euskaraz egin zituzten antzezpenak zirela eta. Adibidez, 1964. urteko maiatza- ekainean antzeztu zen "Zauriak-argui", Jose Maria Segarraren "la herida luminosa" obran oinarritutakoa; parrokiako zinean "Gure-Kay" eman zen. Iturria: DAH. Komisio Iraunkorra (1964-1965). 29/05/1964, 56. orriaren buelta. Edota 1965. urteko martxoaren 13an Ondarruko Kresalak egin zuen "Zurrukutun" antzezpen lana ere antolatu zuen. Iturria: DAH. Komisio Iraunkorra (1965-1967). Udal Akta: 10/03/1965, 1. orriaren buelta.

⁵⁸⁴ DAH: Komisio Iraunkorreko Akta eta Akordioak (1964-1965). Udal akta: 1964/05/20, 54. orria.

⁵⁸⁵ DAH: Komisio Iraunkorreko Akta eta Akordioak (1965-1967). Udal akta: 1965/02/03, 5. orriaren buelta.

Beraz, Gobernadore Zibilak ez zuen oztoporik jarri bigarren aldiz ospatzeko, baina 1966. urtean berriro jaiak antolatzeke prestatu baziren ere, azken momentuan, Gipuzkoako Gobernadore Zibilak debe- katu egin zuen⁵⁸⁶.

Diktaduraren ondorengo hasierako urteetan, 1976 eta 1977. urteetan, orduko gazteen elkarteak antolatutako "Euskal Jaiak" ere arrakastaz burutu ziren, eta 1998. urtean modu iraunkorrean berres- kuratu ziren: "iraileko azken asteburua izango da euskaltzaleak bilduko dituen asteburua"⁵⁸⁷. Debarrek asko maite duten jaiak da⁵⁸⁸.

9.10. FUNDACIÓN EBEO (ESCUELA BIBLIOTECA EMIGRANTE FUNDACIÓN OSTOLAZA), 'OSTOLAZA' IKASTETXEA: JOSE MANUEL ETA FRANCISCO OSTOLAZA ANAIK.

Francisco eta Jose Manuelek betidanik izan zuten Debarekiko maitasun berezia, nahiz eta bata- k zein besteak haien bizitza herritik kanpo egin. Langile eta negozio-egile onak izanik, dirutza handia bil- tzea lortu zuten Ameriketara (Mexiko eta San Luisen); lastozko kapelak egiten zituzten. Hala aitortzen zuen Francisco Ostolazak 1970. urtean:

"Primero perdimos la venta de sombreros para las mulas, con el desarrollo de los tractores que sustituían a aquellas. La mecanización intensa del campo americano redujo el número de hombres dedicados a la agricultura. Los equipos de trilladores, compuestos, cada uno, de 30 hombres, tenían la costumbre, con la última cosecha de la temporada, de quitarse los sombreros de paja y arrojarlos a la máquina de enfardar lo que siempre creímos que era una excelente costumbre".

1945. urtean lastozko 5000 kapela egin zituzten; kontraste handia Debak garai hartan bizi zuen egoerarekin alderatuta. Egoera tamalgarri hartatik herritarrek atera nahian, eta atzerriratzea errazagoa izan zedin, herriko gazteak formatzeko eskola bat sortu zuen, (1927). Honatx eskola sortzeko Jose Manuelen argudioa:

*"Conseguiré que los chicos de este pueblo se instruyan lo más ampliamente posible en todo aquello que les sea útil para el ejercicio del Comercio que, en concepto mío, es la carrera menos costosa y más remunerativa de todas las que existen, sobre todo en América, país inmensamente rico y pródigo con los españoles, donde radica el único y verdadero porvenir nuestro"*⁵⁸⁹.

⁵⁸⁶ "Prohibida en Deba la tradicional romería vasca. Numerosos autobuses que pretendían llegar a esta localidad, ante la imposibilidad de ello, se dirigen a Eibar, Markina, Lekeitio y Ondarroa, donde se realizan manifestaciones. La mayor concentración de autobuses se da en Ondarroa, donde se realiza una manifestación, lo mismo que en Gernika. Pero donde adquiere mayor relieve la respuesta es en Eibar, transformándose la fiesta folklórica en una masiva manifestación reivindicativa". Iturria: <http://www.matrix666.net/wp-content/musica/1024.pdf> (Kontsultatuta: 2015/08/15).

⁵⁸⁷ "Euskal Jaiak historia Deba". Iturria: <http://www.diariovasco.com/bajo-deba/201409/23/euskal-jaiak-historia-deban-20140923001500-v.html> (Kontsultatuta: 2015/08/15).

⁵⁸⁸ Arrinda, Anastasio (2000). *Anes, apaiza (Debako eleizan 1950-2000)*. Deba: A. Arrinda. Eta besteak: Euskal jaiak historia (Deban). Iturria: <http://www.diariovasco.com/bajo-deba/201409/23/euskal-jaiak-historia-deban-20140923001500-v.html>. 50 urte Debako Euskal Jaiak. Iturria: <https://dantzan.eus/albisteak/deba-euskal-jaiak-50-urte> (Kontsultatuta: 2015/08/15).

⁵⁸⁹ "Cuando al leer no entendais alguna palabra en castellano, aunque perdáis un poco de tiempo recurrir al Diccionario. Le sacareis a la lectura mucho más gusto...". Castro, Javi (2010). *Carta de José Manuel Ostolaza a sus alumnos (1930)*. *Deba aldizkaria*, 76, 38 orria.

1928. urtean EBEFO Fundazioa (Escuela Biblioteca Emigrante Fundación *Ostolaza*) sortu zen “*para la formación de los futuros emigrantes*”. Sorrera helburu aitzindaria zen; herritarrek lanbide baten eza-gutzan hezi nahi ziren. 1936. urteko gerrateak zapuztu aurretik bi promozioak bukatu zituzten ikasketak: 1928-1932 lau urtekoan 35 ikaslek, eta 31 ikaslek 1932-1936 lau urtekoan.

1932. urteko irailaren 13a ere ez zen nolana hikoia izan; Ostolaza Fundaziora bisita egin nahi zuela eta Espainiako Errepublikako presidentea etorri zen Debara. Etorrera bera zein ekitaldia arrakastatsua izan zirenez, Presidenteak telegrama baten bidez eskertu egin zuen herritarrek egindako harrera beroa.⁵⁹⁰

Francisco eta Jose Manuel anaiek hezkuntza, kultura eta asistentzia mailako lan ikaragarria egin zuten. Hainbeste, non 1930. urteko urriaren 30ean, EBEFO eraikuntza zegoen kaleari Jose Manuel Ostolaza jarri zioten. Iritzi kontrajarriak egon ziren⁵⁹¹.

Jose Manuel Mexikon zendu zen 1954. urteko urriaren 23an, eta bere anaiak hartu zuen bere gain Ostolaza Fundazioa.

Francisco langile ona izateaz gain formazio handiko gizona ere bazen, eta Mexikon zein Ameriketako Estatu Batuetako hainbat enpresatan ibili zen. Anaiaren ondasunak bere gain harturik, Ostolaza Fundazioari laguntzen jarraitu zuen. 1959. urtean, EBEFO eraikuntza Lanbide Hastapenerako Eskola izatea eskaini zuen. Beste hainbat proiekturen sustatzaile ere izan zen, adibidez, anaiak sortutako liburutegia herri edo udal liburutegi bihurtzeko laguntza eskaini zuen. ‘Ostolaza’ izeneko Eskola Nazionala mistoa eraikitzeko (1970) ere bost milioitako diru-laguntza eskaini zuen.

Franciscok aspaldidanik zeukan pentsatuta herriari dirua ematea hezkuntza sustatzeko; hala aitortu zion 1959. urtean ikasle ohi bati: “*Como ya creo que le dije, pienso en mi testamento dejar al Patronato o a la Organización que se forme, el usufructo de ciertos capitales para fines de educación en general y otros objetivos que se consideren convenientes*”.

Francisco 1971. urteko urtarrilaren 13an hil zen Saint-Louis-en, Missourin, eta bere testamentuan adierazi zuen Debako Kultur Elkarteari uzten zizkiola “*los rendimientos de un capital del orden de 100 millones de pesetas durante 20 años*”; alegia, urtero 100.000 dolar; Franciscok berak aukeratutako Debako 5 pertsonen kudeatuko zuten dirua.

Jose Manuel Ostolazaren errautesak Deban Ostolaza sendiak hilerrian zeukan hilobian gorde ziren 1987. urteko irailaren 20an .

Eta euskarari buruz, zer? Badirudi, garai bateko ilustratuentzako moduan, Jose Manuel Ostolazarentzat euskararen sustapena ez zela lehentasuneko gaia izan. Berarentzat, hezkuntza norbanakoaren gizarte integrazioarako aukera bat zen, non haren bidez herritarrek euren ongizatea hobetu ahalko zuten. Horixe izan zen bere helburu nagusia: baztertuak geratzeko arriskua zeukaten Debar gazteek ikasketak egiteko aukera izatea. Horrela, baliagarriak izan zitezkeen materia funtzionalen alde egin zuen⁵⁹².

⁵⁹⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1932/09/19, 177. orria

⁵⁹¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1930/10/23, 14. orritik 16. orriaren bueltaraino.

⁵⁹² “Los hermanos José Manuel y Francisco Ostolaza”. Iturria: <http://www.ostolaza.org/eus/index.php?c=14> (Kontsultatuta: 2015/08/15), eta Debako Kultur Elkartea (2010). *DEBA aldizkaria*. 76 zenbakia.

9.11. ‘OSTOLAZA’ ESKOLA NAZIONALA.

Frankismo garaiazen lekuko gisa, Deba ere Eskola Nazionala izan zuen; 1970. urtean zaharberritu ondoren *Ostolaza Colegio Nacional* berria inauguratu zuten. Eraikina, ordea, berehala geratu zen motz: “*insuficiente para tanto alumno*”.

1968. urteko abuztuaren 12an onartu zen eskola berria eraikitzeko obrak ia 14 milioiko aurrekontua izan zuen.⁵⁹³ Pare bat urte obretan egin ondoren, 1970. urteko irailaren 10ean inauguratu zuen ikasketetxea hezkuntza eta zientziako ministroa zen Jose Luis Villar Palasik. Gainera, obrekin-edo hain gustura geratu zen ministroa, non ikastetxe berriari atxikita kirol-gunea egin ahal izateko milioi eta erdi pezetako laguntza emango zuen hitza berbatu zuen.⁵⁹⁴ Berehala osatu zen guraso batzordea.

Aipatu bezala, motz geratu zen aurreikuspenetan Ostolaza Eskola Nazionala; 16 gela eta 16 etxebizitza zeuzkan, eta noski, ez zen nahikoa:

*“Insuficiente para albergar el censo escolar previsible en los próximos años, y que como se sabe, acuden al mismo alumnos procedentes de los términos municipales de Cestona y Motrico, al quedar suprimidas las Escuelas Nacionales Mixtas de los barrios de Endoya (Cestona) y Astigarribia (Motrico), por cuya razón se precisa de su ampliación mediante la construcción de otras ocho aulas y ocho viviendas”*⁵⁹⁵.

Egoera larria zenez, 1971. urteko apirilaren 2an egindako udalbatzarrean eskola handitzeko proiektua eta aurrekontua (6.642.087,64 pezeta) onartu zen. Ondoren, obrak egiteko lehiaketa enkantea zabaldu zen⁵⁹⁶. Proiektu horri ekiteko ezinbestean lortu behar ziren diru-laguntzak. Horretarako, eta agian ministroak emandako hitza erabiliz-edo, Madrilera joan ziren udal ordezkariak, hezkuntza ministeriora, eta dirudienez, emaitza onak izan zituzten: sukalderako, berogailurako nahiz zortzi gelarako lortu zuten diru-laguntza. Are gehiago, 1970. urtean onartu zen Hezkuntza Lege berriak (“*Educación General Básica (EGB)*” edo “*Oinarrizko Hezkuntza Orokorra (OHO)*”) ezarritako logistika baldintzek eraldaketak ekarri zituzten geletara.

Madrilera udal ordezkariak egindako bidaian proiektu aurreratuak eskolara ekartzeko aprobetxatu zuten; ikus entzunezko teknologiei zegokiena, adibidez :

*“De la visita realizada a la Casa Philips de la que salió impresionado por la exhibición hecha con el material electrónico y televisión en circuito cerrado de que dispone, para aplicarlo a sistemas de educativos modernos y entendiendo que la dotación de este material al Colegio Nacional Ostolaza sería altamente instructivo. Se trata de que desplazarían a un técnico para que estudiara la instalación que consideraría más adecuada a las características del edificio y poder presentar el presupuesto”*⁵⁹⁷.

⁵⁹³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1968). Udal akta: 1968/08/12, 23. orritik 24. orriaren bueltaraino

⁵⁹⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1970-1972). Udal akta: 1970/09/14, 10. orria.

⁵⁹⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1970-1972). Udal akta: 1970/12/21, 20. orriaren buelta.

⁵⁹⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1970-1972). Udal akta: 1971/04/02, 36. orriaren buelta.

⁵⁹⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1970-1972). Udal akta: 1971/08/09, 44. orriaren buelta.

Beraz, berrikuntza pedagogikoen aldeko apustua egin zuen herriko udalak.

Garai hartako hezkuntza eroldarekin bat egiteko asmoz, honatx urte berean (1970) nola banatzen ziren eskolaka lehen hezkuntzako umeak:

Taula 34: Lehen Hezkuntza Deban (1970)

UDALERRIA	ESKOLA MOTA	NESKA	MUTIL	GUZTIRA
DEBA	Publikoa	162	80	242
	Mont-Real (Pribatua)	-	63	63
	Escuela Ntra. Sra. Iciar (Pribatua)	65	45	110
ITZIAR	Publikoa mistoa	51	51	102
LASTUR	Publikoa mistoa	13	15	28
ZIARAN	Publikoa mistoa	8	13	21
ENDOIA	Publikoa mistoa	8	9	17
ELORRIAGA	Publikoa mistoa	15	15	30
GUZTIRA		322	291	613

Iturria: Aldabaldetrecu, Francisco (1970). *Monreal de Deva*. San Sebastián: Caja de Ahorros Municipal, 85tik 89ra orriak. Egileak eginda.

Euskararen ezarpena dela eta, Carmelo Urdangarinek esandakoari helduko diogu. Berak zioen:

*“Bestalde, Deban hezkuntza zein kulturaren alde lan handia egindako Ostolaza Fondoko kide izandakoa da. Gipuzkoako eskolak euskalduntzeko lan egin zuen eta Ostolaza ikastetxea izan zen, hain zuzen, euskaraz irakasten lehendabizikoa Gipuzkoan”*⁵⁹⁸.

9.12. ‘SAN VIATOR’ IKASTETXEA (1932).

“El presidente de la Acción Católica y el M.I.D. Francisco Tabar”, Gasteizeko katedralean kanonigoa ere bazena, Eskoriatzan zeuden San Viatoristen etxera iritsi zen eta erlijiosoak ziren hezitzaileak eskatu zituen.

1932. urteko udazkenean zabaldu zen 1962. urtera arte iraun zuen Mont-Real Eskola (edo “el colegio ‘playero’”). Lehendabiziko zuzendaria Evilasio Esparza izan zen. Garai hartako kronikek dioskutenez:

“El local destinado a Colegio era inmejorable, aunque sin casa independiente. La Junta alquiló un segundo piso muy amplio, en una antigua fábrica y trazó sagazmente la distribución: dos salas para clases y otra llamada de recreo, amén de las habitaciones para los religiosos, todo bañado en abundantísima luz. Bajando a la calle tenían los niños a su arbitrio el frontón municipal de pelota, la deliciosa alameda Calbetón y la playa”.

⁵⁹⁸ Carmelo Urdagarin. Iturria: <http://www.debegesa.eus/eu/hiritarrak/gure-balioak/carmelo-urdangarin-altuna> (Kontsultatuta: 2015/08/15).

San Viatoristek inguruan zegoen ospitaleko kapera erabili zuten, bertan jaun hartzeak ere egiten zituzten, eta herriko hezkuntza batzordearen eskaerari erantzunez, Eskoriatzatik etorritako irakasle euskaldun bat zegoen!

1936. urteko irailaren 23an Debara sartu ziren tropa nazionalak itzelezko ongietorria eman zitzaizkien:

“Los colegios de la zona nacional: Escoriatza; San José, San Viator y San Cristóbal, de Vitoria; Huesca, Segura y Deva, funcionaban normalmente. Los de la zona roja estaban cerrados y sólo Dios sabía qué sería de ellos después de la tormenta. El curso se inicia con normalidad”.

Taula 35: San Viator ikastetxearen ikasle kopurua (1943 eta 1950-51)

San Viator ikastetxeetan ikasle kopurua	1943ko maiatza	1950-51 ikasturtea
Eskoriatza	70	60
San José de Vitoria	560	508
Deva	90	75
Mondragón: (1) Colegio	230	234
(2) Escuela de Aprendices	100	44
Segura	50	-
Cestona	90	-
Elgoibar	115	131

http://www.csviator.es/centenario/decada_1921_1948.asp/http://www.csviator.es/centenario/decada_1949_1969.asp (Kontsultatuta: 2015/08/15). Egileak eginda.

Esan behar da, hango eta hemengo ikastetxeak batuta, 2110 ikasle zeudela San Viatoristek gidatu-tako eskolan; eta 1950-1951. urtean, 2646 ikasle.

1948. urtean, Deban, Mont-Real ikastetxean, 75 ikasle zeuden. Ikasle kopuru bera zegoen 1950-1951. ikasturtean ere.

1959. urtean, zilarrezko ezteiak zirela eta, hiru egun iraun zuen ospakizuna antolatu zuten. 1960. urtean, berriz, ikasle kopurua 58ra jaitsi zen, eta nahiz eta 1962. urtean 62 ikaslerira iritsi ziren, ez zen gai izan eskola planteamendu berrietara egokitzeko; urte berean itxi egin behar izan zuten⁵⁹⁹.

Esan beharrik ez dago hezkuntzarako hizkuntza ardatza hizkuntza nazionala izan zela: gaztelania.

⁵⁹⁹ “San Viator: Centenario”. Iturria: <http://www.csviator.es/revista/392/392-centenario.asp> (Kontsultatuta: 2015/08/15).

9.13. DEBAKO IKASTETXEAK GERRA OSTEAN ETA SANTA TERESITA IKASTETXEA.

Beste testigantza batzuei ere arreta eskaini nahi genioke. Karmen eta Koro Riesgo ahizpek honako hezkuntza egoera deskribatzen dute (XX. mendearen bigarren hamarkadatik aurrera):

*“Orain berdura plaza dena lehen Eskola publikoa zen. Alde batean mutilak egoten ziren maisuarekin eta beste aldean neskek maistrarekin. Gero mojen eskola eta maristena⁶⁰⁰ ere bazeuden. Eta eskola gehiago ikasi nahi zuten mutilak Ostolaza eskolara joaten ziren. Orain Kultura Elkarte dagoen eraikina zen orduan eskola. Gerra etorri zenean bukatu ziren eskolak. Ostolaza eskola konfiskatu egin zuten. Eskolan gaztelaniaz ikasi zuten. Karmenek irakasle eibartarra izan zuen, Sarasketa. Irakasle batzuek jakiten zuten euskaraz, baina beste batzuk ez. Mojekin (Santa Teresita) ibili ziren eskolan. Arratsaldeetan josten ikasten zuten eskolan bertan. Nolako joste-lanak egiten zituzten”.*⁶⁰¹

Hona hemen, 1963. urteko datuen arabera, Santa Teresita mojekin ikasten zuten ikasle kopurua:

Taula 36: Santa teresita ikastetxeko ikasleak (1963)

SANTA TERESITA	Ikasle kopurua	Mutil	Neska	Ofizial	Erlijioso	Pribatu	Guztira
MUTIL	12	12	-				
NESKA	78	-	78	-	90	-	90

Iturria: Memoria-Resumen de la labor administrativa municipal del Ayuntamiento de Deva durante el año de 1963. Egileak eginda.

9.14. INDUSTRIA LANBIDE HEZIKETA HASTAPENERAKO ESKOLA (1959-1972).

1956. urtean, debarron behar sozioekonomikoei erantzun nahian jarri zen martxan. Zein helbururekin?

Bigarren industrializazioa bazetorrenez, 1958. urtean hauteman zen bazegoela beharra enpresara lanera joaten ziren 14 urteko gazteek formazio handiagoa izateko. Talde bat osatu zen egitasmo horri forma emateko, bertan Jose Luis Urcaregui, Francisco Aldabaldetrecu, Jose Luis Gorostidi, Jesus Ulacia, Carmelo Urdangarin eta Iñaki de Lete zeuden. 1959. urteko abuztuaren 31n, herriko udal batzar aretoan, proiektua onartu eta eskola martxan jartzeko Patronatua osatu zuten.

1959. urteko azaroaren 28an inauguratu zen Eskola, 14 ikaslerekin. 1971-1972 ikasturtera arte iraun zuen, eta 400 ikasle igaro ziren bertatik. Ez zen zentro ofiziala; Elgoibarko Eskola Ofizialaren menpe zegoen. Hauek ziren irakasten ziren oinarriko materiak: Matematikak, Zientziak, Marrazketa, Tailer, Gramatika, Geografia, Historia, Erljioa eta behartuta ezarritako *“Espiritu Nacional”* delako Formazioa. Mutilak ziren nagusi, nahiz eta neska batzuek ere parte hartu zuten proiektuan. Hala, hezkuntza lege berriari egokitu ezinean, 1972. urtean zarratu zen Eskola⁶⁰².

⁶⁰⁰ Akatsa da, San Viatorrekoak zirelako.

⁶⁰¹ “Debako ikastetxeak; Ostolaza ikastetxea”. Iturria: <http://www.ahotsak.eus/deba/pasarteak/deb-027-020/> (Kontsultatuta: 2015/08/15).

⁶⁰² “Ostolaza ikastetxea”. Iturria: <http://www.ostolaza.org/archivos/publicaciones/83-La-escuela-de-iniciacion-profesional-industrial-en-Deba.pdf#page=1&zoom=auto,-142,568> (Kontsultatuta: 2015/08/15).

Ezin esan gabe utzi, proiektua martxan jartzeko Ostolaza Fundazioak eskainitako laguntza paregabea izan zela.

9.15. IKASTOLATIK ‘LUZARO’ IKASTETXERA.

1995-1996. ikasturtean abiatu zen ‘Luzaro’ proiektua eta ikastetxea. Aurrez bi ikastetxe zeuden herrian, bata Itziarko Ama ikastola, une hartan publikoa, eta bestetik, Ostolaza ikastetxe publikoa. Bi ikastetxeak herrian ondo errotuta zeuden eta aurretik ere elkartzeko saioa egina zeukaten.

Bi ikastetxeek eskaintzen zituzten mailak honakoak ziren: 2 urtetik 5 urtera Haur Hezkuntzan (HH), eta Oinarriko Heziketa Orokorrean (OHO) 6 urtetik 14 urtera. Hezkuntza planak aldatzear zeuden eta OHO desagertzeko zorian zegoen. Haren orde, Lehen Hezkuntza (LH) (6 – 12 urte) eta Derrigorrezko Bigarren Hezkuntza (DBH) (12–16 urte) ezarri ziren. DBHko ikasketak ikasle guztiek egin behar zituztenez, eta horretarako ikastetxerik ez zegoenez herrian, Mutrikura edo Elgoibarra joan beharko ziren ikasleak behin 12 urte bete eta gero. Egoera horrek kezka piztu zuen herritar askoren artean, batez ere gurasoen artean, ez baitzitzairen iruditzen 12 urterekin herritik kanpora irten behar izatea egokia zenik. Berehala etorri zen Hezkuntza sailaren proposamena: DBH herrian izatea nahi izanez gero, herriko bi ikastetxeak batean bildu behar ziren.

Are gehiago, ikastetxeen egoera nahiko tamalgarria zenez eraikuntza berriak egiteko konpromisoa hartu zuen Eusko Jaurlaritzak. Halaxe, 1999-2000. ikasturterako DBHko ikastetxea eraiki zen, 2003-2004. ikasturterako Ifarkaleko Haur Hezkuntzako eraikina egin zen, eta azkenik, Itziarko Bideko Lehen Hezkuntzako eraiki zen, 2009-2010 ikasturterako.

1995-1996 ikasturtean bi ikastetxeetako zuzendari eta ikasketa buruak elkartuta osatu zen ondorengo bi urtetan egongo zen zuzendaritza. Lehenengo urtean Ostolazako zuzendaria izendatu zuten zuzendari orokor, eta Itziarko Amakoa idazkari. Bigarrenean, alderantziz; bi zentroetako ikasketa-buruak izan ziren ikasketa-buru.

Bi ikastetxeen artean, ordea, bazegoen gaintitu beharreko desberdintasun metodologikorik. Irakasleek eta zuzendaritzak makina bat bilera egin zituzten hori bideratzeko.

Izenak izana ematen duenez, Luzaro izena nondik datorren azaldu nahi dugu. Luzaro ikastetxearen webguneak ematen digu horretarako bide: egindako elkarketako lehen urtean ikastetxe berriaren izena Ostolaza-Itziarko Ama izan zen, bigarren urtean aldatu egin zuten:

“Zuzendariak, ‘Las inquietudes de Shanti Andia’, Pio Barojaren idazlana ekarri zuen eta irakurtzeko gonbitea egin zuen. Irakurri ondoren, garbi geneukan, Pio Barojak bere idazlanean deskribatzen zuen ‘Luzaro’ herria, Deba zela. Izena egokia iruditu zitzaigun lotura literariogatik eta baita ere gure proiektuak luzarorako itzala edukitzea nahi genuelako. Esan beharra dago bestetik, garai batetan, ‘Gazteen Elkarte’ erakundeak, argitaratzen zuela ‘Luzaro’ izeneko aldizkaria⁶⁰³.

⁶⁰³ “LUZARO ikastetxea”. Iturria: <http://www.luzaro.hezkuntza.net/web/guest/presentacion-e-historia> (Kontsultatuta: 2015/08/15).

9.16. DEBAKO ARTE ESKOLA.

*“Hor piztu zen euskal kultura. Leturiaren egunkari ezkutua, ETA, Durangoko Azoka, Ez Dok Amairu, Euskal Arte Eskolak, Ama lur lanaren filmaketa, ikastolen mugimendua, Quosque tandem, euskara batuaren eztabaida... Urte batzuk gora, urte batzuk behera, 1966aren bueltan ezar daiteke lurrikara. Zehatz-mehatz igandean beteko da mende erdi Ez Dok Amairuk izen horrekin bere lehen emanaldia eman zuenetik, eta zehatz-mehatz orain mende Erdiko Apirilean aurkeztu zen Gaur taldea Donostian. Orduan ezarri ziren hurrengo bost hamarkadetako euskal kulturgintzaren oinarriak”*⁶⁰⁴.

Testuinguru horretan, gaur egun oraindik martxan dagoen arte eskola sortu zuen Oteiza ospetsuak (1969). Helburua? Gazteei beste heziketa eredu bat, bestelako baloreak transmititzeko gune berri bat sortzea.⁶⁰⁵ Euskal Herrian bakarra zen, eta bi epealdi izan zituen: lehenengoa, 1969. urtean sortu eta 1970. urtean martxan jarri zena. Jorge Oteizak gain beste hainbat artegile ospetsuk lan egin zuen bertan: Koldo Azpiazu, Agustin Ibarrola, Remigio Mendiburu, Jose Antonio Sistiaga eta Jose Luis Zumeta. Bigarren epealdia, lehen egitasmoak porrot egin eta gero.

Debako Eskulangintzarako Irakaskuntza Zentroak 1981. urtetik dihardu lanean, Debako Udalaren babespean eta Eusko Jaurlaritzaren Hezkuntza Sailaren lankidetzarekin. Zentroaren antolaketa publikoa da, udalekoa den fundazio batean dago oinarrituta eta patronatu batek gidatzen du. Hauek dira zentroan eskaintzen diren irakasgaiak: Zeramika, Brontzearen Galdaketa Artistikoa, Kalkografiako Grabatua eta Egurrez eta Harriz egindako Eskulturak^{606/607}.

9.17. LIBURUTEGIA.

Debako liburutegiak herriaren kulturgintzan eta euskalduntze prozesuan ezinbesteko funtzioa bete du. 1959. urteko maiatzaren 2an eraiki zen; orduan onartu zuen Udalak Ostolaza eraikuntzan udal liburutegi bat sortzea.

Gero, Eusko Jaurlaritzaren Hezkuntza eta Kultur Sailak 1983. urteko maiatzaren 24ko Aginduan dionarekin bat eginda, udal liburutegia OBE delakoan sartzeko eskaera egin zen⁶⁰⁸.

Gaur egun, eta euskarri berriei ateak irekita, oso aukera zabala eta dinamikoa eskaintzen du bai herriko kulturaren dinamizazioan, eta zer esanik ez, euskaraz egiten diren ekoizpenetan.

⁶⁰⁴ Astiz, Iñigo. *Eta euskal kultura piztu zen*. BERRIA, 2016/03/01.

⁶⁰⁵ Urdangarin, Carmelo (2007). Debako Arte Eskolak 25 urte .

⁶⁰⁶ “Debako Arte Eskola”. Iturria: <http://www.debate.net/> (Kontsultatuta: 2016/02/09).

⁶⁰⁷ Campo Argote, Mikel (2008). Debako Arte Eskola. Una experiencia singular. Ondare. 26, 177-190 orriak.

⁶⁰⁸ DAH: Komisio Iraunkorreko Akta eta Akordioak (1983-1985). Udal akta: 1985/03/21, 191. orriaren buelta.

10. DEBAKO TURISMOA ETA EUSKARA.

Nahiz eta XIX. mendean turismoak ez izan zentralitate handiegirik, esan genezake mende horretan ezarri zirela XX. mendean zehar garatuko den jardueraren oinarrietako bat. Ondorengo urteetan, Espainia erreferentziatzen hartuta, fenomeno sozial eta jarduera ekonomiko eraginkorra izatera iritsi zen.

Fenomeno hori ez zen berez sortu, harreman estuak dauzka Espainian, Frantziako Iraultzatik etortzeko ideiei esker sortu eta garatutako industria zabalpenarekin, baita iraultza liberal eta burgesiaren garapenarekin ere. Izan ere, bata eta besteak ekarritako ondorioak ez ziren soilik ekonomikoak izan, eremu sozialean ere eragin handia izan zuten. Fenomeno anitzek bat egin zuten, eta turismoaren garapenean eragin zuzena izan zuten: osasun neurrien hobekuntza, hirigintza modernoaren hasiera, langileen egoeraren hobekuntza, herritarren alfabetatzearen garapena, garraio bide zahar eta berrien sorrera eta hobekuntza... Horrelako aldagaiek, eta beste hainbatek, jarduera ekonomiko horren hobekuntzan eragin zuten.

Dena dela horrek ez digu pentsarazi behar industriak igoera handia izan zuenik, nahikoa apal garatu baitzen Espainian; eragina biztanleriaren sektore jakin baten errenta mailaren igoeran izan zuen⁶⁰⁹.

Ezin da ukatu burdin sareak garrantzia handia izan zuela bai bainuetxeak zein itsas bainuak eraiki eta garatzeko. Horrek aldaketak ekarri zituen horrelako jarduerak sustatu ziren herrietara, eta ez soilik ostatu azpiegituretan, baita herriko egituretan ere (hiriburu berriak sortzen, kaleak zaharbertzen, osasun eta higie-neurriak hartzen, eta abar). Kontuan izan behar dugu XIX. mendearen bukaeran eta XX. mendearen hasieran plangintza berritzaile ugari jarri zirela martxan. Plangintza horiek, batez ere, hirietan garatu ziren; herrietan neurri apalagoa izan zuten. Europatik zetozen higie-neurriek, batez ere han eta hemen hedatzen ziren izurritei aurre egiteko, klase berri aberatsen osasun ona bermatzeko itsas eta iturri termaletan oinarritutako turismo zerbitzuak eskatzen ziren.

Esan dugun bezala, aldaketa horien guztien onuradun nagusia burgesia izan zen, alegia, estatu liberalarekin batera Espainian sortu zen klase berria. Horrek, bide batez, antzinako erregimenetik zetozen nobleziaren gainbehera ekarri zuen. Elite berri horrek, aristokraziarekin batera, gero eta protagonismo handiagoa hartu zuen Estatuaren gobernuan, batez ere Madrilan. Elite berria ez zen bere horretan zokoratu, hiriburutik kanpoko burgesekin harremanetan jarri ziren eta aurrerakuntzan eta modernizazioan sakondu zuten.

XVIII. mendearen bukaera aldaketa batekin dator urak hartzeko ohituretan. Azken hamarkadetan hidrologia eta hidroterapiaren aldeko oinarritzko ezagutza zientifikoan sakondu zen. Medikuek hainbat gaixotasun tratatzeko urak hartzea aholkatzen hasi ziren. Bainuetxeak garrantzitsuak bihurtu ziren, eta bide batez, itsasoko urek, olatuek eta haizeek gorputzari zekarzkien onurak handiak zirela zabaldu zuten. XVIII. mendean Europako hainbat herrialdetan itsaso-urak hartzeko ohitura zabaldu zen. Batzuek, gainera, eskaintza zabalagoa zuten (gerora Euskadin gertatuko zen bezala), bainuetxeetako urez gain, itsasoko urak hartzeko aukera ere eskaintzen zuten. Gaixotasunak sendatzeko ohitura molde horrek krisialdia izan zuen XIX. mendearen bukaeran eta XX. mendearen hasieran. Honakoa izan zen krisiaren

⁶⁰⁹ Nahiz eta 1841. urtean Esparterok agindutako dekretuaren bidez aduanak barne aldetik kostara eroan eta industriaren jarduna biderkatu, benetako sustapena ez zen bigarren karlistada bukatu arte eman. Industrializazio prozesua mugatua izan zen Gipuzkoan, Bizkaian ez bezala. Horrek aldakuntza asko sorrarazi zituen, baina guk turismoari erreparatu diogu. Izan ere, Euskadi oso aberatsa zen ur termaletan, kostalde oparo eta aberatsa zein itsasoko ur egokia zeukan.

ardatz nagusia: gero eta gehiago hedatzen ari ziren infekzio-gaiztotasunak sendatzeko eraginkorrak ez izatea, medikuntza aurkikuntzek ere ez zuten egin bainuetxeen aldeko apusturik. Aitortu behar da, gero eta garrantzia handiagoa ematen zitzaiola ondorengo aldagaiari; hots, aisialdiari eta dibertsioari. Eta aukeran, itsas bazterrek horretarako aukera hobeagoak eskaintzen zituen⁶¹⁰.

Rafael Aguirrek (1995) *El turismo en el País Vasco. Vida e Historia* liburuan⁶¹¹ adierazten digu, 1806. urtean zabaldu den Zestoako bainuetxearen irekierarekin hasi zela mota horretako turismoa Euskadin.

Urak erabiltzera zetozenak berehala konturatu ziren inguruko herrietako terapien ondasunez, eta Zumaia, ondoren Deba, eta batez ere Zarautz ezagutu eta erabili zituzten euren zereginetarako. Politikari eta idazle iruñar ospetsua zen Pascual Madotzek (1806-1870) Zarautz aukeratu zuen 1846. urteko uda pasatzeko. Gauza bera egin zuen Isabel II.a erreginak 1854 eta 1865. urteetan.

Hasieran, Karlos III.aren erregetzaren baitan aberastutako madrildarrak, lur handien jabeak eta artisautea eta merkataritzan oinarritutako burgesia izan ziren lehendabiziko bezeroak, eta bakarrak.

Fenomeno hori areagotu egin zen azpiegitura txukunagoak sortu eta hobetu zirenean. Esan beharra dago, XIX. mendearen hasieran Espainian bidegintza politika martxan jarri zela, eta hortik eratorritako abantaila aprobetxatu zela bidaiak antolatuko zituzten konpainiak sortzeko.

Turismoak jasandako garapena ulertzeko arestian aipatu dugun burdin sareen garrantzia azpimarratu behar dugu. Inflexio puntua Madril-Irun eta Madril-Bilbo burdinbideen inaugurazioa izan zen; bidaiari kopurua era esponenzialean igo zen. 1860. hamarkadaren bukaeran amaitu ziren Bilbo-Tutera eta Madrid-Irun burdinbideak. Bigarren karlistada bukatzerakoan, eta 1877. urteko azaroaren 23ko Trenbide eta Tranbia lege orokorra onartuta, aukera eman zen tokikoagoak ziren burdinbideak martxan jartzeko. Horrek, aukerak zabaldu zituen bai merkantziak garraiatzeko zein pertsonak batetik bestera eramateko, besteak beste, bainuetxeetara⁶¹². Debako burdin sareari dagokionean, aipatu behar da, 1884. urteko maiatzaren 1ean sortu zela Durangotik Zumarraga joango zen burdin sare konpainia. Oso estrategikotzat jo zen, ez soilik Deba arroan (Eibar, Soraluze, Elgoibar, Bergara, Oñati edo Arrasate) industria indartsuak zeudelako, baizik eta ibilbide horretan bainuetxe ospetsuak ere bazirelako (Arteaga, Elorri, Zaldivar, Urberuaga, Alzola, Santa Ageda, Eskoriatza eta Aretxabaleta), besteak beste.

Esandako epeetan egin ziren lanak. Elgoibarrera 1887. urtean iritsi zen, eta Zumarragara, berriz, 1889. urtean; Donostiara iristea falta zen. Hori gauzatzeko, 1890. urteko urriaren 16an proiektuari kapitala ezartzeko harpidedunen kaptazioa egin zen, eta horrela osatu zen Elgoibar eta Donostia bitarteko Burdin sare Konpainia. Obrak hasi eta Elgoibartik Debara zihoan zatia 1893. urteko abuztuaren 3an zabaldu zen; geltokiak Altzolan eta Deban zeuden. Beraz, Zumarragatik Debaraino trenez etor zitezkeen turistak. Beranduago, 1895. urteko apirilaren 8an, Donostia eta Zarautz artekoa zabaldu zen; are beranduago, Deba eta Zarautz artekoa, 1901. urtean. Eta modu horretan geratu ziren elkartuta Donostia eta Bilbo. Horrek, nola ez, bainuetxeetako nahiz itsas uretako turismoan itzelezko eragina izan zuen⁶¹³.

⁶¹⁰ Larrinaga, Carlos (2002). El turismo en la España del siglo XIX. *Historia Contemporánea*, 25, 157-179 orriak.

⁶¹¹ Aguirre, Rafael (1995). *El turismo en el País Vasco. Vida e Historia*. Donostia: Txertoa. Berak hala definitzen du turismoa: "como fenómeno de desplazamiento no forzado a otro lugar distinto al de la residencia habitual del viajero".

⁶¹² Larrinaga, Carlos (2014). Ferrocarriles y termalismo: la configuración del espacio balneario en el País Vasco, in: Novo, P.A. eta Pareja, Arantza (eds.). *Ferrocarriles y sociedad urbana en el País Vasco*. Historia Contemporánea, 207-242 orriak.

⁶¹³ Aldabaldetrecu, Patxi (1993). Centenario del ferrocarril en Deba. *Deba-Udaberria*, 51-58 orriak. 1926. urtean onartu zen argindarra sartzeko proiektua, eta 1929. urteko apirilaren 24tik aurrera posible zen Bilbo-Donostia zati osoa argindarrez egiteko.

Zenbaterainokoa izan zen eragina? Carlos Larrinagak (2014) eskaintzen dizkigun datuen arabera, ondorengoan da 1893. urtean Elgoibar eta Deba arteko ibilbidea egin zuten bidaiari kopurua⁶¹⁴: abuztuan (458); irailean (304); urriari (107), azaroan (71) eta abenduan (88). Beraz, hauteman daiteke udatarren etorrera oso garrantzitsua izan zela, bate ere abuztuan eta irailean.

Beste batzuetan, ordea, testuinguru soziopolitikoak ez ziren egokiak jarduera berriari eusten jarraitzeko. Horixe gertatu zen, adibidez, bigarren karlistadan (1873-1876). Santanderren mesederako, Donostiak ordura arte zeukan ospea galdu zuen.

Turismoak Gipuzkoan zein neurritako garrantzia hartu zuen ebaluatzeko, Francisco de Paula Madrazo kazetariak (1848:13)⁶¹⁵ 1848. urteko udan bainuetxeak eta kostaldeko itsas uren inguruan Gipuzkoara egindako bidaiari hartuko dugu aintzat, eta zera zioskun: "*las Provincias vascongadas están los primeros al frente de ese movimiento de progreso y perfección*".

Bainuetxeen turismoaren garairik gorena 1860 eta 1890 urteen artekoa izan bazen ere⁶¹⁶, medikuntzaren aurrerapenak destino berriak jarri zituen modan eta bestelako turismo mota hedatu zen. 1890. urtetik aurrera kostara begira zuzendutako turismoa hedatu zen.

Esan dezagun, Rafael Aguirreren hitzak aintzat hartuta (1995) XIX. mendearen hasieran hasi zela hondartzetara bideratutako turismoa, eta ondoren ikusiko dugun bezala, hasieran hotelak eta ostatuak falta zirenez etxe partikularrak erabili zirela udatarren egonleku moduan.

10.1. ITSASOKO BAINUAK.

Itsasoko bainuak ez ziren ohikoak bihurtuko XIX. mendearen ia laugarren hamarkadara arte; ez zen ohikoa itsasoan oinarritutako "turismoa"⁶¹⁷. Pizgarria, Isabel II erregina izan zen. Berak, ume zela, 1845. urtean Kontxako hondartzan bainu hartu arte ez omen zen agerikoa jarduera hori. Orduan hasi zen Gipuzkoako hondartzetan uda pasatzeko ohitura ("*temporada de baños*"), eta noski, Deban ere eragin handia izan zuen. Hala, Madrileko familiak nahiz Espainiako beste hiriburutako uda bezeroak hartzeko ostatuak eta etxe partikularrak prestatu eta eskaintzen hasi ziren.

Itsasoko ur erabilerak bilakaera jasan zuen. Hasieran, bainuetxeetan gertatzen zen bezala, itsasoko ura, hotza edo beroa, bezeroa sartuta zegoen bainuontzi batera botatzen zen. Beranduago, eta antzinako argazkiek adierazten diguten bezala, olatu bainuak modan jarri zirenean sekulako zerbitzuak sortu ziren inguru horretan: arropa aldatzeko kasetak, bainu jantziak, uretan ibiltzeko segurtasunezko tresnak, baineroak ...

⁶¹⁴ Larrinaga, Carlos (2014) Ferrocarriles y termalismo: la configuración del espacio balneario en el País Vasco, in: Novo, P.A. eta Pareja, Arantza (eds.). *Ferrocarriles y sociedad urbana en el País Vasco*. Historia Contemporánea, 230.

⁶¹⁵ De Paula Madrazo, Francisco (1849). *Una expedición a Guipúzcoa en el verano de 1848*. Imprenta de Don Gabriel Gil.

⁶¹⁶ Hauek izan ziren 1806. urtetik 1862. urtera erroldatutako bainuetxeak: Zestoa (1806); Santa Agueda (Arrasate) (1825); Alzola (Elgoibar) (1846); "Baños Viejos" (Aretxabaleta) (1867); Baños de Otalora (Aretxabaleta) (1867); San Juan (Azkoitia) (1846); Ormaiztegi (1854); Eskoriatza (1866); Gabiria (1865); Los Remedios (Ataun) (1884) eta Insalus (Lizartza) (1862).

⁶¹⁷ Turismo hitzaren jatorriaz teoria desberdinak badaude ere, guk geuk ingelertatik datorren *tourism* erabiliko dugu erreferente bezala; definizioarako RAEk dioskuna baliatuko dugu: 1. m. Actividad o hecho de viajar por placer. 2. m. Conjunto de los medios conducentes a facilitar estos viajes. 3. m. Conjunto de personas que realiza este tipo de viajes. Iturria: <http://lema.rae.es/drae/?val=Turismo>. (Kontsultatuta: 2015/12/11).

Bainu mota horren aliatuak handienak medikuak izan ziren, eurek aholkatzen zuten bainuetxeetara joateko⁶¹⁸. Deban, adibidez, 1849. urtean, Otxandion jaiotako Vicente de Urquiola medikuak eta Carlos Zenon zirujau andoaindarrak Debako Udalari itsas bainuei buruzko eskuliburua eskaini zioten: *Manual de Baños de Mar*. 1850. urtean kaleratu zuen Donostiako Ignacio Ramon Baroja inprentak⁶¹⁹.

Dena dela, Debako turismoaren beste pizgarri bat 1846. urtean Alzolako (Elgoibar) bainuetxearen irekiera izan zen; Alzolatik Debara txalupetan joan etorriak egiten zituzten turistek⁶²⁰. Jarduera horrek eragina izan zuen bide azpiegituretan, eta 1854 eta 1856. urteetan Muniasoro bezala ezagutzen den bidea zabaldu zen Sasiolako zubiraino; Txikiardi, Narrondo, Ola, Itziar gainatik Debaraino zihoa. Debatik Mutrikura doana, ostera, 1864 eta 1867. urteetan egin zen.

Pascual Madozek (1845-1850: 44) zera adierazten digu Debari buruz *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus Posesiones de Ultramar* lanean⁶²¹: “Es un punto muy concurrido durante el verano por los habitates de la Corte que acuden a tomar los baños de mar, cuya circunstancia hizo que visitara la villa S.M. Doña Isabel II cuando se hallaba en Santa Agueda (Mondragón) en el año 1845”.

Errepide azpiegiturez gain proiektu berriak egiteko unea iritsi zen. Hasteko, 1843. urtean Deba ibaia bideratzen hasi zen. Ondoren, nabigazioa errazteko, “Peña de la Cruz” bezala ezagutzen zena birrindu behar zela erabaki zuten (1857). Buruhauste bat baino gehiago eman zuen Alameda ederrak ere; 1860. urtean alkate zen Pedro Olabereren ekimenez diseinatu eta hasi ziren obrak. Obra horiek guztiak (eta etorriko ziren beste batzuk) estrategikotzat jo zituen Udalak, turismoak zekarren onura ekonomiko eta soziala handia baitzen. Gainera, turista asko oso pertsona eraginkorrak ziren Madrileko Gortean, eta hori oso garrantzitsua zen, besteak beste, diru iturriak lortzeko.

Egia esan, hasiera hartako informazio ugari daukagu. Francisco De Paula Madrazo kazetariak Gipuzkoako hainbat herritara egindako bisita aprobetxatuta, tartean Debara, turismoaren paregabeko deskripzio soziologikoa egiten digu (1848)⁶²². Esan dezakegu Madrazok eskaintzen dizkigun bizipenetatik antzematen dela ordurako itsasoko turismoa nahikoa egonkortuta zegoela. 1848. urteko deskribapen horretan, dagoeneko finkatuta zegoen azpiegitura bat nabaritzen da Deban: ostatuak izateko prestatu ziren etxeak, bainuak hartuko zituztenentzako zerbitzuak...

⁶¹⁸ Aldabaldetrecu, Roque (2008). Manual de Baños de mar. Veraneo hidroterápico a mediados del siglo XIX, en Deba. *REVISTA DEBA*, 70, 6-14 orriak.

⁶¹⁹ Biblioteca Nacional. Biblioteca Digital Hispánica. Iturria: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000052028&page=1> (Kontsultatuta: 2016/03/14).

⁶²⁰ 1898. urtean eten zen Mendaron ursalto bat eraiki zelako. Hala ere, ordurako errepidez joateko ohitura zegoen.

⁶²¹ Madoz, Pascual (1991). *Hiztegi geografiko-estatistiko-historikoa. Gipuzkoa*. (Faksimil edizioa). Donostia: Gipuzkoako Batzarre Nagusiak. Bere esanetan herrigunean 903 pertsona bizi ziren; udalerrri osoan, berriz, kontuan izanda orduan Arrona eta Garagarza Deba zirela eta 296 baserri-edo barreiatuta zeudela udalerrian zehar, 3.536 pertsona bizi ziren.

⁶²² De Paula Madrazo, Francisco (1849). *Una expedición a Guipúzcoa en el verano de 1848*. Imprenta de Don Gabriel Gil. Iturria: http://es.wikisource.org/wiki/Manual_de_Biograf%C3%ADa:_Francisco_de_Paula_Madrazo (Kontsultatuta: 2016/03/14).

10.2. FRANCISCO DE PAULA MADRAZO KAZETARIAREN KRONIKA (1848).

Medikuak, intelektualak edo idazleak izan ziren urak hartzeko itsasoko haizeaz baliatu eta Atlantiko kostaldeko klimaren onuraz jabetu zirenak. Euskadin, adibidez, *Euskalerraren Adiskideen Elkartea* metal urak zerrendatzen saiatu zen. Kazetaritza ere garrantzi soziala hartzen ari zen eta oso ohikoa zen arretaz irakurtzea idazle aristokratek, bidaiariek edo intelektualek idatzitakoa.

Oraingoan, Francisco de Paula Madrazo hartuko dugu bidaia-lagun eta berak idatzitako *Una expedición a Guipúzcoa en el verano de 1848* testuari erreparatuko diogu. Idatzi zituen lau artikuluen bidez -bidaiari, kazetari eta kronikagile onaren funtzioa egoki beteta-, ondo baino hobeto adierazten digu Madrazo jaunak zein helburu bilatzen zuen:

“Alegaremos las razones en que nos fundamos para abrigar esta esperanza, y analizaremos minuciosa y detalladamente las ventajas que ofrece a los bañistas este modesto pueblecito, dando todos los pormenores de la vida tranquila y regalada que en él se hace”.

Agian panegiriko bat eman lezake irakurriko dugunak, baina iruditzen zaigu oso ondo hurbiltzen dela gure kazetaria XIX. mendearen erdiko udatiarren soziologiara, eta aldi berean horrek herritarrengan zuen eraginera. Deskribapen horrek balio erantsi bat eman zion bainu edo itsasoko turismo garapenari.

Hasteko, beraz, Debako herriaren panegirikoa egiten digu, bere hondartza ederrak goraiatuz, nahiz eta urte hartan oraindik (1848) oso ezagunak ez izan:

*“En la desembocadura del río Deva, en el golfo cantábrico y a la falda de un monte que se extiende desde Iciar, hay una llanura de no mucha extensión, y sobre esa llanura se halla un pueblo que se divide desde el camino de Mendaro por la nítida blancura de sus casas. Ese pueblo a cuyas calles casi puede decirse que llegan las olas del mar, en los días en que está más embravecido, es la villa de Monreal de Deva, modesto pueblo de la provincia de Guipúzcoa, cuya playa una de las mejores y más hermosas de España aún no le ha conquistado toda la fama y todo el favor que merece. Verdadero tesoro, todavía para muchos desconocido, aunque se ve frecuentado por un crecido número de familias, no goza como pueblo de baños de la importancia que realmente tiene”*⁶²³.

Data sinboliko bat ere adierazten digu kronikagileak, 1840. urtea. Orduan hasi omen ziren Madrileko nahiz beste probintzia batzuetako familiak Deba erreferente bezala erabiltzen itsasoko urak (“baños de mar”) hartzeko. Dirudienez, debarrak berehala konturatu ziren etorrera horrek herriari zekarkion aberastasuna handia izan zitekeela, eta Udalak herri guneko azpiegitura hobetzeko lehendabiziko erabakiak hartu zituen, hori bai, herriaren betiko sena galdu barik:

“Concurrido desde el año 1840 por algunas familias de Madrid y por muchas de aquellas provincias, ve que lenta y progresivamente se va aumentando todos los años el número de los forasteros que le visitan; pero contempla este aumento progresivo sin impaciencia, sin rivalidad y sin celos. Esto no obstante, no se muestra indiferente a los beneficios que le proporciona la temporada de baños, y como en señal de reconocimiento, ha recibido la villa notables mejoras en la construcción de nuevos edificios, en el empedrado de sus calles, en el establecimiento de aceras, en el alumbrado y en todos los demás ramos de policía urbana. Estas mejoras, atendido el carácter generoso y agradecido de los guipuzcoanos, marcharán”

⁶²³ Iturria: <http://www.ingeba.org/klasikoa/expedicion/libro5.htm>. (Kontsultatuta: 2016/03/14).

indudablemente en progresión ascendente, y dentro de muy pocos años y a medida que se vayan conociendo las ventajas que para baños de mar ofrece la playa y las no menos atendibles de la comodidad y la economía que para la vida presenta, sin que vengan a adulterar su fisonomía campestre ni los estímulos de la etiqueta, ni el aguijón del lujo”.

Hala ere, herri xumearen irudia mantentzea ez zen batere erraza izan. De Paula Madrazo jaunak turismo mota horretan aitzindariak ziren Donostia eta Biarritzekin parekatu zuen Deba:

“Deva será tan concurrido como lo son hoy San Sebastián y Biarritz, y la voluble moda lo convertirá en campo de sus glorias, haciéndolo en verano, punto de cita para la buena sociedad”.

Dena dela, kronikaren hasiera ez zen mesedegarria izan bainu-zaleak erakartzeko, Bergaratik Debara iristeko bidea luzea, astuna bezain zorabiotsua zela aipatu zutelako:

“Empaquetados en un coche que inevitablemente toman en Vergara, cualquiera que sea el punto de su procedencia, llegan a Deva los bañistas, después de cuatro horas de un tortuoso camino que a la manera de un arroyo serpentea entre montañas”.

Badirudi Debara etortzen ziren udatiar batzuek alde zurretik lotzen zutela ostatua non hartuko zuten, beraz, horrek zera adierazten du: urte batzuk aurretik-edo bazutela ohitura Deban uda pasatzeko. Herriko danbor jotzaileari esker ongietorria ere ziurtatuta egoten zen:

“Salen por fin a duras penas los viajeros del vehículo que tomaron en Vergara y se entran en la casa que con antelación tenían buscada o les era ya conocida. En tanto entre los bañistas forasteros circula de boca en boca el nombre de los nuevos huéspedes, y, si alguno de aquellos lleva su curiosidad hasta el punto de querer saber la casa del pueblo que han elegido estos para su alojamiento, muy pronto satisfará su deseo el tamborilero incansable, que situado frente al edificio donde se albergan los recién venidos, tocará un zorcico felicitándoles por su feliz arribo a aquella playa”.

Roke Aldabadetrecuk idatzitako *Monreal de Deva* (1970) liburuxkan⁶²⁴ adierazten digu 1896. urteko abuztuaren 19an ospatu ziren herriko jaietan nola mutil udatiarrek dantza egin zuten aureskua Debako emakume gazteak aurrean zituztela. Bitxiena da alde zurretik pentsatutako ekintza bat izan zela, jaietako katalogoan iragarritakoa, alegia:

*Gran auresku encantador
que ejecutarán ligeros
varios jóvenes solteros
y doncellas de labor.
Piruetas insinuantes
y solos y saltos varios,
con premios extraordinarios
y músicos danzantes.*

Kronikarekin aurrera eginez, udatiarrek Deban egiten zuten oporraldia ez zen txantxetakoa; 20 edo 30 bat egun batanaz beste. Ostatu ona behar zuten, beraz. Hala ere, kronikagileak garbi adierazten digu alderdi hori hobetu beharra zegoela, nahiz eta herritarrek eskainitako sinpatia eta harrera oso ona izan:

“Al ocuparnos del hospedaje que presta Deva a sus bañistas, no podemos menos de confesar que en esta parte deja todavía mucho que desear”.

Ondo justifikatzen du egoeraren funtsa. Debak ez zuen sortu berria zen *“industria”* horren beharri-zanak asetzeko behar beste bitarteko, eta besteak beste, ez zuen ia aukerarik izan eraikuntza berriak eraiki eta udatiarrek udako opor garaia patxadaz bertan pasatzeko.

“Téngase, sin embargo, en cuenta, que como pueblo de costa, situado por decirlo así en un rincón del mar, no puede ofrecer ni en sus casas ni en su industria, la comodidad y los recursos de que no se carece en los demás pueblos. Villa pobre en su generalidad, concurrida aun no hace muchos años, apenas ha tenido tiempo para corresponder al favor que empieza a disfrutar construyendo nuevas casas que ofrezcan al forastero todas las condiciones de desahogo y comodidad a que está acostumbrado. Por otra parte, como la temporada de baños no se prolonga más de dos meses, si proporciona a aquellos habitantes una regular ganancia con que hacer frente a los rigores y escaseces del invierno, no les permite dedicar estos productos, que necesitan para atender a su subsistencia, a nuevas construcciones y mejoras que reclaman indispensablemente para emprenderse el auxilio de un capital. Algunos vecinos de Deva, y al decir algunos queremos indicar muy pocos, cuentan con una fortuna regular y desahogada...”.

Arestian aipatu dugun bezala, badirudi, udatiarrek oso iritzi ona zeukatela debarrek egiten zieten harrerari buruz, izan ere, Debako etxe guztiak ziren ostatu-etxeak. Euretako batzuek ospe handia zuten; eskaintzen zituzten zerbitzuak apartak ziren. Zerbitzu horien katalogoa egin zuen Madrazo kazetariak; bertan ostatua hartutako batzuen aipamena ere egiten du. Kazetariak ostatuen arteko hierarkia bat eskaini nahi izan zuen:

“Zapatariaren” etxetik hasten da katalogoa:

“La casa llamada del Zapaterillo, situada en la plaza - vieja de la iglesia; la del Lechero que da a la plaza principal, la del Alcalde en la calle que conduce a la playa, la de las hermanas Macazaga en la calle del Correo, y alguna otra que no recordamos. Hemos citado la primera la casa del Zapaterillo, porque sin disputa es digna del honor de la preferencia. Edificio moderno y construido al efecto para hospedería, tiene la buena distribución que estas casas requieren. Cuartos bonitos e independientes, empapelados con primor, provistos de muebles casi de lujo, y de elegantes camas, espaciosa cocina, buen comedor, desahogado zaguán, servicio muy esmerado, he aquí bosquejada en un solo rasgo la casa del Zapaterillo”.

Bigarrena, *“esne-saltzailearena”*, apalagoa, baina *“glamourra”* zuena:

“La llamada del Lechero, aunque no satisface tan completamente por lo antiguo de su construcción a las exigencias de la moda y de la comodidad, tiene ya adquirido un nombre que le facilita todos los años los más distinguidos huéspedes, y este último encerraba dentro de sus modestas tapias cuantas dignidades constituyen hoy en la esfera política y administrativa el gobierno de España, pues sería de albergue a generales, diputados a Cortes, magistrados y oficiales de secretaría”.

⁶²⁴ Aldabadetrecu, Roke (1970). *Monreal de Deva*. San Sebastián: CAM, 94. orria.

Hirugarren, “*alkatearen etxea*”, antzinako egiturak mantenduz, aipatutako “*glamourraz*” gain, ostaturako eskaintza zabala eskaintzen zuen:

“La casa del Alcalde, que se conoce por este nombre, porque es propia del que hoy lo es de Deva, por la severidad y proporciones de su fachada, por sus rasgadas ventanas, por su claveteada puerta, tiene todo el aire característico de una casa feudal de la edad media. Espaciosa y no mal distribuida en su parte interior, se hospedan en ella numerosos forasteros, y este último verano ha tenido la honra de dar hospitalidad a no pocas personas distinguidas entre las que figuraban algún apreciable diputado, accionista del Banco, algún jefe de oficinas de hacienda, algún oficial de esta secretaria, un economista célebre de quien conserva grato recuerdo Cataluña, algún rico escribano, algún individuo de la junta de beneficencia de Madrid, y otras personas de posición no menos conocida. Pero lo que daba a esta casa una fisonomía especial era la circunstancia de contener en su seno basta siete matrimonios. En otras se hospedaban ya una madre y su hija, ya una tía con sus sobrinas, ya dos esposos; pero en la del Alcalde no había este año ni madres, ni tías, ni hijas, ni sobrinas, todos eran cónyuges, y al ver tantos maridos con sus mujeres, formando una especie de república conyugal y habitando en la mejor armonía aquella casa de severo y ennegrecido aspecto, no parecía sino que la santa institución del matrimonio, justamente alarmada por el desenfreno de esta época de corrupción social, se había encastillado en aquella fortaleza para defenderse de ese ejército enemigo de seductores, hoy tan numeroso, y salir salva, ilesa y pura de la crisis moral, que unida a la metálica, hacen hoy la delicia del periodo que atravesamos”.

Laugarrena, “*Ahizpena*”.

“Son estas dos buenas mugeres de edad ya avanzada, de noble alcurnia y de rígidas y cristianas costumbres que desde que tuvo lugar la muerte desastrosa de un hermano suyo, vicario del pueblecito de Iciar, edificaron en Deva en la calle del Correo y con los ahorros de aquel buen sacerdote, una casita de tres pisos y la consagraron al servicio de los forasteros en la temporada de verano. Generalmente el bello sexo está en mayoría en esta casa, y las madres y los esposos pueden con confianza prescindir del cuidado de los objetos de su cariño, siempre que vayan a vivir durante los baños a casa de las señoras de Macazaga, cuya fama de virtud y cuya rigidez de costumbres son conocidas y admiradas en Deva y sus contornos”.

Beste batzuk: “*begiratokiaren etxea*”, 1848. urtean familia aberats batek hartutakoa; herriko plazan zegoen “*gozogilearen etxea*” eraikin berria. Nahiz eta eraikuntzak itxura onik ez izan, oso preziatua zen eskaintzen zuen paregabeko zerbitzuarengatik.

“Todas las cuales están modestamente amuebladas, limpias y provistas de muy buenas camas, mueble este último á que dan en las provincias vascongadas toda la importancia que tiene”.

Aipamen berezia egiten dio Jose Maria Arakistainen etxeari:

“En su casa, limpia como una taza de plata, también se rinde culto a la amistad, y en su holocausto se sacrifican pollos y lubinas, y se apuran botellas de sidra y chacolí. Especialmente durante las fiestas de San Roque, de que nos ocuparemos después, aquella casa, como todas las principales del pueblo, es un cuartel general abierto a todas horas, donde encuentran buena mesa y blando lecho cuantos amigos acuden a Deva atraídos por la cele-

bridad de sus funciones. (...) Pero hombre de muy regular cabeza, no quiso fiar a los pies su porvenir, y hoy revestido del carácter respetable de administrador de la aduana de Deva, es uno de los propietarios más acaudalados del pueblo, y el fomentador más activo de su riqueza. Industrioso y especulador en el buen sentido de la palabra, ha establecido una buena casa de baños, con pilas de mármol, donde los toman de agua del mar o de agua común los que no quieren o no pueden ir a la playa; el año anterior abrió también una casa hospedería que este verano ha permanecido cerrada, y colocó en el piso bajo una gran mesa de villar y un espacioso café, cosas ambas de que se carecía en la villa”.

Madrazo kazetariak beste bi datu adierazgarri aipatzen dizkigun: ostalaritzan hain garrantzitsuak diren jatorduak zelakoak ziren eta zenbat balio zuten:

“El bañista más inapetente hace cinco comidas diarias. Y aunque cinco comidas parecerán mucho, demostraremos prácticamente que no hay exageración en el número. Por la mañana al asomar el alba le saludan las patronas con el chocolate y la leche; a las dos horas, esto es, después del baño, interrumpen sus meditaciones sobre los efectos de este con un almuerzo ligero; a las doce le llaman a comer y después de la sopa, siempre de pan, y del cocido, no muy abundante, ni muy castizo en Guipúzcoa, cubren la mesa por lo menos con cuatro principios o entradas, que suelen ascender a cinco en los días festivos, otros tantos postres, entre los cuales figura uno de leche, y todo esto con su acompañamiento de chacolí, sidra o zagardúa, según la acepción vulgar, y del vino tinto, allí llamado clarete; a las cuatro horas de haber comido y para consolidar los efectos del baño de la tarde, se presenta otra vez en escena el chocolate con su escolta de ricos bizcochos de Mendaro, y en ocasiones solemnes con los muy superiores de Oñate; y por último cierra el día gastronómico una abundante cena en que nunca hay menos de tres platos, en los cuales pudiera decirse que se ofrecen saltando los pescados frescos cogidos por la tarde (...). El precio generalmente establecido en las mejores casas, es el de catorce reales diarios por persona, habiendo algunas en que aun por menor cantidad se ofrece igual mesa e iguales comodidades. Si la vida más regalada y de más lujo cuesta en Deva catorce reales, calcúlese lo que se podrá gastar haciéndola más modesta y más económica, y dígasenos después si en medio de las crisis y de las calamidades de la época no es un consuelo que haya en España un pueblo como Deva, que por la extraordinaria baratura de los artículos de primera necesidad, parece destinado por la Providencia, apiadada de la triste e inevitable posición de nuestros empleados, para que el (que) gobierne establezca allí un depósito de cesantes”.

Madrazo jaunak debarrak Arkadia batean-edo biziko baziren moduan deskribatu zituen:

“¡Qué deliciosamente se deslizan los calorosos días del estío en un pueblecito de clima suave, de costumbres puras, de habitante! sencillos, y rodeado por todas partes de montañas cubiertas de verdor! ¡Cuánto goza el alma al contemplar el espectáculo de la vida feliz, tranquila y morigerada que hacen aquellos hombres que no comprenden el sentido de la palabra política, que no saben lo que significa ambición, que no entienden lo que son partidos y a cuyos oídos no ha llegado aún la palabra crisis! ¡Qué tranquila y qué felizmente se pasa la vida uno o dos meses lejos de las agitaciones de la corte, distraídos de los afanes y de los cuidados que aquí envenenan todas las existencias, por venturosas que sean. ¡Con qué facilidad se concilia el sueño, reparador de las inocentes fatigas del día, cuando no zumba en nuestros oídos otro ruido que el acompasado y solemne de las olas del mar! ¡Y con cuánto sentimiento, con cuanta pena se abandona esta vida encantada, cuando el término de los

baños y el cumplimiento de obligaciones sagradas nos llaman a Madrid! Entonces, cuando esos días bonancibles y venturosos han huido ya, para templar la amargura de haberlos perdido, no nos queda más consuelo que el del recuerdo, ni hay más sabroso placer que el de ocuparnos de ellos entre las personas que participaron de nuestra felicidad. Por eso las relaciones amistosas que se forman en la temporada de baños son tan duraderas; tan íntimas y tan simpáticas por eso también debe haber indulgencia para el audaz que sin tener en su paleta colores brillantes incurre en la debilidad de bosquejar pálidamente cuadros tan seductores por la hermosura de su colorido y por la verdad de sus mágicas tintas”.

Herritarren borondate adierazpenaren kronikako protagonistak ez dira soilik herriguneko biztanleak, baseritarrek ere oso abegikor jokatzen zutela esaten digu kronika egileak. Konturatuko gara garai hartako baseritarrek ez zekitela gaztelaniaz hitz egiten.

*“No es solo en las clases acomodadas donde se encuentran estos caracteres hidalgos y generosos; las clases pobres ofrecen tipos no menos puros. Es muy frecuente en aquel país al llegar un forastero a un caserío cansado de recorrer aquellas montañas y de trepar por aquellos vericuetos, que los sencillos habitantes de él le brinden, no solo con una silla donde reposar de su fatiga, sino con un vaso de rica leche o de claro zagardua. Y esta escena es tanto más singular y característica, **cuanto que ordinariamente sucede que no entendiendo el forastero el vascuence, ni los moradores del caserío el idioma castellano, uno y otros expresan por medio de gestos sus sentimientos respectivos, manifestando su reconocimiento el primero; y su buena voluntad los segundos**”*⁶²⁵.

Testuan aipatzen diren Debako pertsonaien artean, arestian aipatutako Arakistain jaunaz gain, herriko antzinako bikarioa ere goraiatzen da; eskaintzen duen arreta onagatik, eta aldi berean, udatarren joan etorrien estatistika fidagarria eramaten zuelako:

“El respetable eclesiástico, antiguo vicario de Deva, y que vive en la casita blanca de la calzada, es otro de los tipos más puros de hidalga y guipuzcoana generosidad. Amable, ilustrado y bondadoso, siempre recibe con alegre sonrisa a los forasteros, les acompaña en sus expediciones a la altura de Santa Catalina, les facilita su magnífico antejo y les recrea con su amena e ilustrada conversación. Entusiasta por los progresos de la villa, que a juzgar por el cariño que la tiene debió ver en ella la primera luz, lleva una estadística minuciosa y completamente exacta del número de forasteros que vienen a pasar allí los meses del estío. Y su estadística no puede menos de ser segura, porque es una verdad matemática. Como su casa es la primera que se encuentra en el camino antes de llegar al pueblo, lleva una cuenta rigurosa de los carruajes que entran y de los que salen, y partiendo por término medio de la base de que cada coche conduce cuatro personas, sacaba la consecuencia de que esta última temporada lo menos habían venido a Deva de 250 a 500 forasteros”.

Beste datu interesgarria da garai hartan Deba eta Zarautzen artean zegoen lehia; finean, udatarrei nork eskainiko zion hondartzarik ederrena zegoen ezbaian; eta prentsan ere atera ziren haien arteko kontuak:

⁶²⁵ Lan honen egileak azpimarratu du beltzez esaldia.

“La playa de Deva es tan expansivo, que no puede sufrir silencioso que se atreva nadie a zaherirla, ni menos a rebajarla. Algunos excéntricos partidarios de Zarauz empezaron últimamente a propalar que para el objeto de tomar baños esta solitaria e incómoda playa llevaba a Deva notable ventaja (...); en que cantó con toda la pompa de la epopeya las glorias de Zarauz, llevándole su delirante entusiasmo hasta decir, que esta linda payesa desnuda de galas supera en atractivos a la linda coqueta, atrincherada, bajo los cañones del castillo de la Mota (San Sebastián), no menos que al pueblo de Deva”.

Udatiarren egunerokoa zein den ere azpimarratzen da, baita errutina horretan udatarrentzat bainuak hartzeak zer nolako garrantzia zeukan ere, nahiz eta batzuetan eguraldiak asko ez lagundu. Baina garai hartan itsasoko bainua hartzea zen garrantzitsua, ez eguzkia hartzea:

“Apenas se levantan por la mañana se les presenta el chocolate, del chocolate al baño, del baño al almuerzo, del almuerzo a las visitas de confianza, que aquí todas lo son, de las visitas a la mesa, de esta a la siesta, de la siesta al baño de la tarde, de este al chocolate reparador, del chocolate al paseo del camino real, del paseo al salón de ayuntamiento, o como si dijéramos a la soiré⁶²⁶, y después del baile, la apetitosa cena y el apetecido lecho. Esta es la vida del bañista de Deva. Analizaremos uno por uno todos sus detalles en el artículo siguiente, para que se forme cabal idea de los encantos del conjunto. Ha sonado la hora del baño; aquel día la marea sube a las diez, y es preciso aprovecharla. ¡El baño!

¡La hora del baño; Palabras mágicas cuya importancia solo se comprende en Deva. Basta decir es la hora del baño, y las visitas de más cumplido se dispersan, y la conversación más interesante se interrumpe, y la tarea más grave se suspende y se aplaza. Si, pues, todos se van al baño, dirijámonos con nuestros lectores a la playa. (...) que allí todo el mundo se baña para llenar el objeto de su viaje, porque todos han ido a Deva a bañarse, pero casi nadie porque se lo pida el cuerpo, como vulgarmente se dice. Un clima siempre suave y frecuentemente lluvioso despoja al baño de toda la ilusión y el goce que suele ofrecer en los países meridionales. Por lo general se va a la playa con paraguas para guarecerse en lo posible de una lluvia menuda y constante que es como una especie de preparación para el baño; y con esto dicho está que no puede entrarse en él con aquel entusiasmo hijo del deseo de templar el ardor del cuerpo. El agua, sin embargo, cuanto más húmeda está la atmósfera, suele encontrarse más templada y más agradable”.

Egin dezagun hondartzen deskribapena. Hasteko, kostaldeko orografiaren eta hondartzaren ezauzgarriak, eta bertan lanean ari zirenak ezagutuko ditugu:

“Después de atravesar un largo arenal a la salida del pueblo se llega a la orilla del mar, el cual aparece a los ojos del espectador como una decoración de teatro, cuya embocadura forman por un lado la cordillera de montañas que por la derecha se extienden hasta San Sebastián y los Pirineos, y por el otro lado, a la izquierda, la que llega hasta el cabo de Machichaco. La playa no puede ser más cómoda ni más segura. En las horas de baja mar es cuando mejor puede conocerse todo lo que tiene de espaciosa, pues paseando por aquel vastísimo salón de finísima arena que pocas horas antes ha cubierto el agua, y viendo aquella superficie plana, donde no hay ni el menor tropiezo, la persona más miedosa se decide a ale-

⁶²⁶ Galizismoa, gaua, “noche”.

jarse en las horas de alta mar cuarenta y aun sesenta varas de la playa. El cuadro que está presente durante la temporada de baños es de los más animados y vistosos. Unas veinte casetas de madera que se aproximan o se alejan del mar por medio de ruedas colocadas en su base, sirven a los bañistas para desnudarse y vestirse. Robustos marineros, cuyas mujeres o hijas cuidan del servicio de las casetas, acompañan a las señoras durante el baño, las conducen de la mano y las levantan con sus nervudos brazos para librarlas del golpe de las olas. Este servicio del marinero, unido al de la caseta y lavado de la ropa, se recompensa con dos o tres reales por baño, cantidad bien módica, sobre todo por lo que se refiere a los marineros, hombres semi-peces que pasan todo el día en el agua, arrastrando todos los inconvenientes que para su salud puede traer este incómodo y mal sano ejercicio. Todos ellos son nadadores de los más diestros, y algunos refieren con orgulloso placer a sus abonadas los casos en que han tenido que hacer uso de su destreza para salvar la vida de las personas que les estaban encomendadas”.

Ondoren, emakume udatarrek (“sexo-bonito”) janzten zituzten bainujantzien ezaugarriak aipatuko ditu kronika egileak. Gizonezkoen presentzia (“sexo-feo”) ia hutsaren hurrengoa zen, sinbolikoa. Beraz, horrek adierazten digu batez ere emakumeen osasun mesederako egiten zirela bainu hartzeak. Gizonezkoak, bitartean, “begirale lanak” egiten zituzten:

“La marea está en toda la plenitud de su fuerza. El Océano cantábrico con sus olas de plata salpica las casetas en que se están despojando de sus trajes habituales para colocarse el especial de baño cuarenta señoras, cuyos hermanos, maridos o papás contemplan desde la playa en amistosa armonía la inmensidad del mar, en tanto que los objetos de su cariño llenan el que les ha conducido a aquel rincón de Guipúzcoa. Al entrar en la caseta estos pedazos del corazón, sus propietarios o los que aspiran a serlo, se prometen apenas las vean dirigirse a las olas, decirlas algo sobre lo elegante de su traje, pero las más de las veces esto no pasa de ser un mero propósito, porque el traje de baño las iguala y confunde a todas de tal manera que es muy difícil distinguirlas. Un largo y ancho ropón ceñido al cuello, y con mangas, de bayeta de color oscuro y un sombrero de paja de dos reales, es el traje de la mayoría de las señoras. Algunas, que ni en el agua quieren olvidar que son mugeres, llevan en vez de este traje una camiseta corta, sin mangas de bayeta de rayas, ceñida al talle por medio de un cinturón de charol, y unos pantalones de la misma tela del vestido, cubriendo su cabeza con un casquete o gorrita de hule. Las unas parecen al salir de las casetas con su traje talar y su sombrero de paja unos peregrinos que se dirigen a la Tierra Santa; las otras, las del talle esbelto y airoso, nos recuerdan esos pajecillos de la edad, media que servían a los príncipes y a los magnates de confidentes y correos de sus amores. El traje que llamaremos de peregrino es el que usan las señoras más gruesas o de menos pretensiones; las delgadas o las más jóvenes dan su preferencia al de page”.

Baina zergatik hain gizonezko gutxi bainuak hartzen? Badago arrazoi fisiologikorik hori azaltzeko?

“El sexo-feo está en los baños de mar en una notable minoría. Ya sea que la virtud eficaz de las olas esté más indicada y sea más prodigiosa para los padecimientos del sexo hermoso, ya que los deberes públicos impidan a los varones ausentarse del punto donde tienen que cumplirlos, es lo cierto que para cien señoras que se bañen, escasamente habrá una quinta parte de bañistas masculinos. Aunque pocos, sin embargo, siempre hay los suficientes para el claro oscuro del cuadro, Y entre esos pocos, algunos demasiado peligrosos y más alegres y retozones de lo que conviene para tomar el baño con toda la tranquilidad que exige tan importante remedio, y para que no se impacienten los esposos y los candidatos a ídem, que extasiados desde la escarpada cresta de una roca en la contemplación de las prendas de su

alma, no reparan en la subida de la marea y cuando quieren retirarse de aquel sitio peligroso a que los condujo su amor, se encuentran verdaderamente aislados, esto es, situados en una isla y por doquier rodeados del líquido elemento (...). Podemos contemplar a la respetuosa distancia que reclaman las leyes del pudor, algunas de las figuras que van a flotar en el centro de las aguas”.

Iritsi da ordua uretara salto egiteko. Urduritasun ueña da emakumeentzat, eta zein den uretara salto egiteko momenturik onena ari dira erabakitzen. Hori bai “begiraleek” ez dituzte bistatik galtzen. Eta konaturatzen dira kaseta edo aldageletatik ateratzen diren emakumeak “estilo” desberdinetakoak izateaz gain, igeriketarako ere estilo eta trebetasun desberdinak dituztela:

“Las puertas de las casetas están ya entreabiertas; las señoras, disfrazadas con su traje de baño, miran por la rendija, si en derredor de la caseta hay muchos curiosos, y acechan el momento en que estos se alejan o están más distraídos para plantarse de una carrerita desde la caseta al agua. En esa carrerita, sin embargo, son las más de las veces sorprendidas por imprudentes miradas y por amañosos encuentros que, haciendo salir el carmín a sus mejillas, vienen a dar nuevo realce a sus atractivos. Pero es el caso que a la vez se abren doce puertas, y salen más de veinte señoras, y no le es dado al observador más lince, fijarse a la vez en tantos objetos. Ya le llaman la atención dos señoras, que aunque son madre e hija, parecen hermanas, ambas vestidas de blanco, con trajes que le recuerdan la época: de las cruzadas; ya la fija en una joven de elevada estatura, de rasgados y arabescos ojos y de americano origen, cuya casa goza en Madrid de una justa celebridad por las brillantes reuniones que en ella tienen lugar; vuelve los ojos al otro lado y descubre una joven y linda generala que viste con tan notable gallardía el traje de baño, que parece un muchacho; ya dirige la vista más allá y ve una señorita de quince a diez y seis abriles, vestida con tan buen gusto y tan minucioso esmero, que podría sin reparo presentarse en un baile de máscaras con su disfraz de bañista, y se admira al observar que no solo no necesita, cual las otras, el apoyo del marinero, sino que se sumerge en el fondo del mar y luego aparece nadando a seis varas de distancia del sitio en que se sumergió; ya son las que le cautivan dos tiernas niñas, hermanitas casi de una edad, precioso tipo de hermosura georgiana la una, y de americana gracia la otra; ya se lanza intrépida al mar otra niña, bella también, y más desarrollada; aunque no de más años, que con varonil aliento desafía a las olas y se aleja mucho de la playa; su hermanito, más prudente que ésta, la sigue en el baño dándole voces y consejos, y amenazándola con referir a los papás sus infantiles travesuras; ya penetra lentamente en las aguas un grupo de tres hermanas, niña todavía la primera, mas espigadas las otras dos, con riguroso traje de peregrinos, y si no temiéramos ser tachados de maliciosos, diríamos que a ellas sin duda es a quienes sigue impaciente con enamorados ojos desde la roca, convertida en isla, un joven elegante que no se baña, pero que se moja, perteneciente a una familia distinguida del país. Ya sale trabajosamente de la caseta, apoyada en los brazos del marinero y de su doncella una señora de edad respetable y de ropón blanco, que es sin disputa la decana de las bañistas. Ya, por fin, entran y salen en el baño otras muchas que se escapan a las miradas de los curiosos, distraídos acaso con el bullicio y la broma que promueve en el seno del Océano un joven travieso, enamorado, bailarín eterno, que hasta en los solemnes momentos del baño, invita a sus compañeras de agua a bailar un vals, un rigodón o una polka, y que ya que no consigue pretensión tan absurda las ofrece oficiosamente la mano que ellas no rehúsan, so pretexto de la fuerza impetuosa de las olas, y a las que no se la dan de buen grado, se la coge por fuerza, excitando la celosa bilis de los que observan con atención desde la cresta de la roca todos los movimientos de los objetos de su amor y de su esperanza”.

Madrazo jaunak egindako egoeraren erradiografia eta irudipena haratago doa:

“Otros espectáculos improvisados, hijos de la casualidad las más veces, ofrece a los mirones la hora del baño. Las mal cerradas puertas de alguna caseta, los trajes que se pegan al cuerpo al salir del agua, el ropón indiscreto que faltando a su misión no cubre bien toda la parte posterior de alguna señora gruesa, cuyo esposo, de cansada vista, no repara en la bonita decoración que presenta al público su cara mitad; el peligro a que se expone otro marido, que llevado de su cariño, acompaña a su esposa en la caseta tirada por bueyes, en las horas de baja marea, y que cuando llega al sitio oportuno del baño, da su salto creyendo estar en tierra firme y se encuentra con agua basta la rodilla y tiene que apelar al auxilio de un marinero que le saca en brazos del proceloso golfo; todas estas y otras escenas que omitimos, porque no todo puede decirse, forman la diversión de los curiosos y hacen entretenidas y amenas las horas que diariamente consagran todos a la playa”.

Egunero, birritan errepikatzen zen eszenografia zen: goiz eta arratsalde. Ondoren, pizgarri bat hartu eta gero, arratsaldeko kalejira egiteko prestatzen ziren. Kalejiran ohiko hurrenkera errespetatzen zen:

“Vestidas ya las bañistas con su traje habitual y resguardadas sus cabezas de la impresión del aire con sus pañuelos de seda, se dirigen a paso redoblado a su casa a reparar comiendo la debilidad que siempre suponen causa el baño. Esta agradable diversión del baño, que es allí para todo el mundo una formal y verdadera ocupación, un deber sagrado e imprescindible, se repite indispensablemente dos veces al día, por la mañana y por la tarde. Pero como en un pueblo hay tiempo para todo hasta el punto de parecer que los días tienen doble número de horas, una después del baño de la tarde, todas las señoras que poco antes vimos vestidas de máscara van apareciendo por el camino de Vergara ya sencilla y elegantemente prendidas, con sus batas de seda o de chacona y sus cabezas descubiertas, adornadas de flores, las más, del jardín de Araquistáin. A medida que se van encontrando, el grupo se va haciendo más numeroso y por lo regular cuando llega la hora de dar la vuelta al pueblo, siempre entran reunidas en caravana de veinte a treinta personas. En cuatro secciones está dividido el grupo. Forman la primera, marchando en la vanguardia, ocho o diez niñas, acaudilladas por la de varonil aliento que con tanta bravura desafía a las olas y que rubia, y esbelta, es un tipo en su figura de alemana belleza y en su genio y su carácter de, vivacidad española. Siguen a esta sección infantil y candorosa las niñas solteras que pasan de diez y seis años. Son pocas pero bien avenidas. Por lo general se dirigen la palabra unas a otras en voz baja como temerosas de que oigan los secretos de su corazón las loquillas que van delante o las sorprendan las mamás que vienen detrás. Refiéranse unas á otras sus conquistas de la noche anterior o sus amores de Madrid, pero callando siempre con diplomática cautela el nombre del venturoso, y en esta reserva tal vez estriban su amistad y buena armonía, débil lazo que pudiera romperse si pronunciado un nombre indiscretamente, resultarían tal vez dos propietarias de un solo corazón. La tercera sección la componen las señoras casadas y algunas otras que ya no aspiran a serlo. Deleitosas historietas de matrimonios extraviados dan lugar algunas tardes a muy animadas discusiones sobre los derechos y los deberes de la mujer y sobre los derechos y los deberes del marido, y luce ese talento de sociedad que pudiéramos llamar de buen tono, más de una señora notable por la pureza de su dicción y su instrucción amena. La sección de los maridos cierra la marcha entretenida dolorosamente con la guerra de Italia, con los trastornos de Francia, con la crisis del Banco de España y con el nebuloso porvenir de Europa. Distraídas de esta manera, tan propia de su edad, de su estado y de su sexo, cada una de las cuatro secciones en que hemos clasificado el grupo de paseantes, al llegar a la mitad del paseo, o por mejor decir, al sitio desde el cual se retrocede, se da la voz de alto, y todos se sienta, a excepción de la turba infantil y de las niñas solteras pues mientras

estas prolongan su paseo, vigiladas por algún joven, aunque soltero, formal y de garantías, o por algún marido, modelo de fidelidad conyugal, las otras, que aún no sienten la necesidad de tener corazón, corren y trepan por los montes y vericuetos. Algunas vueltas que se dan en la plaza, ponen término al paseo de la tarde”.

Udako eguzki orduak ikaragarri luzatzen ditu arratsaldeak, eta udatiarren aisialdi eskeman oso ohi-koa zen ekitaldien artean dantzarako aukera izatea. Debako udal agintariak (edo alkatea behintzat bai) horretaz jabeturik, batzar aretoa apaintzen zuten dantzaldiak eskaintzeko. Hala ere, kronika egileak kontatzen digunez, badirudi egun hartako dantzaldia ez zela oso arrakastatsua izan:

“Las luces que colocadas en una araña brillan en el vasto salón de la municipalidad devana, no se han encendido para iluminar acaloradas discusiones, que en aquel país no se conocen, sino para convertir aquella sala tan espaciosa y tan inmensa, en sala baile. El señor alcalde, en su buen deseo de complacer a los forasteros, les ha preparado esa agradable sorpresa, dando con esto una prueba de guipuzcoana galantería, y satisfaciendo de paso su decidida afición por el baile, porque el alcalde de Deva, joven y soltero, es un denodado bailarín. La noticia del baile se difunde rápida como un relámpago entre los paseantes de la plaza. Tenemos baile repiten cien bocas a la vez y todos se dirigen presurosos al pórtico municipal y suben alegres la escalera, ellas, las niñas solteras, gozosas de que se las abre este nuevo campo para sus triunfos; ellos contentos también porque se les ofrece medio de entretener la noche. El salón, vasto y espacioso, como hemos dicho, está iluminado por una araña; un larguísimo banco de madera que, a la manera de los asientos de coro, se es tiende por todos los ángulos de la sala, con su respaldo de lo mismo, es al punto ocupado por más de cincuenta señoras; los hombres permanecen en pie o se pasean por la sala; la brisa de una noche de agosto hace ondear suavemente los pabellones de las colgaduras encarnadas de los balcones; todos los concurrentes se miran unos a otros y se preguntan mutuamente que cuando empieza el baile (...). Pero es el caso que no hay orquesta, y ni siquiera un modesto piano que supla este vacío. ¿Cómo bailaremos? preguntan los unos a las otras. Ese vacío no tarda en llenarse, ese pretexto a que quieren asirse los remolones desaparece en el acto. El infatigable señor alcalde entra en el salón con el tamborilero, le coloca en el testero del mismo, empieza el artista sus populares tocatas y ya hay orquesta. Más ¡oh fatalidad! Allí donde hay tanta muchacha bailadora no se pueden organizar tres parejas para un rigodón, porque los hombres no bailan y los que no tienen suficiente valor para dar un desdénoso no a una súplica meliflua y cariñosa, desaparecen a la callada.

¡Vergonzosa fuga que equivale a un triunfo para aquellas abandonadas, pues revela que huyen cobardes de la liza porque no se encuentran con fuerzas para resistir indiferentes a los atractivos de la juventud y de la belleza! Pero las desairadas niñas no sacan de la fuga de sus galanes esta consecuencia lógica, y unas aburridas y resignadas otras se van condenadas a bailar con sus compañeras de sexo, por la pertinacia del tamborilero, que no cesa, desde que entró, de lucir su doble habilidad. En vano el alcalde se afana por buscar hombres, no les encuentra y él es el único varón que rinde al bello sexo el tributo de galantería que en semejantes casos le es debido. Los demás, o toman el fresco en el balcón largo de la fachada principal, o se acaloran jugando al tresillo en las salas interiores, o leyendo El Clamor Público⁶²⁷, único periódico a que está suscrita la municipalidad de Deva, y que es indudablemente el que más circula en las provincias Vascongadas, poco afectas por carácter a diarios ministeriales”.

⁶²⁷ Egunkari honek ildo aurrerakoia zuen, eta badirudi topo egin zezakeela herri xehearen pentsamendu kontserbatzailearekin. Harrigarria da euskal probintzietan hedatuena izatea. Iturria: <http://hemerotecadigital.bne.es/details.vm?q=id:0002602175&lang=es> (Kontsultatuta: 2016/03/20).

Txistu eta danbor jotzaileak ez zituen dantzarien gogoak asetzen, eta beste dantza (“de salón”) batzuen beharra nabaritu zen, bai emakumeen zein gizonezkoen artean. Udatiarrei bideratutako dantzak diskriminatzaileak ziren; bertan parte-hartzeko ordaindu egin behar zen:

“El tamboril iba desprestigiándose por lo extraño de sus compases y lo cansado de su indispensable pito, cuando la aparición providencial de ocho músicos italianos, profesores ambulantes de arpa y de violoncelo, que venían contratados por el ayuntamiento para dar mayor brillo a las fiestas de San Roque, volvió el contento a las desatentadas bailarinas, que unánimes bendijeron aquella brillante orquesta que les deparaba el cielo. Con una orquesta de esta importancia, un salón espacioso y bien alumbrado, una reunión de señoras numerosa en que figuraban algunas muy conocidas en Madrid, el baile de Deva podía romper lanzas con los aristocráticos saraos de la señora condesa del Montijo y la elegante sociedad de la señora marquesa de Legarda. Todos estos elementos de vida se la dieron lozana por diez noches; el sexo feo purgó entonces sus desdenes antiguos, no encontrando sino a duras penas señoritas con quienes dar: alguna vuelta, porque todas se veían asediadas por cinco o seis aficionados; y como la demanda era grande (...), o como todo lo bueno es efímero y breve; pasadas las funciones del santo Patrón, emigró la orquesta, llegó para muchas familias la hora de dar la vuelta a sus lares, y el sarao municipal se sostuvo trabajosamente, escaso de animación y poco, concurrido cuatro noches más, hasta que consumido por inanición, se cerraron hasta la temporada próxima las puertas de aquella sala; donde, gracias a la espontánea galantería del señor alcalde, encontraron verdadero solaz e inocente recreo los huéspedes veraniegos de Deva. Desde la llegada de los músicos italianos se fijó en un real por persona la cuota de entrada, cantidad módica y que servía de recompensa a aquellos pobres artistas errantes. Esta circunstancia de pagar un real a la puerta del Ayuntamiento para tener derecho a subir al salón, hacía en cierto modo público el espectáculo y en otro país que no fuera aquel, donde tanto respeto se tributa a las clases nobles y acomodadas, hubiera para tomar parte en la reunión al hombre de más ínfima clase que se hubiera hallado con bríos de gastar un real. Allí, sin embargo, como las costumbres son muy distintas, como la sociedad y la familia están organizadas sobre la base del respeto y de la veneración a las clases y a las categorías, a nadie ocurrió que por venderse los billetes a la puerta pudiera el salón ser invadido por gente extraña. No obstante, por no dar muestra de un orgulloso quiijotismo, se permitía a aquellos sencillos aldeanos que se aproximasen hasta el umbral de la puerta de la sala, desde allí oían y contemplaban silenciosa y respetuosamente la música y el baile. No se creyó que aspirasen a otra cosa, y no aspiraron en efecto, pues la indiscreción cometida por unos pocos en nada puede amenguar el orden y la compostura de los más, y aun esos pocos, que no llegarían a cuatro; fueron instrumentos inocentes de alguna intriga y si se atrevieron a perpetrar el que allí se calificó de escándalo, fue en momentos en el zagardua les impidió tener conocimiento de lo que hacían (...). Al día siguiente el señor alcalde remitió á casa de todos los forasteros una papeleta dándoles la seguridad de que no volvería a repetirse la escena de la noche anterior, y así fue en efecto, porque continuaron los saraos municipales sin que viniese a interrumpirlos ningún incidente desagradable”.

Udatiarrek aisialdirako zuten beste aukera bat Deba ibaia hartu eta txalupetan Sasiola komentura joatera zen. Bidean geldiuneak egiten zituzten, geldiune horietako batean baso bete esne gozo edaten zuten. Beste aukera bat, ausartagoak zirenentzat, Mutrikura joatea zen:

“Los paseos por la ría son también una de las diversiones a que se entregan con frecuencia los forasteros. Todas las familias acomodadas del pueblo tienen una lancha de su propiedad y la ofrecen con gusto a sus amigos para hacer estas expediciones. La navegación por la ría es tan tranquila como pintoresca. Pocas cosas seguramente pueden dar más recreo al ánimo que arribar en un pequeño barquichuelo hasta el convento de Sasiola, siguiendo el tortuoso curso de aquel río que parece se pierde entre montes frondosos y áridos peñascos. De trecho en trecho se perciben en medio de aquellas rocas, notables concavidades y bocas imponentes, que sirven de entrada a inmensas cuevas, en cuyo recinto conservaban los bizarros guipuzcoanos de 1808 los depósitos de armas que habían de emplear más tarde para combatir a los franceses. Entre las muchas expediciones por la ría que tuvimos ocasión de hacer, conservamos gratisimo recuerdo de una en que formaban parte de la tripulación hasta trece señoras y venían de contrapeso nueve individuos del sexo feo, el señor Araquistain era el piloto encargado del timón y remaban con brío cuatro robustos marineros. Después de llegar, como es costumbre, al solitario y ruinoso convento de Sasiola y viniendo ya de regreso, hizo escala la lancha en un caserío y saltando a tierra los navegantes tomaron grandes vasos de riquísima esnia, que es el nombre porque se conoce la leche en el País Vascongado (...). La que no cuenta con tantos partidarios es la de pasar la barra en aquellos ligeros botes y dirigirse por mar al pueblo de Motrico, costeando por la izquierda. Los que son más arrojados, en cuyo número hay que contar algunas señoras de temple varonil, se lanzan desde luego por agua a visitar aquel pueblo vecino, pero rara es la vez en que las agitadas olas del mar Cantábrico, que amenazan a cada paso tragarse el bote, que le cubren con su plateada espuma, y le hacen vacilar y estremecerse y casi hundirse en aquel abismo de agua, no vienen a recordar a los temerarios navegantes el peligro á se han expuesto. Para las personas que prefieren a las cosas fáciles y tranquilas las difíciles y azarosas, el viaje a Motrico por mar tiene sin disputas seductores alicientes”.

Debako turismoaren bilakaerak garai bateko zein besteko gertaerekin egin zuen topo, besteak beste, bigarren karlistadarekin. Ez dago garai hartako aipamenik, bai ordea gerra bukatu ondorengorik. Bitxia da herriko alkateak 1879. urteko uztailaren 13an eginiko deskribapena:

“A cerca de la necesidad de que las calles y plaza públicas de esta villa (estén) limpias y aseadas, particularmente en esta época de bañistas, proponiendo a los vecinos a que las barran diariamente o bien destinar un barrendero para el objeto”⁶²⁸.

Erabaki zen kale garbitzaile bat kontratatzea hilabete eta erdirako, egunero pezeta bat ordainduta. Bestalde, herritarrei eskatzen zitzaien etxe aurrea garbi mantendu zezatela, eta ostegun eta larunbatetan etxe eta baratzeak aurre aldeak txukundu zezatela.

Are gehiago, Udalak, 1880. urteko apirilean *“que careciendo de arañas el salón donde se celebra el baile durante la estación de verano”*, horietako hiru erostea erabaki zuen⁶²⁹.

⁶²⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1877-1879). Udal akta: 1879/07/13, zenbakirik gabe.

⁶²⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1879-1881). Udal akta: 1880/04/11, zenbakirik gabe.

10.3. GARAPENA: XX. MENDEA.

Mende berria bitxikeria batekin iritsi zen. 1901. urtean, Frantziatik etorritako moja batzuek Deban ikastetxe bat eraikitze asmoari Udalak ezezkua eman zien. Hala ere, mojak prest agertu ziren frantsesa erakusteko ostatueta lanean edo lan egin nahi zuten neskei. Herriko alkatea zen Juan Jose Trecuk uste izan zuen eskainitako zerbitzua estrategikoa izan zitekeela eta 1901. urteko uztailaren 22ko udalbatzarrean mozioa aurkeztu zuen:

*“En la cual podrían la mayor parte de las jóvenes de la localidad aprender francés hoy tan necesario en la sociedad no solo en la aristocracia y gente media, sino en las jóvenes de servicio, pues se ve indispensable que aún en fondas haya personas que sepan francés para entenderse con los huéspedes así como en las casas particulares”*⁶³⁰.

Turisten jatorriari buruz madrildarrak zirela batez ere diosku Manuel de Cardenasek. Hori horrela izatearen arrazoiak bat tradizioa zen, baina bazegoen turismo mota hori masibo bihurtzeko beste eragile garrantzitsu bat, alegia, 1864. urtetik aurrera Donostiara trenetuz ailegatzeko aukera. Bertan hartzen zituzten, bazkalostean, Debara zetozen diligentiak, eta afaltzeko orduan ailegatzeko ziren.

Beraz, burdinbideak, oro har, onurak ekarri zituen⁶³¹, eta noski Debako turismoa ere indartu egin zen. Deba-Zarautz linea 1900. urteko abenduaren 29an inauguratu zen, eta Bilbotik Donostiara zihon lineara gehitu zen azken herria izan zen. Hala, handik hemezortzi urtera, *Geografía General del País Vasco-Navarro* delako liburuari lotutako *Guipúzcoa* alean⁶³², zera irakur dezakegu:

“Durante los veranos revive la industria hotelera, que en el invierno atraviesa vida lánguida: hay cinco hoteles, tres fondas y ocho posadas. No hace falta decir, tratándose de una villa de la índole de Deba, que el alquiler de casas de campo y pisos a los veraneantes es un apreciable ramo de la industria. El comercio es el derivado de las industrias citadas”.

Kanpotarrei ostatu emateko jarduna ez zen, baina, XIX. mendean sortzen den turismo mota horrengatik izan soilik. Debaren kokapen geo-estrategikoari esker, eta Gaztela- Gasteiz-itsaso bidearen sustapenari esker, asko ziren XVI. mendetik hasita herrian sortutako ostatuak. Patxi Aldabaldetrecuk (1970:94) baliatu zuen⁶³³ Bonifacio de Etxegarai esandakoa; XVI. mendean Burgosko Kotsulatua eta Debako udalak sinatutako akordioak zera diosku:

*“Los vecinos de la villa de Deva sean obligados a tener en ella en todo tiempo copia de mesones o posadas ordinarias para todas las personas que fueran o vinieran de la dicha villa de Deva con los sacos y otras mercaderías de la dicha Universidad de Burgos, e a los traer e descargar con ellos, e que tales mesones sean limpios y en lugares cómodos e siempre sean visitados por la Justicia de dicha villa, e de les dar e den todos los mantenimientos necesarios para sus personas e bestias, segun e como e a los precios de la dicha villa de Deva, sin que se las puje ni haya otro agravio alguno”*⁶³⁴.

⁶³⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1899-1903). Udal akta: 1901/07/22, zenbakirik gabe.

⁶³¹ Baita oztopoak ere hiri garapenari dagokionean, besteak beste, portuko darsena ondatu zuelako, eta herria bitan banatu zuelako euren arteko komunikazio arazoa areagotuz.

⁶³² Mújica, Serapio (1918). *Provincia de Guipúzcoa*. In, Carreras y Candi Francisco (dir.). *Geografía General del País Vasco-Navarro*, 849. orria. Iturria: <http://www.liburuklik.euskadi.net/handle/10771/24725>. (Kontsultatuta: 2016/02/04).

⁶³³ Aldabaldetrecu Saiz, Francisco (1970). *Monreal de Deva*. Sn-Sn: Publicaciones de la CAM.

⁶³⁴ De Echegaray, Bonifacio. *La vida civil y mercantil de los vascos a través de sus instituciones jurídicas. Conclusión V: Decadencia del tráfico donostiarra en los albores de la edad moderna*. Iturria: <http://www.euskomedia.org/PDFAnIt/riev/14/14027060.pdf> (Kontsultatuta: 2016/02/04).

Azpiegiturei buruz aritu garenean aipatu dugun bezala, Udalak berak ere apustu handia egin zuen zerbitzu jarduera hori sustatzeko, eta 1918. urteko abuztuaren 11n Espainiako Estatutik emandako legeari esker hondartza eta burdinbidearen inguruan zeuden harea lurak bereganatzea lortu zituen. Estrategikoak ziren, zalantza barik; horri esker lortu zuen Udalak (Debako alkatea Jose Joaquin Astiria zela) 30 txalet, kasinoa eta hotel handi bat eraikitze plangintza onartzea 1928. urteko abuztuaren 21ean.

Ez ziren izan sustatutako azpiegitura plan bakarrak, ur ekartze berriak, kale eta pasealekuen pabimentazioa eta portuaren egokitzapenak ere planeatu ziren.

Turismoak munduan zehar zabaltzen ari ziren modak ekarri zituen Debara. Euretako bat, gaur egun hain ezaguna dagoen futbola. Badakigu XX. hamarkadaren lehendabiziko hamarkadan futbola ospe handia hartzen ari zela gazteen artean, eta udalari presioa ere egiten ari zitzaioala behingoz “foot-ball” zelaia egin zezan.

1913. urteko otsailaren 23ko udal akta batek diosku Ramon Idarretak eskutitz bat idatzi ziola udalari zera adierazteko:

*“Siendo esta villa playa veraniega muy concurrida y habiendo tomado gran incremento el juego del ‘foot-ball’, se deja sentir la falta de un campo de ‘sport’, donde la juventud pueda ejercitarse en tan higiénico ejercicio, y el que suscribe se compromete a dotar al municipio dicho campo en las condiciones siguientes: 1º. El que suscribe costeará de su cuenta la construcción del campo (...) y cuyo coste será de dos mil pesetas, y en cambio de este desembolso (...) pide (...) la explotación del juego de la pelota durante cuatro años (...) se darán partidos de pago con los jugadores de más renombre (...). 2º. Una vez construido se hará inmediatamente entrega al Ayuntamiento (...) y pasará a ser de su propiedad (...). Es necesario que el Ayuntamiento haga el expediente que se instruya al Gobierno Civil por implantar dicho campo en la playa. Inútil será decir las ventajas (...) ha de reportar a la Villa, pues además del nuevo campo, los partidos de pelota atraerán mucha concurrencia”*⁶³⁵.

Herriko udalbatzarrek aho batez onartu zuen Ramon Idarretak egindako proposamena.

Handik hilabetera Gipuzkoako Lan Publikotarako arduradunek bidalitako eskutitza irakurri zen udalbatzarrean. Bertan onartzen zen “sobre el expediente de construcción en el Arenal del Campo de Sport”, ondorengo baldintzarekin: “que en el caso de un naufragio podrá depositarse dentro del terreno cercado los restos efectos y cargamentos del buque naufragado”⁶³⁶.

Futbol zelaia 1913. urteko abenduan bukatu zen; istiluak ere egon ziren: Debako udalak ez zuen ontzat eman obren bukaera, batez ere aurreikusitakotik aldaketa eta hutsune batzuk hauteman zituelako. Idarreta jaunak esan zuen ez zela hori egia, eta 2000 pezeta ez, baizik eta 4000 pezetako obra egin zutelako eta gainera, bertan jokatzeko ari zirela “al ‘foot-ball’”, Debako ORNAUK, Bergara, Eibar eta Mutrikuko taldeen aurka. Eta zelaia ondo jokatzeko moduan zegoela, aurreko taldeetako presidentek (“clubs de foot-ball”) adierazi zuten bezala.

Azkenenean, Gipuzkoako gobernadoreak Debako udala behartu egin zuen obra zegoen bezala onartu eta Idarreta jaunari pilota jokoa lau urterako errentan ematera.⁶³⁷

⁶³⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1911-1913). Udal akta: 1913/03/23, 166. orria

⁶³⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1911-1913). Udal akta: 1913/02/23, 160. orriaren buelta eta 161. orria

⁶³⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1913-1915). Udal akta: 1914/05/03, 56. orritik 59. orrira.

Zera adierazten digu Jose Ignacio Urbietak idatzitako kronikak:

*“Fue una tarde en la que Víctor Mallabiabarrena y José María Uranga trajeron el primer balón; el estupor era grande, un objeto “aunditxoá jostatze” pero él los situó, tú aquí (...) tú delante y tú (...) portero (era el más gordo). Campo de juego, Bastiñoi-Txikia, y allí comienza el fútbol devarra. Así podemos decir que el año 1907 tuvo lugar el primer encuentro de la villa de Deva, en los terrenos de la Alameda de Calbetón (...) uno capitaneado por Kantoi y otro por Egaña (...). Sería a posteriori el OR-NAUK, ya agrupados y federados. Uniformados con camiseta azul y blanco a rayas y calzón blanco, el día de la inauguración hizo su presentación en el nuevo campo de Itxa-ert, el 6 de enero de 1913, obteniendo una gran victoria sobre el Izarra de Eibar”*⁶³⁸.

1915. urteko ekainean izandako ekaitz batek egoera txarrean utzi zuen futbol zelaia, eta lur berria behar zen *“para el relleno de baches”*. Ikusita herrian kirol horrek gazteengan sortutako grina, Udalak laguntza ematea erabaki zuen *“de carro con boyero durante dos días y medio, siempre que ellos carguen y descarguen las tierras, desde el sitio que ellos designen”*⁶³⁹.

Lehendabiziko futbol partida egin eta handik hamar urtera inauguratu zen futbol zelai berria. Horrek, besteak beste, euskara eta gaztelaniaz gain ingelesezko hitzak mailegu bezala erabiltzen ikastea ekarri zuen.

XX. mendeko lehendabiziko hamarkadetan ere ospetsua zen Debaren jarduera turistikoa, horren isla dira 1924. urtetik 1981. urtera argitaratu zen *“Vida Vasca”* aldizkarian idatzitako artikulak⁶⁴⁰. Zera esaten da *“Del bello Guipúzcoa”* artikuluan (1925):

*“No es solamente Deva una playa deliciosa en la que se remansa durante el verano lo más chic de España; llaman también la atención del viajero, sus antiqüísimas edificaciones de diversos estilos, llenas de cenobítica austeridad, que contrastan a maravilla en su ambiente de distinción y elegancia”*⁶⁴¹.

Ondorengo urteetan ere Debak antzerako *“lorak”* jaso zituen, eta Errepublika garaian ere udatiarren destino izaten jarraitu zuen. 1932. urteko aipamenak ditugu ondorengoak: *“los veraneantes circulan rápidos por la Alameda a la hora del baño, pero al parecer siempre encontrarán en ella su paseo predilecto”*⁶⁴².

Turismoaren azpiegitura garrantzitsuena turistek ostatu hartzen zuten hotel eta ostatu sarea zen. Hauen ibilbidea jarraitzeko hainbat gida erabiliko ditugu. Hasteko, 1922. urtean argitaratutako *“Guipúzcoa en la mano”*. Hotelak (*Deva, Monreal, Víctor Egaña, Viuda de Nava, Lorenzo Celaya, De la Plaza eta Esteban Egaña*); ostatuak (*Francisco Iriondo eta Juan Urain*) eta bainurako guneak (*Juan Francisco Salegui*) agertzen dira.

⁶³⁸ José Ignacio Urbietak: *El fútbol en Deva*. Centro de Jóvenes. Asociación Cultural, 2, 1960.

⁶³⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1913-1915). Udal akta: 1915/05/27, 148. orria.

⁶⁴⁰ Arrizabalaga, Vicente (1999). La Villa de Deva en la revista *“Vida Vasca”*. *DEBA aldizkaria*, Udaberria, 99, 42.

⁶⁴¹ *“Vida Vasca” aldizkari* digitala. Iturria: <http://www.memoriadigitalvasca.es/handle/10357/2324> (Kontsultatuta: 2016/02/04).

⁶⁴² Berdin.

Ondoren, 1930. urtean Gipuzkoako Foru Aldundiak kaleratutako *“Guía de Guipúzcoa”* diosku turista gehienak Madriletik eta Gaztelatik zetozela eta, 400 ohe zeuden herriko hoteletan (*Deva, Monreal, Iriondo, Celaya, Egaña, De la Playa, Urquiri eta Idarreta*).

Errepublika garaian bereziki erreparatu zitzaion turismo arlo horri, eta 1931. urteko uztailaren 6an udal ordezkaria zen Euzko Alderdi Jeltzaleko Fernando Del Valle Lersundik turismoaren propagandarako batzorde bat antolatu zuen. Bertan, zinegotzi eta herriko ostalariez gain, bi udatiarrek ere parte hartzeko aukera izan zuten. Lau helburu izan zituen batzordeak: udatiarrentzat erabilgarriak izan zitezkeen etxe zerrenda bat osatu, bezeroak lortu, prezioak zaindu eta herrian udatiarrentzat ospakizunak antolatu.⁶⁴³

Garai hartako alkatea zen Polentzi Markiegi ere jabetu zen Debako egoera ekonomikoan udatiarrek zuten pisuaz, eta bazekien etxe askorentzako diru iturria ona zela. Kontuan izan behar dugu Errepublika garaian herritar askok eskaintzen zuela etxea udako hiru hilabeteerako errentan. Beraz, ahaleginak eta bi egin zituen jarduera hori sustatzeko. Eta gainerako hilabeteerako zer? Langabetuak lehentasunezko zereginetan sartu zituen Polentzi alkateak, eta 1932. urtean kasinoaren eraikuntza eta hondartza aurrean txaletak egin ziren (azkenerako bi etxe baino ez ziren egin eskaerak ustez baino urriagoak izan zirelako). Berehala inauguratu zen Silverio Olalde eraikitako hotela, eta 1935. urtean, Salegui sendiak, *“De la Playa”* hoteleko ugazabak, Manuel Cardenasek arkitektoak diseinatutako Miramar hotela inauguratu zuen⁶⁴⁴.

Esparza sendiak (durangarrak, 1897. urtetik Deban pasatzen zituzten udak) udatiarrei zuzendutako kasinoa zabaltzeko zeudela eta, zera eskatu zion herriko udalari 1932. urteko martxoan: lehorte garaietan igandeetan eta jai egunetan argindarra kentzeko ohitura baztertu, eta udalak kobratuko zukeen tarifa baxatzea. Bestalde, egin zuten eraikuntzaren espaloia okupatzearren kobratuko zioten tasari hamar bat urteko epean uko egitea ere eskatu zuten. Egia esanda, ordainketa hauek saihesteko argumentuak bazeuzkan:

*“Para recreo, tan ansiado de la dignísima asistencia de la colonia veraniega; como motivo de la atracción del turista por los medios de que estaba dotado (...) y su atención para aumentar el interés de visitarnos (...) la muy digna y respetuosa colonia veraniega (...) en el que se van a invertir medio millón de pesetas en beneficio directo del pueblo”*⁶⁴⁵.

Errepublika garaian izandako gorabeheren ondorioz, batez ere herriko udal ordezkariak 1934. urteko irailean dimititu ostean gestora batek ordezkatu zituenetik, Euskadiko nahiz herriko egoera korapilatsua bihurtu zen, eta horrek eragina izan zuen turismoan.

1935. urteko irailean salmenta tokiak Alamedan zeuzkatenek zera adierazi zuten: *“Debido a la retirada de veraneantes de esta villa por motivos sobradamente conocidos y que todos censuramos, nuestros intereses han sido muy considerablemente quebrantados al paralizarse por completo para media temporada las ventas esperadas”*. Zergak ez ordaintzeko eskatu zuten; ez zitzaion onartu⁶⁴⁶.

⁶⁴³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1931/07/06, 45. orriaren buelta.

⁶⁴⁴ *Polentzi Markiegi. Markiegiren fusilaenduaren 75. Urtemuga*. Berriketan. Debako herri aldizkaria, 2012ko urria (Ale berezia), 11. orria

⁶⁴⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1930-1933). Udal akta: 1932/03/07, 124. orritik 125. orrira.

⁶⁴⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1933-1936). Udal akta: 1935/09/12, 135. orriaren buelta eta 136. orria.

Beste haserrealdia honakoa izan zen: herriko bainu arduradunei jakinarazi zitzaizen erabiltzen zituzten toldo, etxola eta sonbrilengatik ordaindutako tasa ehuneko ehun igoko zitzaie. Ez zitzaizen oso koherentea iruditu hartutako erabakia, batetik, urak hartzera zetorren %80k ez zuelako zerbitzu hori erabiltzen; eta, bestetik, irailean gehiengoa etxera bueltatuta zegoelako. Beraz, eskatu zitzaion herriko udalari bazter zezala erabakia, eta *“se suprima totalmente el impuesto de las casetas de baño, mientras no se tome medida de protección para esta industria”*. Agintariak erabakia atzeratzea adostu zuten, baina erraz hauteman daiteke garai hartako bainu zerbitzuetako langileek babes gehiago eskatzen ziotela udalari herriarentzat hain garrantzitsua zen industriaren alde egiteko. Honakoek sinatu zuten eskaera: Francisco Idiaquez, Millan de Egaña, Manuel Iriondo, Manuel Esnaola, Jose Manuel Egaña eta Jose Maria Echeverria.⁶⁴⁷

Gerra garaian, 1937. urteko maiatzaren 31n, Francisco Beitia debarrak, armadak guardiak egiteko erabilitako *“casetas de baño”*, toldoak eta sonbrilak bueltatzeko eskatu zuen eta apurtutakoak konponatzeko. Udalak gastu guztiak bere gain hartzea erabaki zuen. Turismoari zuzendutako jarduera berrartu beharra zegoen, nahiz eta Gerra Zibila oraindik pil-pilean egon.⁶⁴⁸

1938. urteko maiatzean, berriz, udatiarren etorrera sustatzeko iragarkiak zabaltzea erabaki zuen Udalak; herriko ostalaritzako arduradunekin batera, irratan nahiz beste dibulgazio euskarrietan zabaldu zuten eskaintza.⁶⁴⁹

1939. urteko apirilaren 1ean bukatu zen Gerra Zibila. Handik 27 egunera, apirilaren 28an, proposamen bat iritsi zen herriko udalera; turismoa berriro sustatu nahi zen irratan egindako publikitatearen bidez. Garai hartan Burgosen eta Valladoliden hedatuta zegoen Radio Castillatik etorri zen proposamena. Udalbatzak atzera bota zuen eskaintza.⁶⁵⁰

Gerra eta gose garaia ziren. Nahiz eta bata edo besteak ez zuen herritarren artean berdin eragin. 1944. urteko maiatzaren 25eko agiri batek diosku ugariak zirela orduan ere udatiarrak⁶⁵¹; 1942. urtean debarrak kexatu egin ziren hondartzak zeukan egoera kaxkarrarengatik⁶⁵². Eta 1946. urteko datuei erreparatzen badiugu erraz konturatuko gara gerra aurreko hotel sare bera mantentzen zela. Beraz, Debako herriak eutsi egin zion turismoari.

Beste hainbat euskal probintzia eta herritan bezala, Deban ere industrializazioak bete betean eragin zuen 1950. hamarkadan. Erronka berri horri aurre egiteko, Udalak erresidentzialak ziren gunek (Ensanchea, adibidez) industria gune bezala izendatu zituen. Horrek immigrazioa sustatu zuen; turismoan, ordea, ez zuen eraginik izan. Turistak, batez ere madrildarrak, berdin etortzen ziren Debara egonalditu luzeak egitera.

Hala, 1930. urteko hoteletako ohe kopurua baino zertxobait gutxiago izan arren, 1960. urtean mantendu egin ziren hoteletan lo egiteko 380 hotel plaza: *Deba (90); Miramar eta Playa (70); Monreal (45); Celaya (40); Egaña (40); Iriondo (22); Visi (18); Izar (12); Azurmendi (10); Echeverría (9); Larrañaga (9); De la Playa (6); Alameda (6); Guría (4)*.

⁶⁴⁷ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1933-1936). Udal akta: 1935/09/19, 198. orriaren buelta eta 199. orria.

⁶⁴⁸ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1937/05/31, 38. orria.

⁶⁴⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1938/05/14, 106. orria.

⁶⁵⁰ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1936-1942). Udal akta: 1939/04/28, 135. orriaren buelta.

⁶⁵¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1942-1947). Udal akta: 1944/05/27, 177. orria.

⁶⁵² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1942-1947). Udal akta: 1942/09/05, 20. orria.

1960. hamarkadan hondartza inguruko hiri ordenamenduari iritsi zitzaion txanda. Ezin da ahaztu egindako hondarraren zabalpena (*“Ensanche del Arenal”*); 1965. urteko martxoan prest zegoen. Ekin-bide estrategikoa izan zen, batez ere *“en beneficio todo del desarrollo turístico de la villa”*. Hainbesteko eskertza adierazi zuen Udalak egindako obrarengatik, non zera eskatu zion gobernadoreari lanen sustatzaile izan zen Ramon Iribarren Cabanillasentzat: *“se rotule el actual Ensanche del Arenal con el nombre de Don Ramón Yribarren Cabanillas, en méritos de lo expuesto”*⁶⁵³.

1963. urteko otsailean, Miramar taberna eta jatetxeko jabea zen Karmen Urcaegui 115 bezeroentzako hotela eraikitze baimena eman zitzaion⁶⁵⁴. Ez zen eskaera bakarra izan. Urte eta hil berean, Juan Maria Aizpuruak Itziar ganean ostatua eraikitze baimena eskatu zuen; 1963. urteko maiatzean inauguratu zen⁶⁵⁵.

1967. urtean, berriz, *“Deva”* hoteleko jabeak ziren Idarreta Jauregitarrak hotela botatzeko baimena eskatu zuten apartamentu eta etxebizitzak eraikitze⁶⁵⁶. Hala egin zen, eta urtebete beranduago baimena eman zitzaizen bertan 35 etxebizitza eraikitze⁶⁵⁷. Horrek esan nahi zuen herrian hotel bat gutxiago egongo zela, hala ere, horrek ez du adierazi nahi turismoa krisian zegoenik.

1960. hamarkadan ere beste egitasmo berri batzuei bideak ireki zitzaizen, esaterako, campinga. Goiztiarrak dira aktibitate honekin lotutako berriak. Udala bera hasi zen 1962. urtean campinga kokatzeko lur bila. Baina Manuel Usobiagak, Zabale baserrikoak, aurreikusitakoa onartu zen; *“Camping Iciar”* zabaldu ahal izateko baimena eman zitzaion 1964. urteko maiatzean⁶⁵⁸.

1970. hamarkadan udatiar uholdeak etortzen ziren Debara, baina jadanik, ez zen elitezko turismoa. Udal agintariak kezkatu zeuden ea zeukaten eskaintza xumeak ez ote zuen eraginik izango turistei eskaintzen zitzaizen zerbitzuetan; beraz, zera erabaki zuten: *“ante la avalancha de veraneantes, vigilar los precios y la calidad de los artículos”*⁶⁵⁹.

Eguzkia eta bainua hartzeko ohiturak eta modak ere aldatzen hasita zeuden; askok ez zuen begi onez ikusten. Probintziako gobernadore zibilak esku-hartu behar izan zuen; moralitatea ere zaindu beharra zegoela esan zuen. Eta halaxe jakinarazi zitzaizen hondartzak zituzten herriei, baita Debari ere⁶⁶⁰.

Industrializazioak ere eragin handia izan zuen Deba arroan. Familien ongizatea bera ere nabarmen igo zen, turismoa iristen ez zen tokietara iritsi zen. Horri gehitu behar zaio gero eta ugariagoak zirela automobiler egindako garraioak. Deba ingurua turistaz betetzen zen, eta garai bateko turismo tradizionalarekin topo egin zuen; azken horrek beste destino lasaiagoak bilatu zituen.

⁶⁵³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1964-1965). Udal akta: 1965/03/08, 4. orritik 5. orrira.

⁶⁵⁴ DAH: Komisio Iraunkorraren Akta eta Akordioak (1961-1964). Udal akta: 1963/02/13, 102. orria.

⁶⁵⁵ DAH: Komisio Iraunkorraren Akta eta Akordioak (1961-1964). Udal akta: 1963/02/20, 104. orria.

⁶⁵⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1964-1965). Udal akta: 1967/09/09, 41. orria.

⁶⁵⁷ Ez zen izan etxeak eraikitze emandako baimen bakarra. Eskaera berri batzuei erantzunez, beste 28 etxebizitza berri egiteko baimena eman zitzaizen sustatzaile desberdinei. Beraz, 1960. hamarkadan, etxebizitza pil-pilean zegoen. Iturria: DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1968). Udal akta: 1968/04/08, 9. orria.

⁶⁵⁸ DAH: Komisio Iraunkorraren Akta eta Akordioak (1964-1965). Udal akta: 1964/05/29, 65. orria.

⁶⁵⁹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1973-1974). Udal akta: 1973/06/27, 27. orria.

⁶⁶⁰ DAH: Komisio Iraunkorraren Akta eta Akordioak (1968-1970). Udal akta: 1970/08/01, 63. orria.

Industrializazioa Debarentzat indar gune izatera iritsi bazen ere, Deba ibaia guztiz kutsatuta geratu zen, eta horren ondorioz, Udalak -1980. hamarkada hasieratik aurrera- itsas bainuak debekatu behar izan zituen⁶⁶¹. Kutsadura alarmak baina, 1970. hamarkadaren hasieran piztu ziren. Irakurri besterik ez dago 1973. urteko ekainaren 11ko udal akta batean nola adierazten den egoera, Gipuzkoako Gobernu Zibilak erreka zikinen inguruan adierazitako kezka bat tarteko:

*“Es notorio (que el río) se convierte frecuentemente en un basurero (...) que a consecuencia de las intensas lluvias (...) arrastra consigo toda clase de desperdicios (...) principalmente embalajes y recipientes de plástico (...) que se depositan en nuestra playa, presentando con ello (...) un aspecto desfavorable”*⁶⁶².

Ez ziren udal agintariak eskuak gurutzatuta geratu, eta beste akordio batean adostu zuten Bilboko Ingeniaritza Eskolari argitzeko eskatzea zeintzuk ziren kutsaduraren eragileak⁶⁶³. Argi zegoen kutsaduraren eragile nagusiak Deba arroako lantokiak zirela.

1983. urteko ekainaren 30eko udal akta batean irakur daiteke, Deba ibaira enpresek egiten zituzten isurketak (azidoa eta gainerakoak) salatu zirela⁶⁶⁴, eta auziari jarraipena egiteko komisio bat eratzea erabaki zen⁶⁶⁵. 1988. urteko ekainean oso kutsakorrak ziren isurketak egon ziren eta Udalean salatu zen herriraino sartzen zen ibaiari eta hondartzari itzelezko kalteak eragin zizkiola; atentatu ekologikotzat jo zituzten isurketak, eta goiko agintariei eskatzen zitzaien plangintza integral bat diseina zezatela egoera horri irtenbidea emateko.⁶⁶⁶

Beste gertakari bat gehitu behar da. 1974. urtean iritsi zen herrira Iberduero eta Industria Ministeritzaren egitasmoa; Aitzuri eta Mendatan zentral nuklear bat jartzeko asmoa zegoela adierazten zen. Hamarkada hartan turismoaren etorkizuna kolokan jartzeko moduko osagarriak zeuden⁶⁶⁷.

Gaur, ordea, Deba ibaiaren egoera bestelakoa da; hainbat tokitan jarritako araztegiei esker urak garbi daude.

Turismoak zekarren mozkin garrantzitsua zen. 1970. urteko estatistika batek adierazten digu hoteletan zegoen ohe kopurua nabarmentzekoa zela oso⁶⁶⁸: *Miramar eta De la Playa (115); Monreal (45); Celaya (40); Egaña (40); Iriondo (22); Casino Playa (6); Pensión Echeverría (9); Pensión Izar (12); Pensión Alameda (5); Azurmendi (10); Larrañaga (9); Guría (4).*

⁶⁶¹ Urdangarín, Carmelo (2006). Cosas nuestras de ayer y hoy (IV). *DEBA aldizkaria*, Negua, 2006, 52-55 orriak.

⁶⁶² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1973-1974). Udal akta: 1973/06/11, 23. orria.

⁶⁶³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1973-1974). Udal akta: 1973/10/15, 32. orria.

⁶⁶⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1983/06/30, 193. orria.

⁶⁶⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1983/09/26.

⁶⁶⁶ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1987-1989). Udal akta: 1988/06/22, 79. orria.

⁶⁶⁷ Proiektu horren berri 1973. urteko urriaren 22ko Gipuzkoako Buletinak eman zuen. Udal aktetan, berriaz, 1974. urteko apirilaren 8an irakur daiteke zentral nuklear horren inguruko kezka, eta ondorengoan, argudio eta guztiz, herriko udalaren proiektuarekiko kontrako jarrera ere bai. Iturria: DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1973-1974). Udal akta: 1974/04/08, 68. orria.

⁶⁶⁸ Aldabadetrecu, Roke (1970). *Monreal de Deva*. San Sebastián: CAM, 95. orria.

Bazeuden Deban uda pasatzeko ohiturari eusten ziotenak. Horietako bat azken 50 urtetan udatiar bezala etorri zen Debara. Datu esanguratsua zela iruditu zitzaion herriko udaletxeari, eta esker ona adierazi nahi izan zitzaion María Dolores Bavetori:

*“Se propone se tribute a Doña María Dolores Bavetto, Condesa de Autol, un homenaje de reconocimiento por cumplirse este año sus 50 años como veraneante en Deva, considerando (...) su profundo cariño y estima a nuestra villa (...). Por lo que acuerda rendir a la señora un tributo de público reconocimiento (...) mediante entrega de un obsequio municipal en acto público como recuerdo y constancia de su vinculación a Deva en ocasión de sus bodas de oro como asidua veraneante de la Villa”*⁶⁶⁹.

Debako turismo tradizionalaren gainbehera ulertzeko, masifikatutako turismoari beste aldagai bat gehitu behar zaio: Euskadin eta Deban sortutako egoera politiko eta sozial iluna. Hala, 1983. urtean 86 hotel plaza zeuden Deban: *Miramar* (60 plaza) eta solera handia zuen *Monreal* hotela (26 plaza). Azken hau 1992. urtean itxi zen⁶⁷⁰.

Egoera trakets hartan ere herria ez zen etsipenean erori, eta turismoaren aldeko apustu garbia eginenez, 1982. urtean Eusko Jaurlaritzak herriko turismoa sustatzeko emandako diru-laguntza garrantzitsua (700.000 pezeta) aprobetxatu zen. Bi helburu bermatu nahi zen diru-laguntzen bidez: 1) 250.000 pezeta turismo -roulote- bulego bat mantentzeko, eta 450.000 pezeta pertsonala kontratatzeko⁶⁷¹. Badakigu handik urtebetera, 1983. urteko uztailaren 23an, inauguratu zela turismo bulegoa. Zenbait udal agintarien haserrea ere sorrazazi zuen prozedurak, izan ere, zinegotziak ez zituzten inauguraziora gonbidatu!⁶⁷².

1984. urtean Udalak argi aitortzen du Deba turismo lekua dela, eta Debagoiena eta Debarreneko aisialdirako leku naturala. Egoera, ordea, bestelakoa da eta derrigorrezkoa ikusten da uda partean ekin-tzak antolatu eta turismoa bultzatzeko ekinbideak jorratzea *“para elevar el nivel turístico de nuestro pueblo y potenciarlo todo lo posible a fin de que pueda recuperarse la tradición y afluencia turística que en su día tuvo”*⁶⁷³. Arrakasta izan zuten burututako ekimenek, eta Gipuzkoako Batzar Orokorrek 1984. urteko martxoaren 14an eginiko batzarren Deba lehen kategoriako turismo intereseko herri izendatu zuten⁶⁷⁴.

Abian zeuden turismo ekimen berriak; nekazal turismoarekin batera landa eremuetan sortzen ari ziren landa-etxeen eta campingean alde egin zen. Politika horren pizgarri izan ziren 1993ko *“Izarraitz Bizirik”* edo *“Lasturgintzan”* ekimenak. Helburua mendiguneetako bizitza kalitatea sustatzea zen, eta horren inguruan zegoen historia- eta arte- ondarea ezagutarazteaz gain, garapen sozioekonomikoa ere sustatu nahi zen. Gaur, esan daiteke, garai hartan pentsatutakoak garatu egin direla⁶⁷⁵.

⁶⁶⁹ DAH: Komisio Iraunkorren Akta eta Akordioak (1972-1973). Udal akta: 1972/08/11, 10. orria.

⁶⁷⁰ Aristi, Antxon (1996). El turismo en Deba. Pasado y presente. *DEBA aldizkaria*, Udaberria, 96, 26-29 orriak.

⁶⁷¹ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1982/06/29, 143. orria.

⁶⁷² DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1980-1983). Udal akta: 1983/07/28.

⁶⁷³ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1983-1985). Udal akta: 1984/02/27, 55 orria.

⁶⁷⁴ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1985-1987). Udal akta: 1985/05/30, 26. orria.

⁶⁷⁵ DAH: Udal Akta eta Akordioen liburua (1987-1989). Udal akta: 1993/06/30, 41. orritik 50. orria.

Hala ere, 1995. urtean hotel bat bera ere ez zegoen Deban. Udala kezkatuta zegoen egoera deseroso horrekin eta indarrak biderkatu zituen herriak ganorazko hotel bat izan zezan: *“Deba herri turistikoa izanda, oraindik hotelik gabe jarraitzen dugu. Hutsune handia da. Uste dugu ez dela behar beste kudea-ketarik egin”*⁶⁷⁶.

1998. urteko martxoaren 26an turismo ekimenean hainbesteko itzaropen jarri zen eta Ekain II proiektu juridiko-ekonomikoa behin betiko onestea erabaki zen⁶⁷⁷. Egitasmoaren helburua honakoa zen: Ekaingo kobazuloen erreplika bat egitea.

2000. urteko aurrekontuetan argi adierazten da bazirela lau proiektu ardatz, denak turismoa bultzatzeko ahaleginari loturikoak: 1) Ikastola zaharraren eraikinean Hotel eta Talasoterapia zerbitzu bat egitea; 2) Miramar hotela berregokitzea, 30 logela izango zituen apartamentu eta hotel eskaintza bikoitza eginez; 3) aparkalekurako gunek berriak aztertu eta egitea; 4) itsasertzaren birgaikuntza eta hondartzak handitzea⁶⁷⁸.

Proiektuak proiektu, 2004. urteko ekainaren 1etik talasoterapian espezializatutako *Kresala* hotela (*Aisia* hotelak) martxan zegoen⁶⁷⁹. Aspalditik bilatutako egitasmoa zen, eta bereziki 1991. urtean, Debako eragile askok sustatutakoa.

Arestian aipatutako pasarteetan hauteman daiteke oso nabarmena izan zela turismoaren eragina herritarren ongizate ekonomikoan, batez ere, herrigunean bizi zirenentzat. Bi epealdi nabari daitezke: lehena, XIX. mendearen bigarren erdialdean hasi eta XX. mendearen lehendabiziko hamarkadarainokoa; aristokrazia eta hasierako burgesak ziren hartzaile nagusiak. Bigarren epealdian, berriz, 1960. urtetik aurrera, turismoaren sozializazioarekin eta egoera politiko zein sozial ilunak eraginda, turistek ohiturak aldatzen hasi ziren: *“sol y playa”*; turismoak Mediterraneo aldera jo zuen.

10.4. TURISMOA ETA EUSKARA.

Zer nolako eragina izan zuen turismoak Deban euskararen erabilerari dagokionean? zera diote Karmen⁶⁸⁰ eta Koro⁶⁸¹ Riesgo ahizpek XX. mendearen bigarren hamarkadako turismoa eta euskararen erabileraz:

⁶⁷⁶ DAH: Udala Akta eta Akordioen liburua (1995). Udala akta: 1995/03/30, 71. orria.

⁶⁷⁷ DAH: Udala Akta eta Akordioen liburua (1997-1999). Udala akta: 1998/03/26, 204. orriaren buelta.

⁶⁷⁸ DAH: Udala Akta eta Akordioen liburua (1999-2000). Udala akta: 2000/03/31, zerbakirik gabe.

⁶⁷⁹ Zanguitu, Ignacio María (2006). *Kresala Hotel*. Deba. *DEBA aldizkaria*, Udaberria, 2006, 20-23 orriak.

⁶⁸⁰ Karmen, Arronamendian 1924. urtean jaio zen. Lau anai-arreba ziren. Ama Mungiakoa zuen, Debara neskame etorria; aita Debakoa, bertakoa zen, baina, jatorriz, Riesgo familia Asturiaskoa omen zen. Mojen eskolan ibili zen urte batzuetan, baina ez zuen denbora asko egin eskolan. Debako Reiner lantegian lan egina da Koro ahizparen antzera. Gerra-garaian ihesean ibili behar izan zuten. Plentzian egon ziren denbora batez bertako txalet batean, etxea zaintzearen truk. Handik, atzeraka-atzeraka, Asturiaseraino joan ziren eta azkenean Frantziara eraman zituzten itsasontzi ingeles batean. Gero Katalunian egon zen urte eta erdiz hango familia batekin “gerrako ume” moduan. Koro ahizparekin batera egin zitzaion elkarrizketa. Iturria: <http://www.ahotsak.eus/deba/pasarteak/deb-027-013/> (Kontsultatuta; 2016/04/01).

⁶⁸¹ Koro, bere ahizpa, Deban jaio zen 1919an. 14 urterekin Debako Reiner lantegian hasi zen lanean. Urte batzuk bertan egin ostean neskame lanetan ere ibili zen. Karmen ahizparekin batera egin zitzaion elkarrizketa. Iturria: <http://www.ahotsak.eus/deba/pasarteak/deb-027-013/> (Kontsultatuta; 2016/04/01)

*“Bilbotik, Madrildik edo Zaragozatik etortzen zen jende asko eta gero baita inguruetatik ere: Eibar, Bergara (...). Estatutik kanpoko jenderik ez zen etortzen normalean; frantziar batzuk etorri izan ziren inoiz, baina asko ez. Orduan jende aberatsa etortzen zen Debara udan 3 hilabete pasatzera. Aberatsak goizean bakarrik joaten ziren hondartzara. “Bañeruak” edukitzen zituzten, bainua hartzen laguntzeko eta baita hankak garbitzeko ur-ontziak ere. Kasetetan aldatzen zituzten arropak. Orduko bainujantziak. Herriko jendea gutxi joaten zen hondartzara, kanpotarrentzat uzten zutelako”*⁶⁸².

Turistek eragin handia izan zuten debarren paisaia linguistikoa:

*“Deban gaztelania asko egiten zelako. Kanpotar asko etortzeak bazuen bere eragina. Udar-eran etxe guztiak kanpotarrentzat prestatzen ziren. Ganbara zutenak ganbarara joaten ziren bizitzera eta etxea alokatu egiten zuten”*⁶⁸³.

Beraz, hainbeste belaunalditan Debara etorritako turistek herritarrak umetatik gaztelania erabiltzen hastea suposatu zuen. Zera gehitu behar zaio horri, Gerra Zibilaren (1936-1939) ostean euskaraz hitz egiteko debekua zegoela, eta eskolan eta ekintza sozial zein publikoetan gaztelaniaz hitz egin behar zela. Garrantzitsuak dira aipatutako bi faktoreak ulertzeko zergatik gerra osteko belaunaldiek hain erraz erabiltzen duten gaztelania.

10.5. TURISMOA GAUR ETA GERO.

Udalak 2013-2016 urte bitartean sustaturiko garapen jasangarrirako ekintza planean adierazten den bezala, herriak baditu, turismo jardueratik begiratu, ahultasunak, mehatxuak, indarguneak eta aukerak (AMIA)⁶⁸⁴:

- Ahultasunak: herriak bere ondarearekiko duen transmisio kaxkarrari erreparatzen dio; alegia, bertan ondarea-interesa duten espazio fisikoak balioan jartzea falta dela (Santa Catalina, Sasiola, Deba ibaia, Lastur...). Ondoren, interesa duten baliabide kulturalak balioan jartzea faltako da (Sasiola, ondare arkeologikoa...). Bestalde, ikuspegi integralatik begiratu, turismoaren lehiakor-tasun galera eta geo-parkearen aprobetxamendu ez nahikoa azpimarratzen da.
- Mehatxuak, berriz, hirigintza ikuspuntuak dira: Debaren irudiaren debaluazio progresiboa mantenimendu faltarengatik eta hondartzako lehen lerroko aktuzio desegokiengatik zela zioeten (Kresala hotelaren mantenimendua, Kasinoa, txiringitza, Miramar hotelaren orubea...).
- Indarguneak: Ondarea, bai naturala zein kulturala. Ondare naturala: gunek babestuak, paisaia (...). Ondare kulturala: ondare arkitektonikoa, arkeologikoa eta geologikoa, donejakue bidea...
- Aukerak: Kokapen egokia: euskal kostaldeko geo-parkea –geo-parkeen europako sarea–; Ekain –gizateriaren ondarea–; Unesco eta interes internazionala duen kostaldeko Donejakue bidearen gorakada...

⁶⁸² Karmen Riesgo (1924) eta Koro Riesgo (1919) ahizpak. Iturria: <http://www.ahotsak.eus/deba/pasarteak/deb-027-013/> (Kontsultatuta; 2016/04/01).

⁶⁸³ Karmen Riesgo (1924) eta Koro Riesgo (1919) ahizpak. Iturria: <http://www.ahotsak.eus/deba/pasarteak/deb-027-009/> (Kontsultatuta; 2016/04/01).

⁶⁸⁴ Debako Udala: *Debako Garapen eta Jasangarrirako Ekintza Plana (2013-2016): AMIA*. Iturria: <http://www.deba.eus/eu/udala/proiektuak-eta-lanak/AMIA.pdf/view> (Kontsultatuta; 2016/04/01).

Une honetan esan dezakegu Deba gai izan dela turismoak sortutako erronkei aurre egin eta aukerak biderkatzeko. 2015. urteko datuak oso onak izan dira bai Debabarrena eskualderako⁶⁸⁵ zein Debarako. Hala, 2015. urtean, ekainaren 1etik abuztuaren 31ra bitarte, 22.413 bisitari izan dituzte turismo bulegoek, eta horrek, iazko datuekin alderatuz, %6ko igoera adierazten du. Jasotako bisitarien artean estatalak dira ugarienak, katalanak eta madrildarrak batez ere (9.019 bisitari 2015. urtean; 8.183 2014. urtean); nazioarteko datuak, berriz, bere horretan mantendu dira (osotasunaren %26,3), eta batez ere, frantsesak eta alemanak dira Debara hurbildu direnak.

Bisitarien etorrerak eskualdeko ingurune naturalarekin dauka zer ikusia; geo-turismoan eta euskal kostaldearen parkean dago oinarrituta. Testuiguru honetan ontziratze leku inauguratu zen Deban. Horrek eragin du Deba eta Zumaia artean antolatutako bisitak arrakastatsuak izatea. Bestetik, kostaldetik doan Santiago bidean egiten duten erromesen kopurua urtez urte igotzen ari da. Hala, uztaila eta abuztua kontuan hartuta, 6.118 erromesek egin dute lo Debako aterpean; iaz baino %10,5 gehiago.

Datu horiek aintzat harturik, *Debegesa* garapenerako agentziaren baikortasuna ulargarria da, izan ere, datuek turismoaren gorakada berretsi egiten baitute. Beraz, badirudi turismoari dagokionean, plan estrategikoa emaitza onak ematen ari dela Deban⁶⁸⁶.

⁶⁸⁵ Mutriku eta Debako turismo bulegoak aintzat harturik.

⁶⁸⁶ "Debabarrena cierra la temporada de verano con un 6% más de visitantes". *Noticias de Gipuzkoa*, 2015/09/12 edo "Deba y Mutriku recibieron a 38.000 visitantes en 2015". *Noticias de Gipuzkoa*, 2015/01/29.

HIRUGARREN ZATIA

SINTESI SOZIOLINGUISTIKOA (DEBARRAK GOGOAN)

(...)
Aurpegi txuri polit batean
ximur bat ez da atsegin,
eta akats bat agertutzean
ezin nezake huts egin.
O, debatarrok,
euskeraz denok
pixkat bat gehiago hitz egin,
hain kaiol eder maitea
zeru antzekoa izan dedin!
(J.M. Etxezarreta, Izazpi)

Olerkariaren arrangura, Deban euskaraz gutxi entzutearena, azken urteetan debarrek aski onartua duten autoirudia da: ez dute euskaraz askorik egiten. Debako jendeak ez al daki euskaraz? ala ez da euskaltasunarekin identifikatzen? Zer du errealetik horrek guztiak? Zer erakusten digu Debako historia sozialak? Zer autoirudi eraiki nahiko genuke osasuntsu bizitzeko? Lan honek autoirudi hori argitzen lagundu nahiko luke.

Euskararen historia da bere hiztunen historia. Xamarrek bere Euskara jendea⁶⁸⁷ (2006:11) liburuan dioen bezala: “*Hizkuntzak hiztunengan gauzatu dira, berengan bizi dira. Mintzaira baten historia bere hiztunena da ezinbestez, edo, nahiago bada, hiztunen historia beren hizkuntzarena da. Euskarak, berez, ezin du deus egin; euskaldunek bakarrik moldatu, baztertu, garatu, galdu, pobretu, aberastu, normalizatu...dezakete Euskara. Horregatik, Euskal Herriaren historia azaldu nahi izatekotan, Euskaraz mintzo den jendearena esplikatatu behar da, hizkuntza komunitatearen ikuspuntutik, alegia, Euskara Jendea garelako*”.

Zentzu horretan euskaraz egiten duen gizataldeak denboran zehar eta leku jakin batekin lotuta egin duen ibilbidearen kontaketa da lan honetan egiten saiatu garena. Narrazio historikoaz ari gara, historia sozialaz ari gara eta hizkuntzak kulturaren adiera antropologikoaren parte diren neurrian, historia kulturalaz ari gara.

Irakurleak testu honetan aurkituko duena da datu historikoen interpretazio soziolinguistiko bat. Irakurketa gehiago egin litezke; are, komeniko lirateke. Ahalegindu gara, bestalde, ikertzen jarraitzeko bide berriak proposatzen eta galdera berriak mahaigaineratzen. Zentzu horretan herri-identitatean sakontzeko gonbitea egiten dugu.

⁶⁸⁷ XAMAR. (2006). *Euskara jendea: Gure hizkuntzaren historia, gure historiaren hizkuntza*. Iruñea, Pamiela.

DATU HISTORIKOEN IRAKURKETA SOZIOLOGIKOA

Lehen baieztapen bat egin beharko litzateke Debak izan duen elkarrekintza ugarietz. Ibairen inguruko biztanleak era guztietako trukean aritu dira bere historian zehar. Esanguratsua da oso Deba izena bera zeltek utzitako arrastoa izatea. Ondoren etorriko zenaren adierazgarri moduan har genezake izena bera. Jose María Sánchez Carrión, Txepetxek⁶⁸⁸ azaltzen digu talde sozialek elebakartasun absolutu fase bat ezagutu ohi dutela zeinetan bere hizkuntza den giza-hizkuntza bakartzat hartzen dena eta beste talde sozialekin harremanetan sartzean gutxietsi egiten den haren berba hitz-mordoiotzat hartuz. Elebakartasun erlatibo deitzen dio hurrengo faseari: talde soziala jabetu da bere berezko hizkuntzaz gain badirela beste hizkuntza batzuk baina berezkoa da taldearentzat beharrezkoa den bakarra. Ez dago jakiterik Deban noiz igaro zen muga hori baina herria izendatzeko mailegu bat erabiltzea bada, gure iritziz, esanguratsua.

Deba ibaia izan da ziur asko bere biztanleen ibilbide historikoa markatu duen faktore nagusia. Ibaia izan da errepide nagusia mendez mende, eta konexioan jarri ditu bere bizi-iturriekin, nola arrantzarekin hala, nagusiki, itsas-garraioarekin, untzigintzarekin eta azken mendeetan ostalaritza jarduerekin. Deba ibaiak egin du Deba den modukoa.

Euskal Herriaren historia markatu zuen gertakizun nagusia izan zen Gaztela eta Nafarroako erregeen arteko tirabira. Dakigun bezala, 1200 urtean Gipuzkoa Gaztelako Erresumari erantsita geratu zen. Gasteiz eragin horren hiri nagusia bihurtu zen. XIII. mendetik sortzen den urbanizazioak dakar berarekin Deba eta Urola ibaien arteko lur-eremuaren nuklearizazio prozesua. Artikulazio horrek lehen ahalegina izan zuen 1294an Monte-real de Yçiar izeneko hiribildua sortu zuenean Gaztelako Antso IV.ak eta bigarren ahalegina egin zen 1343an Monte-real de Devaren carta pueblarekin. Hiribilduen sorrera eta planifikazio prozesua lotuta dago interes politiko, beliko eta komertzialekin. XIV. menderako Kantauri itsasotik Gasteizerainoko bidea aurrez ongi planifikatutako gizabanako nahiz merkatalgo sareez osatuta zegoen. Debako biztanleen jardura nagusia ordurako merkataritza zen. Gainontzeko kostaldeko herriek ez bezala, ohartarazi nahi dugu Debak Gasteizeko Forua jaso zuela Gaztelako Alfontso XI.aren aldetik.

Merkataritzak eta Gaztelarekiko harremanak markatuko du linguistikoki giza-taldea. Aldagai sozio-politiko horrek ekarri zuen elite baten sorrera. Ahaide nagusien ertaroko nagusitasunaren aurrean sortu zen hiriaren gobernuarekin loturiko merkatarien leinua.

Ondorioz aristokratizazio-prozesu bat gertatu zen Gortearen babespean, elite sozial, ekonomiko eta politikoa eratuz.

Kasu askotan leinuak dira hiritartzen direnak. Debaren kasuan azpimarragarria da Irarrazabaltarren leinua: Ganboatarren aliatua, preboste kargua izan zuten urte luzez. Prebostea zen funtzionario publikoa, ekonomia eta justizia administrazioaz arduratzen zena. Horrez gain, Zumaiatik Ondarroaraino hedatutako dorre-jabeen eta merkatarien leinu sare trinko baten erdigune ziren, eta Mediterraneoan nahiz Atlantikora zuzentzen zituzten beren negozioak. Sasiolarrek, Zubeltzarrek, Agirretarrek eta Andoñaeguitarrek hamaika negozio eta kargu izan zituzten, mendez mende korteeetan. Debako eliza da garai horren lekuko gaur egun ere.

⁶⁸⁸ Sánchez Carrión, J. M. (1981): *El espacio bilingüe: aspectos etnolingüísticos del bilingüismo y teoría lingüística de los espacios*. Burlada: Sociedad de Estudios Vascos. ISBN 978-84-300-5151-9.

Garai horretan elebiduntzen da Deba. Txepetxek sei modalitate ezberdintzen ditu. Gure kasuan sasoi honetan lehen lauak gertatzen dira: lehenik, elebitasun pasiboa gertatzen da, giza talde osoak berezko hizkuntza hitz egiten du baina onartzen da komeni dela hitzun batzuk gaztelania (eta beste hizkuntza batzuk) ikastea kanpokoekin harremantzeko. Bigarrenik, elebitasuna kanpoan praktikatzen da, Deban ez da euskara baino erabiltzen baina kanpoan talde profesional ezberdinekin beste hizkuntza erabiltzen da. Hirugarrenik, barruko elebitasuna hasten da, lurraldean bertan kanpoko talde profesionalekin edo talde sozial ezberdinekin gaztelania erabiltzen da, gainontzeko kasu guztietan euskara. Azkenik, gaztelania erabiltzen da funtzio sozial jakinetarako lurraldean bertan eta ez beti kanpotarrekin. Montreal de Deva sortzen denerako modalitate honetan geundeke ibaiaren adarreko biztanleen artean, ez beste auzoetan.

XV. eta XVI. mendeetan, orduan ematen zaio hasiera, era berean, idatzizkoaren munduari. Elite horien idatzizko jarduna ez da euskaraz garatzen, nahiz eta hori izan beren ahozko hizkuntza. Soziolinguistikoki, beraz, esanguratsua da jakitea funtzio administratibo idatzietarako gaztelania erabiltzen hasten dela eta hizkuntza hauxe bera indartzen hasiko dela harreman komertzialak zirela medio. Nolanahi ere, gainontzeko funtzio sozialek euskara zen Debako hizkuntza nagusia. Azpimarratu behar da, horrenbestez, herritarren gehiengoa euskaraz bizi zela, nahiz eta ekonomia jardura nagusiak, trukean oinarrituta zeuden neurrian, gaztelaniarekiko (eta beste hizkuntza batzuekiko) esposizioa handitzen joan ziren urte horietan.

Bada 2004an ezagutu den lekukotza garrantzitsu bat: Sasiolako Estibalitz (1550?-1611), lehen euskal emakume idazlea. Larreako Pérez Lazarragaren izkribuak aurkitu zirenean jakin genuen bazela Deban olerkiak euskaraz idatzi zituen idazlea. Nobleziako kideak, beraz, euskaraz aritu izan ziren XVI. mendean, nahiz eta dokumentazio ofiziala gaztelaniaz idazten zen ordurako. Zergatik da garrantzitsua Sasiolako Estibalitzen lekukotza? Bada, bere bitartez argi eta garbi ikusten dugulako izan zela garai horretan tipo linguistikoki osoak sortzeko aukera komunitate linguistikokoan. Tipo linguistikoki dira hitzunak soziolinguistikoki sailkatzeko modu bat⁶⁸⁹. Hizkuntza ordezkapena bizi izan duten herrien kasuan funtsezko elementuak dira gertatu dena ulertzeko. *Hiztun oso* kontzeptuak esan nahi du hiztuna gai dela bere behar guztiak asetzeko, nola ahozkoak hala idatzizkoak. Horretarako beharrezkoa da hizkuntzaren ibilbide naturala egitea (harreman intimoekin loturiko funtzioetarako erabiltzea) eta baita ibilbide kulturala egitea ere (hizkuntzaren alderdi formalekin loturiko funtzioetarako gaitzea). Ibilbide naturala gertuko komunitatean egin ohi da, kulturala idatzizko munduari dagokio, eskolari, komunikazioari e.a. Sasiolako Estibalitzek euskaraz idatzi omen zuen literatura eta horrek erakusten digu aukera izan zela Deban jende ikasiaren funtzio guztiak euskaraz garatzeko eta, beraz, hitzun osoak hizkuntz komunitatearen erdigunean izateko. Egin kontu, ipar euskal herrian ez bezala, hegoaldean falta izan dela jende ikasiaren hizkuntza lidergoa.

1502an herriko eskribau plaza lortu zuen Martin de Gorozika izeneko debarrak. Artxiboetako informazio guztia⁶⁹⁰ gaztelaniaz dagoen arren pentsatzekoa da euskaraz bazekiela eta erraz idatziko zituela herritarren hizkuntzan emandako adierazpenak. Juan Madariaga adituak dioenez⁶⁹¹ (2014:111) "*Podemos encontrar en la documentación notarial infinidad de ejemplos de escribanos que, una vez redactada la escritura en castellano (o francés), trasladan su contenido al vasco para que el otorgante*

⁶⁸⁹ Sánchez Carrión, José María (1991). *Un futuro para nuestro pasado: claves de la recuperación del euskara y teoría social de las lenguas*, 2.ª ed. San Sebastián: Adorez eta Atseginez Mintegia, Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo". ISBN 84-398-6972-X.

⁶⁹⁰ Erreferentzia bibliografikoak beste dokumentuan jaso ditugu.

⁶⁹¹ Madariaga Orbea, J. (2014). *Sociedad y lengua vasca en los siglos XVII y XVIII*. Bilbo, Euskaltzaindia.

de la misma pueda saber lo que firma y a lo que se compromete". Debaren kasuan milaka folio dira halaxe idatzirikoak eskribau elebidun eta herritar elebakarren artean; euskaraz entzundakoa gaztelaniaz idatziz, alegia. Esan nahi da eskribauak/notarioek (eta kleroak berak ere) bitartekaritza lan izugarri egin zutela garai hartan, eskribauak euskaldunak zirelako. Horrek bermatzen zuen bai eskritura bat egin aurretik, bai eskritura egin ondorengo komunikazioa euskaraz egiten zela, nahiz eta eskritura gaztelaniaz idatzita egon. Hori bermatu eta gero "doy fe" esanaz sinatzen zuen eskribauak/notarioak.

Elite diglosikoa indartzeko hainbat faktore aipa litezke baina nagusia ziur asko da nola blindatzen den Udal Ordenantzen bitartez boteredunen taldea aberats (eta gaztelazaleen) taldera murrizteko. Debako Udal Ordenantzak 1394an idatzi zirenean bazirudien herritar guztien udal parte-hartzea mugatu zela, herriko kargudunak herritar aberats eta boteretsuen esku hautematen delako. Aldaketa nabarmenagoa, ordea, 1536an Herriko Ordenantza osoak Erregeak berresteko garaian etorri zen, orduan nonbait Errege Xedapen baten bidez Donostiako Ordenantzen arabera egitea erabaki zelako. Horrek zekarren funts-ondasunak (millarista) ez zituztenek ezin zutela udal kargurik izan (alkatea, bi erregidore, eskribau bat, bi zinpeko txiki eta mendietako zaintzaileak, alegia), zuzenean herritar gehiengo bat baztertuz eta gutxi batzuen, alegia aberatsen, mesederako. Badago beste aldagai bat baina, Errenneriako Batzar Orokorrek 1571ean sustaturiko agindua eta 1573ko urtarrilaren 29an Felipe II.ak onartua: alkate berriek gaztelaniaz irakurtzen eta idazten jakin behar izatea. Gauza bera Batzar Nagusietako partaideentzat ere. Gipuzkoako organo goreneko nahiz udal administrazioko hizkuntza gaztelania zen.

Egoera diglosiko horrek denbora luzez iraun zuen. 1558an Deban (Deba, Itziar, Mendaro, Arroa barne) 1200 biztanle inguru bazeuden, horietako gutxiri eragiten zien zuzenean gaztelania jakitearen premiak. XVIII. mendera arte, Gaztela itsasoarekin lotzeko Orduñako portua hobesten ez den arte, iraungo zuen horrela hainbat lekukotzek erakusten dutenaren arabera. Esate baterako, 1766ko matxinadaren aurrean azalpen publikoa eman behar izan zuen Debako Alkateak eta "*le hicieron leerlos desde el valcon de la Casa Concejal, y traduciendo su contenido a la lengua vulgar vascongada, y les explicó capítulo por capítulo...*". Hau da, idatzizkoa euskarara itzuli behar izan zuen.

Pentsatzekoa da antzerako egoera ematen zela garai hartan Debako lau parrokitan, nahiz eta elite elebidunaren inpaktua handiagoa izan itsas adarreko biztanleen artean. Bideak, ordea, gero joan ziren gehiago ezberdintzen, jarduera ekonomiko ezberdinen inpaktuaren eta agintarien proiektu homogeneizatzaileen eraginaren arabera.

Trentoko Kontziliotik (1545-1563) elizak erabaki formala hartu zuen herri-hizkerak erabiltzeko. Doktrinaren instrukzioa egingo bazen, herriaren hizkuntza erabili beharra zegoen. Ez hori bakarrik, eliza izango zen "publicata" deituriko aginduak komunikatzeko tokia ere: "*Don Agustin de Rementería, vicario propio y perpetuo de la parroquia la Real matriz Santa María de esta villa Monreal de Deva, y sus filiales anexas Yciar, Arrona y Mendaro, certifico haver dado a entender a mis feligreses desde mi pulpito al tiempo del ofertorio de la missa popular de yo domingo, veinte de noviembre de mil setecientos sesenta y ocho*". Parrokia guztietan ematen ziren publicata horiek eta akta batzuetan argi eta garbi jasotzen da "*en lengua vulgar bascongada*" erabiltzen zela, 1767an adibidez.

Elebakarra eta alfabetatu gabea zen gehiengo eta horrek garrantzia soziolinguistikoa itzela dauka. Gizabanako horiek premia linguistikoa ia guztiak garatzen zituzten euskaraz: identitate-hizkuntza, eremu familiarerako hizkuntza, lagunartekoa, lan eremukoa...ahozkotasun munduan euskara zen nagusi. Santiago Marcos de Eizagirre Debako alkatea zen 1786an eta akten bitartez jakin dugunez kargugabetua izan zen "*por no saber leer ni escribir*", alegia, euskaldun hutsa izateagatik. Urtebete geratzen omen zitzaion alkatetzan eta korregidoreak erabaki zuen karguan lagatzea. Alkateak bazituen mediaziaroko langile elebidunak eta ez zen beharrezkoa ikusi XVIII. mende bukaeran kargu gabetzea. Esanguratsua oso.

Hizkuntzak giza taldeen barne bizitzari kohesioa emateko ezinbestekoak dira. Kontua da hizkuntza partikularrek gizaki batzuen artean kohesioa eta lotura dakarten bitartean elkar ulertzerik ez dutenen artean mugak ezartzen dituztela. Horregatik, hizkuntzen funtzioak zehazterako orduan, lehenengoa, zalantzarik gabe, taldekideen arteko komunikazio eta kohesio tresna izatea dela argi uztearekin batera, hizkuntzak beste maila batean, identitate emaile nahiz adierazle kritikoak direla azpimarratu ohi da (Crystal, 1997, in Iztueta, 2015: 93⁶⁹²). Gure kasuan hizkuntzak definitu ditu taldeak: euskaldun (euskara dun)/erdaldun. Izenez definitu da izana. Estratifikazio-sozialak trinko iraun zuen bitartean mantendu ziren muga linguistikoa ere eta horien bitartez foruek zedarritutako herritartasuna.

Goiko aipuaren ildo beretik 1799an eskribau izateko baldintzak ezarri zituen udalak eta berebiziko garrantzia eman zitzaion bertakoa izateari. Nahiz eta hizkuntzari buruz ezer ez aipatu, hauteman daiteke bertakoa izatean euskararen ezagutza bermatua zegoela, eta bere burua aurkezten zutenek hori frogatzen saiatu ziren. "*Según los fueros de esta Provincia (...) donde se ponen las calidades precisas que deben concurrir en un escribano y por una de ellas se coloca la de ser vezino de aquel lugar de donde fuere escribano. La razón porque se exige esta circunstancia e según la expresión de la misma ley y porque conozcan mejor a los hombres entre quienes hiciesen las cartas o escrituras (así como) fue con el fin y objeto de evitar el daño que se experimentaba de nombrar para estos oficios a personas extrañas de la Provincia, pidiendo que se diese a sus villas y lugares esta facultad, con cuyo uso se evitarían aquellos inconvenientes probeiendo las numerías en naturales de ella, bien instruidos en la conducta, costumbre usos y fuero y sobre todo lo demás con aquel pulso y pleno conocimiento que exige la ley mencionada*".

Testuinguru historikoari erreparatuta aipatu beharko genuke urte batzuk lehenago frantsesen aurkako Konbentzio gerra izan zela, 1793-1795 artean. Debako herrigunear eta Itziarren sarraski handia egin zuten frantsesek: harrapaketak, lapurretak, atxilotetak e.a. Ez hori bakarrik, Gipuzkoako Aldundiko batzar batean erabaki zen, 1794ko abuztuan, zer negoziatuko zen frantsesekin: erlijioa, foruak, 1200ean Gaztelarekin bat egin aurreko testuingurua errespetatzea eta gipuzkoarrok gerrara joatera ez behartzea. Hala onartuko balitz Gipuzkoa errepublika independente gisa izendatuko zen, Espainiako monarkiatik kanpo eta Frantziako Konbentziopean. Batzar horretara joan ziren 36 batzarkideetako bi debarrak ziren: Joaquín de Ormaechea, Debako alkatea, eta Joaquín de Zarauz. Frantsesek atxilotu egin zituzten eta preso eraman zituzten Baionara. Bien bitartean, Gipuzkoako 17 herri Arrasaten elkartuta 1794ko irailan Espainiako errege Karlos IV.ari eskatu zioten monarkia berriro ezartzeko. Erregea haratago joan zen, eta mehatxuen bidez, tartean foruen aurkako posturak hartuz, batasuna berreskuratzen saiatu zen.

1789an Frantses iraultzak aro berri bat ekarri zuen berarekin, linguistikoki sekulako eragina izango zuena. Konbentzio gerra horren lekuko. Estatu-nazioen formulazioak errealitate guztia eraldatu zuen. Eta Debako herritarrek asimilazio-erresistentzia dinamika orokorrago bati ekingo zioten, Euskal Herri osoak bezalaxe, gaur arte.

Iztuetari (op. cit, 74-75) jarraiki esan genezake *estatu-nazioa* terminoa estatu egiturari nazioaren ideia uztartzetik eratorri dela. Teorian, estatu administrazioaren mugak eta nazio delakoa osatzen duen popularen lurralde mugak bat datozela adierazten da. Praktikan, ordea, ezin esango da baldintza hau betetzen duten herriak asko direnik. Horiek horrela, estatu-nazioa populu edo herri jakin baten egitismo politikotzat jo, eta haren muga barruan herri batek besteen gainetik agintzen duela uler genezake.

⁶⁹² Iztueta, I. (2015). Cultura vasca vs Euskal Kultura. Donostia, Utrisque Vasconiae.

Estatua defini liteke esanez zehazki mugaturiko lurralde bat gobernatzen duen unitate edo administrazio politiko nagusia dela. Estatuek euren esparruan indarkeria fisikoaren erabilera legitimoa aldarrikatzen dute. Horri loturik, bere baitan biltzen dituzte polizia (barrura begira indarra erakusteko), eta armada (kanpora begira indarra erakusteko), eta eskola eta epaitegia bezalako erakundeak dituzte eta zergak biltzeko autoritatearen jabe dira. Bere ereserki, bandera eta antzeko artefaktu sinbolikoekin estatuek identitate kolektibo legitimo bakar bat elikatzeko helburua ere izaten dute. Alde horretatik, nagusi den herriak estatuaren bitartekoak batasun ekonomiko eta administratiboa sustatzeko baliatzen ditu eta, populazio osoa bere irudira moldatu nahirik, hizkuntza eta ohitura berdintasuna bilatu izan du.

Estatu-nazioen hiritartasunaren egituraketa beste herri batzuen lepotik ematen da eta halakoetan, herritartasuna definitzen duten ezaugarriok desitxuratu nahi izaten dira. Armen bidezko konkistaren ondoren, azpiratutako herriaren nortasuna suntsitu eta herri azpiratzailearekiko gogo lotura sustatuko duen asimilazioa bilatu ohi da maiz, eta, nola helburu hau lortzeko bidea herri azpiratuaren ezaugarriak deuseztatu eta azpiratzailearen hedatzea den, ohikotzat jo litezke hala beharturiko hizkuntza debekuak, erakundeen abolizioak, sinbologien jazarpenak edota lurraldetasunaren desitxuratzeari, nola menperatzailearen esaneko diren politikari eta funtzionarioen promozioak zein menperatzailearen agintea arrazoitzen duten ideien sustapena ere.

Homogeneizazio linguistikoaren aurrekariak aspaldikoak dira gaztelaniari dagokionez. Nebrijak (1441-1522) gaztelaniari ikusten zion potentzial ekonomikoak jarri zituen ondorengo garaien lehen zuta-beak. Ordutik aurrera, Kolonietan hasitako prozesu glotofagikoak bere ifrentzua izango zuen “barne” lurraldetan. Cadizko Konstituzioa (1812) izan zen lehen gauzape serioa eta ondorengo urte gatazkatsuetan jarriko ziren euskararen galbidearen (eta berreskurapenaren) oinarriak. Iparraldean 1789 ezarri ziren euskaldunak frantsesetako oinarriak. Estatu-nazioen proiektua lur hartzen hasia zen.

XIX. mendean egon ziren gatazka guztietan erabaki ziren gaur egungo gizartearen ezaugarriak. Estatu-nazioen proiektu homogeneizatzailea martxan jartzeko hizkuntza- politika jakin batek ekarri zuen euskalduna gaurko egoerara. Gaztelaniaren/Frantsesaren nagusitasuna ezarri zen legez eta hezkuntzaren esku jarri zen tipo linguistikoak masiboki eraldatzeko funtzioa. Horrela, alfabetizazio-prozesu masiboa bultzatu zen gaztelaniaren (eta espaniartasunaren) mesedetan.

Elizaren baitan zeuden proiektu homogeneizatzailearen aurkako eragile asko. Karlistadetan apaiz asko aritu ziren herritarrengandik gertu borrokan. Balio erlijiosoak erresistentzia eremu izan dira urte luzez. 1862an Gasteizko Elizbarrutian sartu zituzten

Bizkaia, Gipuzkoa eta Arabako elizak. Espainiartasunaren mehatxutzat ikusi zuten hainbatek hori, Santo Domingo de la Calzadako abadeak horrela zioen: *“Para remover el principal obstáculo que se opone a la fusión de los pueblos en una misma nacionalidad, nuestros reyes han procurado limitar el uso de la lengua vascongada, mandando que en todas las escuelas se enseñe por libros castellanos y empleando otros medios para generalizar el uso de este idioma, a cuya adopción en el país no ha contribuido poco el clero... Por la perseverancia de estas medidas, y a causa también del mayor trato y roce con los castellanos durante la guerra, había llegado así a desaparecer el vascuence; en distritos enteros limítrofes a Castilla ni lo hablan ni lo entienden; se usa indistintamente con el castellano en los pueblos del interior de algún comercio y trato; y reducido en su pureza a los últimos atrincheramientos de las montañas, llegaría en poco tiempo a acabar por consumición a no venir a reanimarlo el establecimiento de una diócesis que abrazando las tres provincias vascas parece ser intentado con este objeto. Teniendo los vascongados obispos de su habla, cabildo y párrocos de su habla, pastorales, sermones,*

libros en su habla, se aferrarán más y más en ella, tratarán de extenderla por los límites de las tres provincias, ganando el terreno perdido y haciendo de ella una lengua nacional; y si a esto se agrega la mayor afición que cobrarán a sus costumbres, tradiciones y fueros, que en cierto modo se autorizan y sancionan, se habrá contribuido a formar en España una nacionalidad distinta, y una base de separación política para los que más adelante quisieren invocar el principio de las nacionalidades”.

1870ean Erregistro Zibilak sortu ziren elizaren eskumenak murriztuz eta gaztelaniari eman zitzaion balio legala (28. artikulua)⁶⁹³: *“Cuando los documentados presentados se hallen extendidos en idioma extranjero o en dialecto del país, se acompañará a los mismos su traducción al castellano, debiendo certificar de la exactitud de ella el tribunal o funcionario que los haya legalizado”.*

1896an beste borroka esparru interesgarri baten lekukotza dugu udal artxibotik, Debako gazte bat soldaduskara ez joateko argudioa izan zen gaztelania ez jakitea: *“Incontinenti habiendo dado las cuatro de la tarde hora señalada en el edicto, se dio cuenta de que Baltasar Illarramendi, padre del mozo Benito Illarramendi y Echaide, había instruido expediente del que resulta que es hijo único en sentido legal de padre sexagenario y pobre a quién ayuda, en razón a tener casados de los hijos mayores, dos llamados Donato y José María, y los otros dos, Antonio e Ignacio, se reputan muertos por no haber podido averiguar en más de diez años noticias de ellos; y que según el solicitante en el acto de declaración de soldados no aparece alegación, sin duda por no comprender el castellano su citado hijo”.*

Azken adibide moduan ekarriko dugu Romanones Kondeak 1902an hezkuntzaren gainean esandakoa⁶⁹⁴: *“Si educamos a la generación de hoy no enseñándola los principios fundamentales de la religión en castellano, en el idioma de Cervantes, en aquél que nos sirvió en el Nuevo Mundo para propagar nuestra fe y nuestra civilización, tendríamos mañana ciudadanos unidos por la fraternidad, amantes de la patria común y capaces de servirla y de engrandecerla. Fuera también vana ilusión creer que la enseñanza de la doctrina cristiana en lengua distinta que el castellano no habría de redundar forzosamente en lamentable desconocimiento del idioma nacional con grave daño de los altos intereses de la patria, que en la lengua tiene su más preciado vínculo de unión entre todas las provincias del reino, vínculo que en ninguna parte tanto importa robustecer como en las escuelas, fundamento más firme de la educación nacional”.*

Debari buruzko datu zehatzen faltan Donostiako errealitatea azter dezakegu Euskaltzaindiaren EHS *Etxeberri* egitasmoari jarraiki: 2. karlistadara arte (1872-1876) mantentzen da Donostian euskararen nagusitasuna. 1761ean 10.000 biztanle inguru zuen hiriak eta hurbilpen bat eginez ezar liteke %46 direla elebakarrak, %28 euskal elebidunak, %20 erdal elebidunak eta %7 elebakar alofonoak. Sasoi horretan funtzio gehienetarako darabilte euskara donostiarrek, beren esna orduen %95 euskaraz bizi ziren. Salbuespenak gertatzen dira, gero eta garrantzitsuagoak, lantoki batzuetan, merkataritzako interakzio batzuetan, eskolan eta unibertsitatean (gutxi batzuk joaten ziren). Kargu publiko, itsasontzigile, nagusi eta eskribauak elebidunak ziren eta bereziki garrantzitsua da soziolinguistikoki hasten direla lehen elebakar gaztelaniadunak agertzen ordutik aurrera. Horiek lotuta egongo dira armekin, merkataritzarekin eta hezkuntzarekin.

⁶⁹³ Irujo, X. & Urrutia, I. (2013). 1789-2103. *Historia jurídica de la lengua vasca*. Oñati: HAEE-IVAP, 252. orria.

⁶⁹⁴ Gaceta de Madrid, nº 327, págs. 663-664. Iturria: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1902/327/A00663-00664.pdf> (Kontsultatuta: 2015/12/15).

1860an Donostiako zentsua egin zenean ikusi zen gizonen %54,5 zela alfabetatugabea eta emakumeen artean tasa hori altuagoa zela, %62,8koa. Idazten zekiten gizonak ziren %37,7 eta %26,3 emakumezkoak. Ziur aski Deban alfabetatugabeen kopurua antzerakoa zatekeen. Debako udal artxibo historikoaren egoerak ez du erraztu datu horiek eskuratzea.

Eskola instituzio homogeneousatzaile gisa ezartzen duen Moyano Legea (1857) onartu zenerako Deba udatiarren erreferente handia zen. 1845ean Isabel II.a Donostiara etortzen zen uda pasatzera eta sarritan etortzen omen zen Agirre jauregira, Conde de Valmar izeneko jauna bisitatzen.

1858an Valmar Kontea Real Academia de la Lengua Españolako kide bihurtu zen, J aulkia eskuratu zuen; “Juicio Crítico de Quintana como poeta lírico” izeneko hitzaldia egin zuen. 1850ean diplomatikoa izan zen Washingtonen. Lagun asko erakarri zituen bere jauregira erreginaz gain, Alfonso Reyes Ochoa idazle mexikarra, Becquer anaia sevillarrak, Juan Valera diplomatiko eta idazle kordobarra edota José Zorrilla bera ere. Valera jaunak hainbat lan egin zituen gaztelania eskoletan sartzearen inguruan eta beste guztiak ere espainiar letretan erreferentzia garrantzitsuak dira. Pentsatzekoa da beraiekin zekartela ordurako Madril inguruan nagusi zen ideologia linguistikoa ere baina beraien obrak aztertu beharko liriteke ondorio argiak izateko. Nolanahi ere, badirudi Juan Valerak *Arcacosua. Poema euskeru, místico y picante* izeneko lana idatzi zuela. Eta Valmar Konteak Juan Venancio Arakistain idazle debarraren (1830-1906) bitartez José Manterolak zuzentzen zuen Euskal-Erria: Revista Bascongadan kolaboratu zuela idazlan batzuekin (*De mis recuerdos; Boga, boga marinela; La mujer de Gipuzkoa*).

Garai berean Iparragirre egon zen bere exiliotik bueltan Deban bizi izaten Lersundi jeneral liberal foruzalea lagun mina zuela eta Arakistain erromantikoa bera ere lagun zela. Nola ezkon litezke biak? Giro intelektuala batu zitzakeen baina bistan da ezberdintasun handiak izango zituztela. Arakistain fuerista intelektuala izan zen. Badirudi bere obra Sabino Aranaren gustukoa izan zela.

Bi joera nabari dira praktika horien atzean. Mendebaldearen historia intelektualean bi joera ideologiko zehaz litezke, eboluzionismoa eta idealismo alemaniarretik eratorritakoak. Giroan zein ideologia izan nagusi, gisa batekoa zein bestekoa izango da herriekiko politika ulertzeko modua (Iztueta, op. cit., 60). Eboluzionismoak progresoa du abiaburu, beti okerretik hoberako aldaketa gertatzen ei da gizartean eta mendebaldea (estatu-nazioak) hartzen dira adibide eredugarritzat, unibertsaltzat. Idealismo alemaniarra, ostera, partikularista omen da, ezberdintasunen batura moduan irudikatzen da gizartea. Horrela, herri xehearen bizimodua, sinesmenak eta kontakizunak aintzat hartzen hasiko ziren, herri nortasunaren adierazpena zirelakoan, tradizio etnografiko ikaragarri emankorra abiaraziz.

Debako bisitarien praktiketan bi joerak nabari dira, alde batetik unibertsal gisa ezartzen da espainiaritasuna (Madril) eta partikular gisa euskaltasuna. Bestetik, erromantizismo partikularistak batzuk eta besteak batzen baditu ere ezin esan ideologikoki lerrotatuta daudenik. Ondoren aztertuko dugun elebakarren etorrera masiboak areagotu egingo du dialektika hau.

Orduñako portua zabaldu zutenean eta Bilbo bihurtu zenean erreferentziako portua Deba baztertuta geratu zen. Industrializazio kanaletatik kanpo, uda sasoiak eman zien jaten itsas bazterreko debarrei urte horietan. Harreman horrek garrantzia handia izan du gure ustez gaur egungo Debaren egoera soziolinguistikoa. Alde batetik azpimarratu behar da elebakarra izango zen udatiar talde handi dirudun horrekiko debarrek zuten dependentzia. Lehendik herritarrek zuten permeabilitatea areagotu egingo zela pentsatzekoa da. Bestetik, harreman horrek “progresoaren”, modernitatearen proiektuari begira jartzen zuen debarra. Bere alde on eta txarrekin. Ikustagun pausoz pauso:

Aipatzekoa da, hasteko, debarrek aspalditik hartu dituztela bisitariak beren artean. XVI. mendean Burgosko kontsulatuak eta Debak sinatutako akordio baten bidez “*Los vecinos de la villa de Deva sean obligados a tener en ella en todo tiempo copia de mesones o posadas ordinarias para todas las personas que fueran o vinieran de la dicha villa de Deva con los sacos y otras mercaderías de la dicha Universidad de Burgos, e a los traer e descargar con ellos, e que tales mesones sean limpios y en lugares cómodos e siempre sean visitados por la Justicia de dicha villa, e de les dar e den todos los mantenimientos necesarios para sus personas e bestias, según e como e a los precios de la dicha villa de Deva, sin que se las puje ni haya otro agravio alguno*”.

Badirudi, alabaina, 1820an hasten dela lehen faseko turismoa iristen Debara. Karlos III. are erregetzaren baitan aberastutako madrildarrak (lur handien jabeak eta merkataritzan oinarritutako burgesia) omen ziren bezero bakarrak hasieran. Zestoa eta Altxolako bainuetxeak irekitzerakoan hidroterapiaren onurak probatzera datozen persona horiek boteretsuak omen ziren Madrilgo Gorteetan: “*Esta última casa encerraba dentro de sus modestas tapias cuantas dignidades constituyen hoy en la esfera política y administrativa el gobierno de España, pues servía de albergue a generales, diputados a Cortes, magistrados y oficiales de Secretaría*”. Halaxe mintzo da Francisco de Paula Madrazo kazetaria 1848an. Beste etxe baten inguruan dio: “*se hospedan en ella numerosos forasteros, y este último verano ha tenido la honra de dar hospitalidad a no pocas personas distinguidas entre las que figuraban algún apreciable diputado, accionista del Banco, algún jefe de oficinas de hacienda, algún oficial de esta secretaría, un economista célebre de quien conserva grato recuerdo Cataluña, algún rico escribano, algún individuo de la junta de beneficencia de Madrid, y otras personas de posición no menos conocida*”.

Udalerrri osoan 296 bat baserri edo etxe solte zeuden garaian eta herrigunean 903 lagun bizi ziren, 3536 pertsona guztira. 1848ko sanroketan 250 bat udatiarrek balkoiak alokatu zituzten herriko plazan zezenketak ikusteko. Kopuruak elkarren ondoan ikusita ez da gutxietekoa udatiar hauen etorrerak utziko zuten ondorioa herritarrengan. Ahozko zein idatzizko lekukotzek diote udaran etxe guztiak kanpotarrentzat prestatzen zirela. Ganbara zutenak ganbarara joaten ziren eta besteak etxean bertan moldatzen ziren. Subordinazio ekonomikoa ez zen bakarra, ordea. Bisitariak *canon* bat ezartzen zuten, baita linguistikoki ere. Hizkuntza-ideologia alde batera utzita, erdaldun elebakarren presentzia hain handiak errotik aldatuko zuten nork bere hizkuntzaren balioarekiko autopertzepzioa eta hizkuntz ordezkapenaren faktoreetako bat landatuko zuten, autogorrotua.

Benetan aztertzeko modukoa da De Paula Madrazo kazetariaren jarduna. Horrek berak mereziko luke lan monografiko bat. Bere kontaketa antzeman litezke garaian espainol aristokraten artean zegoen ideologia. Bere begiradak “bestea” (alegia, debarrek) erretratatzeko dituen bezala, bere pentsamoldea ere erakusten digu. Aletu dezagun pixka bat hobeto uler dezagun begirada horrek utzitako estereotipoa:

Alde batetik, nabarmenki azpimarratzen da debarren harrera ona: tanborileroak zortzikoak jotzen zituen udatiar familia bat iritsi orduko, udalak zirenak eta bi egiten zituen zerbitzuak hobetzeko, udal aretoan dantzak antolatzen ziren. Litekeena da hala izatea kontuan hartuta herritarren ekonomia jarduera honetan oinarritzen zela baina harreman hori ez zen gatazka gabea izango.

Bestetik, paternalismoa dario deskribapenari: “*¡Qué deliciosamente se deslizan los calurosos días del estío en un pueblecito de clima suave, de costumbres puras, de habitantes sencillos, y rodeado por todas partes de montañas cubiertas de verdor! ¡Cuánto goza el alma al contemplar el espectáculo de la vida feliz, tranquila y morigerada que hacen aquellos hombres que no comprenden el sentido de la palabra política, que no saben lo que significa ambición, que no entienden lo que son partidos y a cuyos oídos no ha llegado aún la palabra crisis! ¡Qué tranquila y qué felizmente se pasa la vida uno o dos meses lejos de las agitaciones de la corte, distraídos de los afanes y de los cuidados que aquí envenenan las existencias, por venturosas que sean!*”. Edo beste aipu klasista honetan: “*No es solo en las clases acomodadas donde se encuentran estos caracteres hidalgos y generosos; las clases pobres ofrecen tipos no menos puros. Es muy frecuente en aquel país al llegar un forastero a un caserío cansado de recorrer aquellas montañas y de trepar por aquellos vericuetos, que los sencillos habitantes de él le brinden, no solo una silla donde reposar de su fatiga, sino con un vaso de rica leche o de claro zagardua. Y esta escena es tanto más singular y característica, cuanto que ordinariamente sucede que no entendiendo el forastero el vascuence, ni los moradores del caserío el idioma castellano, uno y otros expresan por medio de gestos sus sentimientos respectivos, manifestando su reconocimiento el primero; y su buena voluntad los segundos*”.

Azkenik, nabarmena da kontalariaren nagusikeria, bere estatus sozialaren aldarria: “*Desde la llegada de los músicos italianos se fijó en un real por persona la cuota de entrada, cantidad módica y que servía de recompensa a aquellos pobres artistas errantes. Esta circunstancia de pagar un real a la puerta del Ayuntamiento para tener derecho a subir al salón hacía en cierto modo público el espectáculo y en otro país que no fuera aquel, donde tanto respeto se tributa a las clases nobles y acomodadas, hubiera para tomar parte en la reunión al hombre de más ínfima clase que se hubiera hallado con bríos de gastar un real. Allí, sin embargo, como las costumbres son muy distintas, como la sociedad y la familia están organizadas sobre la base del respeto y de la veneración a las clases y a las categorías, a nadie ocurrió que por venderse los billetes a la puerta pudiera el salón ser invadido por gente extraña. No obstante, por no dar muestra de un orgullo quijotismo, se permitía a aquellos sencillos aldeanos que se aproximasen hasta el umbral de la puerta de la sala, desde allí oían y contemplaban silenciosa y respetuosamente la música y el baile*” Badirudi, gatazka batzuk izan zirela, ordea, aipu berean dioelako: “*No se creyó que aspirasen a otra cosa, y no aspiraron en efecto, pues la indiscreción cometida por unos pocos en nada puede amenguar el orden y la compostura de los más, y aún esos pocos, que no llegarían a cuatro fueron instrumentos inocentes de alguna intriga y si se atrevieron a perpetrar el que allí se calificó de escándalo, fue en momentos en que el zagardua les impidió tener conocimiento de lo que hacían*”.

Estatu-nazioa unibertsal gisa adierazten da testuotan, *esan gabeko* identitate gisa. Aldiz euskal delakoa partikularkeria da, otzana, sinpatikoa, madrildarren araua azpimarratzen duen diferentzia. Apodakak⁶⁹⁵ *anomalía* deitzen dio eskema honi erresistentzia ezartzen dion praktika orori. Eta Deban badira badirenez, anomalía hori ordezkatzeko duten izenak.

“*Las provincias vascongadas están las primeras al frente de ese movimiento de progreso y perfección*” dio kazetariak. Modernitatearen ideologia eboluzionista argi ikusten da De Paula Madrazoren testuan. XX. mende hasieran garrantzia hartuko duen modernitatearen zantzu argiak aurki litezke: gorputzaren kultura, kirolaren praktika aisialdi gisa, aisialdiaren eta atsedeenaren apologia, modarekiko interesa nitasuna azaltzeko tresna gisa, hedonismoa, zaharra eta berria zein tradizio eta berrikuntzaren arteko dialektika, nekazari eta hiritarren arteko antagonismoa, indibidualtasun eta taldetasunaren arteko oreka, esparru publikoaren birdefinizioa e.a. Horrek guztiorrek ekarri zion eraginik Debari: 1913an futbol zelaia egin zen, bainuen bitartez zaintzen zuten beren gorputza emakumeek batez ere, baileak eta sedukzioa, moda eta niaren eraikuntza, kasinoa, hiritarraren harrotasuna, arte berrikuntzekiko irekitasuna, jarrera hedonista, festa eta alaitasuna e.a. Galdera da zein paper jokatu zuen euskarak gizarte berri honetan. Eragile nagusiak erdal elebakarrak izateak nola eragin zien herriguneko debarrei? Nola baserri girokoei?

Sinpleegia litzateke pentsatzea herriguneko debarrek modernitate berriari men egin eta hortxe akulturizatu zirela eta baserriarrak, berriz, eutsi egin ziotela beren nortasunari. Horrela balitz ez lirateke Tene Mujika edo Polentzi Markiegi bezalako pertsonak agertuko.

Gogora dezagun 1888an jaiotako Tene Mujika garaiko ezaugarri nagusietan sustraitzen dela: gerra karlistak eta beren ondorio guztiak, eliza eta botere zibilaren arteko etena, abertzaletasunaren formulazioa, generoen arteko ezberdintasunak, eskola instituzio erdazale gisa e.a. Mujika politikari abertzalea izan zen, plaza publikoa hartu zuena mitinlari bezala, lan intelektuala egin zuena, exilioa bizi izan zuena. Emakume Abertzale Batzako presidentea izan zen. Baina gure aztergaiaren ikuspegitik euskaltzale handia izan zen. Gertutik ikertu beharko genuke pertsona hau ulertuko badugu zein konektatuta zegoen Debako errealtatea Euskal Herriarekin. Gertutik aztertu beharko genuke Tene Mujikaren hizkuntz ideologia ere eta garaiko korrante intelektualetan kokatu.

Gehiago esango genuke, badira lau pertsona Debako historian, garai beretsukoak, sakon aztertu eta elkarrizketan jarri beharrekoak: Jose Manuel Ostolaza (1875), Polentzi Markiegi (1905), Tene Mujika (1888) bera eta Fernando del Valle Lersundi (?). Bakoitza bere praktika linguistikoarekin, bere ideologiarekin, bere bizimodu errealekin. Bakoitzak ñabardura asko ekar ditzakegu gaurko eta bihurtuko Deba (eta Euskal Herria) hobeto ulertzeko. Beren obren diskurtsoaren analisi kritikoak eta ikasketak kulturalak eman dezakete argirik.

Jose Manuel Ostolazak indianoaren figura ordezkatzeko duen herrian. Modernitatea ezaugarritzen duen zerbait bada, hori da indianoa: progresoa, ekintzailetasuna, gizarte-arrakasta. Motz geratzen da deskribapen hau, ordea, horren ibilbide interesgarria duen pertsona zedarritzeko: Kuba eta espainiar inperioaren gainbehera, gerra, kapitalismoa, EEBB eta ingeles hizkuntza, alarguntsa, exilioa, hezkuntza ulertzeko modua, Artetarekin harremana e.a. Gutxi dakigu bere hizkuntz ideologiaren, euskaltzaletasunaren kontzeptioaz.

Fernando Valle de Lersundi EAJko zinegotzia izan zen Debako udalean Polentzi Markiegirekin batera. Madrilekiko harremanetan mediatore rola jokatu omen zuen foralistak behin baino gehiagotan. Bere nortasuna eta ibilbidea aztertzeak ere badu interesik. Pio Barojaren laguna, Zestoako medikuak bere etxean idatzi omen zuen *Las Inquietudes de Shanti Andia* (1911) nobela. Sarritan egoten zen bertan tertulian.

⁶⁹⁵ Apodaka, E. (2014). *Identitatea eta anomalía*. Iruñea, Pamiela.

Urte horietan Eusko Ikaskuntzaren kongresuak egin ziren. Funtsezkoak izan ziren foruen galera osteko euskal gizarte garaikidea sortzen laguntzeko. Eskola elebidunen oinarriak jarri ziren, besteak beste. Guk dakigula Deban ez zen euskal eskolaren esperientziarik abiarazi. Alderantziz, garai honetako eskolak erdazaleak ziren: 1887an inauguratu omen zuten eskola berriak maisu erdaldun elebakarra zuen. Hala ere, badirudi gurasoen artean ez zela gatazkarik falta. 1896an aukeratzen dute maisu berria eta maisua kexa zen baztertuta-edo ikusten zuelako bere burua. Egonezin horrek ekarri zuen protesta eskutitz hau: *“Ya al instalarme aquí no falta quien me advirtiese la mala impresión que había producido la noticia del nombramiento de un maestro castellano para la escuela de Deva, y aún se anunció la idea de que el interino don Lino Benito con el concurso de algunos de los más influyentes vecinos se proponía abrir colegio particular... Tomé posesión tal día (...) no me cupo la menor duda de que la cosa estaba preparada y resuelta de antemano. (...) De noventa y tantos niños matriculados a mi llegada hoy solo constan veinte y siete... ¿Que cuáles han sido las causas ocasionales? Una sola y esta poderosa. El que el profesor es castellano”*. Udalbatzarrak adierazi zuen jakinean zegoela lehen hezkuntzako maisu Lino Benitok ordaintzen zen eskola bat zabaldu zuela, eta *“sea porque ejerció durante dos años el cargo de maestro interino de esta escuela pública y adquirió relaciones o porque posee el vascuence arrastró la mayoría de los niños quedando la escuela en cuadro, lo cual no es dado a evitar a esta corporación”*. Bestetik, Peli Markiegi (1905-1946) dio berak izan zuen maisua oso ona zela baina euskaraz egiteagatik kaskarrekoak ematen zituela.

Polentzi Markiegi ordezkatzen du abertzaletasun instituzionala, gerra aurreko tradizioa nolabait. Gaur egungo euskararen aldeko hizkuntz politikaren aurrekariak urte hauetan ezarri ziren: kale izendegiarekin loturiko neurri sinbolikoak hartu zituzten, euskararen aldeko mugimendu nahiz argitalpenei diru laguntzak eman zitzaizkien (Euskaltzaleak, 1931, Euzko Pizkundea, 1932), euskal obrak idatzi ziren (Peli Markiegi, Tene Mujika) eta udaleko lanpostuetan hizkuntz eskakizunak ezarri ziren.

Udal lanpostuen hizkuntz eskakizunen ezarpenak aukera ematen digu irudikatzen zein zen XX. mende hasierako giro linguistikoa herrian. 1900 urtean auzo medikua aukeratu behar zen Itziarrek eta udalak *“acordó por unanimidad que había consideración a que se trata de partido rural, se exprese en el anuncio que el facultativo solicitante debe poseer la lengua vascongada”*. 1920an alondigeroa behar zen eta, lehenago elizan ikusi dugun bezala, bertokoa izatea eskatzen zen baina esplizitoki aipatzen da derrigorrezkoa zela gaztelaniaz jakitea. Ahozko harremanetarako bertokoa izanda bermatzen zen euskalduna izatea baina funtzio idatzietarako beharrezkoa zen gaztelania. Urte hauetan ziurrenik tipo linguistikoen eboluzioak hona ekarri gintuen: funtzio informaletarako ahozkoa euskaraz eta gaztelaniaz egitea beharrezkoa gertatzen da herritar arruntarentzat eta idatzizkorako pentsaezina da oraindik euskaraz egitea, idatzizkoa gaztelaniaren erreinua da. 1921ean, 1929an, 1931ean e.a. euskara eskatzearen lekukotzak aurkitu ditugu gaueko guardia, ur arduradun, mediku, praktikante e.a. aukeratzeko udalbatzarretako aktetan: *“hablar el vascuence”, “poseer el vascuence”, “siendo preferidos los que sepan el vascuence”*. Hautagaiek akreditatu egin behar izaten zuten euskara maila eta, esate baterako, 1931n Debako herriguneari tokatu zitzaion mediku titular berria aukeratzeko eta euskara meritu gisa aurkez zitekeen. Bi debarrek aurkeztu zituzten tituluak: Manuel San Sebastianek *“Euskal-Esnalea”* elkarteak emandako titulua aurkeztu zuen eta Francisco Andonaegui Eulaciak, oster, Euskaltzaindiak emandakoa.

Hizkuntza politika hau abertzaletasunaren eskutik iritsi zen. Deba garaikidea plaza abertzailea izan da gaurdaino. Markiegi alkatea eta Valle de Lersundi zinegotziak hartu zuten parte 1931ko Lizarrako estatutuaren onarpen ekitaldian, EAJk mitin jendetsua egin zuen urte berean Itziarren eta bertan izan ziren Jose Antonio Agirre eta Telesforo Monzon ere, Tene Mujika mitinlari ospetsua izan zen emakume jeltzaleen artean eta, Markiegi bezala, partiduko organo gorenetan hartu zuen parte. Datu hauek guztiak erakusten dute XX. mendeko giro abertzaile eta kulturala bizi zela herriguneari.

“Maritxu maite maitea. Ordu gutxi barru donokira (zerura) noa, Jaungoikoak Bere eskuetan artuko nauan uste oso-osoakin, maitien zintudanian eta zurekin eta gure txikiakin bizitzeko poza aundien zanean. Jaungoikoak berak daki zer egiten dauan eta Bere naia egin bedi. Idazteko aztirik ere oso gutxi utzi didate. Gure aurtxoak jaungoiko bidetik azitzen jakin dezazun eskatuko diot gure Jaunari. Gure odol au ez da alperrik izango, zuek utzitzea iluntzen nau, bestela mundu ontatik alde egiteko aurrez ordua jakitea... orixe Jaungoikoak eman lezaken eskerrik aundiena, eta neri eman dit. Muxu asko eman nere ta zure Itziartxo, Lore, Nekane... ezin jarraitu det. Bai maite zaituztedala... Gora Euzkadi Azkatatua, Jaungoikoagan bakarrik lotuta. Maite-maite zaitu, zure Polentzi”.

Markiegi 1937an fusilatua izan aurretik hainbat eskutitz idatzi zituen, goikoa Maritxu Garate bere emazteari zuzendu zion eta ondorengo Debako jeltzaleei:

“Debar jeltzaleak: Jaun-goikoagatik aberriari nekean eskaini ondoren, neke horien saritzat hona heriotza ederra (...) hasitako bidean jarri zintzo mutillak, gainera aurki Euskadi aske... Zuek aberriarentzat eta aberria jainkoarentzat”

Gerran Alemaniako Estatu Nagusia Deban izan zen eta Debatik agindu omen zuen 1937ko apirilaren 26an Gernika bonbardatzea. Sarraskiaren ondorengo egunean Valentzian zegoen Euzkadiko Ordezkaritza Nagusiak prentsa-ohar bat kaleratu zuen: *“Dagoeneko hiru herri suntsitu dituzte: Gernika, Durango eta Elgeta. Milaka emakume eta haur hil dira hondakinen artean. Alemaniako Kuartel Nagusiak eman zuten agindua, Debatik”*.

Udal langileen artean garbiketa egin zen, batzuk kanporatu, beste batzuk zigortu, hirugarren batzuk onetsi. Kaleen izenak aldatu ziren, euskal eta ezkertiar zen guztia debekatu, exiliatu eta zigortu. San Vitor anaien eskola erabat bat eginda zegoen erregimen frankistarekin eta funtsezkoa izan zen bere jarduna akulturazio eta azpiratze prozesuan. Hor eten zen euskal gizartea sortzeko proiektua. Hortik aurrera beste subjektibitate bat sortuko da.

Gerra latza eta jazarpena. Horiek dira ondorengo hamarkadetako hitzak. Nazional katolizismoa ezarri zen Deban eta horrek bere lana egin zuen. Hiztun egoki (baina ez alfabetatu) ziren gurasoen seme-alabek euskara galdu zuten, euskal identitatea ukatu zitzaion, jazarri egin ziren euskaltasunaren espresio guztiak. Euskara ukatu ez zuten etxeetan zokoratu zen euskararen erabilera sukaldara eta lagunarte hurbilera. Euskaldun izatea iseka iturri izan zen eta ez zen falta izan harrokeria ariketarik euskaldun izan eta erdaldundu zirenen aldetik.

XIX. mendean trenarekin batera herrira etorri ziren langile espainiarrak bertakotu eta euskara ikasi zuten, frankismoan etorri zirenak, ordea, Deba erdalduna aurkitu zuten. Anomalia izatearen kontzientzia, ordea, ez zen desagertu. 60. hamarkadatik aurrera bistaratu da frankismo berankorreak eta horrek ekarriko du euskararen normalizazio- prozesua gaur ezagutzen dugun moduan eta kultura izango da hari horri eutsiko diona urte...festak, musika banda, dantzak, umeen egunak, bertsolaritza, soziedadeak, erromeriak e.a. Humus horretan erretuko da Euskal Herrian egin ziren lehen euskal jaiak ere.

Hizkuntzen estandarizazioa, estatu gisa egituratu diren herrien, edota, behintzat, nolabaiteko mugimendu abertzalea garatu duten herrialdeetako sorkaria dela diosku Iztuetak (2015: 97). Ethnologuen arabera 6909 hizkuntza daude eta 200 inguru estatu. 500 bat hizkuntzek dute estaturen batean hizkuntza ofizial edota koofizial maila eta beste 1300 hizkuntzek estatu barruko eremu batean dute estatus hori. Gainontzeko guztiek ez dute babesik (Martí et al. 2005:178 in Iztueta, 2015: 98⁶⁹⁶)

Euskarak 1968an lortuko du bere estandarizazioa, frankismo berankorreen. Estandarizazioa funtsezko gertatzen da ordurako garatzen hasiak ziren ikastola, komunikabide, kultur adierazpen e.a.etarako. Acción Católica erakundearen baitako Oargi kultur taldearen eskutik sortu zen Debako ikastola 1963an 8 ikaslerekin elizaren babespean Anes Arrinda herriko abadea zela. 1969an legeztatu zen Itziarko Gure Amaren Parroki-eskola izenarekin.

Euskal eliza foruzalearen euskaltzaletasunak eta euskaltasunaren ikuspegi antropologikoak egituratzen du garai honetako euskararen aldeko ekintzailetasuna. Ildo argi bat dago XX. mendeko tradizioarekin. Anes Arrinda da pertsona nagusia ildo honetan: euskaltzalea, jantzia, prehistorian eta jakintza tradizio-naletan aditua, euskarazaintzakoa. Nemesio Etxaniz azkoitiarra bera ere aipatu beharko genuke 40. hamarkadako aurrekari moduan. Nolanahi ere gizarte aldaketak ez dira txikiak eta horrek dakar euskaltzaletasunaren beste ikuspegi bat sortzen joatea: sekularizatuagoa, ezkertiaragoa, korrante existentzialista ainguratuagoa. Joseba Zulaikak azaldu du, besteak beste, bere lan antropologikoaren bidez nolako aldaketa funtsezkoak gertatu ziren euskal gizartean urte horietan.

Deban 2016an digitalizatu den Gazteen Elkartek kaleratu zuen *Luzaro* aldizkaria izan liteke mutazio horren lekukoa. Gazteen elkartearen jardunak erakusten digu zeintzuk ziren orduko gazteen interesak, zeintzuk praktika hobetsi zituzten eta funtsean nola performatu zen praktika linguistikoa. Elementu linguistikoa ez dago inondik ere isolatua, gaur egun hizkuntz politikaren jardun instituzionalizatuak ikuspegi fragmentatua indartu badu ere. Gazteen Elkarte mistoa da eta ikusita nola azpimarratzen den alderdi hau aldaketa funtsezkoa da, hain zuzen ere.

1967an ekin zitzaion Luzaro aldizkaria kaleratzeari. Emakume bat ageri da indartsu sinaduren artean, Tene Mujika. Aipatu ditugun gerra aurreko eta ondorengo euskaltzaletasunaren zubi sinbolikoa da Tene. Berarekin batera testu gutxi batzuk ageri dira euskaraz baina gehientsuenak gaztelaniaz argitaratzen dira. Gaiak esanguratsuak dira: Nietzscheren aipua ageri dira, haurren antikonzeptzioaz iritzia ematen da, giza eskubideen zerrenda dator, alkoholismoaren inguruko saioak... Garaiarekin loturiko kezkek gaztelaniaz adierazten dira idatzizko euskarrian. Baina Gazteen Elkartearekin loturiko programazioa aztertzen badugu ahozko jardueretan euskara lotuagoa ikusten dugu garaiko kezkekin. Nolanahi ere, euskararen praktika txikia da lehen urteetan nahiz eta kultur adierazpen eta hainbat ekintzetan argi eta garbi ikusten den euskaltzaletasuna.

1967an kooperatibismoa hartu zen hizpide eta Arizmendiarieta, Gorroñoigoitia zein Ormaechearen hitzaldiak eskaini ziren; mendizaletasuna sustatu zen, euskal dantza tradizionalen taldea martxan jarri zen. 1968an prehistoria eta humanismo kristauaz aritu ziren Jesus Altuna antropologoa eta Jose Antonio Pagola. 1969an Rikardo Arregi hurbildu zen Euskal Herriko industrializazioaz jardutera eta Carlos Santamariak Europar Batasunaren inguruan hitz egin zien debar gazteei. Bestetik, dantza solte txapelketa antolatu zen. Luzaro aldizkarian bien bitartean gaztelaniazko erretorika erabilita ematen zen ekimen hauen berri: "Gran festival de música vasca con la actuación de la Coral Oleskariak de Zarauz, así como otros destacados cantantes". Oraindik orain bi mundu dira idatzizkoa eta ahozkoa. Egin kontu euskaraz alfabetatu gabekoak direla euskaltzale gehienak.

⁶⁹⁶ Aipatutako lana.

Alfabetatzearen alde mintzo dira Luzaro aldizkarian nola Iñaki Lete hala Martín Idiákez. Biak dira ale guztietan euskaraz argitaratzen duten bakarretakoak. Beraiek irudikatzen dute euskara gizarte modu garaikidearekin lotzeko aktibismoa. Biak ziren artean alfabetatugabeak baina euskararen apologia baino praktika da eskaintzen dutena.

Iñaki Letek kontatzen du Luzaroren 6. alean (1970) nola antolatu zen Euskal Alfabetatzeko Lehenengo ikastaroa: "*Iniciación Profesional Industrial, deritzaion ikastolan, bertako zuzendaritzak eta Eziketa Ikastaro Laguntzaile Asoziazioak (Asociación Pro-Fomento de la Cultura y Enseñanza, de Deba) Euskaltzaindian baimenez, Euskal Alfabetatzeko Lehenengo ikastaroa egin berri gera. (...) Hamalau egun, hamalau ordu, berrogeitabi lagun ziran etorriak gure deira (...) Lehenengoz ortografi berria ikaste alegindu gera, badegulako zer ikasi. Honekin batera euskal literaturak dituan klasikoak irakurri ditugu, denok batera (...). Gero, biharretik astetik, egunero idatzi dugu horretarako gertatzen ditugun gaiak antolatuta. Ikusi dugun lez, idaztea da ben-benetako interesgarri (...) Azken egunean, Ikastolako zuzendaria, herriko Alkatea eta Serafin Basauri, Euskaltzaindikoa, egon ziran gurekin eta benetan poztu ginala gure ikastaroak izan duan garrantziagatik. Eskerrik asko jaun agurgarri honeri, nire lagunak hirurak".*

Interes berezia jartzen du Idiákezek beste herriek euskararen gaian hartu duten olatua hartzeko: "*Euskal alfabetatzea dala ta, irakurri det gure aldizkari ontan artikulua bat asko gustatu zaidana. Gure erri-inguruetan egiten dan lana, ain garrantzi andikoa gure izkuntzaren alde, zergatik ez da eratzen gure errian?*" Inguruko herriekiko homologazio nahi horrek irudikatzen du, gure iritziz, XX. mende bukaerako euskaltasun mota. Lehentasun izan zuen Euskal Herriko txokoetan ernetzen ari zen mugimendua Debara ekartzea.

Bulkada horrek bultzatuko du hemendik aurrera euskararen normalizazioa herrian soziologia ezker-tiar eta abertzalearen aitzindaritzarekin. Proiekzio horrek dakar gutxinaka-gutxinaka hizkuntza politika positiboa martxan jartzea. Horren ondorioz dauka gaur Deba, esate baterako, Udalerrri Euskaldunen Mankomunitatean parte hartzeko aukera. *Baina* bat jartzekotan, agian, esango genuke, 60. hamarkadako olatu orokor hark ez zuela ongi irakurri debarren ibilbide historikoak zeuzkan indarguneak eta, haietan arreta jarri beharreen, soziologikoki euskaldunago ziren herriak eredutzat hartuz, falta ziren gauzetan jarri zela fokua, nahi gabe ere gutxiagotasun autokontzeptua elikatuz. Nolanahi ere euskaltzaletasun kanon orokor bat joango da eraikitzen eta borroka askorekin lortuko da euskararen norabidea aldatzea. Canon horren ezarpenean bigarren mailan geratuko dira berezitasun eta indargune lokalak eta gaur egun, ordea, interesgarria izan liteke horiei sakon erreparatzea.

1973an atera zen ikastolako lehen promozioa. 1978an Itziarko Ama Ikastola izeneko guraso-kooperatiba bihurtu zen. Ez gatazkarik gabe. Ziur aski gatazka horren analisi xehea egingo bagenu euskaltasun ideologiko ezberdinen arteko talka aurkituko genuke: tradizional fededun foruzalea, humanista eboluzionista eta ezker-tiar existentzialista. Gazteen Elkartearen jarduerak erakusten digute gizarte horren nondik-norakoa, nola egosten den nolabait subjektibitate aldaketa:

1970ean marxismoaz, sekularizazioaz ematen dira hitzaldiak; kantagintza berriari leku egiten zaio eta kantarien artean ageri da Mª Carmen Arostegi gaztea. Juan San Martín hurbildu zen 1971n *Introducción a la literatura vasca, prosa, autores y sus obras más conocidas* eta *La poesía vasca tradicional, actual y los poetas más destacados* aurkezttera. Ohartarazi nahi dugu zein garrantzia hartzen duen aitzindarien lanketak, aurreko euskaltzaletasunaren kontzientzia garbia dago. Urte berean euskal antzerki talde bat ekarri zen kanpotik. Luzaron argitaratu artikulua batzuegatik zentsura-oharra jasotzen du elkarteak. 1972an euskal historia jorratu zen, musika audioak egiteari ekin zitzaion eta 15-20 urte bitarteko gazteak hurbildu ziren Julen Lekuona, Benito Lertxundi zein Mikel Laboaren kantagintza ezagutzera. Txistulari talde bat sortu zen, dantza taldea sendotu zen eta irakaskuntzari buruzko mahai inguru bat egin zen.

1971an argitaratu zen Luzaron Francisco Ostolazaren testamentua. *Asociación para la enseñanza y la cultura* izeneko elkarteari uzten dio diru-kopuru handi bat heziketa eta jakintzaren aldeko ekimenak burutzeko. 1972an egin zen mahai inguruan ederki asko azaltzen dira garaiko erronkak: ikastolarenak, Ostolaza ikastetxearenak, Arte Eskolarenak, Lanbide heziketa zentroarenak. Mereziko luke sakon aztertea zein zen humusa, hor jarri baitziren egungo Debaren oinarriak.

1973an Gazteen Elkarteko liburutegiko harpidetzak euskal letrekin aberastu ziren: Zeruko Argia, Auspoa, Auñamendi, Etor, Munibe, Dantzari... Audizioekin jarraitu zen: Xabier Lete, Serrat, Paco Ibañez, Simon & Garfunkel, Joan Baez, George Brassens, jazz-soul-blues doinuak... Festetan Egan taldea ekarri zen, dantza solte txapelketarekin jarraitu zen. Debak euskal gaztedi berriaren olatua hartua zuen dagoneko zalantzarik gabe.

Franco 1975eko azaroan hil zen. 1976ko Gazteen Elkartearen jardun-memorian ikus dezakegu elebitan egiten dela. Hortik aurrera beste belaunaldi baten eskutik indartu egiten da euskal kulturaren presentzia eta euskararen erabilera. Jardueren artean aipa litezke Daniel Landarten antzerki obren presentaketa Goaz antzerki taldearen eskutik, Mikel Laboari buruzko audizioak, euskal filmak, Anaitasuna aldizkariaren harpidetza, disko eta liburu azoka (Kriseilu, Auñamendi, Etor, Jakin, Auspoa, Manterola, Beobide), euskal kultur hamabostaldia, alfabetatzearen inguruko mahaingurua, Antton Artamendiren hitzaldia hizkuntza eta pentsamenduaz, Jose Luis Lizundiaren hitzaldia foru eta estatutuen inguruan, Mikel Laboa eta Artze anaien *Ikimilikiliklik* ikuskizunaren emanaldia.

Hurrengo urteetan ere ildo beretik jarraitzen da: euskara eskolak, gai sozialen lanketa (klase kontzientzia, zentral nuklearraren kontrako mugimendua...), euskal unibertsitatearen inguruko hitzaldia Paulo Agirrebaltategiren eskutik, Telesforo Monzonen inguruko hitzaldia euskal historiaz, Oskorriren kontzertua festetan, Euskal Zinegile Elkartearen eskutik hitzaldia “*Alternativas a la futura televisión autónoma*”, Haizea musika taldearen audizioa e.a. Luzaro aldizkariaren euskarazko artikuluak, ordea, hasieran bezain urri dira eta adierazgarria da.

Alderdi politikoei hartu zuten lekukoa hortik aurrera. Globalizatu egin ziren borroak herrietan, nolabait alderdien logikak gailendu ziren politika munizipalaren ere. Instituzionalizazioaren esku uzten da garai honetan euskararen sustapena: ikastetxeak, udala, euskaltegiak. Politika publikoak gero eta gehiago diseinatuko dira instituzio erreferentzialen aldetik eta herrian aplikatu egingo dira. Euskararen 1982ko Legea, 1983ko Hezkuntzako Dekretua, Administrazioan euskararen normalizazioa sustatzeko dekretu ezberdinak... horiek guztiak aplikatzen dira Deban.

1979an euskaraz arduratuko zen lehen pertsona kontratatu zen eta sustapen neurriekin ekin zitzaizkien aktak elebitan idazten hasi ziren, izendegiak normalizatu ziren, udal langileen hizkuntz eskakizunak ezarri ziren, hizkuntz irizpideak diseinatu ziren, udalerrian sustapen ekintzak inplementatu ziren e.a. Garai historiko hori hurbilago dugunez hobeto ezagutzen dugu.

Gaur egungo Deba, lehen esan bezala, UEMAn sartuta dago, Udalerri euskaldunen sarean. Debako haur guztiek D eredu jarraitzen dute. Lau biztanletik hiru euskalduna da eta horietatik gehienak alfabetatuak dira. Euskararen erabilerearen neurriak EAEko tendentzia orokorrekarekin bat egiten du, ezagutzen dutenen erdiak darabil euskara eskuarki. Deban %40k inguruk darabil euskara, haurren inguruan %60k. Euskararen famili bidezko transmisioa ziurtatuta dago. Ez gaitetzen, ordea, baikorregiak izan. Debak EAEko hizkuntz politikak aplikatu ditu, ez nekerik gabe. Baina garaia erronkez beteta dator eta ez dago jakiterik euskara, euskaltasuna, euskal herritartasuna funtsean norantz doan.

ONDORIO OROKORRAK

Datu horien itzalean xehe ditzagun gertakizun historikoen gibelesko ondorio orokor batzuk. Gure iritziz egin dugun ibilbide historikoak balio digu gaur egun dugun autoirudia azaltzeko. Gainera, posible da narrazio historikoaren bidez gure autopertzepzioa osatzea edo aldatzea. Gure iritziz honako ondorio orokor hauek azpimarratu beharko liriateke:

Debako historia soziala ez da Euskal Herri osoan gertatutako ibilbidearengandik oso bestelakoa. XVIII. mendera arte, euskara izan da gehiengoaren hizkuntza. Banaketa funtzional argi bat egon da euskara eta gaztelaniaren artean mende gehienetan zehar. Euskal elebarraren kopurua oso handia izan da foruen galera gertatu arte. Euskararen galbidea estatu-nazioen eredu indartzearekin batera ematen da.

Debako historia soziala lotuago dago hiritartze goiztiarra eta modernitatearen ideologia garrantzitsua izan den bestelako herriekiko, eta ez hainbeste bere tamaina eta kokaleku antzekoa duten herriekiko. Horrela, funtsezko faktore izan dira herriaren idiosinkrasian Gaztelarekiko harreman komertzialak, ideal modernoaren inpaktua eta modernitate jakin baten espresio ezberdinak.

Progresoaren ideiak baldintzatu du euskararekiko (euskaldunarekiko) pertzepzioa. Pio Barojaren obran (*Las Inquietudes de Shanti Andia*) irudikatzen den harreman-modu linguistikoa indartsua izan da Debaren kasuan. Argien hizkuntza ez da euskara izan eta ondorioz uko egin zaio hizkuntza honi neurri handi batean. Ideologia horren indar zentripetoa oso handia izan da eta lur emankorra izan du Deban.

Era berean, Deban garatu den euskaltasuna lotuago dago giro urbano erdaldunduagoetan sortutakoarekin. Sakonago arakatu beharko litzateke etorkizunean faktore erabakiorrak zeintzuk diren: klase sozial eredu-garria nolakoa den, nazionalismoaren espresioak nola ematen diren (Tene Mujika, Markiegitarrak), kultur ereduaren praktikak zeintzuk izan diren (indianoaren figura, Oteizaren eskola esperimental-tala, Sorozabalen hautua) eta nola sinbolizatu den euskaltasuna horien bitartez, ekimen kolektiboak (jaiak, *umeen egunak*) zein balioren gainean eraiki diren e.a.

Bukatzeke, Debarren autoirudian garrantzia dauka inguruko herriek berarengan ikusi duten “bestearen” kontzeptuak. 60. hamarkadatik aurrera eraikitako euskal subjektuak gehiago begiratu dio euskaldunago eta tradizionalago izan diren herriei bere imajinarioa eraikitzerakoan eta konstruktio horietatik arbuioa sumatu du debarrak inguruko herritarrengandik. Gainera, euskal erresistentzia-identitatea sortu da posfrankismoan aurreko belaunaldia ukatuz. Aztergai har genezake etorkizunean ea ukazio hori nola gertatu den Deban eta zertan den ezberdina inguruko Itziar, Zumaia ala Elgoibarrekin konparatuta.

Gai asko geratzen dira lan honetan ezkutuan: Itziarreko herrigunean nola bizi izan zen prozesu hau, genero gaiak zeharlerro moduan lantzea ezkutuan geratzen baitira izen asko, espainiar identitatea zuten estrategiak garai ezberdinetan, immigrazioaren integrazio moduak, arte eskolaren ekarpenak ideologia arloan, drogak eta rock & rollaren inpaktua, Sorozabalen hautuak ....eta beste hamaika. Lan honen mugak handiak dira, zilegi bekigu agerian jartzea bukatzeko.

ITURRI ZUZENAK

ARTXIBOAK

**UDALBATZARRETAKO AKTAK (1746-2000)
ETA BATZORDE EDO KOMISIO IRAUNKORREKO AKTAK (1921-1985)**

**DEBAKO ARTXIBO HISTORIKOA. DEBAKO UDALA.
IKERKETARAKO BEGIRATUTAKO UDALBATZARRETAKO AKTA ETA AKORDIOEN LIBURUAK**

XVIII. MENDEA

1746-1761
1762-1770
1770-1786
1786-1794
1794-1810

XIX. MENDEA

1810-1823 (Falta da)	1875-1879
1823-1827	1879-1881
1827-1829	1881-1892
1829-1848 (Falta da)	1882-1884
1848-1852	1884-1887
1852-1856	1887-1891
1856-1857	1891-1895
1857-1865	1895-1920 (Junta Municipal)
1865-1868	1895-1897
1868-1872	1897-1899
1872-1874	1899-1903
1875-1877	

XX. MENDEA

1903-1907	1970-1972
1907-1911	1973-1974
1911-1913	1974-1975
1913-1915	1975-1977
1916-1918	1977-1979
1918-1921	1979-1980
1921-1922	1980-1983
1922-1930	1983-1985
1930-1933	1985-1987
1933-1936	1987-1989
1936-1942	1989-1991
1942-1948	1991-1993
1948-1957	1993
1957-1964	1994
1964-1965	1995
1965-1966	1996
1966-1967	1997-1999
1968	1999-2000
1969-1970	

IKERKETARAKO BEGIRATUTAKO KOMISIO IRAUNKORREKO AKTAK

1921-1924
1924-1926
1926-1928
1928-1936
1936-1949 (Falta da)
1949-1953
1953-1958
1958-1961
1961-1964
1964-1965
1965-1967
1967-1968
1968-1970
1970-1971
1971-1972
1973-1976
1976-1979
1979-1981
1981
1983
1983-1985

BEGIRATUTAKO BESTE ARTXIBO BATZUK

- Gipuzkoako Artxibo Orokorra (Tolosa)
- Gipuzkoako Protokoloen Artxibo Historikoa (Oñati)
- Donostiako Elizbarrutiko Artxibo Historikoa (Donostia)

VERBA VOLANT,
SCRIPTA MANENT.

HITZA HAIZEAK DARAMA,
IDATZITAKOA BERRIZ MANTENTZEN DA.

DEBAKO UDALA

MONDRAGON
UNIBERTSITATEA

HEZKUNTZA ETA
HEZKUNTZA ZENITZEN
FAGULTATEA
FACULTAD DE
FARMACIAS Y
CIENCIAS DE LA EDUCACIÓN